

State University of Applied Sciences in Nowy Sącz
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

Neophilologica Sandeciensia 14

edited by / pod redakcją

Rachela Pazdan

Jarosław Giza

Grzegorz Adam Ziętala

Redaktor Naukowy

dr Rachela Pazdan
dr Jarosław Giza
dr Grzegorz Adam Ziętała

Redaktor Wydania

dr Robert Rogowski

Recenzje

dr hab. Agnieszka Adamowicz-Pośpiech, prof. UŚ
dr hab. Ewa Dźwierżyńska, prof. UR
dr hab. Krystyna Miłułka, prof. UR
dr hab. Marcin Zabawa, prof. UŚ

Redaktor Techniczny

dr Tamara Bolanowska-Bobrek

© Copyright by Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu
Nowy Sącz 2021

ISBN 978-83-65575-83-8

Wydawca

Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu
ul. Staszica 1, 33-300 Nowy Sącz
tel. 18 443 45 45, e-mail: wn@pwsz-ns.edu.pl

Adres Redakcji

Nowy Sącz 33-300, ul. Staszica 1
tel. +48 18 443 45 45, e-mail: tbolanowska@pwsz-ns.edu.pl

Druk

Wydawnictwo i drukarnia NOVA SANDEC s.c.
Mariusz Kałyniuk, Roman Kałyniuk
33-300 Nowy Sącz, ul. Lwowska 143
tel. 18 547 45 45, e-mail: biuro@novasandec.pl

Spis treści

Wstęp	5
Anna CETNAROWSKA Polish neologisms in Covid-19 pandemic	7
Jarosław GIZA The Supernatural in Carlos Ruiz Zafón’s Young Adult fiction: the New Revival of Gothic?	14
Łukasz GOMUŁKA Friedrich Dürrenmatt – życie w teatrze rzeczywistości. W 100-lecie urodzin wybitnego szwajcarskiego pisarza, dramaturga i myśliciela.....	30
Joanna JANISZ Memory training in consecutive interpretation	45
Marta KURZEJA Elżbieta Amalia Eugenia Wittelsbach. Dramatyczne losy habsburskiej cesarzowej.....	54
Rachela PAZDAN Trachten in der Übersetzung	60
Tomasz POŁOMSKI Erst kommt das gesetz, dann die strafe – Überlegungen zum Rechtsgrundsatz <i>nullum crimen sine lege</i>	73
Robert ROGOWSKI Studia filologiczne i przyszła praca zawodowa w opiniach studentów	83
Grzegorz Adam ZIĘTALA Kupcowe, „czerwone dyrektorki” i współczesne milionerki – 25 rosyjskich kobiet biznesu XIX-XXI wieku.....	97
Grzegorz Adam ZIĘTALA Rosyjscy projektanci mody – od czasów carskich do XXI wieku.....	137
Grzegorz Adam ZIĘTALA Kwestie etyki w rosyjskiej teorii i praktyce przekładu	174
Informacje o Autorach	197

Wstęp

Neophilologica Sandeciensia, wydawana od 2006 roku, jest czasopismem naukowym dotyczącym zagadnień z zakresu szeroko pojętej filologii. Jej założeniem jest prezentacja dorobku naukowo-dydaktycznego pracowników i absolwentów Instytutu Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, a także dokonań badaczy związanych z innymi ośrodkami akademickimi w kraju i za granicą. Czasopismo zawiera artykuły odnoszące się do rozmaitych dziedzin neofilologii, w ten sposób sygnalizując szeroki wachlarz zainteresowań jej autorów i jednocześnie kierując się ku jak najszerszej grupie odbiorców.

Publikacja adresowana jest jednak nie tylko do specjalistów, ale też do studentów, w nadziei, że przyczyni się do poszerzenia ich horyzontów i rozwoju naukowego, stanowiąc inspirujący materiał do analizy.

Niniejszy tom zawiera artykuły w języku polskim, angielskim i niemieckim, dotyczące różnych aspektów językoznawstwa, literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, przekładoznawstwa, metodyki nauczania języków obcych, teorii oraz praktyki przekładu, etyki pracy tłumacza, prawa, dydaktyki i opisu studiów filologicznych.

dr Rachel Pazdan
dr Jarosław Giza
dr Grzegorz Adam Ziętała

Anna CETNAROWSKA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

POLISH NEOLOGISMS IN COVID-19 PANDEMIC

Streszczenie

Celem artykułu jest prezentacja i analiza słowotwórcza dynamicznych zmian w polskim systemie leksykalnym, dokonujących się pod wpływem wybuchu pandemii COVID-19. Materiał badawczy zaczerpnięty został z internetowych wersji polskich czasopism i innych tekstów publikowanych w 2 poł. 2020 roku. Analiza strukturalno-semantyczna pozwala na przedstawienie wpływu, jaki obecna sytuacja wywiera na polskie słownictwo: powstały neologizmy, nowe złożenia językowe (zwłaszcza z leksemem *korona*), a także niektóre wyrazy z języka medycznego przeniknęły do języka ogólnego. Wraz z rozwojem pandemii okaże się, czy nowe słowa wejdą na stałe do języka polskiego, czy będą tylko językowymi efemerydami.

Summary

The principal aim of the article is to analyse the dynamic changes in the Polish lexical system, which took place under the influence of COVID-19 pandemic. A structural and semantic analysis of neologisms demonstrates the impact of extralinguistic factors on the language, i.e. the changing social, political and economic situation. The research material was excerpted from the internet versions of Polish magazines and news websites from May to December 2020. The neologisms can be grouped into 6 semantic fields referring to the areas of life which were mostly affected by COVID-19 pandemic in Poland: sociological, educational, medical, economic and emotional. Findings reveal that the neologisms involve new types of loan-based derivatives and hybrid lexical items, which is consistent with the contemporary tendencies in Polish language.

Introduction

The outbreak of COVID-19 pandemic caused a tremendous impact on many aspects of life, mostly social, political and economic. The whole world found itself in an unprecedented situation, which was also reflected in the dynamic changes in language. The emergence of many neologisms illustrates the capability of language to undergo and sustain change. Apart from neologisms, many common words acquired new meanings or have been shifted from the medical professional to the general language. According to K. Waszakowa (2019, p. 182), the recent changes in Polish are consistent with the general tendency of the past decades, i.e. the emergence of many lexical innovations (neologisms, internationalisms, hybrids, loan-based derivatives).

The main aim of the article is to excerpt and analyse the morphology of the Polish neologisms which appeared in COVID-19 pandemic. Since most of the newly coined words contain the lexemes *koronawirus* and *Covid*, their etymology is also discussed. The article ends with the conclusion that common morphological processes involve loan-based derivatives and hybrid lexical items. The neologisms belong to the semantic fields which were mostly affected by COVID-19 pandemic and in the course of time it will be observed whether they will stay in the lexicon or become obsolete.

The etymology of the lexemes: *koronawirus* and *COVID-19*

Most of the newly coined words from the excerpted material are derived from the lexemes *korona* (67% lexemes) and *covid* (14% lexemes), hence the discussion of the etymology of these lexemes.

The English term *coronavirus* was introduced in 1968 by a group of virologists and described as "...avian infectious bronchitis virus with a characteristic electron microscopic appearance (...) a characteristic 'fringe' of projections 200 Å long, which are rounded or petal shaped (...) recalling the solar corona..."¹. It was used to describe a group of related RNA viruses which cause the respiratory tract infections in mammals and birds. The lexeme *coronavirus* was first used in Polish in 1978 [according to *Wielki Słownik Języka Polskiego*, the term *koronawirus* was first mentioned in Polish in "Postępy mikrobiologii" (1978, p. 7)]. However, until the beginning of the 21st century the lexeme was not widely used (Pyrć, 2015, p. 48). The lexeme *koronawirus* entered the daily language at the beginning of 2020 and nowadays it is used to denote only one type of coronavirus – SARS-CoV-2. Contrary to popular beliefs, the lexeme *korona-*/*korona-* in Polish does not refer to the royal insignia but to the appearance of the virus resembling the Solar corona, i.e. the circle of light appearing around the Sun (Włoskiewicz, 2020, p. 3).

There has been a debate whether the form *koronowirus* is acceptable. M. Malinowski (2020) argues that the form *koronowirus* is a result of the assimilation process (after two preceding syllables with "o", it is easier to pronounce "o" instead of "a"). Moreover, W. Włoskiewicz (2020, pp. 5-6) compares the form *koronowirus* to other compound nouns with the interfix "o" (*blachodachówka*, *deskorołka*, *roślinożerca*), thus proving its correctness. However, K. Kłosińska (2020) claims that only the form *koronawirus* is correct and has more acceptance among speakers of Polish. Indeed, the form *koronowirus* hardly ever appears in the written language and none of the lexemes from the excerpted material contain the lexeme *korono-* (24 lexemes contain the part *korona-*).

The term COVID-19 was coined by World Health Organisation on 11th February 2020². It consists of two syllabic abbreviations followed by a single acronymic letter and a number (CO – corona, VI – virus, D – disease, 19 – 2019). Formerly, the disease was referred to as "2019 novel Coronavirus", or "2019-nCoV". The term COVID-19 is now used to denote both the virus and the disease. Although the most common capitalization scheme with acronyms is the uppercase (Yule, 2017, p. 61), both in the English and Polish texts the spelling with only the first letter in upper-case can be observed (*Covid*). In the excerpted material the lexeme *Covid*, which functions as a derivative base for nouns and adjectives, appears 7 times.

Materials and methods

The data used in analyzing the COVID-19-related neologisms involve the material excerpted from internet versions of Polish daily newspapers, magazines and news websites in the period of May – December 2020, using Google and Frazeo.pl search engines.

The neologisms excerpted from the material are presented in table 1 below, with the examples of usage and the information about the source.

¹ *Coronaviruses*, "Nature", <https://www.merriam-webster.com/> (date of access: 01.12.2020).

² <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-ncov-on-11-february-2020> (date of access: 01.05.2020).

Table 1
Neologisms in the excerpted material

Neologism	Meaning	Quotation/example	Source
antycovidowiec	A person who negates COVID-19 pandemic and does not follow the rules, e.g. wearing a facemask.	„Antycovidowcy, antyszczepionkowcy i anty-5G wzywają do wyjścia na ulicę”	https://wyborcza.pl/7,162657,26375707,zdejmijs-maseczke-i-pogon-pis-antycovidowcy-antyszczepionkowcy.html (date of access: 15.10.2020)
antymaseczkowiec	A person who does not want to wear a facemask.	„Antyszczepionkowcy, antycovidowcy, antymaseczkowcy i inni”	https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-koronawirus-chiny/polska/news-antyszczepionkowcy-antycovidowcy-antymaseczkowcy-i-inni.nId,4846843 (date of access: 01.12.2020)
covidianin	A person who is obsessed with the COVID-19 pandemic and following restrictive regulations (masks, safety distance).	„Covidianie to wyznawcy Apokalipsy Koronawirusowej”	https://swiatrolnika.info/covidianie-atakujamaseczki (date of access: 01.10.2020)
covidiot/a/ kowidiota	A person who is reckless and does not follow the regulations connected with the pandemic.	„Nie bądźmy covidiotami!”. Lekarz apeluje, by nie lekceważyć koronawirusa”	https://zdrowie.wprost.pl/medycyna/10373884/nie-badzmy-covidiotami-lekarz-apeluje-by-nie-lekcewazyc-koronawirusa.html (date of access: 01.12.2020)
covidowiec	A person who is obsessed with the COVID-19 pandemic and following restrictive regulations (masks, safety distance) / a person who recovered from COVID-19 infection.	„Covidowcy, czyli trędowaci 2020”	https://tygodnik.tvp.pl/50202293/covidowcy-czyli-tredowaci-2020-o-chorobowej-stygmatyzacji (date of access: 15.10.2020)
covidowy	Connected with Covid (adjective).	„Covidowy dodatek dla medyków”	https://wyborcza.pl/7,82983,26544860,covidowy-dodatek-dla-medykow-sprzeciw-wobec-weta-dla-budzetu.html (date of access: 01.12.2020)
infodemia	Spreading distorted information and fake news connected with pandemic.	„Infodemia związana z COVID-19 polega na szerzeniu różnych form zniekształconej informacji (...)”	https://izp.wnz.cm.uj.edu.pl/pl/blog/infodemia-covid-19/ (date of access: 01.06.2020)
koronabajka	Story connected with pandemic, written in a form of a fairy tale.	„Koronabajki dla dorosłych, czyli jak wirus trafił do świata baśni”	https://www.rmf24.pl/raporty/raport-koronawirus-z-chin/polska/news-koronabajki-dla-doroslych-czyli-jak-wirus-trafil-do-swiat-b.nId,4461639 (date of access: 01.06.2020)
koronabunt	Protesting against restrictive regulation connected with pandemic.	„Koronabunt. Rosjanie mają dość kwarantanny skazującej ich na nędzę”	https://wyborcza.pl/7,75399,25885970,koronabunt-rosjanie-maja-dosc-kwarantanny-skazujacej-ich-na.html (date of access: 01.06.2020)
koronacena	Price of a product during the pandemic (usually higher than usual)	„Rynek nieruchomości w czasie epidemii. Łowcy okazji czekają na „koronaceny”	https://wyborcza.pl/7,155287,25850973,rynek-nieruchomosci-w-czasie-epidemii-lowcy-okazji-czekaja.html (date of access: 01.06.2020)
koronachaos	Chaotic situation connected with the pandemic and the introduction of restrictive regulations.	„Koronachaos w firmie: na jakich fundamentach powinna być oparta komunikacja”	https://biznes.newseria.pl/biuro-prasowe/firma/koronachaos-w-firmie-na,b1416995504 (date of access: 10.06.2020)
koronaferie	The lockdown time during the school year when children had online lessons and some of them treated it as holidays.	„To nie są koronaferie. Straż miejska sprawdza, czy w centrach handlowych są uczniowie”	https://lublin.wyborcza.pl/lublin/7,48724,25788198,to-nie-sa-koronaferie-straz-miejska-sprawdza-czy-w-centrach.html (date of access: 01.10.2020)
korona-impieza	Party during the lockdown period (usually illegal, due to the restrictions and ban on organizing mass events.	„Berlin: korona-impiezy w czasie pandemii”	https://www.dw.com/pl/berlin-korona-impiezy-w-czasie-pandemii/a-52864410 (date of access: 01.12.2020)
koronakryzys	The economic crisis during the time of pandemic.	„Budżet na 2021 a koronakryzys”	https://lodz.wyborcza.pl/lodz/7,44788,26545111,lodz-ograniczy-osiedlowe-remonty-ale-postawi-na-wielkie-inwestycje.html (date of access: 01.12.2020)

koronalekcje	Online classes during the lockdown period.	„Koronaszkoła, koronalekcje. Rzecznik praw dziecka apeluje (...)”	https://polskatimes.pl/koronaszkoła-koronalekcje-rzecznik-praw-dziecka-apeluje-do-nauczycieli-o-podnoszenie-ocen-wszystkim-uczniom/ga/c1-15000581/zd/43546321 (date of access: 01.12.2020)
koronalia	The term used to denote the students' party (Juwenalia) during the time of pandemic when organizing mass events was banned.	„Pierwotnie oznaczało zamiennik studenckich juwenaliów, które nie mogły odbyć się ze względu na epidemię koronawirusa”	https://sjp.pwn.pl/mlodziejowe-slowo-roku/haslo/koronalia;6949160.html (date of access 01.12.2020)
koronamatura	The matura exam during the pandemic and the period of online lessons.	„Nie chcą „koronamatury”. Maturzyści mają nietypowy list (...)”	https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,25854693,nie-chca-koronamatury-maturzysci-maja-nietypowy-list-otwarty.html (date of access: 01.06.2020)
koronaobligacje	Special bonds issued by the government to prevent the financial crisis caused by the pandemic.	„Koronaobligacje? Kredyty? Unia Europejska szuka funduszy (...)”	https://wyborcza.pl/7,75399,25817898,koronaobligacje-kredyty-unia-europejska-szuka-funduszy-ratunkowych.html (date of access: 01.07.2020)
koronapanika	Panic among people caused by the pandemic.	Przeżyć emocje i je wypuścić. Terapeutka radzi, jak opanować "koronapanikę"	https://bialystok.wyborcza.pl/bialystok/7,35241,25805834,koronawirus-przezyc-emocje-i-je-wypuscic-terapeutka-radzi.html (date of access: 01.10.2020)
koronaparty / korona party	Party during the pandemic (usually illegal, due to the restrictions and ban on organizing mass events).	„Koronaparty" w jednym z mieszkań w Mielcu”	https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,26497822,koronaparty-w-jednym-z-mieszkan-w-mielcu-gospodarz-nie-chcial.html (date of access: 15.11.2020)
koronapogrzeb	Funeral of the person who died of Covid.	Koronapogrzeby. "Dla rodzin to ostre zderzenie z rzeczywistością"	https://wydarzenia.interia.pl/raporty/raport-koronawirus-chiny/polska/news-korona-pogrzeby-dla-rodzin-to-ostre-zderzenie-z-rzeczywistosc, nId,4893386 (date of access: 01.12.2020)
koronarecesja	Financial recession caused by the pandemic.	„Koronarecesja w UE. Dane Eurostatu produkcji (...)”	https://wyborcza.pl/7,155287,25942851,koronarecesja-unia-najgorzej-w-historii-pomiarow.html (date of access: 01.06.2020)
koronasceptyk	A person who is skeptical about the restrictive regulations connected with the pandemic.	„Lekarze do koronasceptyków: wszystkie informacje o szkodliwości maseczek to bzdury”	https://wyborcza.pl/7,162657,26381131,lekarze-do-koronasceptykow-wszystkie-informacje-o-szkodliwosci.html (date of access: 15.11.2020)
koronastudia	Online classes at universities during the lockdown period.	„Koronalia, koronastudia, koronamarzec, koronacodzienność i na ukoronowanie tego czasu – koronaświęta”	http://www.portal.ue.wroc.pl/kolumna_zdarzen/21584/koronaswieta.html#.X_CLBRbdg2w (date of access: 01.06.2020)
koronaszkoła	Online classes during the lockdown period.	„Koronaszkoła, koronalekcje. Rzecznik praw dziecka apeluje do nauczycieli (...)”	https://polskatimes.pl/koronaszkoła-koronalekcje-rzecznik-praw-dziecka-apeluje-do-nauczycieli-o-podnoszenie-ocen-wszystkim-uczniom/ga/c1-15000581/zd/43546321 (date of access: 01.12.2020)
koronaściema	False information connected with the pandemic.	„Radny wypomniął prezydentowi "koronaściemę", został zaatakowany przez hejterów”	https://zielonagora.wyborcza.pl/zielonagora/7,35182,26339795,radny-wypomniat-prezydentowi-koronasciemę-zostal-zaatakowany.html (date of access: 01.12.2020)
koronaślub	Wedding during the pandemic (usually illegal, due to the restrictions and ban on organizing mass events).	„Koronaślub", czyli wesele na 150 osób bez maseczek”	https://adamczyki.com/koronaslub-czyli-wesele-na-150-osob-bez-maseczek/ (date of access 01.12.2020)
koronaświęta	Easter during the lockdown period.	Koronalia, koronastudia, koronamarzec, koronacodzienność i na ukoronowanie tego czasu – koronaświęta	http://www.portal.ue.wroc.pl/kolumna_zdarzen/21584/koronaswieta.html#.X_CLBRbdg2w (date of access: 01.06.2020)

koronaświrus	A person who negates COVID-19 pandemic and does not follow the rules, e.g. wearing a facemask.	„Koronaświrus. Nie ma pandemii. Po co te kagańce?”	https://bydgoszcz.wyborcza.pl/bydgoszcz/7,48722,26124634,ksiadz-kneblewski-korona-swirus-nie-ma-pandemii-po-te-kaganice.html (date of access: 20.07.2020)
koronawakacje	Summer holidays during the pandemic.	„Koronawakacje – jak zachować bezpieczeństwo?”	https://wartowiedziec.pl/polityka-zdrowotna/56194-koronawakacje-jak-zachowac-bezpieczenstwo (date of access: 01.12.2020)
koronawesele	Wedding party during the lockdown period.	„Koronawesele”, „koronapogrzeby” i wyborcza niedziela”	https://www.medonet.pl/koronawirus/koronawirus-w-polsce,-koronawesele---koronapogrzeby--i-wyborcza-niedziela---lekarz-tlumaczy-rekord-nowych-zakazen-koronawirusem,artykul,17838620.html (date of access: 01.12.2020)
lockdown	State of isolation or restricted access instituted as a security measure to prevent spreading the COVID-19 disease.	„Nadchodzi lockdown: zamknięte galerie, hotele, sport tylko dla zawodowców”	https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26641481,nadchodzi-lockdown-zamkniete-galerie-hotele-sport-tylko-dla.html (date of access: 30.12.2020)
niecovidianin	A person who negates COVID-19 pandemic and does not follow the rules, e.g. wearing a facemask.	„Niecovidianie idą na zakupy "bez kagańca””	https://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,26288318,koronawirus-niecovidianie-ida-na-zakupy-bez-kaganca.html (date of access: 01.12.2020)
plandemia	A conspiracy theory about the scale of the COVID-19 pandemic, its origin, prevention, diagnosis and treatment, which has been spread mostly through social media.	„Skończyć plandemię”. Demonstracja i marsz koronawirusowych negacjonistów”	https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26214370,skonczyz-plandemie-demonstracja-koronawirusowych-negacjonistow.html (date of access: 01.10.2020)
pocovidowy	Connected with recovery from COVID-19 infection (adjective); it can refer to symptoms which persist for an extended period of time following with a person's initial recovery from the infection.	„Zespół pocovidowy u dzieci”	https://www.gov.pl/web/wsse-olsztyn/zespol-pocovidowy-u-dzieci (date of access: 20.12.2020)
teleporada	Consultation with a doctor (usually online or on the phone).	„Teleporada czy telezapora? Jesteś 86. w kolejce, proszę o cierpliwość””	https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,26336077,teleporada-nfz-czy-telezapora-jestes-86-w-kolejce-prosze-o.html (date of access: 01.12.2020)

Word-formation processes in the neologisms

In total, 35 neologisms were excerpted – 33 nouns and 2 adjectives. 24 lexemes contain the first part *korona-*. Some linguists treat the lexemes as *composita* with the derivational prefix *korona-*, similarly to other prefixes of the English origin (Sękowska, 2012, p. 7). However, A. Nagórko (2012, p. 200) specifies that *composita* in Polish are characterized by the infix “-o-” or “-i-”, whereas none of these can be observed in the excerpted material. Kłaczyńska (2017, p. 131) and A. Witalisz (2016, p. 61) use the term “hybrid creation”, i.e. combination of two morphemes from different languages (the English morpheme *korona-* and the Polish free morpheme). However, according to W. Włoskowicz (2020, p. 12), the lexemes have the structure of compounds consisting of two equivalent nouns, with the first noun in the nominative case (*korona-*) and the second part inflected according to the rules of Polish (e.g. *koronamatura*, *koronamaturą*, *koronamatury*).

The difficulties in classifying the lexemes are connected with the general tendency in the changes and innovations in the Polish word-formation system. Foreign words function as new morphemes, and new models of derivation are created (Burkacka, 2010, p. 231).

Furthermore, 7 derivatives have been excerpted (5 nouns: *antymaseczkowiec*, *antycovidowiec*, *covidianin*, *covidowiec*, *niecovidianin*; 2 adjectives: *covidowy*, *pocovidowy*). They follow the general rules of Polish word-formation, i.e. adding the prefixes *anty-*, *nie-*, *po-* and the suffixes *-owiec*, *-ianin*, *-owy* (Waszakowa, 2019, p. 185).

Among the excerpted lexemes there are 5 blends:

Overlapping blends, i.e. a part of the syllable is shared between two words, both phonologically and graphologically (*covid* + *idiota* = *covid*id*ota*, *korona* + *juwenalia* = *korona*l*ia*) (Algeo, 1977, p. 47).

Non-overlapping blends, i.e. the first word or its first part and the last part of the second word are used (*informacja* + *pandemia* = *infodemia*, *plan* + *pandemia* = *plandemia*, *telefon* + *porada* = *teleporada*).

The lexeme *lockdown* is an example of a loanword, both graphic and phonetic. It is inflected according to the rules of Polish language in a similar way to other loanwords of this type (e.g. *Windows*, *Windowsem*, *Windowsa*) (Nagórko, 2012, p. 37).

Obviously, the above-mentioned neologisms are related to the immediate context of pandemic reality and their usage might be unstable and ephemeral. They might be nonce-formations, i.e. “[n]ew complex word[s] created by a speaker / writer on the spur of the moment to cover some immediate need” (Bauer, 1983, p. 45). The list is by no means exhaustive and as the pandemic develops, the lexemes might be replaced or supplemented by the new ones.

Semantic fields

According to Brinton (2000, p. 112), “a semantic field denotes a segment of reality symbolized by a set of related words”. The neologisms from the excerpted material can be separated into 6 semantic fields:

- Social interactions: *koronaferie*, *koronaimpreza*, *koronaparty*, *koronawakacje*, *lockdown*, *koronaświęta*, *koronalia*, *koronaślub*, *koronawesele*, *koronapogrzeb*.
- Education: *koronalekcje*, *koronamatura*, *koronastudia*, *koronaszkoła*.
- People: *covidowiec*, *covidianin*, *antycovidowiec*, *antymaseczkowiec*, *covidiota*, *koronasceptyk*, *koronaświrus*, *niecovidianin*.
- Medicine: *teleporada*, *covidowy*, *pocovidowy*.
- Economy: *koronacena*, *koronakryzys*, *koronaobligacje*, *koronarecesja*.
- Emotions (as a reaction to pandemic): *koronabunt*, *koronapanika*, *infodemia*, *koronabajka*, *koronaściema*, *plandemia*.

The above-mentioned semantic fields reflect the spheres which were mostly affected by the outbreak of COVID-19 pandemic: sociological, educational, medical, economic and emotional.

Conclusions

The article discussed the neologisms which emerged in Polish as a result of COVID-19 pandemic. In the first part of the article the etymology of the lexeme *koronawirus* and *Covid* were discussed. The author presented the sociolinguistic background of the lexemes. The main part of the article was devoted to the newly coined words which appeared in Polish when the COVID-19 pandemic began. Most of the neologisms contain the element *korona-*, which is added to Polish words in very creative ways, thus describing the dynamically changing social, political and economic reality. Scientists argue whether the neologisms should be treated as hybrid constructions or compound nouns. Other neologisms are derivatives, which are created

according to the rules of word formation in Polish. The usage of neologisms depends on the extralinguistic factors. The article ends with a conclusion that with the course of time it will be observed whether the neologisms will become established in language or become obsolete when the COVID-19 pandemic finishes.

Bibliography

- Algeo, J. (1977). Blends, a Structural and Systemic View. *American Speech*, 52(1/2), 47-64.
- Bauer, L. (1983). *English word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brinton, L.J. (2000). *The structure of modern English: a linguistic introduction*. Illustrated edition. John Benjamins Publishing Company.
- Burkacka, I. (2010). Klasyfikacja słowotwórcza nowszych zapożyczeń. *Linguistica Copernicana*, 2(4), 229-240.
- Kłaczyńska, A. (2017). Poza strukturalizm. Hybrydy leksykalne w świetle gramatyki kognitywnej. *Investigationes Linguisticae*, XXXIV.
- Kłosińska, K. (2020). *Koronawirus*. Retrieved from: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/koronawirus;20058.html>.
- Malinowski, M. (2020). *Koronawirus*. Retrieved from: <https://obcyjezykpolski.pl/Koronawirus>.
- Merriam-Webster Dictionary. Retrieved from: <https://www.merriam-webster.com/>.
- Nagórko, A. (2012). *Podręczna gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pyrć, K. (2015). Ludzkie koronawirusy. *Postępy Nauk Medycznych*, 4B, 48-54.
- Sękowska, E. (2012). Neologizmy słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie (wybrane tendencje). *Eslavística Complutense*, 12, 97-103.
- Thorne, T. (2020). '#CORONASPEAK – the language of Covid-19 goes viral. Retrieved from: <http://language-andinnovation.com/2020/04/15/coronaspeak-part-2-thelanguage-of-covid-19-goes-viral/>.
- Waszakowa, K. (2019). Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych. *Bulletin de la Societe Polonaise de Linguistique*, 75, 180-193.
- Witalisz, A. (2016). *Przewodnik po anglicyzmach w języku polskim*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Włoskowicz, W. (2020). *Koronawirus jako problem językoznawstwa polonistycznego*. Retrieved from: http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/wydania/poradnik_jezykowy.776.2020.07.8-W.Wloskowicz.pdf.
- Yule, G. (2017). *The study of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Żmigrodzki, P. (ed.). *Wielki Słownik Języka Polskiego*. Retrieved from: <https://www.wsjp.pl>.

Jarosław GIZA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

THE SUPERNATURAL IN CARLOS RUIZ ZAFÓN'S YOUNG ADULT FICTION: THE NEW REVIVAL OF GOTHIC?

Ever since that day, Jawahal's tormented spirit
has been tied to the infernal machine he created,
a machine that, in death, gave him
eternal life as a spectre of darkness (Zafón, 2012, p. 216)

Streszczenie

Carlos Ruiz Zafón znany jest przede wszystkim ze swoich późniejszych powieści pt. *Cień wiatru* (2001), *Gra anioła* (2008) i *Więzień nieba* (2011), książkach skupiających się na intrygach, zemście, okrucieństwie, pasji, jak również mroku oraz tajemnicach. Wszystkie te aspekty bez wątpienia pozwalają na umiejscowienie tych książek w szeroko pojętym kanonie powieści gotyckiej (tak jak stwierdził to Stephen King w swojej entuzjastycznej recenzji *Cienia wiatru*). Co istotne, powyższe aspekty nacechowane są w swojej warstwie semantycznej elementami stricte szekspirowskimi, zarówno w fabule, jak też charakterystyce postaci. Gdyby czytelnik skoncentrował się również na wcześniejszych książkach Zafóna, powieściach dla młodzieży (mniej analizowanych niż późniejsze powieści), mógłby dostrzec, że są one przesiąknięte przedstawieniami dziwaczności, niesamowitości wyłaniającej się pod postacią dziwnych, nawiedzonych miejsc, nadprzyrodzonych postaci i dziwacznej atmosfery. Prawda jest taka, że *Księżę mgły* (1993), *Pałac Północy* (1994), *Światła wrzesnia* (1995) i *Marina* (1999) nacechowane są potężną dawką tajemniczości i nadnaturalności zmieszanej z makabrą. Zafón zwrócił uwagę na fakt, że wśród osób, które wywarły największy wpływ na jego pisarstwo, to współcześni pisarze kryminałów, tacy jak Raymond Chandler czy James L. Cain. Jednakże analizując jego prozę dla młodzieży, nie sposób nie sformułować hipotezy, że cała armia gotyckich pisarzy – takich jak Horace Walpole i Ann Radcliffe – czy nawet William Shakespeare skupiający się na suspense, tajemnicy, zbrodniach i nikczemnych postaciach, wyłania się jako jeden z najsilniejszych wpływów pisarstwa. Dzięki tym wpływom czytelnicy mogą dostrzec, że dzieła Zafóna mogą zafunkcjonować jako jeden z elementów nowego odrodzenia gotyku w literaturze.

Summary

Carlos Ruiz Zafón seems to be generally applauded for his later novels *The Shadow of the Wind* (2001), *The Angel's Game* (2008) and *The Prisoner of Heaven* (2011), the books focusing on intrigue, revenge, cruelty, passion and, more importantly, the uncanny and mysterious. It all indubitably allows them to be perceived among the genuine gothic novels (as it was asserted by Stephen King in his enthusiastic review of *The Shadow of the Wind*). And while being entrenched with the abovementioned realities, it would not be out of place to claim that they are almost Shakespearean in plot and characterisation. However, if the reader concentrated more on Zafón's earlier books, so called Young Adult fiction (less analysed than the later novels), one could be taken aback that they are literally soaked with the representations of the outlandish; the uncanny emerging in shapes of strange, haunted places, supernatural characters, and bizarre atmosphere. The truth is that *The Prince of Mist* (1993), *The Midnight Palace* (1994), *The Watcher in the Shadows* (1995) and *Marina* (1999) are marked with a powerful dose of mystery and supernatural mixed with macabre. Zafón highlighted the fact that among those who have chiefly influenced his writing are contemporary crime fiction writers such as Raymond Chandler or James L. Cain. But while analysing his Young Adult fiction is it not possible to formulate the hypothesis that the whole army of gothic writers – such as Horace Walpole and Ann Radcliffe – or even William Shakespeare with his focus upon suspense, mystery, crime and evil characters could emerge as one of the most potent influence? By degrees, the readers are supposed to see that Zafón's works of fiction start to function as elements of the possible new revival of gothic in literature.

Even a short glimpse at the history of the world allows for a reflection that some periods of time, rather than others, are marked with a greater commotion and upheaval. The 18th century, especially its last decades, emerged as a time of both intellectual and socio-political turmoil leading to far-reaching changes. It was a time not only of the Industrial Revolution, the movement revolutionising Britain's industry and stimulating huge social effects. It likewise was the time of the American War of Independence and the French Revolution. Those two political disturbances indicated an enormous potential and yearning for exchanging the old system of principles of social life based upon tyranny for entirely new ideals based upon democracy, fraternity, equality and liberty. The glorious mission of the latter, however, backfired upon its later resorting to terror and even more stigmatising political despotism.

Nevertheless, it is beyond any doubt that the commotion in the second half of the 18th century was a stimulus for changes in the literary concepts of the Augustans. They started being aware of the fact that a considerable reliance upon realism, satire and moral purpose shaping the literary output promoting neoclassical ideals had become, in view of the above-mentioned socio-political changes, untenable and even archaic. They seemed to have started believing in prophetic words voiced by Hamlet: "There are more things in heaven and earth, Horatio, / Than are dreamt of in our philosophy" (Shakespeare, 1995, I.v.168-69). Thus as a reaction against a blinding aspect of reason the middle of the century saw a greater significance of sensibility perceived as a tendency for being affected by emotions and passions. This inclination for sentiment was partly responsible for stimulating writers – not only the graveyard poets – to look for inspiration in the past, especially in the history of the age of chivalry, and exoticism, times endowed with vigour.

At that time one could observe as sentiment and an emotional approach replaced satire; mystery and the supernatural superseded rationality and formal refinement, encouraging writers to pen the works of fiction attacking the common sense and metarialism. Thus, because of an increasing disillusionment with bloodstained revolutions and a weakening influence of realism the second half of the 18th century witnessed the appearance of the Gothic novel perceived as an offspring of "an interest in the past, in the primitive, in the wild aspects of nature, in the various revelations of the supernatural" (Zgorzelski, 2008, p. 160) wherein a man's deepest passions and fears were literalised chiefly as the supernatural phenomena, terror and mystery. The Gothic novel, featuring dark tales of tragedy, romance, revenge, torture and ancient villainies, tinged with horror and the uncanny, became the vogue in the late 18th and the early 19th centuries.

In accordance with the genre's formulaic constitution, the Gothic novel is ordinarily set in grim places evocative of the historic past such as graveyards, ruins, dungeons, mysterious abbeys (*The Monk*) or castles with secret underground passages, strange chambers, and dank corridors (*The Castle of Otranto*). Those spatial entities – perceived by literary critics as an "expedition into the unconscious" (Kelly, 2002, p. 158) – are paradigmatically haunted by the supernatural beings and monsters seen as both an enthrallment and fear of what is different; they likewise are cloaked in a universal mystery. Very often the writers based their narratives upon the existence of an unknown atrocity committed in the past (*The Castle of Otranto*) gravely stigmatising prosperity of future generations dwelling in the aforementioned places. In truth, with these tales originates what was to become one of the most crucial concepts of the Gothic fiction: the revisiting of the sins of the fathers upon their children. What is more, the central characters presented in a typical Gothic novel possess traits that of romantic protagonists, going beyond the borders of social mores, of nature, and of religion. Hence, as it is held by L. Sikorska,

“a heroine was an image of idealised beauty and innocence, the image of sublimated sexual fantasy, while Gothic villains were archetypal villain-heroes showing unrestrained, frequently sinful, passions” (2007, p. 299).

Apart from those conventions, the Gothic novel develops the following recurrent themes. The reader is sure to 1.) come across a highly complicated plot infused with mystifying elements and suspense (*The Mysteries of Udolpho*); 2.) find a story taking place in one of Catholic countries as the setting of the most atrocious crimes (*The Monk*); 3.) observe the deployment of horrifying descriptions of the macabre aimed at enhancing a general sense of gloominess and mystery. Significantly, this sort of fiction is soaked with claustrophobia, sexual desire, fright and brutality. On account of exploring themes and concepts so willingly embraced by readers weary of the quotidian of realism, the first work of fiction identified as Gothic, Walpole’s *The Castle of Otranto* (1764), was immediately followed by a plethora of imitations. These include, among others: William Beckford’s *Vathek* (1786) incorporating such Gothic elements as ruins, sorcery and a Faustian person selling his soul to the Devil, Ann Radcliffe’s *The Mysteries of Udolpho* (1794) featuring a menacing count and a castle, Matthew Gregory Lewis’ *The Monk* (1796) featuring Ambrosio, a satanic abbot of a monastery, Matilda, a temptress and Lucifer’s apprentice; a maliciously arrogant prioress and the supernatural figure of the Bleeding Nun.

Those works of fiction, in their turn, successfully stimulated the subsequent generations of the 19th century authors such as Samuel Taylor Coleridge, Lord Byron, Mary Shelley, Walter Scott, Edgar Allan Poe, Robert Louis Stevenson, Oscar Wilde and Bram Stoker who created the most significant cornerstones of the Gothic fiction; literary works whose potential for depicting terror, mystery and the macabre has so far been internationally acclaimed. And, in view of its expanding popularity, it came as a complete surprise that such thriving a genre abruptly passed into oblivion in the 20th century fiction leaving its place for ghost stories represented by such writer as Susan Hill or Montague Rhodes James. Their works, unlike the Gothic stories soaking with violence, terror, mystery and sexuality, can be easily “read out loud to the whole family, in a darkened room in front of a blazing fire” (Collings, 1996, p. vii). In this sort of fiction the horror, unlike in the Gothic, is suggested by “a surprising and unnerving phrase, mentioning an unexpected or incongruous shadow or an eerie sound” (Davies, 2007, p. v). Despite the fact that, as it is asserted by David Punter in *A Companion to the Gothic*, “a cluster of texts towards the end of the nineteenth century, by such writers as Stoker, Stevenson, Wells and Wilde, constitutes a kind of Gothic renaissance” (2004, p. 2), Gothic fiction proper seemed to have completely disappeared in the 20th century, the period of two most bloody and atrocious wars in the world history, but is it all true?

Essentially, the purpose of this article is an endeavour of defining one of the literary examples of modern fiction as Gothic regardless of the fact that the literary Gothic proper is thought to have been banished in the 20th century. At the same time, the concern of the paper is not merely a meticulous analysis of the 1994 *The Midnight Palace* (*El palacio de la medianoche*), one of Carlos Ruiz Zafón’s earlier novels belonging to the so-called Young Adult fiction, but rather an observation if the paradigm proposed in the Gothic classics of the 18th century bears similarities to the Spanish novelist’s literary output. The objective of the article also lies in the fact, supposing the gothicness of the Spaniard’s novels is proven, whether we can hail his works as a harbinger of an entirely new revival of Gothic at the turn of the 20th and the 21st centuries. And although the concern will be focused only upon one

literary work of only one author,³ the theses which are going to be put forth in the paper are meant to be, I believe, of a much wider applicability.

The Setting

Jacek Mydla, in his *Spectres of Shakespeare: Appropriations of Shakespeare in the Early English Gothic*, while enumerating all possible formulaic characteristics or meanings of Gothic fiction, holds that the architectural trait “is by far the most frequent occurrence in the ‘Gothic stories’” (2009, p. 174). This feature of the presented world indubitably initiates and stimulates a narrative dynamic; it is also closely associated with the presence of the supernatural, the macabre and suspense, creating the atmosphere for an entire work of fiction. Gothic topography is conventionally made up of either man-made places such as castles with a labyrinth of underground passages, dungeons and convents with subterranean sepulchres or natural places such as the woods or a marsh. Significantly, those elements of the setting are frequently the headquarters of villains, devising and eventually committing their heinous crimes. Hence, very often the spatial entities function as instruments of tyranny and oppression. Conversely, they can at times fulfil a liberating role, as it is, for instance, with Isabella in *The Castle of Otranto* who, after having accepted Theodore’s help, finds a trapdoor in “a subterraneous passage, which led from the vaults of the castle to the church of St. Nicholas” (Walpole, 1998, p. 23). In truth, the objective of the setting in the Gothic fiction is formulated as something more crucial than just scenery for the developing plot.

The setting designed by Zafón is incredibly similar to the paradigm proposed by the 18th century Gothic writers. Set in Calcutta in the 1930s, *The Midnight Palace* begins on a dark night when an English lieutenant strives to save newborn twins Ben and Sheere from an insidious threat posed by an unidentified supernatural being. From the very inception of the story the capital of the Indian state of West Bengal is being defined by means of frequent references to its labyrinth-like constitution, overwhelming mysteriousness, death and mayhem. Like the dungeon in a castle, this “accursed city” (Zafón, 2012, p. 2), being in fact “the ghostly labyrinth of streets” (Ibidem, p. 6) brimful with “the nocturnal inhabitants” (Ibidem, p. 9), emerges before our eyes as “a city even God did not dare enter” (Ibidem, p. 7) and whose “mysteries were concealed in the streets that lay beneath the stars of the Bengali Peninsula” (Ibidem, p. 37).

What is more, its mazy and perplexed character is enhanced by a fact that it is in its essence a sort of racial melting pot of “Bengalis, Armenians, Jews, Anglo-Saxons, Chinese, Muslims and numerous other groups who had come to the land of Kali in search of fortune or refuge” (Ibidem, p. 28) making it appear to be, at the surface, a harmless place to live. However, apart from pandemonium triggered by the activity of people who were constructing this maze of

³ Generally speaking all Young Adult novels penned by Carlos Ruiz Zafón tend to be similar as far as presentation of the Gothic elements. This is why instead of analysing particular stories in details the author of the article has decided to focus attention upon *The Midnight Palace* as the example disclosing the widest spectrum of the Gothic features. In this novel they are presented with a considerable depth and attention. *The Prince of Mist* follows the adventures of Max Carver whose new house stands next to the garden filled with sinister statues, in the centre of which he observes the supernatural figure of joker, Cain who, as the Prince of Mist, emerges to meet the conditions of the Faustian pact, settled with Fleischmann 25 years prior to the action proper. Cain’s sunken shipwreck *Orpheus* assumes the same role of headquarters as Jawahal’s isolated railway station. *The Watcher in the Shadows* presents the magnificent mansion Cravenmoore located in a seemingly haunted forest owned by a reclusive toymaker Lazarus Jann. Like Jawahal’s tormented soul, Lazarus’ doppelgänger, a powerful shadow, miasmatically shatters the peaceful existence of Irene and her family. *Marina*, the last of Young Adult novels, following the adventures of Oscar Drai and his new friend Marina, is entirely wrapped in ethereal atmosphere. The story shows Barcelona, bearing a striking resemblance to Calcutta, as a mirage of avenues and winding roads. It is the home of an outlandish doctor Kolvenik whose factory with artificial limbs for a miserable humanity is as infamous as any other Gothic spatial entity.

intertwining streets, nature itself – acting like an executive of a celestial curse put on the city – has been posing a dreadful threat to inhabitants. The imprecation, however, has been active since time immemorial as it is depicted by a renowned engineer Lahawaj Chandra Chatterghee in his book entitled *Shiva's Tears*. The book recounts a story about Shiva's perilous journey he makes so as to find a remedy for a terrible plague that is decimating Calcutta's inhabitants who, after having been waiting for a long time, accept help offered by a sorcerer who asks for a cure an exceptionally high price: the soul of every child born after that day. As a direct consequence of the disobedience "the curse of terrible heat fell upon the city and the gods turned their backs on it, leaving it at the mercy of the night spirits" (Ibidem, p. 79). The author of the story – revealing the attribute of a myth and bearing an affinity with the Old Testament story depicting Moses' journey to Mount Sinai, his prolonged absence and his wrath at finding his people worshipping a golden calf – is also touched by the pestilence. During one of their meetings Aryami Bose, Ben and Sheere's grandmother reluctantly informs them of their departed father, Lahawaj:

When your father was young and roamed the streets of Calcutta, dreaming about numbers and mathematical formulae, he met a lonely orphan boy of his own age. At the time your father lived in the most abject poverty and, like so many children in this city he caught one of the fevers that claim thousands of lives every year. During the rainy season the monsoon unleashed powerful storms over the Bengali Peninsula, flooding the entire Ganges Delta and the surrounding area. Year after year the salt lake that still lies to the east of the city would overflow; and when the rain ceased and the water level subsided, all the dead fish were exposed to the sun, producing a cloud of poisonous fumes which winds from the mountains in the north would then blow over Calcutta, spreading illness and death like some infernal plague (Ibidem, p. 123)

who (Lahawaj) composed an extraordinary poem about Calcutta; a poem brimming with the Gothic-like imagery:

The city I Love is a dark, deep
house of misery, a home to evil spirits
in which no one will open a door, nor a heart.
The city I love lives in the twilight,
shadow of wickedness and forgotten glories,
of fortunes sold and souls in torment.
The city I love loves no one, it never rests; it is a
tower erected to the uncertain hell of our destiny,
of the enchantment of a course that was written in blood,
the dance of deceit and infamy,
bazaar of my sadness (Ibidem, p. 153).

Being attacked by both internal and external forces, the city assumes the form of a catacomb or a sepulchre in *The Monk*, on one hand offering sanctuary for a person who has an audacity to hide in its bowels, but on the other being a place of death.

Nevertheless, like a trapdoor winning freedom to frightened Isabella in Manfred's castle, there are a few sanctuaries in this cursed city granting a morsel of autonomy and felicity for startled protagonists in Zafón's story. The city of "the invisible tales of its spirits and unspoken curses" (Ibidem, p. 287) cannot be totally unmerciful to its despondent inhabitants. Young people, belonging to the Chowbar Society, the secret club of seven teenagers living at St Patrick's Orphanage, find their refuge in "an abandoned mansion – a large rambling ruin" (Ibidem, p. 1) they christened the Midnight Palace. It is in fact the ramshackle building revealing a considerable similarity to spatial entities portrayed in the Gothic novels. The palace is, as it is held by the narrator:

a large abandoned house with a dilapidated roof through which you could see the star-studded sky. Gargoyles, columns and reliefs loomed through the sinuous shadows, the vestiges of what must once have been a stately mansion straight out of the pages of a fairy tales (Ibidem, p. 75).

This description marked with decomposition functions not only as a sort of device allowing the reader's attention to be teleported into the past (it is a ruin). It also acts as a reminder that, despite the fact that the house topographically belongs to the malignant city (like a castle or a monastery) and partakes of its nature (like the dungeon that is fundamentally a section of a castle), the palace does create an opportunity of granting the young protagonists a highly sought-after independence.

In truth, a reference to its ruinous roof, opening up a possibility of observing a star-studded sky can be interpreted not only as a symptom of freedom but also as a metaphorically constructed longing, deeply embedded in young people's psychosocial development, for trespassing imposed on limits and restrictions, a propensity enthusiastically employed by Gothic writers. Significantly, upon showing the place to Sheere, Ben, her twin brother exclaims that it is "sublime," being "oblivious to any other opinion regarding the charms of the Chowbar Society's headquarters" (Ibidem, p. 76). And only supposing the genuine meaning of Ben's exclamation, it is possible to assume that his expression takes on the Burkean meaning according to which the sublime is "associated with the infinite [the image of sky], solitude, emptiness [the palace is only a devastated building], darkness [they usually assemble there at midnight – in consideration of the hour the place takes its name] and terror" (Sikorska, 2007, p. 300). Moreover, for Edmund Burke the sublime stands for a mixture of suffering and admiration. And this mixture of emotions likewise is perceptible in the young people's attitude towards their sanctuary, "the best place in Calcutta" (Zafón, 2012, p. 140). They simply adore their haven of independence while experiencing an unbearable anguish of fate of destitute orphans.

The Midnight Palace is not the only place in the maze of Calcutta that is treated with esteem with regard to its features pertaining to the past, being one of the most significant characteristics of the Gothic fiction. Chandra Chatterghee Lahawaj's villa is literally soaked with references to bygone centuries. The first remark appears when the young people try to enter the mansion – their entrance is hindered by the lock that can only be open with a special key made up of letters. The words, changed consecutively, are Dido – the name of a mythological Phoenician queen who threw herself on a funeral pyre to assuage the ire of the gods in Carthage – or Kali, a Hindu goddess of time and destroyer of the ego. Importantly, Kali's iconography associates her with such concepts as violence, sexuality and death, themes so closely connected with the Gothic fiction. Upon entering the house the intruders are attacked by an irresistible presence of the past, located in the main hall:

They were standing in a hall supported by thick Byzantine columns and crowned with a concave dome covered with a huge fresco. This depicted hundreds of figures from Hindu mythology [Gothic writers were immensely interested, among others, in Druidic beliefs, Celtic traditions, supernatural folktales, Norse and Icelandic sagas], forming an endless illustrated chronicle set in concentric rings around a central figure sculpted in relief on top of the painting: the goddess Kali (Ibidem, p. 176).

Additionally, on a closer inspection, the villa is indirectly compared to a castle due to the spiral staircase rising in the middle of the lantern-shaped shaft making them feel “as if they were inside a huge kaleidoscope crowned with a cathedral-like rose window that fractured the moonlight into dozens of beams – blue, scarlet, yellow, green and amber” (Ibidem, p. 177). What is more, the mansion is encircled, as if with a moat, with “velvety mantle of murky water” (Ibidem, p. 169), stimulating the teenagers’ overheated imagination. This fortress, as it is asserted by the narrator, “seemed to possess a bewitching charm” and “the impossible jumble of styles and forms [that] had been chosen on purpose to create a harmonious whole” (Ibidem, p. 170)⁴. Their enthrallment, however, quickly fades away when they are forced to enter the most menacing, gloomy, filthy and haunted place in Calcutta – the railway station of Jheeter’s Gate.

As is the case with a variety of buildings in this obnoxious city the station was once one of the most magnificent edifices. It was “a landmark in steel construction, a labyrinth of tunnels” (Ibidem, p. 65) that, following a tremendous fire, turned into a “desolate swamp of poverty and filth” (Ibidem, p. 86), “the monumental carcass” (Ibidem, p. 140), and “a grandiose mausoleum” (Ibidem, p. 141). Threateningly, its “ghostly angular structure” (Ibidem, p. 140) resembling “the crest of a sleeping dragon” (Ibidem, p. 183) is frequently wrapped in mist due to close proximity to river. Due to its gargantuan dimensions it sends out an ominous echo and is shrouded in mystery. However, the most baleful feature of this place is its strong similarity to Hell “carrying the stench of burnt wood and filth” (Ibidem, p. 184) with Jawahal, the tormented soul of the engineer as its master, the personification of Satan. The “black mouths of the tunnels” (Ibidem, p. 144) closely reminiscent of subterranean passages of the sepulchre in *The Monk*, covered with drawings as if in a cave, depicting “deformed human shapes, demonic figures with long wolfish claws and eyes that popped out of their heads” (Ibidem, p. 148) comprise the headquarters of the sinister ghost animated by hatred, cunning, revenge and evil. Additionally, an inflated pride of a spectre is symbolically hinted by a means of an enormous glass dome covering an immensity of the station that “seemed to rise towards the sky, spiralling into a vault of steel and glass that merged into the clouds above” (Ibidem, p. 244), bearing an exceptionally close affinity with the Tower of Babel, the construction of which is generally perceived as a hubristic act of rebelliousness against God.

At the end of this section it is of significance to highlight one important fact. Apart from its labyrinth-like and mazy nature, the city of Calcutta along with its spatial entities discloses one fundamental and common feature. With a persistent determination they are all perceived as being almost constantly wrapped in a complete darkness; gloom that a reader can in some measure read out as a visualisation of the ghost’s iniquity and terror. What is more, as it is put by Abigail Lee Six, darkness of the Gothic fiction is “an emblematic characteristic of the mode,

⁴ In truth, the engineer’s villa bears some resemblance to Horace Walpole’s estate on the Thames near London, Strawberry Hill, Twickenham. Like Lahawaj’s mansion, the house of the author of *The Castle of Otranto* constituted the gargantuan mixture of architectural styles. It looked like a mixture of church, castle and monastery.

since it counters the light images associated with the eighteenth century as the age of reason and enlightenment” (Six, 2006, p. 75). Functioning thus as a cover for the supernatural phenomena revolving around the spectre and its terrorising activity, darkness miasmatically permeates all possible sections of the setting, enhancing mysteriousness of the city. In truth, all places the young people visit are stigmatised with murkiness. It plays its threatening role from the beginning up to the very end of the story when, upon the spectre’s willing plunge into perdition, the group of teenagers spellboundingly observes like gradually “the day pushed away the darkness of the night without the end” (Zafón, 2012, p. 283). That night had its symbolic inauguration at the moment of the train fire being in fact “a sign that perpetual darkness was descending over Calcutta” (Ibidem, p. 65).

The Supernatural and Terror

The truth is that, apart from the settings such as castles, graveyards and ruins, disclosing an enthrallment with the past, the intention of the Gothic writers focused upon the presentation of the supernatural and the macabre as an integral constituent of the narrative dynamic. The analysed settings were designed to evoke feelings of the unknown, the mysterious, the fearful and the sublime in accordance with the philosophical notions suggested by Edmund Burke. In his treatise *A Philosophical Enquiry into the Origins of Our Ideas of the Sublime and the Beautiful* published in 1757, Burke asserted that the sublime, in contrast to the beautiful, was connected with such notions as immeasurability, isolation, obscurity and fright as well as with silence, disorder and distress. Significantly, the sublime is strictly connected with pleasure that arouses when one observes dreadful events which are of no direct menace to themselves. Whatever is capable of exciting in one’s imagination the concept of danger, suffering and terror is, in fact, the source of the sublime. Hence, the supernatural being evoking the above-mentioned emotions and realities materialises as the key attribute of the Gothic fiction. As a progeny of the Gothic classics, Zafón’s novel does possess such a phantasmatically ominous figure instilling fear, wreaking mayhem and destruction.

In *The Midnight Palace* the ghost, Jawahal, reveals its pernicious presence from the beginning up to the end of the story. It constitutes an intrinsic section of the narrative permeating and shaping almost every episode. The spectre is shown as exerting a compelling influence upon everyone, instilling a universal emotion of terror and apprehension. Like the Miltonian Satan in *Paradise Lost*, it is the omnipresent character whose degradation or rather negative development is structured as a series of transformations from a man-like figure depicted at the inception of the story up to a downright visualisation of spectre constantly encircled with an annihilating power of fire. Thus, in the first chapters the reader encounters “a dark figure wrapped in a black cloak” (Ibidem, p. 8), “the slender figure, whose face was hidden under a black hood” (Ibidem, p. 16) or the person whose “head was wrapped in a turban, which was pinned with a dark brooch shaped like a snake” (Ibidem, p. 28). Whereas in the midst of the concluding events the reader has an opportunity of observing “the grim apparition” (Ibidem, p. 255), “the lifeless shadow” (Ibidem, p. 256), “the shadow of a dead soul,” and just “nothing” (Ibidem, p. 280). Nevertheless, as the story is being gradually unfolded and Jawahal’s degradation progresses reducing him to almost emptiness, its powerfulness, surprisingly enough seems to massively expand.

One of the remarks suggesting his invincibility and ghostliness is made in the first chapter of the story depicting Jawahal’s fight (taking place 16 years prior to the action proper) with lieutenant Peake who tries to save newborn babies – Ben and Sheere. The narrator relates the struggle as follows:

In an instant that seemed endless, Peake watched as the bullet pierced Jawahal's skull, tearing the hood off his head. For a few seconds light passed through the wound but gradually the smoking hole closed in on itself. Peake felt the revolver slipping from his fingers. The blazing eyes of his opponent fixed themselves on his and along black tongue flicked across the man's lips (Ibidem, p. 19).

adding a few lines later an ominous pronouncement indicating pride mixed with haughtiness and a belief in one's immortality: "The future is mine" (Ibidem, p. 20)⁵. Another example of the spectre's forcefulness is worth being cited here:

Jawahal plucked a broken wineglass from the floor, put his fingers round it and squeezed hard. It melted in his fist, dripping through his fingers in globules of liquid glass that fell onto the carriage floor, creating a blazing mirror among the debris. Jawahal let go of Sheere and she fell only centimetres away from the smoking mirror (Ibidem, p. 234).

His powerfulness, however, is not only limited to a physical aspect. The spectre, whose mesmerising eyes constitute one element in the spectrum of his swaying influence upon others, is endowed with the gift of clairvoyance and is capable of predicting future events, allowing the reader to distinguish him as belonging more to the spiritual world, rather than the physical world.

What is more, his phantasmal character is hinted by means of his ability to assume a variety of different forms. As it is, for instance, the moment he flees Thomas Carter's office when he takes the shape of a huge bat, showing a marked similarity with Bram Stoker's Count Dracula or the figure of mud chasing terrified teenagers at the deserted railway station. However, his preference seems to be for everything that is connected with a figure of snake (he smiles like a cobra and uses the sinuous body of an asp as a part of his sinister game with the teenagers towards the end of the story) allowing himself to be recognised as one of the personifications, or rather disciples of biblical Satan, the first Tempter assuming the shape of a serpent while seducing Adam and Eve.

Therefore, as it seems, this herculean phantom whose "silhouette transformed into a whirlwind of fire that shot across the station at prodigious speed before diving into the tunnels, leaving a garland of flames in its wake" (Ibidem, p. 259), possesses all required attributes that can render him a genuine Gothic supernatural being, belonging to a long line of spectres haunting not only the spatial entities but also people's lives. And like the Bleeding Nun dressed in a habit stained with blood regularly visiting (every five years on 5th of May) the castle of Lindenberg in Lewis' *The Monk* from whom people flee in terror, everyone in Zafón's story strives to avoid a creeping presence of the ghost. His desire to annihilate and fulfil his uncanny objective, however, is so burning that he comes into contact with everyone, bringing fear and wreaking destruction, the turmoil being in essence a physical projection of demon's tormented soul – "Like me, your mother's blood can find no rest" (Ibidem, p. 255), avows a shadow of Lahawaj to his son, Ben.

⁵ Perceived in that light, Zafón's spectre resembles the one sketched by Dacre Stoker and Ian Holt in their book entitled *Dracula: The Un-Dead*. Analogously to Jawahal and his hatred mixed with a desire for vengeance, the spectre of Countess Bathory, constantly instilling terror and fear, questions: "Did I not deserve revenge?" and she quickly answers herself: "Well, I have it now. God has no place in the world I will create" (2009, p. 374). Like Zafón's ghost, she has become "a nocturnal predator" (2009, p. 375) that, if unopposed is capable of overseeing the end of mankind. What is more, those two powerful spectres share the capacity of assuming a wealth of different shapes. The Countess Bathory can transform herself, for instance, into the "monster," the "gargoyle (...) exposing gory rows of sharp teeth, and (...) glowing red eyes" (2009, p. 311).

Barbarously murdered Ben and Sheere's mother, Kylian, likewise belongs to the supernatural matrix the reader can find in the story. Her nature, however, is completely different from her husband's. She is the Princess of Light who, like demon Lahawaj haunts both places and protagonists' imagination but, dissimilar to him, she is delicate, instilling the emotions of motherly love, pity and compassion. This is chiefly what makes Kylian different from her husband. Suffering from insomnia, Ian's account of her nocturnal visits is worth being cited fully:

It was there, in that soulless dormitory, that night after night I thought I saw a pale light crossing the room. Not knowing how to react, I would try to sit up and follow the reflection until it reached the other end, and in that moment I would look at it again, just as I had dreamed I would look at it on so many other occasions. The evanescent silhouette of a woman swathed in spectral light slowly bent over the bed in which Ben was sleeping. Each time, I struggled to keep my eyes open and thought I could see the lady stroking my friend's face in a maternal way. I gazed at her translucent oval face surrounded by a halo of diaphanous light. The lady would raise her eyes and look at me. Far from being frightened, I embraced her sad wounded look. The Princess of Light would then smile at me and, after stroking Ben's face one more time, would dissolve into the night like a silver mist (Ibidem, p. 44).

Functioning like a clear antitype to the demonic ghost, the spectre of Kylian strives to assuage the atrocious activity inflicted by her revengeful husband. As Lahawaj's malignity is displayed as a fathomless black hole sucking whatever it encounters upon its way, Kylian's benignity is to the same extent immeasurable, as it is implied not only by her nocturnal visitations, but rather by her eager participation in her husband's damnation in flames:

At that moment, for a fleeting second, the boy felt the presence of another face – a face wreathed in a veil of light. As the river of flames spread towards his father, those other deep sad eyes looked at him for the last time. Ben thought his mind was playing tricks on him when he recognised the same wounded look as he'd seen in Sheere's eyes. Then the Prince of Light was engulfed forever by the flames, her hand raised and a faint smile on her lips, without Ben ever suspecting who it was that had just disappeared into the fire (Ibidem, p. 281).

In truth, flames that symbolically indicate the demon's passions and crimes are intrinsically associated with a horrendous accident that befell the train packed with three hundred and sixty-five orphans. The train was chartered to mark the occasion of the official opening of Jheeter's Gate and during the journey a terrible blaze swept through all levels of the station transforming the means of transport into "a rolling inferno, a molten tomb for the children" (Ibidem, p. 127). Significantly, beginning from this moment this "skeleton of a giant mechanical snake" (Ibidem, p. 259) creeps its way onto the stage as one more example of the supernatural in Zafón's novel.

Analogously to the demon's insidious and perpetual presence in the narrative of the story, a menacing apparition of the train torments imagination of protagonists. As a miasmatic phantom, its existence is indicated from the beginning up to end of the novel, invariably accompanying its master and creator, the sinister demon Jawahal. Importantly, apart from being observed, the train is, adding thus a new dimension to its supernaturalism, vividly heard, despite the fact that the last time its whistle was sounded was years ago and it is thought to be stranded somewhere deep in the shadows of the seemingly abandoned station. The first person to hear the apparition was lieutenant Peake who, having been caught and strangled by Jahawal, heard "the sound of that accursed train and the ghostly voices of hundreds of children howling from the flames" (Ibidem, p. 21). After that, the demon-like train is heard a few times by the teenagers, always while encountering the threatening presence of the ghost. Ben, for instance, has a chance to observe as "out of the mist came the furious roar of a huge steel machine that made the earth tremble beneath his feet" (Ibidem, p. 87), he also notices as "the crazed locomotive, cloaked in a tornado of flames, crashed into the wall" and immediately "changed into an apparition of eerie lights" and "like a shadowy serpent" (Ibidem, p. 88) disintegrated into the thin air. Michael, too, finds an opportunity to look at the train, but to its sheer physical form he adds the observation about its living-dead cargo: it was "swathed in flames and hundreds of ghostly faces peered through the carriage windows, their arms outstretched, howling amid the blaze" (Ibidem, p. 114). From that moment onwards those two features of the grim train – its spectral appearance and trapped in it dead children howling in terror – will be accentuated all the time up to its final moment when its master eventually lets go of his revenge and accepts his perdition: "The train leaped into the void, a snake of steel and flames crashing into the black waters of the Hooghly. A thunderous blast shook the skies over the Calcutta and beneath the city the ground trembled" (Ibidem, p. 282), concludes the narrator.

Having analysed some instances of the supernatural as a defining feature of the Gothic in the narrative context of Zafon's novel, it is of necessity to focus our attention upon terror perceived as its attendant device. And once more it is advisable to look at the classic Gothic story in order to juxtapose its presentation of terror with the material presented in *The Midnight Palace*. In chapter VI of volume II of Ann Radcliffe's *The Mysteries of Udolpho: A Romance* the reader observes as Emily undergoes a highly traumatic experience of being visited by someone or something supernatural. The passage is longish, that is why I will indicate only the most significant elements:

A return of the noise again disturbed her; [...]. Her heart became faint with terror. Half raising herself from the bed, and gently drawing aside the curtain, she looked towards the door of the stair-case, but the lamp, that burnt on the hearth, spread so feeble a light [...] that the remote parts of it were lost in shadow. [...]. While Emily kept her eyes fixed on the spot, she [...] perceived something enter the room, but the extreme duskiness prevented her distinguishing what it was. Almost fainting with terror, she [...] continued to observe in silence the motions of the mysterious form she saw. It seemed to glide along the remote obscurity of the apartment [...] she perceived [...] what appeared to be a human figure. [...] she continued, however, to watch the figure, [...] terror, however, had now deprived her of the power of discrimination, as well as of that of utterance (Ibidem, p. 247).

The above-mentioned quote seems to incorporate all constituents for the sort of terror that is presented in the narrative framework of Zafón's novel. This type of affright is evoked by means of the following configuration: noise – darkness – night – the setting (usually of prison-like character) – silence – a mysterious figure – a supernatural event – a logical and verbal paralysé.

The first one to be filled with this type of terror is lieutenant Peake who strives to flee his pursuers hired by Jawahal. He is craftily embedded into this configuration. After having heard the noise made by an approaching assassin the policeman hides in the shadows of an abandoned warehouse and in a complete silence waits for his death: “for a split second he thought that the smell of his fear alone would lead the killer to his hiding place” (Ibidem, p. 11), asserts the narrator. He is, however, granted with the possibility of escaping. He takes flight into the night but is quickly caught. Impressively analogous to petrified Ambrosio in *The Monk* who, frightened “at an apparition so different from what he had expected, (...) remained gazing upon the fiend, deprived of the power of utterance” (Lewis, 2009, p. 317), lieutenant Peake dumb with terror closed his eyes and heard “the sound of that accursed train and the ghostly voices of hundreds of children howling from the flames. After that, only darkness” (Zafón, 2012, p. 21).

Ben's experience of fear is even more analogous to Emily's. Upon hearing “a strange sound that seemed to be whistling through the leaves of the courtyard garden” he “pulled back his sheets and walked slowly towards the window.” He then listened to the same sonic phenomenon made by the apparition of the train and leaning his forehead against the windowpane “he could make out the silhouette of a slender figure standing in the middle of the courtyard, wrapped in a black cloak.” As the figure was gaping at him, he “jumped back in alarm (...). The hairs on the back of Ben's neck stood on end and his breathing quickened” (Ibidem, p. 85). Like hypnotised Emily, he continued observing the figure and like her, he is portrayed while being “gripped by the vision” (Ibidem, p. 86), striking terror into his heart and depriving him of the power of speech and a logical thinking.

Isobel's fright – assuming the role of an innocent girl locked in the tower of a castle – is even more intense and menacing on account of the fact that to its psychological aspect, morbid Jawahal adds the type of terror associated with incarceration. After having been subliminally tempted, despite her logical reckoning, she enters the precincts of the Jheeter's Gate station completely alone. And, again, she becomes a hypnotised victim to an auditory experience of howling voices of burnt children travelling by the haunted means of transport; the occurrence precedes her being snatched by her captor, “a ghostly silhouette advancing towards her through the mist” (Ibidem, p. 149).

Ben's twin sister, Sheere, however, is this figure who undergoes the most extreme phase of terror and distress. Upon her the greatest intensity of Jawahal's temptation and focus is placed since his innermost desire is to possess her body in order to find home for his tormented soul. His entire criminality is channelled into his yearning to “be reincarnated in a being of flesh and blood” (Ibidem, p. 269). Hence, adding a totally new dimension to her terror – she has already heard the train and its shrieking cargo, observed the sinister figure of the ghost, and she is incarcerated – Sheere is confronted with the spectre ‘face to face.’ As the narrator laconically puts it, her “heart skipped a beat as the figure came within a breath of her face” (Ibidem, p. 232) striking her with horror as his hand was getting closer to her face. However, apart from emotions brimming with horror and fear, this passage is also very intriguing on yet another ground. It is the first episode, out of two in the whole story that clearly testifies that

this personification of fright, revenge, hatred and evil is capable of expressing positive reactions⁶. It is the episode that is similar to the scene the reader can find in John Milton's epic *Paradise Lost* presenting Satan instantly stupefied while observing gorgeous Eve wandering alone in the Garden of Eden⁷. Zafón shows the episode of the ghost's stupefaction as follows:

His long fingers, protected by a black glove, stroked her cheek and delicately pushed away a lock of hair that had fallen over her forehead. Her captor's eyes seemed to turn pale for an instant.

'You look so much like her'

Abruptly the hand withered like a frightened animal, and Jawahal stood up. Sheere noticed that the chains at her back were loosening and suddenly her hands were free (Ibidem, p. 233).

Like a genuine damsel in distress placed in a dire predicament, she is affronted with terror and distress eventually spurring her to sacrifice her life – shattering that way the ghost's desire for reincarnation – for her brother at a threatening game arranged for them in the dark tunnels of the station. The episode is full of pathos and stands in stark contrast to the spectre's inveterate iniquity:

As Sheere opened her eyes she saw Ben approaching the red box, his arm outstretched. A stab of panic ripped through her body. She sat up abruptly and hurled herself towards Ben as quickly as she could – she couldn't let her brother put his hand in that box. [...] Sheere had realised there was just one option remaining, one sole action capable of ruining the puzzle Jawahal had constructed around them. Only she could alter the course of events, doing the one thing in the universe that Jawahal had not foreseen. [...] She fixed her eyes

⁶ The ghost Jawahal, whose name can be read as an inverted version of Lahawaj's name, and who functions in the narrative as his doppelgänger (the same motif appears in another novel by Zafón – *The Watcher in the Shadows*), is a tormented soul of the man whose iniquity and revenge was instigated by even more wicked and arrogant person, Colonel Arthur Llewelyn, bearing a close resemblance to the Conradian embodiment of evil, Kurtz from *Heart of Darkness*. Like Kurtz's, Llewelyn's "meteoric career [was] built on his exploits and the slaughter of innocent people – old and young, unarmed men and terrified women – in towns and villages throughout the whole Bengali Peninsula," asserts the narrator (Zafón, 2012, p. 209). And it is this madman whose criminality – "on the night Lahawaj (...) watched his wife being murdered before his very eyes the years of childhood horror turned on him, catapulting him straight back into his own private hell" (Ibidem, p. 215) – pushes the renowned engineer into the complete hatred and evil that was successfully hindered by his wife's love, kindness and compassion.

⁷ The Miltonian presentation of stupefied Satan in the Garden of Eden can be found in the Book IX:

She most, and in her looks sums all delight:
Such pleasure took the Serpent to behold
This flowery plat, the sweet recess of Eve
Thus early, thus alone; her heavenly form
Angelic, but more soft and feminine,
Her graceful innocence, her every air
Of gesture or least action, overawed
His malice, and with rapine sweet bereaved
His fierceness of the fierce intent it brought.
That space the Evil One abstracted stood
From his own evil, and for the time remained
Stupidly good, of enmity disarmed,
Of guile, of hate, of envy, of revenge.
But the hot hell that always in him burns,
Though in mid Heaven, soon ended his delight (Milton, 1996: IX, pp. 454-68).

on the eyes of the murderer and read the despairing refusal taking shape on his lips. Time seemed to stand still around her. Tenths of a second later Sheere was thrusting her hand through the opening in the scarlet box. She felt the flat close over her wrist like the petals of a poisonous flower. [...] Sheere smiled triumphantly and at some point she felt the asp strike her with its mortal kiss. The blast of poison lit up the blood running through her veins like a spark igniting a stream of petrol (Ibidem, p. 269-270).

Her terror-ridden existence is abruptly terminated but, assuming in that context a Christlike attitude of saviour, Sheere sacrifices her life knowing that she has just saved the life of her brother Ben and other members of Chowbar Society.

Apart from the analysed obvious symptoms of gothicness in *The Midnight Palace*, it is of significance to put to the fore one concept that seems to unite Zafón's novel with the whole body of the Gothic texts. With their regard for the past and folk tradition, people of the pre-Romantic period started to strengthen their feelings of national identity suffocated by their previous infatuation with the reason and materialism. An imaginary rendering of the poems of Ossian (a legendary Celtic poet, the greatest poet of Ireland) by James Macpherson along with literary forgeries attempted by Thomas Chatterton and a publication of old ballads by Thomas Percy did facilitate the process of invigorating national poetry. In line with Sikorska, those "revisions and forgeries (...) inspired the exploration of the myths and literatures of the Norse and Celtic peoples" (Sikorska, 2007, p. 281) allowing people to observe that their national history likewise is associated with the local folklore. This expanding attention to a mythical or distorted vision of the past (on account of their superficial knowledge they could not simply know what the genuine past looked like) is responsible for expansion of the Gothic fiction. And, significantly, the similar deception of reality can be found in Zafón's novel. The forgery is associated with teenagers' place of safety – the Midnight Palace – whose supernatural character is imaginary. Ian, the main narrator of the story, sincerely acknowledges that the house "was never really haunted. The rumours about its supernatural powers arose because of our subterfuge," he then adds that Siraj, a "learned expert on Calcutta's tales of ghosts, apparitions and curses, hatched a convincingly sinister legend about an alleged former resident" (Zafón, 2012, p. 38). It seems appropriate to draw a hypothesis that, like people of the pre-Romantic period searching for their national subjectivity in the unknown past, the teenagers in Zafón's novel search for their own identity, autonomy and happiness in the deceptive fables concerning their sanctuary.

In his ground-breaking analysis of the Gothic, Bertrand Evans asserts that a classic example of the Gothic fiction is supposed to incorporate three fundamental constituents, the triad of "mystery, gloom, and terror" (Evans, 1947, p. 29). And, concluding, it is important to assert that on the strength of the evidence presented in the article gothicness in Carlos Ruiz Zafón *The Midnight Palace* can be honestly confirmed. As the novel permeated with thrilling feelings of the supernatural, darkness and fear, it is one of the ingredients in an intricate process of the Gothic restoration at the turn of the 20th and 21st centuries. What emerges from the analysis is the indisputable fact that the presence of gothicness – despite the hypothesis that in the 20th century the Gothic fiction seemed to have perished or gone underground – is still discernible in a literary domain. It is evident in the context of this novel as a whole that the multifaceted process of assuming the raiment of Gothic, in which *The Midnight Palace* is hopefully only one element, is still thriving, constantly fulfilling a highly significant social role. As it is noticed by Jerrold E. Hogle and Andrew Smith, the Gothic has invariably been "an important, multi-

layered, and profoundly symbolic scheme for dealing with Western culture's most fundamental fears and concerns" (2009, p. 1). Functioning as a medium through which the oppressed and perpetually silenced anxieties and yearnings can be at length voiced, the renascent Gothic fiction of the end of the 20th century willingly takes recourse to the supernatural and captures the readers' imagination while offering them the sublime vision of bygone centuries.

One of the explanations behind the cornucopia of examples of the novel revival of Gothic fiction (e.g., the 1990 *The Witching Hour* by Anne Rice, the 1993 *Complicity* by Iain Banks, or the 2001 *The Diary of Ellen Rimbauer: My Life at Rose Red* by Ridley Pearson) just at the turn of centuries is the fact that the last decade of the century is and has been particularly prone to catastrophic and apocalyptic moods. And just as the end of the 18th century witnessed – as a reaction against social changes and revolutions – the appearance of the Gothic fiction, the end of the 19th century observed the Gothic revival with its macabre stories of degeneration, it seems evident for the end of the 20th century to notice a new revival of Gothic, possibly perceived as a catalyst for fears accompanying the entry into the new millennium. Thus relying on the fact that anxiety is intrinsically associated with human existence, the Gothic with its recourse to the mysteriousness, the macabre, the supernatural, the villainy, the depressing setting and the sublime presentation of vigour of the past is sure to secure its longevity. Its endurance is also secured by an intermittent notion of the Faustian device showing its protagonists trespassing clearly established rules and borders.

The inherent strength of this extraordinary fictional tradition, taking its origins from Walpole's *The Castle of Otranto* praised as the matrix of all subsequent Gothic narratives in the sense of its harbouring all the necessary ingredients comprising the genuine Gothic fiction, distinctly demonstrates that this sort of literary mode is unalterably modern and despite its seeming evaporation it is still alive and kicking. Hence, the Gothic distinguished by Walter Scott as "the art of exciting surprise and horror" while trying to reach "that secret and reserved feeling of love for the marvellous and supernatural, which occupies a hidden corner in almost every one's bosom" (Williams, 2010, p. 63) can be straightforwardly unearthed in Zafón's 'sprawling' works of fiction wherein "the narrative moves quickly and achieves moments of tension and suspense worthy of the classic Gothic stories" (Cortese, 2011, p. 529).

Bibliography

- Collings, R. (1996). *Introduction. Classic Victorian and Edwardian Ghost Stories*. Ware: Wordsworth Editions Limited. Print.
- Cortese, R., Cortese, J. (2011). A Labyrinth of Mirrors: Carlos Ruiz Zafón's *The Shadow of the Wind*. In: D. Olson (ed.), *21st Century Gothic: Great Gothic Novel since 2000*. Lanham: Scarecrow Press, Inc. Print.
- Davies, D.S. (2007). *Introduction. Collected Ghost Stories*. By Montague Rhodes James. Ware: Wordsworth Editions Limited. Print.
- Evans, B. (1947). *Gothic Drama from Walpole to Shelley*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. Print.
- Hogle, J.E., Smith, A. (2009). Revisiting the Gothic and Theory: An Introduction. *Gothic Studies* 11.1. Print.
- Kelly, J. (2002). *The Problem of Evil in the Western Tradition: From the Book of Job to Modern Genetics*. Collegeville: The Liturgical Press. Print.
- Lewis, M.G. (2009). *The Monk*. Ware: Wordsworth Editions Limited. Print.
- Milton, J. (1996). *Paradise Lost*. London: Penguin Popular Classics. Print.
- Mydla, J. (2009). *Spectres of Shakespeare: Appropriations of Shakespeare in the Early English Gothic*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Print.

- Punter, D. (2001). *A Companion to the Gothic*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2004. Print.
- Radcliffe, A. (2001). *The Mysteries of Udolpho: A Romance*. Ed. J. Howard. London & New York: Penguin. Print.
- Shakespeare, W. (1995). *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*. Ed. H. Jenkins. London and New York: Routledge. Print.
- Sikorska, L. (2007). *A Short History of English Literature*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. Print.
- Six, A.L. (2006). *The Gothic Fiction of Adelaida Garcia Morales: Haunting Words*. Tamesis: Woodbridge. Print.
- Stoker, D., Holt, I. (2009). *Dracula: The Un-Dead*. London: HarperCollins Publishers. Print.
- Walpole, H. (1998). *The Castle of Otranto: A Gothic Story*. Oxford & New York: Oxford University Press. Print.
- Williams, I. (ed.). (2010). *Sir Walter Scott on Novelists and Fiction*. London: Routledge & Kegan Paul Limited. Print.
- Zafón, C.R. (2012). *The Midnight Palace*. Transl. Lucia Graves. London: Phoenix. Print.
- Zgorzelski, A. (2008). *Lectures on British Literature: A Historical Survey Course*. Lublin: Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza. Print.

Łukasz GOMUŁKA

**FRIEDRICH DÜRRENMATT – ŻYCIE W TEATRZE RZECZYWISTOŚCI.
W 100-LECIE URODZIN WYBITNEGO SZWAJCARSKIEGO PISARZA,
DRAMATURGA I MYŚLICIELA**

Streszczenie

W artykule pt. „Friedrich Dürrenmatt – życie w teatrze rzeczywistości. W 100-lecie urodzin wybitnego szwajcarskiego pisarza dramaturga i myśliciela” przybliżam polskiemu czytelnikowi zapomnianą już w naszym kraju postać jednego z najwybitniejszych szwajcarskich pisarzy, dramaturgów i myślicieli, jaką był Friedrich Dürrenmatt. Po lekturze tekstu czytelnik zaznajomi się z życiową ścieżką Dürrenmatta: począwszy od dzieciństwa pisarza, spędzonego w rodzinnym miasteczku Konolfingen, przez okres nauki w Stalden oraz Großhöchstette i czas studiów, gdy Dürrenmatt musiał podejmować poważne życiowe decyzje. W tekście przybliżam realia i okoliczności życiowych wyborów pisarza, jego pobyt w Zurychu, przełom w twórczości, który doprowadził do otwarcia drzwi wielkiej karierze pisarskiej. Przybliżam również niezwykle oryginalny stosunek Dürrenmatta do swojego kraju i jego mieszkańców. Odbiorca artykułu może również dowiedzieć się o relacjach dramaturga z polskimi środowiskami intelektualistów i dramatopisarzy 2 poł. XX wieku. W tekście umieszczam wybrane informacje dotyczące recepcji dzieł dramatycznych Dürrenmatta w Polsce.

Summary

In the article entitled „Friedrich Durrenmatt – life in the theatre of reality. 100 years since the birth of an outstanding Swiss writer, dramatist and thinker”, I would like to make a Polish reader acquainted with the forgotten figure (in our country) of one of the most outstanding Swiss writers, dramatists and thinkers, ie. Friedrich Durrenmatt. After having read the text, a reader will get acquainted with Durrenmatt's life path, starting from his childhood in the home town of Konolfingen, then school period in Stalden and Großhöchstette and further studies period when Durrenmatt had to make important life decisions. In this text I present the background and circumstances behind the author's life decisions, his stay in Zurich, the breakthrough of his generativity which led to opening doors of his great writing career. I also show Durrenmatt's exceptionally original attitude towards his country and inhabitants. The article's recipient may also find out about dramatist's relationship with Polish circles of intellectuals and playwrights of the 2nd half of XX century. There, I also situate selected pieces of information regarding Durrenmatt's reception of dramatic works in Poland.

Fotografia 1. Friedrich Dürrenmatt.

Źródło: www.diogenes.ch/foreign-rights/authors.html?detail=2feb4686-b780-4d9d-8070-bca043b2a683 (dostęp: 02.08.2021).

Wprowadzenie

W tym roku mija 100. rocznica urodzin wybitnego szwajcarskiego pisarza, dramaturga i myśliciela Friedricha Dürrenmatta (1921-1990) – postaci, która jako jedna z nielicznych związanych z zachodnim światem teatru XX wieku była również niezwykle związana z naszym krajem. Należy zauważyć, że dzieło dramatyczne *Upadek* Friedricha Dürrenmatta było w okresie stanu wojennego (1981-1983) drukowane, a także kolportowane w tzw. drugim obiegu. To właśnie *Upadek* najwybitniejszego szwajcarskiego pisarza XX wieku miał przyczynić się do rozbudzania „ducha patriotyzmu” u zwolenników niezależnego ruchu społecznego, jakim była Solidarność.

Oficjalne wydawnictwa okresu komunizmu publikowały na przełomie lat 70. i 80. wybrane sztuki teatralne tego szwajcarskiego dioskura, a przez kilka dziesięcioleci wydawane były też w Polsce cieszące się popularnością wśród czytelników zachodnich dürrenmattowskie nowele kryminalne. W wielu czasopismach tematycznych ukazywały się wywiady, których pisarz udzielał również polskim krytykom związanym ze światem teatru. Należy zauważyć, że w ostatnim swoim dziele dramatycznym pt. *Achterloo* Dürrenmatt bezpośrednio nawiązał do stanu wojennego w Polsce. Dramaturg wprowadził w nim protagonistów: Józefa Glempa, Wojciecha Jaruzelskiego i Lecha Wałęsę. Teatr Dramatyczny w Warszawie zwano „Domem Dürrenmatta”, a teatr telewizji polskiej emitował kilkakrotnie w latach 80. XX wieku słynną sztukę pt. *Wizyta starszej pani*.

Twórczość Friedricha Dürrenmatta jest jednak zapomniana w naszym kraju. W ostatnich 15 latach nie odbyła się żadna konferencja naukowa poświęcona twórczości tego wybitnego twórcy, który utrzymywał przez cały okres swojej kariery światowej kontakt z wieloma polskimi pisarzami i intelektualistami. Warto zauważyć, że w Polsce do tej pory nie powstała (30 lat po śmierci pisarza) monografia poświęcona Friedrichowi Dürrenmattowi.

Poniższy tekst ma na celu możliwie dokładnie przybliżyć polskiemu czytelnikowi nie tylko szczególnie barwne życie Dürrenmatta, lecz również okoliczności powstania jego wybranych dzieł.

1. Dzieciństwo i związki rodzinne Dürrenmatta

Biografia Friedricha Dürrenmatta, pióra Urs Jenny (1938), rozpoczyna się następująco:

Pojmowanie świata znajdujące wyraz w utworach Friedricha Dürrenmatta mieści się przed strefą wszelkiego racjonalnego doświadczenia, jest pierwotne i nieodmienne: wyraża ono poczucie małości i niemocy człowieka w obliczu chaotycznego, nie dającego się ogarnąć świata, który jest „powrotem”, „zagadką nieszczęścia, które trzeba znieść, ale przed którym nie wolno kapitulować” (Żmij-Zielińska, 1971, s. 143.).

Friedrich Dürrenmatt urodził się 5 stycznia 1921 roku jako pierwszy i jedyny syn Reinholda i Huldy (1886-1975) Dürrenmattów (Hulda z domu Zimmermann) w małej miejscowości Konofingen, która wchodzi w skład kantonu Bern w Szwajcarii. Trzy lata później państwu Dürrenmattom urodziła się córka Verena.

Ojciec, Reinhold Dürrenmatt (1881-1965), był w latach 1901-1935 miejscowym pastorem, zaś dziadek ze strony ojca – Ulrich Dürrenmatt (1849-1908) pełnił funkcję redaktora jednej z lokalnych gazet. Dziadek pisarza był też autorem licznych satyr, których nonkonformistyczny charakter był przyczyną jego dziesięciodniowego aresztu. Ulrich nauczył swojego wnuka

m.in. krótkiego wierszyka, który przyczynił się do zainteresowania pisarza postaciami Chrystusa i Piłata: „Prawda, do ziemi się uniżyła i w pełni ucłowieczyła, Piłat jej nie rozpoznał, tak to już z prawdą bywa”¹.

Friedrich spędził całe swoje dzieciństwo w swojej rodzinnej miejscowości i jak sam powiedział:

Wychowałem się na wsi, właściwie było to coś pośredniego między wsią a małym miasteczkiem: wielka fabryka przetworów mlecznych, różne inne fabryki, a dookoła chłopskie zagrody, wsie i przysiółki, które dostarczały temu centrum przemysłowemu produktów. Mój ojciec był tam pastorem, wychowywałem się poniekąd w społecznej izolacji, bo na wsi syn pastora to coś całkiem szczególnego (Arnold, 1978, s. 171).

Po latach pisarz powiedział: „Nie jestem wiejskim pisarzem, ale to wieś mnie wydobyła i dlatego jestem wieśniakiem z powolną mową żaden tam mieszcuch, co najmniej wielkomieszczanin, nawet jeśli nie mógłbym mieszkać na wsi” (Ibidem, s. 171).

W jednym z ostatnich swoich wywiadów Dürrenmatt powiedział: „Od małości mówię niemiecką berneńską, ale w dialekcie Emmentalu. Oczywiście piszę w niemieckiej literackiej. Czuję się przynależny do kultury niemieckojęzycznej, nie jakiejś tam szwajcarskiej” (*Koniec Szwajcarii*, 1993, s. 97). Pisarz przyznawał: „dla mnie jest obojętne, czy jestem Niemcem, czy Szwajcarem, kieruję się filozoficznym punktem widzenia” (Ibidem, s. 97).

1.1. Okres szkolny pisarza – rozwój artystyczny Dürrenmatta

Od 1928 roku Dürrenmatt rozpoczyna swoją edukację w szkole podstawowej w Stalden niedaleko rodzinnego Konolfingen, a następnie uczęszcza do Sekundarschule w pobliskim Großhöchstetten. Jako dziecko Friedrich był nielubiany przez swoich kolegów. Jak tłumaczył, było to spowodowane pozycją jego ojca. Lata dzieciństwa spędzone w Konolfingen należały do spokojnych. Jako dziecko grał często w piłkę i czytał Karola Maya (1842-1912), *Podróże Guliwera* Jonathana Swifta (1667-1745), sięgał też po Juliusza Verne’a (1828-1905) i *Czarnego Pajaka* Jeremiasa Gotthelfa (1797-1954). Pod koniec życia pisarz wspominał w jednym ze swoich wywiadów:

Myszę, że młodzieńcze lektury to bardzo ważna rzecz. Na mnie na przykład ogromne wrażenie zrobiły dwie książki: *Podróż do środka ziemi* Verne’a – pojawia się tu motyw zagłębiania się w ziemię, który odgrywa dużą rolę w jednym z moich wczesnych utworów prozą – w *Tunelu*. Druga książka to *Ardistan i Dżynistan* Karola Maya, gdzie jest to miasto umarłych, więc znowu podobny motyw [...]. Jules Verne miał dla mnie wielkie znaczenie, no i ta książka Maya. Potem na przykład cudowna rzecz – chciałoby się powiedzieć: Karol May w stylu religijnym – Johna Bunyana *Podróż pielgrzyma*, bardzo stara, z XVII wieku, jedna z bardziej poczytnych książek w Anglii; cała wędrówka duszy na tamten świat przedstawiona jest tam w formie powieści, strasznie pobożnej, ale mnie podniecało to, co tam było z przygody (...) I oczywiście także *Podróże Guliwera*, które czytałem jako książkę dla dzieci i dopiero znacznie później jako arcydzieło literatury, bez skreśleń, jakich dokonuje się w książkach dla dzieci (Ibidem, s. 171-172).

¹ Sie (die Wahrheit) wandelte im Staubwand, verkörpert und persönlich; Pilatus hat sie nicht erkannt, So geht es ihr gewöhnlich (www.duerrenmatt.net/biographie, dostęp: 29.06.2021, tłum. w całym artykule – Łukasz Gomułka).

Zajęciem, które pochłaniało młodego Dürrenmatta było malowanie:

Zawsze rysowałem. Rysowanie było dla mnie obroną, w ten sposób tłumilem to, czego nie rozumiałem. Rysowanie było dla mnie obroną, w ten sposób tłumilem to, czego nie rozumiałem. Mogłem to, co mnie przytłaczało, jakoś obrazowo przedstawić. Obrazowo, ale nie językowo. [...] rysunki przedstawiały zawsze jakieś katastrofy, wojny, powodzie, nigdy nie rysowałem krajobrazów albo czegoś ładnego. Robiłem ilustracje do Czarnego pająka i do Nibelungów – materiałem były historie, które mi opowiadano. Mielśmy nauczyciela, który potrafił wspaniale opowiadać, właśnie Nibelungów, a znowu czarnego pająka Gotthelfa opowiadał mi ojciec. I potem to zilustrowałem (*Schweitzer Literaturarchiv*, 1994, s. 22).

Miejscowy malarz w Konolfingen oddał mu nawet w tym czasie do dyspozycji swoją własną pracownię i wspierał młodego Dürrenmatta. W 1935 roku Friedrich z całą rodziną przeprowadził się do Bern, gdzie ojciec został proboszczem w szpitalu. Przeprowadzka była podyktowana głównie przesłankami ekonomicznymi. Światowy kryzys gospodarczy był w tym czasie odczuwalny także w Szwajcarii, a średnie mieszczaństwo zubożało.

Gdy ojciec pełnił funkcję pastora, Dürrenmatt jako jeszcze chłopiec często dyskutował z ojcem. Zapytałem go: „jak możesz uważać, że nicość jest okropna? Odpowiadał: to przecież najgorsze, co można sobie wyobrazić. Tak, a jak wyobrażasz sobie niebo? – pytam dalej. Odpowiedział: jako wieczne święto, wieczną radość. A więc coś bardzo niejasnego. Mój ojciec zawsze bał się śmierci. Bardzo mnie to dziwiło – przyznawał po latach pisarz” (*Koniec Szwajcarii*, 1993, s. 99).

Po przeprowadzce rodziny do Brna, Friedrich zmienił szkołę na tamtejsze gimnazjum (Berner Freie Gymnasium). Po jego ukończeniu uczęszczał do gimnazjum Humboldta, w którym zdał egzaminy maturalne (1941). Jako uczeń Dürrenmatt miał trudności w szkole: „miałem złą pamięć, bujałem w obłokach i nie nadażalem” (Arnold, 1978, s. 173).

Ojciec Friedricha chciał, aby jego syn studiował teologię, jednak Friedrich postanowił zostać malarzem: „byłem jak opętany, bez przerwy rysowałem i rodzice po prostu obiecali mi, że jak zdam maturę, to będę mógł zostać malarzem” (Ibidem, s. 173). Ojciec zgodził się na to, ale postawił synowi warunek, że przed podjęciem nauki w Wyższej Szkole Artystycznej zda maturę. Friedrich uczył się do niej całymi dniami i nocami. Jesienią 1941 roku zdał maturę, jednak do studiów artystycznych nigdy nie doszło. Winna była błędna opinia profesjonalnych malarzy. Matka Dürrenmatta brała zawsze na poważnie artystyczne ambicje syna i posłała kilka jego prac do Eduarda Wyssa, syna chrzestnego swojego męża. Był on wykładowcą w Kantonschule w Zurychu. Eduard przekazał obrazy Friedricha swoim kolegom po fachu. Hulda Dürrenmatt pokazała prace swojego syna również Cuno Amiet (1868-1961), który uchodził za autorytet w dziedzinie malarstwa:

I gdy miałem już maturę, nadeszło załamanie: wszyscy śmiali się z mojego malowania. Był to czas, kiedy całe Bern malowało impresjonistycznie; ekspresjonizm nie istniał. [...] Moja matka poszła do takich artystów malarzy jak Cuno Amiet [...] wszyscy oni śmiali się z moich obrazów, z fantastycznych obrazów. Mówili, że powinienem uczyć się rysować jabłka, ale ja nie miałem ochoty na rysowanie jabłek. Miałem po prostu poczucie, że to, co zrobiłem, nie istnieje. I tak nie zostałem malarzem (*Schweitzer Literaturarchiv*, 1994, s. 35).

Rozmawiając po latach z Heinzem Ludwigiem Arnoldem (1940-2011), pisarz przyznał: „To był dla mnie wstrząs, bardzo poważny. Do tego dołączył się jeszcze jakiś lęk. Malowałem coraz bardziej fantastycznie, każdy szczegół przybierał fantastyczne kształty. I któregoś dnia zabrakło mi odwagi. Przeżywałem artystyczny konflikt, a nie miałem żadnego nauczyciela” (Arnold, 1978, s. 173). Rozczarowany Friedrich postanowił wówczas studiować nie sztukę, lecz filozofię. Wiesław Kot (1959) w książce *Poczet pisarzy i poetów świata* zwraca uwagę, że „Dürrenmatt na uczelniach szwajcarskiego Berna i Zurychu studiował długo, ponieważ latami nie był w stanie orzec, czy bardziej pociągają go literatura, filozofia, czy nauki przyrodnicze” (Kott, 2007, s. 128).

1.2. Okres studiów pisarza

Od 1941 roku zaczął studiować w Bern, a latem 1942 roku uczęszczał do szkoły rekrutów i został zwolniony ze służby wojskowej: „czasy były złe. Byliśmy zamknięci, trwała wojna, nie można było wyjechać. Co można było zrobić? Można było pojechać najwyżej do Genewy albo Zurychu” (Arnold, 1978, s. 173). Od semestru zimowego 1942-1943 studiował w Zurychu nauki przyrodnicze, filozofię i germanistykę. W roku 1943 przeprowadził się z powrotem do Bern, gdzie kontynuował 5-letnie studia na tamtejszym uniwersytecie:

Kiedy to sobie przypominam, muszę powiedzieć, że cały ten okres był udręką, chaosem; nie miałem czasu zajmować się polityką, byłem skrajnie apolityczny; w dodatku w Bern na przykład marksizm nie odgrywał w filozofii żadnej roli, po prostu się o tym nie słyszało (Ibidem, s. 174).

W rozmowie z Ludwigiem Arnoldem (przyjacielem pisarza) Dürrenmatt powiedział:

Postanowiłem iść na studia i wpadłem na absurdalny pomysł studiowania filozofii [...] najpierw próbowałem studiować filozofię [...] chciałem (w ten sposób) pozbyć się obrazów [...] studiowałem filozofię klasyczną itd., chociaż u profesora, u którego studiowałem, robił doktorat Walter Benjamin (Ibidem, s. 174).

W trakcie studiów Dürrenmatt czytał dużo Platona, Arystotelesa, Kanta, Nietschego, Kierkegaarda, Schopenhauera. Pisarz sięgał również do twórczości dramaturgów greckich, np. Arystofanesa (446 p.n.e.-385 p.n.e.). Do jego lektur należały wówczas dzieła Williama Shakespeare'a (1564-1616), Georga Theodora Heyma (1887-1912), Georga Trakla (1887-1814), Franza Kafki (1883-1924), Ernsta Jüngera (1895-1998), Georga Büchnera (1813-1837), Christiana Dietricha Grabbe (1801-1836). Dürrenmatt napisał pracę doktorską pt. *Kierkegaard a tragedia*, której nie obronił. Po latach dramaturg wspominał:

jako student pochłaniałem klasyków. Przeczytałem całego Wieganda, dużo Kleista, Grabbego i Hebla. O współczesnych nie miałem pojęcia, byłem zacofany. Nie znałem nawet ekspresjonistów. [...] Wtedy nie znałem jeszcze zupełnie tych, którzy później tak mnie poruszyli: Franza Kafki na przykład. Wtedy przeczytałem Jüngera jako jednego z nielicznych pisarzy współczesnych. Jego język wywarł na mnie duże wrażenie, na przykład Na marmurowych skałach (Marmotklippen). Gdy je teraz czytam, wydają mi się nieznośnie manieryczne. Ale wtedy, jak powiedziałem, było to coś nowego. Ważni byli dla mnie Büchner i Kleist. Büchner mnie interesował (*Koniec Szwajcarii*, 1993, s. 97).

Podczas studiów w Zurychu Dürrenmatt poznał malarza Waltera Jonasa (1910-1979). Ten ekspresjonistyczny artysta żył z nauczania rysunku i malowania obrazów. Jego dzieła powstawały najczęściej nocą – w towarzystwie jego przyjaciół. Podczas gdy Jonas malował, rozmawiano o polityce, filozofii i literaturze: „On dał mi dużo więcej niż cały ten Steiger” – twierdził później Dürrenmatt. Dzięki Jonasowi Friedrich poznał wielu ekspresjonistów. Największe wrażenie wywarł na nim Heym. W czasie spotkań u Jonasa usłyszał po raz pierwszy nazwiska Kafki i Brechta. Grupa przyjaciół zainspirowała młodego Dürrenmatta do tego stopnia, że zaczął wówczas pisać. Na drzwiach do swojego mieszkania przymocował kartkę: „Friedrich Dürrenmatt, nihilistyczny poeta”. W czasie swoich studiów w Bern aż do przeprowadzki do Bazylei Dürrenmatt mieszkał w najbardziej znanym domu studenckim „Berners Masarde”: „W tym czasie wymalował mansardę (...), na ukośnej ścianie swojego pokoju nad łóżkiem okrutne ukrzyżowanie, na dużej ścianie dziwaczne postaci, nad kominkiem na środku pomieszczenia Salome z głową Jana Chrzciciela, na suficie oblicze Meduzy” (*Schweitzer Literaturarchiv*, 1993, s. 43).

Po wyprowadzce Dürrenmattów mansarda została zamalowana. Dopiero 40 lat później na zlecenie szwajcarskiego archiwum literatury obrazy Dürrenmatta mogły zostać odsłonięte przez restauratora i zostały otwarte dla zwiedzających.

W roku 1942 powstał pierwszy tekst prozatorski *Boże Narodzenie*, a na początku 1943 roku opowiadanie *Oprawca*. W tym samym roku napisał swoją pierwszą komedię pt. *Guzik*:

Chciałem pozbyć się tych obrazów. Lecz obrazy te nie odchodziły, ciągle wracały, i tak właściwie zacząłem pisać, a potem prawie jak uwolnienie do dramatu. Wcześniej proza była całkiem ekspresjonistyczna. Zacząłem jednak z dramatem, jako student – pisałem potajemnie, jednak nigdy tego nie opublikowałem (Goertz, 1998, s. 38).

W roku 1943 powstała *Książka jednej nocy*: „Jonas wykonywał wówczas dużo akwafort. Zapropował mi zrobienie z nim książki. Miałem napisać osiem wierszy, a on wykonałby do tego akwaforty, praca ta miała nastąpić w ciągu jednej nocy” (Flury, Söring, 2001, s. 125).

Friedrich przystaje na pomysł Jonasa. W nocy z dnia 13 na 14 stycznia 1943 roku powstają wiersze Dürrenmatta i stworzone do nich akwaforty Jonasa, które pisarz zalicza do najpiękniejszych. Na temat swoich wierszy mówi: „sprawiały mi tyle trudności, jakbym miał je wyryć na tablicy w piśmie odwróconym” (Ibidem, s. 125).

1.3. Światopogląd Dürrenmatta

Dürrenmatt był uznawany za ateistę. „Szwajcarski dioskur” twierdził, że uporał się ze śmiercią i nie jest ona dla niego już żadnym problemem. Na sugestię, że śmierć to nicość, pisarz odpowiedział:

Być może. Ale również dobrze mogę sobie wyobrazić, że istnieje się wiecznie. Schopenhauer przedstawił piękny obraz *principium individuationis*. Opisał to mniej więcej tak: świadomość ludzkości jest jakby morzem z wieloma falami, wśród których świadomość jednostki to pojedyncza fala. Ta ogólna, wszechogarniająca świadomość będzie istnieć, dopóki będzie istnieć ludzkość. Świadomość jest połączona z ciałem, to oczywiste, ale pojawiają się wciąż nowe ciała. A ja mogę sobie wyobrazić, że po śmierci człowiek stanie się inną, nową falą w morzu świadomości (www.duerrenmatt.net/biographie, dostęp: 29.06.2021).

W kontekście agnostycyzmu Dürrenmatta warto przytoczyć spostrzeżenie Karola Toeplitza (1936), który zwraca uwagę, że kościoły rzymskokatolicki i ewangelicko-augsburski opuściło w ciągu ćwierćwiecza XX wieku 9 mln ludzi. Badania socjologiczne ukazały, że 86% z nich stało się ateistami lub agnostykami, którzy nie akceptują instytucji Kościoła, jej hierarchii, sposobów życia preferowanego przez Kościół oraz dominacji dogmatyki itd. (Toeplitz, 2009, s. 55-56). Mimo agnostycyzmu Dürrenmatt jako syn pastora protestanckiego nawiązywał wielokrotnie w twórczości do myśli chrześcijańskiej. Sytuację, w jakiej znalazł się szwajcarski pisarz, Toeplitz porównuje do fenomenu, który Leszek Kołakowski opracował znakomicie w książce *Świadomość religijna i więź kościelna*. Dürrenmatt miał zatem w dyskursie zaproponowanym przez Toeplitza reprezentować Chrześcijan piątego rozdziału Ewangelii według Św. Mateusza, tzn. istotą ich wiary stało się praktycznie jedynie Kazanie na górze – negują wszelką dogmatykę, wszelkie struktury zinstytucjonalizowanego Kościoła (www.duerrenmatt.net/biographie, dostęp: 29.06.2021).

1.4. Pobyt w Zurychu – pierwsze próby literackie

W okresie pobytu w Zurychu Dürrenmatt poznał Christiane Zufferey (1920), studentkę Kunstgewerbeschule, która została jego pierwszą dziewczyną. Warto zauważyć, że Christiane przeżyła Friedricha o ponad 30 lat, cieszy się bowiem w wieku 101 lat dobrym zdrowiem. Wówczas znajomość Friedricha z Christiane kwitła z miesiąca na miesiąc. Oboje jeździli do rodziców na wakacje; pisarz spędził jedne wakacje razem z rodziną Christiane w Sion, gdzie wynajęli wspólnie dom letniskowy. Po zakończeniu wojny Christiane chciała pojechać do Paryża, Dürrenmatt przystawał na jej plany pod warunkiem, że się pobiorą. Christiane czuła się jednak zobowiązana przyrzeczeniem danym matce Friedricha: wyjść za niego wówczas, gdy on obroni swój doktorat. Związek, niestety, nie przetrwał.

Podczas okresu studiów powstawały kolejne teksty Dürrenmatta: opowieść *Kielbasa* (1943), opowiadanie *Starzec* – wydane jako jego pierwsza publikacja w 1945 roku w gazecie codziennej „Der Bund”. Latem 1946 roku Friedrich poznał aktorkę Lotti Geiger (1922-1983), która w październiku została jego żoną. Krótko po tym przeniósł się ze swoją żoną do Bazylei, gdzie 19 kwietnia 1947 roku odbyła się prapremiera jego pierwszego dramatu *Jest napisane*: „Miałem 25 lat, napisałem swój pierwszy dramat, który został wystawiony – to przyszło bardzo szybko” (Goertz, 1998, s. 57).

Dürrenmatt długo nie mógł się zdecydować, czy zostać pisarzem czy malarzem. Już w liście z 1941 roku pisał do ojca: „Nie chodzi tu o to, aby zdecydować, czy zostanę wyuczonym artystą czy też nie, ponieważ tego się nie rozstrzyga, tym staje się z konieczności. W moim przypadku problem wygląda całkiem inaczej. Mam malować czy pisać. Pcha mnie ku obu” (Ibidem, s. 61).

Długi czas męczył się Dürrenmatt z tym pytaniem, sądził, że do malarstwa brakuje mu rzemiosła, a do pisarstwa doświadczenia. Pisanie odbierał jako pewną formę „uwolnienia”, nie zarzucił jednak malowania. Dürrenmatt tworzył obrazy i szkice przez cały okres swojego życia i często żałował, że nie został malarzem: „Jeśli chodzi o mnie, to ciągle jeszcze żałuję, jestem ciągle jeszcze wściekły, że nie poszedłem wtedy do szkoły artystycznej i nie nauczyłem się rysować jak każdy malarz. Chciałem zrobić o jeden krok za daleko” (*Schweitzer Literaturarchiv*, 1993, s. 33).

Pierwsze lata jego działalności jako „wolnego pisarza” stały pod znakiem dużej finansowej niepewności. Dürrenmatt postawił sobie za cel samemu utrzymać rodzinę. Jednak dramat *Jest napisane* był niepowodzeniem, podobnie komedia *Ślepy*, którą rok później wystawił w Bazylei.

W sierpniu 1947 roku przyszło na świat pierwsze dziecko Dürrenmatta, syn Peter. Po latach syn Dürrenmatta poszedł w ślady swojego dziadka i pracował jako pastor, a jako dorosły mężczyzna trafił do aresztu z powodu odmowy służby wojskowej. W jednym z ostatnich wywiadów pisarz powiedział:

mój syn poszedł na cztery miesiące do więzienia, ponieważ upierał się przy odmowie służby wojskowej z powodów politycznych. Powiedziano mu, że jego odmowa sprzeciwia się kategorycznemu imperatywowi Kanta. Poszedłem do sędziego i zapytałem, co właściwie rozumie pod określeniem kategoryczny imperatyw Kanta. Odpowiedział mi: „nie mam pojęcia, przyszedł rozkaz z Berna, żeby tak odpowiadać” (*Koniec Szwajcarii*, 1993, s. 94).

Warto zauważyć, że w wieku 25 lat Dürrenmatt dowiedział się, że jest chory na cukrzycę. W jednym z wywiadów powiedział:

gdy zachoruje pan na cukrzycę, kupuje pan sobie przede wszystkim podręcznik medyczny. A wtedy już pan wie, że to jest nieuleczalne, że ma się to przez całe życie. I potem przychodzą te wszystkie rzeczy, o których pan przeczytał. Kiedy oddaje pan mocz, bibułka testowa staje się zielona. To zielona śmierć. Wciąż na nowo będzie pan myślał, że ma pan coś, z czym musi pan żyć, i że to wiedzie do śmierci. Zmęczenie cukrzyków to doznanie, jakie często starałem się opisać, lecz nie udało mi się znaleźć odpowiednich słów. Należy chyba wymyślić jakieś nowe. Jest się wtedy inaczej zmęczonym niż po pracy fizycznej. To uczucie okropnego znużenia, na które pomaga mi tylko pisanie (*Ibidem*, s. 92).

Młoda rodzina Dürrenmattów przeprowadziła się do Schernelz nad Bieder See, zamieszkując tymczasowo u matki. W obliczu problemów finansowych ratowali ich zawsze przyjaciele i znajomi. Aby zdobyć pieniądze na życie, pisarz układał skecze dla Bazylejskiego kabaretu „Cornichon”.

Do roku 1952 powstały takie jego dzieła, jak *Romulus Wielki* (1949), pierwsza powieść kryminalna Dürrenmatta *Sędzia i jego kat* (1950), zaś rok później *Podejrzenie*. Pisał w tym czasie również słuchowiska radiowe: *Proces o cień osła*, *Nocna rozmowa z człowiekiem, którym się gardzi* (1951). Słuchowiska były najważniejszym wówczas źródłem utrzymania Dürrenmatta: „Pod tym względem jestem bardzo wdzięczny niemieckiemu radiu, które wzięło na siebie niejako funkcję mecenasa. Napisałem w sumie dziesięć słuchowisk – na przykład *Kraksa* powstała najpierw jako słuchowisko, a dopiero potem jako nowela – i dzięki temu wystarczało mi na życie” (Arnold, 1978, s. 175).

W roku 1952 rodzina pisarza powiększyła się o dwie córki: Barbarę i Ruth. W domu teściowej stało się ciasno, dlatego pisarz postanowił kupić własny dom dla swojej rodziny. Zdecydował się kupić dom w Neuenburgu, co było bardzo trudno zrealizować, gdyż mało kto chciał pożyczyć wówczas pieniądze. Ubezpieczenie na życie „Pax” wypowiedziało hipoteczną pożyczkę. Rodzinę Dürrenmattów wspomagali życzliwi znajomi. W końcu pisarz mógł zapłacić za dom, który został miejscem jego zamieszkania do końca życia.

W 1952 roku nadszedł przełom – odbyła się prapremiera dramatu *Małżeństwo Pana Mississippi*, która przyniosła pisarzowi uznanie w Niemczech, a w roku 1954 otrzymał nagrodę literacką miasta Bern.

1.5. Sukces literacki – przełom w karierze Dürrenmatta

W roku 1956 przychodzi kolejny przełom. W Zurychu dnia 29 stycznia 1956 roku ma swoją prapremierę *Wizyta starszej pani*. Sztuka ta dopomogła pisarzowi w uzyskaniu międzynarodowej sławy i poważania dla jego twórczości. W październiku tego samego roku wystawiono sztukę w Bazylei. *Wizyta starszej pani* została przetłumaczona na język angielski i wystawiona kilka lat później w Nowym Jorku jako *The Visit* w Lunt-Fontanne Theatre. Tłumaczenia dokonał Marice Valency (1903-1996). Premiery tej sztuki odbyły się również w Aarhus (Szwecja), Kopenhadze, Oslo, Warszawie i Krakowie. Pisarz uzyskał sławę i rozgłos na miarę światową.

Nie bez znaczenia był fakt, że Dürrenmatt urodził się i był wychowany w rodzinie inteligenckiej z tradycją artystyczną (dziadek Ulrich Dürrenmatt pisał satyry, a ojciec zainteresował syna teologią i filozofią); nie był ograniczony ideologicznie w przeciwieństwie do swoich kolegów tworzących w rywalizujących ze sobą blokach politycznych ówczesnej Europy. Twórczość jego związana jest z poczuciem wolności, jakie zagwarantowała mu neutralna w czasie II wojny światowej Szwajcaria. Pisarz nigdy nie czuł potrzeby przestrzegania jednej teorii lub stylu i zawsze korzystał z wielości istniejących konwencji. Dürrenmatt niezmiernie tworzył dalej – jego kolejne utwory to *Frank V* (1959), *Fizycy* (1962) i *Meteor* (1966).

Po uzyskaniu światowej sławy Dürrenmatt wydał niektóre swoje dzieła ponownie – m.in. *Romulus Wielki*, *Małżeństwo Pana Mississippi* i *Anioł zstąpił do Babilonu*. Odbywał podróże, np. do Londynu, Mediolanu, Paryża, Sztokholmu, otrzymywał liczne nagrody: „Hörspielpreis der Kriegsblinden” za *Krakę* (1957), „Prix Italia” za słuchowisko *Wieczorna godzina późnej jesieni* (1958) i nagrodę Fundacji Schillera. Kryminał *Kraksa* doczekał się w 1958 roku swojej premiery w teatrze telewizji włoskiej, a w 1960 roku w USA. Dürrenmatt napisał również scenariusz do wersji filmowej tego słuchowiska kryminalnego. W tym czasie pisarz poznał malarza Willego Guggenheima (1900-1977), zwanego „Verlin”. Obrazy Verlina wówczas wszędzie otaczały Dürrenmatta. W pracowni pisarza na tylnej ścianie wisiała „Armia zbawienia” Verlina (płótno o wymiarach 239- 539cm). Dürrenmatt określał swojego przyjaciela jako uzupełnienie: „Dzięki Verlinowi nauczyłem się obserwować” (Żmij-Zielińska, 1971, s. 143).

W 1967 roku miasto Zurych nadało malarzowi „Kulturową Nagrodę Miasta”. Warto wspomnieć, że mowę z tej okazji wygłosił zamiast malarza Dürrenmatt, ponieważ sam malarz nie chciał nic na tę okazję powiedzieć. Przemowa Dürrenmatta była jednocześnie podziękowaniem za nagrodę oraz zajęciem stanowiska wobec kłótni literackiej, która miała w owym czasie miejsce w Zurychu i została wywołana przemową Emila Steigera (1908-1987).

W 1968 roku Dürrenmatt wygłosił w Mainz „Wykład monstrum o sprawiedliwości i prawie”; w tym samym roku otrzymał nagrodę Grillparzer. Rok później rozpoczął pracę nad tzw. *Materialami*: podjął próbę stworzenia wyczerpującego przedstawienia historii swojego pisarstwa. W tym czasie powstały *Materialy I-III (Labirynt)* i *IV-IX (Budowa wieży)*. Warto zauważyć, że nad projektem *Materialy* pracował pisarz aż do swojej śmierci.

Dla teatru lat 50. i 60. Dürrenmatt był rewindykacją teatralności, w której na dodatek „Shawowski” dowcip łudził wyniosłą interpretacją świata, a rozumienie sugerował przenośny pesymizm. Światowe sukcesy Dürrenmatta to sztuki *Wizyta starszej pani* i *Fizycy* – dramaty, które korespondowały z rodzącym się właśnie niesmakiem, jak i bezsilnym lękiem przed bombą atomową oraz jej apokaliptycznymi perspektywami.

Wizyta starszej pani dostarcza wspaniale wykrzywionych obrazów przekupności i zepsucia świata, a *Fizycy* z kolei traktują o urządzonym na zawsze świecie, który od pokoleń posiada wszystko, lecz to jednak „zbnikowało”. Sztuka poprzez śmiech uwalnia od grozy, która trzymała

za gardło i nie przypadkiem powstanie jej zbiega się z okresem rozkwitu czarnego humoru, dlatego też Marianne Kesling (1930) mogła napisać o *Fizykach*: „Fizycy Dürrenmatta pozwalają dostrzec, że kabaretowa po części oprawa, jaką nadaje on swoim sztukom, jest inną formą groteski i czymś w rodzaju namiastki, środków stylistycznych” (Ibidem, s. 144).

W 1970 roku Dürrenmatt razem ze szwajcarskim Tournée-Theather inscenizuje *Urfausta* Goethego, a 3 lata później ponownie komedię *Fizycy*. W 1971 roku ukazuje się opowiadanie *Upadek*, zaś 2 lata później w teatrze w Zurychu odbywa się prapremiera komedii *Wspólnik*. W 1974 roku pisarz odwiedza na zaproszenie Uniwersytetu Ben-Guriona w Beerszewie Izrael. Za zaproszenie i honorowe członkostwo Dürrenmatt dziękuje w swoim wystąpieniu „Związki”. Ukazało się ono w 1976 roku w formie książki, a w 1980 zostało wznowione i rozszerzone o przemyślenia pisarza. Zaraz potem w operze w Zurychu odbyła się prapremiera *Anioł zstąpił do Babilonu* (1977).

W 1976 roku miała miejsce w Hotelu du Rocher w Neuchatel pierwsza wystawa obrazów pisarza. Należy wspomnieć, że Dürrenmatt bardzo rzadko decydował się udostępniać swoje prace szerszej publiczności. Wiązało się to przede wszystkim z krytyką, której doświadczył w młodości. Po ślubie wszystkie swoje arkusze zaopatrywał w dedykację „Dla Lotti”. Oznaczone obrazy były prezentem dla żony i pisarz chciał zachować je w prywatności oraz uchować przed publicznością.

W 1976 roku przyjaciel artysty, Hans Liechti (1946), zdołał jednak namówić Dürrenmatta na małą wystawę w przestrzeni hotelu. Druga i bardziej obszerna wystawa prezentująca dorobek malarski Dürrenmatta miała miejsce 2 lata później w Galerii Daniela Keela w Zurychu. Ukazał się wówczas album pt. *Obrazy i szkice* towarzyszący tej wystawie, ze słowem wstępnym Manuela Gassera (1909-1979).

W roku 1980 ukazało się w wydawnictwach Arche Verlag oraz w Diogenes Verlag 29-tomowe wydanie dzieł wszystkich Dürrenmatta. Wiele książek było przez Dürrenmatta opracowywanych ponownie. Warto zauważyć, że pisarz własnej twórczości autorskiej nigdy nie uważał za zakończoną. W ramach przygotowań do obszernego wydania jego dzieł w roku 1980 Dürrenmatt rozmyślał intensywnie nad swoją pracą twórczą, stworzonymi literackimi figurami i miejscami. Wynikiem tego było 9-częściowe dzieło *Historia mojego pisarstwa wzgl. Materiałów* (*Geschichte meiner Schriftstellerei bzw. Stoffes*), opublikowane w dwóch tomach. Kontynuacja została wydana pośmiertnie w 1992 pod tytułem *Fuga myśli – kontynuacja materiału* (*Gedankenfuge eine Fortsetzung der Stoffe*).

1.6. Ostatnia dekada życia pisarza – lata 1980-1990

W roku 1981 Dürrenmatt otrzymuje doktorat honoris causa Uniwersytetu w Neuchatel, ukazują się jego *Materiały I-III*. W 1982 roku rozpoczyna pracę nad ostatnią sztuką, *Achterloo*. Rok później odbywa się w Zurychu prapremiera tego dramatu. Pisarz nanosi jednak kolejne poprawki, żeby rozwijać dramat do jego kolejnych odsłon jako *Achterloo II, III* i w końcu w roku 1988 kończy nad nim pracę, publikując go jako *Achterloo IV*. Rok później dramaturg otrzymuje doktorat honoris causa Uniwersytetu w Zurychu i austriacką nagrodę państwową dla Literatury Europejskiej. W roku 1983 umarła żona pisarza, Lotii Geissler. Był to dla niego ogromny cios. Dürrenmatt rzucił się w wir twórczej pracy, wiele podróżował, m.in. do Grecji i Południowej Ameryki. Otrzymywał kolejne nagrody, medale i honorowe doktoraty, np. Medal Carla Zuckermayera (1984) czy nagrodę Jean-Paula (1985).

Dziennikarka Charlotte Kerr (1927-2011), córka znanego krytyka Alfreda Kerra (1867-1948), tworzy portret filmowy o pisarzu. Wynikiem jej pracy jest prawie czterogodzinny dokument o Dürrenmattcie pt. *Portret planety*. W czasie wspólnej pracy Friedrich Dürrenmatt i Charlotte Kerr zakochują się z wzajemnością i w roku 1984 biorą ślub.

W roku 1985 po raz trzeci i ostatni pisarz wystawia swoje obrazy, tym razem w „Musee d' Art. Et d' Historie” w Neuchatel. W tym samym roku ukazuje się powieść *Sprawiedliwość* i *Ballada Minotaur*. Następują dalsze nagrody: „Schiller – Gedächtnis – Preis” (1986) i „Georg – Büchner – Curtis – Preis” (1989). W 1990 roku Dürrenmatt odwiedza Polskę. Przebywa m.in. w byłym obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu. W październiku ukazuje się *Budowa wieży IV-IX* jako tymczasowe zakończenie jego *Projektu Materiały*, nad którym pracował od 1969 roku.

Warto wspomnieć, że urodzony i wychowany w Szwajcarii pisarz miał duży dystans do swojego rodzinnego kraju. W wielu wywiadach wypowiadał się krytycznie o panujących w Szwajcarii w stosunkach społecznych, rządach polityków czy też powielanych z pokolenia na pokolenie mitach i stereotypach. W ostatnim wywiadzie z grudnia 1989 roku Dürrenmatt powiedział:

Szwajcaria nigdy nie była narodem, lecz zawsze sztucznym państwem [...] nieprzypadkowo szwajcarzy masakrowali się w przeraźliwych wojnach religijnych. Nigdy nie byli narodem miłującym pokój, jakim się ich dzisiaj postrzega. [...] obywatele Szwajcarii są bardzo dumni z tego, że nigdy nie stopili się w jeden naród. [...] w Szwajcarii cztery regiony językowe żyją same dla siebie. Mieszkańcy tylko wobec cudzoziemców zachowują się jak Szwajcarzy, w stosunku do innych Szwajcarów są oddanymi patriotami lokalnymi (*Koniec Szwajcarii*, 1993, s. 95).

Znana jest mowa Dürrenmatta na cześć Vaclava Havla (1936-2011). Przemówienie Dürrenmatta nastąpiło tuż po patetycznej mowie deputowanego Kurt Furgla (1924-2008), który wychwalał Czechosłowację, że stała się teraz taka, jaka Szwajcaria była zawsze. Pisarz bardzo krytycznie odniósł się do słów swojego przedmówcy, twierdząc, że jedno, co łączy Czechosłowację i Szwajcarię, to groteska, o której Havel wiele pisał w sztukach teatralnych, nawiązując do życia w kraju socjalistycznym.

Na kilka miesięcy przed śmiercią Dürrenmatt przyznawał: „żyje mi się bardzo dobrze, zawsze żyłem jak król, nigdy nie cierpiałem ubóstwa; przy całej swojej biedzie byłem zawsze bogatym żebrakiem. Więc powodziło mi się zawsze dobrze (...) paliłem najlepsze cygara i zawsze piłem najlepsze wina” (Arnold, 1978, s. 175).

W trakcie obrad konferencji naukowej poświęconej szwajcarskiemu pisarzowi „Friedrich Dürrenmatt Dehumanizacja człowieczeństwa”, Wojciech Słomski (1969) zwrócił uwagę, że sytuacja polityczna i społeczna Szwajcarii miała istotny wpływ na twórczość pisarza. Szwajcaria była bowiem podzielona na kantony o niezwykle konserwatywnych przepisach, lecz posiadała liberalne, bogate miasta. Nic więc dziwnego, że wiejskie otoczenie literat określił potem mianem idylli; nie była to jednak idylla pozbawiona trosk i problemów, o czym pisał już dziadek pisarza, który został skazany na kilka dni aresztu z powodu antymieszczkańskich biurokratycznych poglądów (Słomski, 2008, s. 35).

Słomski spostrzega to, że szwajcarskość Dürrenmatta nie jest bez znaczenia także z tego powodu, że w Szwajcarii, w przeciwieństwie do Niemiec, nie odczuwano potrzeby zdystansowania się i zajęcia określonej pozycji wobec nazizmu, holocaustu i okrucieństw II wojny światowej.

Nie oznacza to, że Dürrenmatt nie zdawał sobie sprawy z zagrożeń wiążących się z totalitarnymi systemami politycznymi (Ibidem, s. 35). Pisarz był zdystansowany do Szwajcarii. Jako dramaturg doszukiwał się w ojczystym kraju czegoś tragicznego. Analizował szwajcarską historię pod kątem odpowiedzialności i winy, podejmował się również obalania mitów, które narosły z biegiem czasu. Miał na względzie postać Wilhelma Tella, liczne wojny religijne, okres II wojny światowej. W wykładzie monstrum o sprawiedliwości i prawie pisarz określił Szwajcarię jako wilka w stadzie owiec.

W wykładzie Dürrenmatt przedstawia Komunizm jako grę owiec, a Kapitalizm jako grę wilków. Jeżeli chciałoby się wszystko zjednać, potrzebowano by z pewnością rozjemcy. Szwajcaria przejmowała rolę *quasi* jako wilka w owczym stadzie, pasywnego, nierzucającego się w oczy, ale decydującego.

W okresie II wojny Szwajcaria pozostała w niniejszym schemacie. Pisarz zaznacza jednak, że było w kraju wielu zdrajców i antysemitów. Dürrenmatt uważał za żart traktowanie Szwajcarii jako kraju współistnienia wielu kultur, np. multijęzyczności Szwajcarii, gdzie językiem niemieckim posługiwano się w niemieckiej części Szwajcarii, francuskim w Welschschweiz, a włoskim w Tessin (retoromański). W okresie dzieciństwa Friedrich, zwany Frytkiem, wychowywał się w domu rodzinnym pastora protestanckiego, gdzie w pobliżu znajdowała się ubojnia zwierząt i dzieci mogły obserwować, jak zwierzęta są wieszane za nogi, jak są podcinane za gardło, wykrwawiają się, są pozbawiane łbów i ćwiartowane. A następnie dzieci bawiły się beztrudno na podwórku za plebanią (Goertz, 1998, s. 15).

Dürrenmatt należał do grupy tych pisarzy niemieckiego kręgu językowego, która jako pierwsza po II wojnie światowej zajęła się problematyką polityczno-społeczną. Krytycyzm Dürrenmatta wobec mieszczańskiego społeczeństwa Szwajcarii nigdy w zasadzie nie osłabł. Wypowiadał się on krytycznie zarówno o stosunkach społecznych jako takich, jak i o kwestiach szczególnych, takich jak system socjalny, służba w armii czy kwestie moralne.

Friedrich Dürrenmatt zmarł 14 grudnia 1990 roku w swoim domu w Neuchatel. Po śmierci męża Charlotte Kerr opublikowała wspomnienia z ich wspólnego okresu w książce pt. *Kobieta w czerwonym płaszczu*. Za zgodą wdowy Dürrenmatt został pośmiertnie przyjęty do Łoży Lorda Jima.

2. Ostatnie wywiady Dürrenmatta

W 10 ostatnich dniach życia Dürrenmatt udzielił pięciu dużych wywiadów. Przeprowadzili je niezależnie od siebie: Michael Haller (1946) na zlecenie wydawnictwa „Pendo” w Zurychu, Harry Ruoss (1948), dziennikarz Radia Szwajcarskiego i Sven Michaelsen (1965) z redakcji „Stern”. Nagła śmierć pisarza nadała tym tekstom nowe, niezamierzone wcześniej znaczenie. Zgromadzono je wszystkie, wraz z kilkoma pośmiertnymi wspomnieniami wybitnych krytyków niemieckojęzycznych, w książce pt. *Ponad granicami (Über die Grenzen)*. Wszystkie teksty zostały zdominowane przez dwie rocznice: 70. rocznicę urodzin Dürrenmatta i 700. rocznicę powstania Szwajcarii. Dürrenmatt analizuje w nich przede wszystkim swój stosunek do samego siebie, do własnej twórczości i do swojej ojczyzny.

Jedno z ostatnich pytań, na które Dürrenmatt udzielił odpowiedzi, brzmiało: Czy ma Pan lęk przed śmiercią? Pisarz nie odczuwał strachu przed śmiercią. Swoją postawę do śmierci wyraził w ostatnim ze swoich wywiadów:

uwążam, że dla człowieka to bardzo istotne, że on wie, iż musi umrzeć. Z biologicznego punktu widzenia to wielkie odkrycie. Zwierzęta tego nie doświadcżają. Zajmowanie się śmiercią to korzenie kultury. Ze strachu przed nią wymyślono tamten świat, wymyślono bogów. Cała kultura została zbudowana przeciw śmierci. My jednak powinniśmy pojmować śmierć jako coś naturalnego i koniecznego, ponieważ bez niej nie byłoby ewolucji. Gdybyśmy byli nieśmiertelni, całą powierzchnię ziemi pokrywałaby breja jednokomórkowców (*Koniec Szwajcarii*, 1993, s. 92, przeł. Jarosław Kaduczak).

Czy wyobraża sobie pan swoją śmierć jako roztopienie się w tej ogólnej świadomości? Dlaczegoż by nie? Gdy się umiera, widzi się umieranie. A potem nagle patrzy się na księżyc, lub być może siedzi się tam już i ziemia nie wydaje się w najmniejszym stopniu interesująca. Może się wręcz wydawać do tego stopnia idiotyczna, że nie chce się z nią mieć nic wspólnego (Ibidem, s. 99).

Dürrenmatt określał siebie jako „człowieka teatru”. Jednak pod koniec życia nazwał siebie „zbankrutowanym komediopisarzem, który wyszedł z mody” (Ibidem, s. 92).

Słynny stał się jego pogląd, że jedynie komedia jest w stanie opisać skomplikowane relacje panujące we współczesnym świecie. Pisarz protestował przeciw próbom zaklasyfikowania go do któregoś z modnych nurtów filozoficznych. W pismach teoretycznych dotyczących teatru (*Theaterprobleme*), twierdził, że nie był ani egzystencjalistą, ani nihilistą, nie uprawiał też dramatu eksperymentalnego ani awangardowego. Opierając się na tekście sztuki *Fizycy*, można dostrzec dystans dramaturga w kreowaniu postaci. Do końca sztuki nie wiadomo, kto kim jest naprawdę ani jaki charakter ma miejsce, w którym toczy się akcja. W tym zakładaniu masek i graniu przybranych ról jest coś Gombrowiczowskiego, co równocześnie bawi i zmusza do poważnych refleksji.

3. Echa śmierci Friedricha Dürrenmatta w Polsce

Warto zauważyć, że po śmierci Dürrenmatta ukazała się w polskiej prasie dość spora liczba artykułów czy wzmianek okolicznościowych traktujących o pisarzu. Do najciekawszych należą teksty:

- Maria Wągrowska: *Friedrich Dürrenmatt nie żyje*, „Rzeczpospolita” 1990, nr 293.
- *Zmarł Friedrich Dürrenmatt*, „Życie Warszawy” 1990, nr 292.
- Kielak Mirosław: *Who is his man? (Friedrich Dürrenmatt)*, „The Warsaw Voice” 1990, nr 21.

Kilka dni po śmierci Friedricha Dürrenmatta „Polityka”, jedno z najbardziej poczytnych w Polsce czasopism, opublikowała artykuł przybliżający polskiemu czytelnikowi postać zmarłego dramaturga. Autor tekstu, Jacek Sieradzki (1943), w wielkim skrócie przybliża główne tendencje i założenia teatru Dürrenmatta, jego życiorys, drogę twórczą oraz główne dzieła dramaturgiczne. Warto przytoczyć obszerniejszy fragment tekstu Sieradzkiego, w którym publicysta przybliża twórczość szwajcarskiego dramaturga w kontekście polskim:

Domem Dürrenmatta zwano „Teatr Dramatyczny” w Warszawie, jego nadwornym reżyserem był Ludwik Rene. Kolejne dzieła dramatyczne pisarza: *Frank V*, *Anioł zstąpił do Babilonu* nie wzbudziły już takiego entuzjazmu, mimo że reżyserował je, młody wówczas Konrad Swinarski. Dürrenmatta w latach sześćdziesiątych było w Polsce pełno: na scenach, w telewizji, w naśladownictwach, w felietonach: to był jeden z synonimów scenicznej (i myślowej) rzeczywistości.

Pod koniec lat sześćdziesiątych gwiazda już zaczynała nieco blednąć. Jeszcze wydarzeniem teatralnym była przeróbka *Tańca śmierci*, czyli „Play Strindberg” we Współczesnym: reżyserował Andrzej Wajda, a grali Krafftówna, Łomnicki i Łapicki. Ale już dużo powściągliwiej przyjęto przeróbkę Szekspira, czyli *Króla Jana* i kolejne sztuki oryginalne: *Anabaptystów*, *Meteor*, *Wspólnika*, *Zwłokę*. Tę ostatnią wprowadził Dejmek do repertuaru Teatru Nowego w Łodzi, licząc zapewne na nośność polityczną krwawo-absurdalnej kpiny z głupoty współczesnych systemów rządzenia. Sukcesu jednak nie było. Dürrenmatta nigdy nie cechowała głębia myśli, ani też przenikliwość diagnoz – pisała bezlitosna Marta Fik – wszystkie też jego sztuki, może poza *Wizytą starszej pani* i *Romulusem* grzeszyły wieloma niedoskonałościami kompozycji, dialogu ect. Ale trafiały świetnie zarówno w pewną bulwersującą w danym momencie problematykę jak i współgrały z tendencjami artystycznymi nurtującymi wówczas teatr. Wszystko to wygasło już przed wielu laty... (Sieradzki, 1990, s. 5).

Polski publicysta uważał, że emocje i piękności sceniczne, które proponował dramaturg w swych utworach, jak i jego intelektualne konstrukcje, ów refleksyjny dystans, ćwierć wieku po prapremierach były już nieskuteczne. Sieradzki zauważa, że nie wszystkie sztuki szwajcarskiego dramaturga były w Polsce dopuszczone przez cenzurę. Sztuka *Malżeństwo pana Mississippi* nie była dopuszczana przez cenzurę na nasze sceny przez prawie 40 lat, ponieważ dramaturg zawarł w niej kpiny z międzynarodowych emisariuszy rewolucji proletariackiej (w latach 90. XX wieku grana była w Ateneum). Cenzura nie dopuszczała też do wystawienia *Achterloo*, kolejnej po *Zwłoce* groteski politycznej z aluzjami do polskiego stanu wojennego.

W wywiadzie 1984 roku dla „Die Zeit” pisarz powiedział:

Trudność, jaką sprawiam obecnie – polega na tym, że próbowałem – jak to nadal czynią fizycy – dać w każdej sztuce „formułę świata”, jakąś metaforę, która – w przeciwieństwie do formuły świata poszukiwanej przez fizyków – może być jedynie wieloznaczna. Brecht natomiast – w przekonaniu, że sztuka stanowi także wypowiedź naukową – reprezentował osobliwy pogląd, że teatr może być jednoznaczny, że może nakazać publiczności, jak ma myśleć! Dziś nie wierzy się już w teatr Brechta i nie wierzy się już we współczesne sceniczne metafory. Od tego są klasycy. Grecy albo Szekspir. Nowoczesności nie wyraża się już w metaforach, ale w skorupach, w których odbija się cząstka rzeczywistości (Ibidem, s. 5).

Powyższe słowa Sieradzki określa jako imponującą samoświadomość Dürrenmatta.

Podsumowanie

Kariera Friedricha Dürrenmatta rozpoczęła się okresem trudności, w którym znalazł się teatr niemieckojęzyczny po II wojnie światowej. Wówczas można było mówić o pewnej pustce, która była spowodowana emigracją wybitnych intelektualistów i pisarzy. Dürrenmatt należał do pierwszej grupy pisarzy, którzy po wojnie zajmowali się problematyką społeczną, polityczną i kulturową, był ceniony przez krytykę oraz literaturoznawców. W książce Siegfrieda Mechingera (1906-1988) pt. *Dramat między Bernardem Shaw a Bertoldem Brechtem*, szwajcarski pisarz został określony jako *szczególna zdolność w teatrze niemieckojęzycznym* (Melchinger, 1961, s. 121). Opierając się na dyskursie wytworzonym w sztukach Friedricha Dürrenmatta,

powstaje pytanie, czy postaci literackie powinny (czy też mogłyby) być omawiane w swoich kontekstach historyczno-naukowych? Czy nie byłoby rzeczą rozsądniejszą, aby literatura pozostała kwestią immanentną?

Szwajcarski dioskur nie był twórcą zaangażowanym politycznie w przeciwieństwie do Bertolta Brechta czy Güntera Grassa, jak i wielu innych niemieckojęzycznych pisarzy, którzy nie kryjąc się ze swoimi sympatiami politycznymi, brali czynny udział w życiu politycznym. Twórczość pisarza postrzegać należy wielopłaszczyznowo i interdyscyplinarnie. Dramaturgia Friedricha Dürrenmatta w ujęciu całościowym będzie twórczością kompleksową i nie zostanie sklasyfikowana w pojedynczym nurcie teatralnym, lecz jako zjawisko „ponadnurtowe”. Warto zauważyć, że germanistyka w tradycyjnym nurcie np. Johanna Christiana Hölderlina (1770-1843) postrzega teksty literackie (również Dürrenmatta) jako jedynie materiał pewnej wiedzy literaturoznawczej. W tradycji Hölderlinowskiej należy tłumaczyć literaturę jako pewną dyscyplinę szanowaną i cenioną, natomiast literatura postrzegana w przestrzeni kulturoznawczej jako pewna (meta)dziedzina ludzkiego poznania skłania do kompletnie odmiennego potraktowania materiału literackiego w ogóle. Tekst literacki nie posiada wyższej wartości w zestawieniu z tekstem lekarskim czy prawniczym, ponieważ można założyć, że pisarz (poeta) prezentuje własną osobą pewien autorytet, który jest nie do oszacowania i przecenienia.

Rudolph Käser (1954), szwajcarski znawca twórczości Friedricha Dürrenmatta, postrzega twórczość Dürrenmatta jako pewien składnik szerszego systemu kulturowego, który nie odgranicza się od innych części systemu. Friedrich Dürrenmatt był jednym z nielicznych niemieckojęzycznych twórców, którzy oscylowali między głównymi dziedzinami ludzkiego poznania: sztuką, ze względu na talent malarski, literaturą – twórczością teatralną i prozatorską, filozofią z uwagi na liczne dygresje krytyczne natury czysto filozoficznej oraz nauką – w ostatnim przypadku ze względu na liczne pisma traktujące o rozwoju nauk przyrodniczych i dyskurs między filozofią a nauką.

Bibliografia

- Flury, J., Söring, J. (1991). *Hommage à Friedrich Dürrenmatt, Neuenburger Gespräch zum Gedächtnis des Dichters*. Frankfurt a. Main: Peter Lang-Verlag.
- Friedrich Dürrenmatt – rozmowa z Heinem Ludwigiem Arnoldem. (1978). Tłum. M. Łukaszewicz. *Literatura na świecie*, 5, 171.
- Goertz, H. (1998). *Dürrenmatt*. Hamburg: Reinbeck.
- Jenny, U. (1973). *Friedrich Dürrenmatt. (Friedrichs Dramatiker des Welttheaters)*. Seelze: Velber. Koniec Szwajcarii. Rozmowy z Friedrichem Dürrenmattem. (1993). Tłum. J. Kaduczak. *Notatnik Teatralny*, 6(I).
- Kott, W. (2007). *Poczet pisarzy i poetów świata – od Homera po Stephen Kinga*. Poznań: Publicat.
- Melchinger, S. (1961). *Drama zwischen Shaw und Brecht – Ein Leitfadens durch das zeitgenössische Schauspiel*. Bremen.
- Schweitzer Literaturarchiv. (1994). *Friedrich Dürrenmatt, Schriftsteller und Maler*. Zürich: Kunsthau Zürich.
- Sieradzki, J. (1990). Friedrich Dürrenmatt (1921-1990). *Polityka*, 51.
- Słomski, W. (red.). (2009). *Bezsens ludzkiej egzystencji. Friedrich Dürrenmatt, Samuel Barclay Beckett, Dostojewski*. Warszawa: Wydawnictwo WSiFZ.
- Toeplitz, K. (2009). *Dürrenmatt, Beszens ludzkiej egzystencji: Friedrich Dürrenmatt, Samuel Barclay Beckett, Fiodor Michajłowicz Dostojewski*. Warszawa: Wydawnictwo Katedry Filozofii Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania.
- Żmij-Zielińska, D. (1971). Drogi Dürrenmatta i Frischa. *Dialog*, styczeń, 138-148.
- www.duerrenmatt.net

Joanna JANISZ

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

MEMORY TRAINING IN CONSECUTIVE INTERPRETATION

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wybranych technik, metod oraz konkretnych ćwiczeń, które wpływają na poprawę pamięci, potrzebnej do tłumaczenia konsekutywnego. Część praktyczną poprzedza teoretyczne wprowadzenie, gdzie pokrótce opisano, jak rozumienie pamięci kształtowało się na przestrzeni wieków, a także jak obecnie postrzegana jest pamięć oraz proces zapamiętywania. Przedstawiono tu też wybrane aspekty teorii tłumaczenia konsekutywnego.

Summary

The article aims to present selected methods, techniques and exercises to enhance the memory needed for consecutive interpretation. The practical part is preceded by a theoretical introduction showing how our perception of memory has evolved over the centuries. An overview of consecutive interpretation is presented here as well.

1. Memory

Memory is indispensable in our lives to such an extent that without it we would have problems even with our own identity, not to mention handling everyday life. That is probably why it has fascinated humanity since time immemorial. Random House Webster's College Dictionary (1991) defines memory as follows: 'the mental capacity or faculty of retaining facts, events, impressions or previous experiences'. However, it took hundreds of years for our understanding of memory to take shape.

1.1. The concept of memory in ancient times

Ancient Greeks had in their mythology a goddess of memory called Mnemosyne, from whom many modern words derive, for instance, *mnemonics* and *mnemotechnics* to mention just a few. Obviously, the understanding of memory the Greeks had was primitive. For example, Parmenides (6th century BC) claimed that memory is a mixture of light and darkness or heat and cold and assumed that it functions perfectly as long as this mixture is in the right balance (Buzan 1988). In the 4th century BC Plato introduced the concept of a wax tablet, onto which our memories are written and from which they fade away with time.

Aristotle (384-322 BC), a philosopher and Plato's student, presented a more complex view of memory in his writings. According to him, memory is created thanks to associations between pairs of events, sensations, and ideas (Gluck et al., 2007). He believed that every idea we have is a result of some experience. As a proponent of empiricism he differed greatly from his tutor, Plato, who believed in nativism, claiming that everything we know was acquired in our past lifetimes.

With the collapse of the Roman Empire in the 5th century, Europe entered the Dark Ages, the time when philosophy and science did not develop much.

1.2. Descartes, Locke and James on memory

The Renaissance was a time of both cultural and scientific revival. New ideas and concepts appeared in science and philosophy. René Descartes (1595-1650), a French philosopher and scientist in his famous ‘cogito, ergo sum’ (I think therefore I am) claimed that our ability to reason is the only proof of our existence. As an advocate of dualism, he believed the mind and the body are distinct from one another and thus can be separated. He claimed that if we want to understand our body we should look at it by applying the same principles as we apply to physical machinery.

Another scientist who also tried to employ the physical sciences to understand memory was John Locke (1632-1704). Similarly to Aristotle, he believed that our knowledge comes only from our experience. One of his contemporaries, Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) had a quite innovative approach, claiming that only one quarter of our knowledge is inborn, the other three quarters are acquired. In that respect he adopted an approach similar to ‘many modern researchers who believe that human ability is not due solely to nature (nativism) or solely to nurture (empiricism) alone, but is a combination of both’ (Gluck et al., 2007).

William James (1842-1910) in his *Principles of Psychology* (1890) went even further concluding that when behaviours are learned some processes take place in our brain. He worked on the formation and maintenance of habits and presented a model of memory, which, however, did not attract much interest among his contemporaries.

1.3. Evolution and natural selection theory

Evolution and natural selection theories, which saw many similarities between men and animals, challenged widespread beliefs that men and animals are distinct because only humans possess everlasting souls (Plato) or because humans, unlike animals, are able to think (Aristotle). Charles Darwin (1809-1882) with his theory of the survival of the fittest, shed new light on how psychology viewed memory and learning. According to him, organisms which had better memory and were more able to learn were therefore more likely to breed and pass those qualities on to their offspring.

1.4. Experimental psychology

In his experiments Ivan Pavlov (1849-1936) noticed how animals learn and forget. He observed that his dogs were able to learn that one stimulus predicted a certain event (the doorbell predicted feeding, which caused the dogs to salivate). Today it is known as classical conditioning. However, when the same stimulus was not followed by the expected event (there was no feeding after the doorbell), the dogs’ behaviour changed. With time they stopped salivating on hearing the doorbell. Pavlov named this process extinction. He also noticed that the dogs could transfer what they had learned to another stimulus, which is known as generalisation.

1.5. Behaviourism

Behaviourism was a new approach to learning which originated in America in the 1920s. It claimed that psychology should concentrate only on data which can be objectively measured, as opposed to intangible processes taking place in the brain. Behaviourists wanted psychology to be treated as a serious branch of science, just as biology or chemistry were.

That period saw many great scientists who contributed to our understanding of memory and learning. First of all, James Watson (1878-1958), considered the founding father of behaviourism, conducted experiments on rats and came to the conclusion that they learned a set of motor habits which helped them navigate in the maze. Additionally, those habits did not depend on any

sensory prompts from outside (Watson, 1907). Another behaviourist, Clark Hull (1884-1952), strived to develop a mathematical model which would explain how animals learn in any situation. Finally, Skinner (1904-1990), as a result of his experiments, concluded that animals, although not rewarded during every single trial, still responded equally quickly and frequently (Gluck et al., 2007). Edward Tolman (1886-1959) moved further introducing concepts of cognitive maps and latent learning. Claiming that learning takes place irrespective of stimulus and in this respect he challenged behaviourists' assumptions. Both his theories and research were greatly influential and helpful in the development of cognitivism.

1.6. Cognitivism

It soon became obvious that behaviourism was not able to explain such concepts as perception, reasoning or memory. Consequently, a new approach appeared in psychology – cognitivism. It aimed to explain what behaviourism failed to account for.

William K. Estes (born in 1919) together with his colleagues laid foundations for another subfield of psychology called mathematical psychology, according to which both learning and memory can be explained by means of mathematical equations. Another scientist who took the psychological thought further was Gordon Bower. In contrast to the prevailing theory of gradual learning, he suggested that humans can learn in one-step, transferring from ignorance to knowledge (Gluck et al., 2007). Miller (1956), in turn, argued that capacity of human mind is limited and with the use of information theory this capacity can be measured. His studies on human mind were taken further by Herbert Simon (1916-2021) who is considered one of the founders of artificial intelligence. Together with his colleague, Allan Newell, Simon presented new models of learning named symbol-manipulation models and claimed that human mind works similarly to a computer which encodes, stores and retrieves information (Newell et al., 1958). From the 1960s computers have been used to study such activities of human brain as memory. Finally, drawing from the idea of how a human brain is organised, Rumelhart and McClelland (1986) introduced connectionist models.

2. Memory types and the memory process

According to a dualistic model of memory, we distinguish short-term memory (also referred to as working memory) and long-term memory. The former, as the name suggests, has limited duration – up to about 20/30 seconds, so information stored there can be accessed only temporarily. Miller (1956) basing on his observations, came to the conclusion that the capacity of human memory is limited to around 7 +/- 2 items. However, some (McLeod, 2013) argue that if items are combined into chunks of meaning, this capacity can be extended. Long-term memory, in turn, has both unlimited capacity and duration, meaning information stored there can be retrieved at any time during our lifetime. Cowan (2008) claims that in fact we possess three types of memory: long-term, short-term and working memory. The term was first introduced by Miller (1960). He viewed working memory as not totally separate from short-term memory but employed when planning or carrying out an activity. This kind of memory comes in handy, for instance, when we are trying to solve a math exercise but do not want to write calculations down on paper. In 1968 Atkinson-Shiffrin model of human memory was presented (Atkinson et al., 1968) in which the term 'sensory memory' was introduced. This type of memory serves the purpose of retaining sensory inputs, is not conscious and does not influence cognition in the same way as short or long-term memory do. As an alternative to this model Baddeley and Hitch (1974) presented their own model consisting of different components. One of them is central executive which has the function of supervising and helping working memory cooperate

with long-term memory. It has two main systems, namely, phonological loop for storing auditory input and the visuo-spatial sketchpad for visual information. Phonological loop, in turn, consists of two components: a short-term phonological store, from which information disappears quickly and an articulatory rehearsal component, in which information can be kept longer thanks to rehearsal. It is this phonological store which interpreters have to access and retrieve information from most often.

Newell and Simon (Newell et al., 1958) compared human mind to a computer in which information is processed during three distinct stages – encoding, storage and retrieval. During the first stage information is encoded so as to be stored in our memory. We can employ visual, acoustic or semantic encoding. McLeod (2013) argues that in short-term memory (STM) information is encoded principally acoustically, while in long-term memory (LTM) semantically, but also acoustically and visually. As for the next stage of the memory process, storage, scholars determine differences between STM and LTM depending on not only where, but also on how much and for how long information can be stored. In the final stage information is recalled from storage and this process in STM differs from LTM as well. Retrieval from STM happens sequentially (meaning, in the same order as the information was encoded) while from LTM information is recalled by association. Information can be retrieved from memory by recognition or recalling.

3. Consecutive interpretation – an overview

The European Commission defines consecutive interpretation as “a mode of interpreting in which the speaker makes a speech (or says a few sentences) whilst the interpreter takes notes. The interpreter then reproduces what the speaker has said for the audience” (*Consecutive Interpreting*). According to Setton (2016), this technique originated after World War II when during Paris Peace Conference in 1946 a few French-English interpreters astonished the public by their rhetorical skills and impressive memories being able to interpret even 30 minute speeches with almost no notes taken. Soon consecutive mode at the UN meetings was replaced by simultaneous interpretation (SI) especially during international meetings. That was possible thanks to technological development and the invention of interpretation booths. However, consecutive interpretation (CI) has not disappeared. It is still preferred at private meetings, negotiations at different levels, interviews, press conferences, during guided tours, but also in more formal settings such as opening ceremonies and other meetings at different levels of formality. Setton (2016) mentions the following as the reasons for which consecutive mode is chosen: cost, mobility, privacy, accuracy (it is much easier to check than during SI) and slowness, which may matter during negotiations, for instance.

Consecutive interpretation is divided into types according to the length of input. Therefore we have short, medium length, full or very long consecutive. Setton (2016) claims that ‘real’ consecutive interpretation starts with medium length input. Here the time of input is around 45-90 seconds long and therefore the interpreter’s memory needs to be supported by a system of notes.

As for the process of consecutive interpretation, Roderick (2002) differentiates three stages: understanding, analysis and re-expressing. Gile (2011), in turn, differentiates only two phases, namely, comprehension phase and speech production phase but perceives them as composed of distinct operations. Therefore, within the phase one she distinguishes the following operations: listening and analysis, note-taking, short-term memory operations and coordination. The phase two consists of remembering, note reading and production. The two phases of interpretation vary in the aspect of pace. While during the first one it is the speaker who dictates the speed, in the latter it is the interpreter.

4. Effort in consecutive interpretation

Based both on observations in her practice and on research she conducted, Gile created the Effort Models of Interpreting. She distinguishes three components which involve effort, namely, a listening and analysis component, a speech production component, and a short-term memory component (2011, p. 160).

During the initial, comprehension stage, it is not specified how far the analysis of the input must go before the actual interpretation is possible. “In order for words to be recognized, the acoustic features of the incoming sounds have to be analyzed and compared with patterns stored in the listener’s long-term memory” (Gile, 2011, p. 161) but the true comprehension is much more than mere recognition of individual words, so consequently, as she argues, understanding in interpretation is not automatic and requires effort on the part of the interpreter.

The stage of production is not effortless either and it is quite evident if we consider the amount of effort needed at this stage. One of the reasons why that stage is difficult is the undeniable fact that speakers and interpreters have a different experience when producing their output. While the speaker has relative freedom to choose what to say and how to speak, the interpreter must strictly adhere to what the speaker is saying. A novice interpreter may concentrate on the language too much, which in turn may distort the message itself. An additional difficulty at that stage is the fact that, unlike the speaker, the interpreter is often forced to speak about themes they are not very familiar with. All of the arguments led Gile to the conclusion that the speech production stage is not automatic or effortless either.

Finally, the interpreter makes successive short – term memory operations, which also are far from being mechanical. This is so because not only is each speech different but also at different stages of a certain speech the interpreter needs to maintain different quantities of information in short memory and for different periods of time. Therefore, memory effort is connected with the time between the input being heard and the time it is written down or transferred to LTM.

5. The role of memory in consecutive interpretation

Irrespective of mode of interpretation – consecutive or simultaneous – and irrespective of the phase, comprehension or production, memory is clearly indispensable (Gile, 2011). It is working memory and phonological store (Baddeley et al., 1974) in particular that are employed during the comprehension and production processes of interpretation. However, in each of these phases memory is used differently. In the comprehension phase the interpreter performs memory operations needed to either take notes or to shift the information chunk to STM. In the production phase, in turn, the information needs to be retrieved from STM. Remembering and recalling are particularly important in short consecutive interpretation where the interpreter does not take notes but relies purely on their memory.

Taherian and Janfeshan (2021) have undertaken interesting research in the field of memory and interpretation. The aim of the research was, among others, to investigate whether there is any correlation between memory quotient and the quality of consecutive interpretation. They came to the conclusion that the better memory the participants had the more proficient their interpretation was. Consequently, they claimed that interpreters trainees should be taught how to improve their memories and appropriate exercises should be included in the curriculum.

Interpretation, being interdisciplinary, needs to draw from other scientific disciplines. Pondering on the quality of interpretation many have asked what qualities, skills and competences should a proficient interpreter possess. Florczak (2013), for example, enumerates as many as twenty four characteristics of a perfect interpreter. Some of them are quite straightforward but

other are not that obvious as thespian skills, for instance. Among the qualities he presents, good memory has a top position on the list. Another scholar who appreciates the role of memory in interpretation is Pöchhacker (2004).

Therefore, interpretation students will benefit greatly from the knowledge of psychology, namely knowing how memory works and how to improve it. Additionally, some degree of memory practice in the process of future-interpreters' training is so crucial.

6. The selection of mnemonics and other exercises to boost memory for consecutive interpretation

Random House Webster's College Dictionary (1991) defines the word *mnemonics* as the process or technique of improving or developing memory. Buzan (2020) claims that our frequent complaints about poor memory are not the result of our physical limitations, but are only the consequence of our negative approach and lack of knowledge in that matter. He also defines mnemonics as systems of memory codes, thanks to which we can remember any quantity of information. Eight times World Memory Champion, O'Brien, says that "memory depends on three basic processes: making something memorable, storing that item in the mind, and recalling it accurately at some future time" (2014). Therefore, memory practice should be an ongoing process for students learning interpreting. With time and due practice they will definitely gain more confidence and their skills will improve considerably.

6.1. Mental images

To develop memory, we need to create mental images illustrating the information we want to remember. Buzan (2019) presents a long list of conditions such an image should meet in order to be effective. First of all, it must be positive because we are more willing to return to pleasant memories. It would also be good if such an image contained an element of humour or even absurdity. Colour, motion and senses also add to such an image's success as a mnemonic technique. Employing associations, numbers, order or exaggeration prove beneficial as well. Lucas (2002) claims that we remember things which are surprising or strange. Since imagination is the foundation of memory, the more lively the image we create and the more imagination we use trying to remember things, the better the results we will have.

6.2. The Chain Association Method

According to Buzan (2019), this is one of the fundamental mnemonics which is mainly used for remembering rather a small quantity of diverse information in a given order, for example, a shopping list. Every element from the list should be linked with the following one by creating associations in the form of a living mental image. All the rules for mental images described above should be used here. Therefore, such associations should be as imaginative as possible, full of colour and motion and as much personal as possible – you should be the main protagonist. Lucas (2002) asserts that in order to remember something and later be able to recall it, one needs to form some connections.

6.3. The Roman Room Technique

This is a method as old as ancient Rome itself. In order to remember a list of items one needs to imagine a room or even a whole house, depending on how much you want to remember, and place in it all those items in a given order. Then you try to remember spatial relations to demonstrate order. In doing so you should try to create mental images following all the instructions given in 4.1 above. This technique is so effective because it engages both hemispheres: the right one with its creativity, colours and emotions and the left one, employing logic and order. Buzan (2019) claims that this system releases your imagination to such an extent that you can in fact remember any quantity of information.

6.4. Mind maps

In this technique notes are taken in a different, non-traditional way. You choose a key word and write it in the middle of the page. This word is a kind of summary of the whole input you are trying to remember, it should also include in itself a wide variety of associations, which thanks to that word can be recalled at any moment (Buzan, 2020). From that key word you draw a number of lines, along which you either write or draw other key words or symbolic signs. This method engages both hemispheres since it draws from imagination and employs writing, drawing, creativity, humour and even absurdity. Obviously, it is not possible for the interpreter to take notes for CI in that way due to time pressure but if that technique is mastered away from the context of interpretation first, then when the time comes for interpreting without notes, the interpreter may ‘draw’ such a map in their minds.

6.5. European Commission

In Online Resources for Conference Interpreter Training there is Interpretation training toolbox with a lot of instructional material for interpretation trainees. Numerous tips are given there that will aid interpreters’ memory for CI. For example, they can count arguments on their fingers or fix in their mind both the structure of the whole speech and the key words. It is also crucial for the interpreter to pay special attention to the conclusion of the speech since the speaker may add a twist to their argument there.

6.6. Miscellaneous

Florczak (2013) suggests an interesting exercise on words to enhance memory. One person reads out five unrelated words (input) the other person must repeat or interpret the words in a given order (output). It is illustrated as follows:

Input: 1, 2, 3, 4, 5

Single output:

Output 1: 1, 2, 3, 4, 5

Output 2: 5, 4, 3, 2, 1

Output 3: 3, 2, 1, 5, 4

Multiple output:

Output 1: 1, 2, 3, 4, 5, 1, 2, 3, 4, 5

Output 2: 3, 2, 1, 5, 4, 1, 3, 2, 5, 4

There are many possible variations to this exercise. Starting with mere repetition, we can move on to interpreting words – source language (SL) to target language (TL) or, making it even more challenging, with the introduction of code switching (some of the words in TL, others in SL, repetition first, then interpretation). In a simple version of this exercise the pattern for the output may be written down on the blackboard, in a more difficult version – given orally. Florczak (2013) suggests that the speed of input delivery should be increased with time and the time between the input and output should be gradually shortened.

Another idea recommended by practitioners and trainers is to retell a speech. A trainee has to listen to it trying to remember the key points. In the case of a longer and more complex speech the information should be combined into bigger chunks of meaning bearing in mind that our STM capacity is +/- 7 items. For that purpose categorizing, generalization, description or comparison could be used (Zong, 2003). Since memory should be developed gradually, it is advisable to start with retelling short, simple speeches and then, with time and practice, moving on to longer, more complex ones and finally to interpreting instead of retelling.

Conclusions

The aim of this article was to show that both memory practice and a certain degree of theoretical knowledge of how memory works will be beneficial for those who want to improve the quality of their consecutive interpretation. All modes of interpretation, be it consecutive or simultaneous, are complex processes, requiring a wide range of skills, qualities and competences on the part of the interpreter. Efficient working memory definitely has high priority among them. To such an extent that without memory interpretation would not even be possible.

It has been shown that scholars such as Florczak (2013), Pöchhacker (2004), or Gile (2011) with his effort models all emphasise the importance of memory. Additionally, the results of research (Taherian, Janfeshan, 2021) confirm strong correlation between good memory and the quality of interpretation.

Therefore, interpretation students should be equipped with both theory and practice concerning memory. Consequently, seeing how the perception of memory evolved over centuries and knowing how information is encoded, stored and retrieved from memory will definitely benefit them. Additionally, some amount of memory practice in the form of mnemonic strategies, story retelling or other exercises should be included in interpretation curriculum. The quality of interpretation will definitely improve thanks to short-memory training. The techniques and exercises presented above are just some examples of how students' interpretation skills can be practiced. Thanks to vivid imagination students will be more effective in remembering and will feel more at ease in the production stage of interpreting.

Bibliography

- Atkinson, R., Shiffrin, R. (1968). Human Memory: a proposed system and its control processes. *The psychology of learning and motivation: advances in research and theory* (vol. 2, pp. 89-195). New York: Academic Press.
- Baddeley, A., Hitch, G. (1974). Working memory. *Recent advances in learning and motivation* (vol. 8, pp. 47-90). New York: Academic Press.
- Buzan, T. (1988). *Make the Most of Your Mind*. London: Colt Books Limited.
- Buzan, T. (2019). *Pamięć na zawołanie*. Łódź: Wydawnictwo KJ.
- Buzan, T. (2020). *Rusz głową*. Łódź: Wydawnictwo KJ.

- Cowan, N. (2008). *What are the differences between long-term, short-term, and working memory?* Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2657600/>.
- Darwin, C. (1869). *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life (5th ed.)*. London: John Murray. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/On_the_Origin_of_Species#References.
- Descartes, R. (1937). *Discourse on the Method*. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Discourse_on_the_Method#References.
- European Commission, Knowledge Centre on Interpretation. *Consecutive Interpreting*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/education/knowledge-centre-interpretation/conference-interpreting/consecutive-interpreting_en.
- Florczak, J. (2013). *Thumaczenia symultaniczne i konsekwtywne. Teoria i praktyka*. Warszawa: C.H. Beck.
- Gile, D. (2011). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Glencoe Edition (1991). *Random House Webster's College Dictionary*. New York: Random House.
- Gluck, M., Mercado, E., Myers, C. (2007). *Memory and Learning. From Brain to Behavior*. New York: Worth Publishers.
- James, W. (1890). *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt and company.
- Lucas, B. (2002). *Power Up Your Mind. Learn faster, work smarter*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- McLeod, S.A. (2013). *Stages of memory – encoding storage and retrieval*. Retrieved from: <https://www.simplypsychology.org/memory.html>.
- Miller, G., Galanter E., Pribram, K. (1960). *Plans and the structure of behavior*. New York: Henry Holt and company.
- Miller, G.A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological Review*, 63(2), 81-97.
- Newell, A., Shaw, J.C., Simon, H.A. (1958). Elements of a theory of human problem solving. *Psychological Review*, 65(3), 151-166.
- O'Brien, D. (2014). *How to Develop a Brilliant Memory Week by Week: 52 Proven Ways to Enhance Your Memory Skills*. London: Watkins Publishing.
- Plato. (c.369 BC). *The Theaetetus*. Retrieved from: <https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=3538>.
- Pöchlhacker, F. (2004). *Introducing interpreting studies*. London: Routledge.
- Random House Webster's College Dictionary: Glencoe Edition. Introd. by Marius Richard [Westerville]: Glencoe (1991).
- Roderick, J. (2002). *Conference Interpreting Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Rumelhart, D., McClelland, J., PDP Research Group. (1987). *Parallel Distributed Processing: Explorations in the Microstructure of Cognition*. Sand Diego: PDP Research Group.
- Setton, R., Dawrant, A. (2016). *Conference Interpreting : A Complete Course*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Taherian, B., Janfeshan, K. (2021). The Impact of Memory on Consecutive Interpretation Quality of Iranian EFL Students. *Journal of Narrative and Language Studies*, 9(16), 135-148.
- Zhong, W. (2003). Memory Training in Interpreting. *Translation Journal*. Retrieved from: <http://translationjournal.net/journal/25interpret.htm>.

Marta KURZEJA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

**ELŻBIETA AMALIA EUGENIA WITTELSBACH.
DRAMATYCZNE LOSY HABSBUERSKIEJ CESARZOWEJ**

„Wiem, że zmierzam do strasznego końca,
który został mi wyznaczony przez przeznaczenie
i że tylko przyciągam do siebie nieszczęście”
(Marató, 2016, s. 83).

Fotografia 1. Cesarzowa Elżbieta Amalia Eugenia Wittelsbach.

Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/38/Winterhalter_Elisabeth_2.jpg (dostęp: 28.07.2021)

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie czytelnikowi osoby Elżbiety Amalii Eugenie Wittelsbach, bawarskiej księżniczki, późniejszej cesarzowej Austrii i Królowej Węgier. Pochodziła z jednej z najstarszych dynastii niemieckich. Była uważana za jedną z najpiękniejszych kobiet ówczesnych czasów. W historii zapisała się jako postać tragiczna.

Summary

The aim of this article is bringing the reader closer to the person of Elisabeth Amalie Eugenie von Wittelsbach, a Bavarian Princess, later Empress of Austria and Queen of Hungary. She came from one of the oldest German dynasties. She was considered as one of the most beautiful women of those times. She has gone down in history as a tragic person.

Elżbieta Amalia Eugenia, dla rodziny i przyjaciół Sisi, pochodziła z bocznej, niekoronowanej linii Wittelsbachów z Palatynatu, jednej z najstarszych dynastii niemieckich. Uroda późniejszej Cesarzowej Austrii, Królowej Węgier przykuwała uwagę męskiej części arystokracji, a zwykłych poddanych napawała dumą. Życie pięknej cesarzowej, w którym nie brakowało dramatycznych momentów, a które zakończył zamachowiec, obrosło legendami i stało się tematem licznych książek, publikacji, później także filmów i seriali telewizyjnych.

Sisi urodziła się 24 grudnia w roku 1837 w Monachium. Była córką arcyksięcia Maksymiliana wywodzącego się z młodszej linii książęcej Wittelsbachów i Ludwiki pochodzącej ze starszej linii tej dynastii. Wskazuje to na ich bliskie pokrewieństwo – byli kuzynostwem. W książce *Cesarzowe Habsburgów* Sigrid-Maria Gröbning, autorka wielu opracowań historycznych poświęconych dziejom dynastii Habsburgów, podkreśla, że w tamtych czasach bliskie pokrewieństwo małżonków nie było niczym wyjątkowym. Wynikało to z obowiązującej w rodzinie Habsburgów zasady równego urodzenia. Do zawarcia małżeństwa potrzebna była zgoda papieża (Hamann, 1999, s. 36), której uzyskanie nie stanowiło większego problemu. Małżeństwo rodziców Elżbiety nie było najszcześniejszym związkiem, o czym świadczy fakt, że jej ojciec miał jeszcze dwie niesłubne córki, które bardzo kochał. Jednak to Elżbieta była jego ulubionym dzieckiem, jak mawiał – „bożonarodzeniowym prezentem” (Marató, 2016, s. 16). Dzieciństwo Elżbiety było związane z zamkiem Possenhofen nad jeziorem Starnberg. Tam bywała z rodziną w ciepłych miesiącach, a pozostały czas spędzała w pałacu w Monachium. Boczna linia książęca Wittelsbachów, w tym rodzice Sisi, nie pełniła oficjalnych funkcji na dworze bawarskim, stąd nie musiała przestrzegać surowej etykiety dworskiej. Mała Elżbieta miała więc wielu przyjaciół wśród niżej urodzonych, a nawet bawiła się z chłopskimi dziećmi z sąsiedztwa. Mówiła dialektem bawarskim, a jej wykształcenie pozostawiało wiele do życzenia, co w przyszłości było źródłem konfliktów z jej teściową. Dorastając, Elżbieta zajmowała się tym, co sprawiało jej przyjemność. Miała różne pasje – jeździectwo, polowanie, wędkowanie, wędrowanie po lesie oraz pisanie wierszy. Mimo że ojciec nie był wzorem do naśladowania, gdyż systematycznie zaniedbywał swoje obowiązki rodzinne i z reguły robił to, na co miał ochotę, to właśnie jemu, ekscentrykowi gustującemu w towarzystwie literatów, dziennikarzy i aktorek, Sisi zawdzięcza zainteresowanie literaturą, muzyką i sztuką.

Punktem zwrotnym w beztróskim życiu Sisi było zawarcie małżeństwa z kuzynem, cesarzem Austrii, Franciszkiem Józefem I. Warto nadmienić, że plan matki Franciszka, Zofii, był inny. Chciała, aby związał się z bawarską księżniczką Heleną z Wittelsbachów, lecz cesarz posłuchał głosu serca i za żonę wziął jej siostrę, Elżbietę, której urodą był oczarowany i w której zakochał się od pierwszego wejrzenia. Ich ślub odbył się 24 kwietnia 1854 roku w wiedeńskim kościele o. Augustianów. Pokrewieństwo między małżonkami było tak samo bliskie, jak w przypadku rodziców Sisi. Matka Sisi, Ludwika, i matka Franciszka, Zofia, były siostrami. W biografii o Sisi Brigitte Hamann, austriacka historyczka, pisze, że „Ludwika kochała swą o trzy lata starszą siostrę Zofię w sposób pokorny i poddańczy. Uważała ją za wzór dla swoich dzieci, stosowała się do jej rad wprost bojaźliwie, aby tylko nie stracić życzliwości Zofii” (Hamann, 1999, s. 23). Zabiegając o względy siostry, Ludwika chciała doprowadzić do wydania swojej córki Heleny za Franciszka Józefa, syna Zofii. Biografka Sisi pisze: „perspektywa, że może wydać najstarszą córkę za najbardziej pożądanego młodzieńca tamtych czasów, uczyniła z niej najposłusznieszszą służącą energicznej siostry” (Ibidem). Ostatecznie zapoznanie Franciszka z Heleną stało się planem obu matek, ale do ślubu nie doszło, bo Franciszek wybrał za żonę Elżbietę. „Ach, gdyby był krawcem” (Ibidem) – wzdychała przed ślubem Sisi. Świadczyło to o jej obawach przed nowym życiem na wiedeńskim dworze. Dla niej ważne było uczucie,

a nie blichtr, tytuły i pieniądze. Po ślubie starała się sprostać obowiązkom małżonki i pierwszej damy cesarstwa, musiała przywyknąć do ciągłego bycia w centrum zainteresowania i radzić sobie z presją opinii publicznej. Niełatwą sztuką było też żyć obok wymagającej, złośliwej i wścibskiej matki Franciszka Józefa. Arcyksiężna Zofia wytykała jej brak obycia i wykształcenia, co skutkowało częstymi konfliktami. W przeciwieństwie do Sisi, teściowa była bardzo dobrze wykształcona. Od 4. roku życia uczyła się pisania i czytania, a także fizyki oraz historii. Znała języki francuski i włoski. W przeciwieństwie do niej, Elżbieta znała tylko wyuczone zwroty w tych językach, dlatego gdy przemawiała po francusku lub włosku, arystokracja reagowała uśmiechem. Dwór wiedeński należał do bardzo wymagających pod względem etykiety. Obowiązywała ona najbliższych członków rodziny cesarskiej nawet przy stole. Od 1527 roku każda cesarzowa Austrii spożywała posiłki w białych rękawiczkach (Zarembina, 2016, s. 55). Sisi niedługo po ślubie odważyła się spożywać śniadanie bez rękawiczek w obecności męża i teściowej. Zofia była tym zniesmaczona. Jedną z obowiązujących reguł było również rozdawanie butów po jednodniowym noszeniu, do czego młoda cesarzowa nie mogła się przyzwyczaić i z czasem, jak pisze B. Hamann (1999, s. 49), zrezygnowała z tego zwyczaju. Potrzebowała czasu, aby nawyknąć do dworskich dziwactw i sprostać rygorom. Różnica wieku między małżonkami wynosiła 7 lat. W porównaniu do młodziutkiej Sisi, Franciszek Józef był dojrzały oraz świadomy roli, jaką przyszło mu odgrywać. Cesarzowi od najmłodszych lat wpajano obowiązkowość i przestrzeganie dworskiej etykiety, natomiast Elżbieta wychowywała się w warunkach raczej liberalnych. Byli przeciwieństwami – cesarzowa była miłośniczką sztuki, a cesarz przede wszystkim czcicielem obowiązku. Czytał wyłącznie dokumenty i korespondencję. Z teatru wychodził jako jeden z pierwszych, często już po pierwszym akcie. Jeśli coś ich łączyło, to fascynacja przyrodą.

Arcyksiężna Zofia cieszyła się w rodzinie dużym autorytetem i wszyscy, włącznie z cesarzem Franciszkiem, byli jej podporządkowani. Franciszek Józef bardzo dużo zawdzięczał swojej matce, gdyż to dzięki niej został cesarzem, ponieważ zmusiła ona swojego męża, następcę tronu, do rezygnacji. Szesnastoletnia cesarzowa nie była tak posłuszna jak inni członkowie rodziny, więc konflikty z teściową były na porządku dziennym. Często dotyczyły one błahych spraw. Przykładowo, arcyksiężna Zofia zabraniała Sisi i Franciszkowi samodzielnego przemieszczania się z cesarskich komnat Hofburgu do starego teatru dworskiego na placu św. Michała, chociaż były one połączone ze sobą schodami. Młoda para mogła tam chodzić tylko w asyście urzędników. Sisi niechętnie pozwalała się ubierać pokojówkom, co również było dla Zofii niezrozumiałe. Niedługo po ślubie para cesarska spodziewała się potomstwa. Nie zważając na to, że Elżbieta w ciąży nie czuje się komfortowo, a na dodatek ma skłonności do depresji, teściowa zmuszała ją do pokazywania się publicznie, uważając to za jej obowiązek. To właśnie Zofia, a nie Elżbieta, zdecydowała, który pokój przeznaczyć dla dzieci i jak go urządzić. Pokój ten znajdował się przy apartamentach Zofii, w dużej odległości od apartamentów Sisi. Zofia traktowała Elżbietę jak dziecko i nie dostrzegała ani jej potrzeb, ani życzeń. 5 marca 1855 roku urodziło się pierwsze dziecko cesarskiej pary. Była to dziewczynka, której nadano imię Zofia, oczywiście na cześć matki cesarza. Dla swojej wnuczki Zofia wybrała nianię. Została nią baronowa Welden, wdowa po generale, który zdobył sławę podczas powstania na Węgrzech w okresie Wiosny Ludów. Zofia stała się ulubienicą babci i zaraz po urodzeniu znalazła się pod jej opieką. Rok później, 12 lipca 1856 roku, Elżbieta urodziła drugą córkę, Gizelę. I tym razem matka Franciszka zadbała, aby wszystko, co dotyczyło wnuczki, odbywało się po jej myśli. W roku 1857 Sisi zdecydowała, wbrew arcyksiężnej Zofii, o podróży z dwójką dzieci na Węgry. Nieoczekiwanie podczas wyjazdu tyfusem zaraziła się 2-letnia Zosia. Mimo wysiłku przybocznego lekarza

Seeburgera nie udało się ją wyleczyć. Zmarła 29 maja. Stosunki między Elżbietą a teściową pogorszyły się jeszcze bardziej. Śmierć małej Zofii pogłębiła u Sisi depresję. Arcyksiężna Zofia uznała, że jej kontrola nad Sisi jest niezbędna i utwierdziła się w przekonaniu, że młody wiek synowej uniemożliwia jej wychowanie potomstwa w duchu arcyksiążęcego domu. Jak pisze Cristina Morató: „Arcyksiężna Zofia stała się jej cieniem, nie odchodziła od niej i stale kontrolowała, krytykując każdy jej ruch: Powinnaś umieć postępować z ludźmi, pozdrawiać ich z większą łaskawością. Zapomniałaś wysłuchać tej damy. Byłaś nadmiernie rozbawiona, rozmawiając z tamtym kawalerem” (Marató, 2016, s. 36). Dnia 21 sierpnia 1858 roku na świat przyszedł następca tronu, któremu – na cześć przodka z domu Habsburgów – dano imię Rudolf. Podobnie jak to było po narodzinach Zofii i Gizeli, arcyksiężna Zofia przygotowała dla następcy tronu pokój dziecienny i sprawowała nad nim opiekę.

Sisi miała ograniczony dostęp do dzieci, ale reagowała, gdy zauważyła, że dzieje się z nimi coś złego. Kiedy wybrany przez Zofię dla Rudolfa wychowawca, emerytowany wojskowy, hrabia Gondrecourt, z nadgorliwością wypełniał swoje obowiązki, m.in. musztrując kilkuletniego chłopca i budząc go w środku nocy strzałami z pistoletu, aby nabrał dzielności żołnierza, Sisi doprowadziła do jego zwolnienia, chociaż rodzina stawiała w jego obronie. Zastąpił go Józef Latour. Nowy wychowawca szybko dostrzegł wrażliwość chłopca i starał się zaszcześcić mu liberalne poglądy, którym hołdowała także Elżbieta. Dzięki temu syn i matka stali się sobie bliżsi, chociaż nieczęsto się widywali. Ostatnie dziecko pary królewskiej – dziewczynka o imieniu Maria Waleria, najukochańsza córka Sisi, przyszło na świat 22 kwietnia 1868 roku w Budzie na Węgrzech. Tym razem cesarzowa nie dopuściła, aby wychowanie córki było pod kontrolą Zofii. Świadczyć o tym może fakt, że pierwszym językiem, jaki poznała Maria Waleria, był węgierski. Córkę Sisi nazywano *jedynaczką*, gdyż była jedynym dzieckiem wychowywanym przez Sisi.

Cesarzowa Elżbieta uważana była za „pierwszą piękność wśród koronowanych głów” (Kozuchowski, 2016, s. 51). Obsesyjnie dbała o urodę, a zwłaszcza o linię. Według S.-M. Gröbning w ten sposób cesarzowa „desperacko próbowała oszukać czas” (2018, s. 256). Uprawiała sporty. Trenowała szermierkę i uczestniczyła w całodziennych pieszych wycieczkach. Jazda konna, która była jedną z jej pasji, stała się pretekstem do wyjazdów do Anglii, uważanej za ojczyznę sportów konnych. Rozpocynała dzień od gimnastyki. W licznych rezydencjach miała gabinety do ćwiczeń. Częste głodówki niekorzystnie wpływały na jej stan zdrowia i z czasem doprowadziły do obrzeków głodowych. Również stosowane przez cesarzową kąpiele, najpierw w parze wodnej, a następnie w wodzie o temperaturze 7 stopni, określane przez służące jako tortury, nie służyły jej zdrowiu. W związku z pojawiającymi się z różnymi dolegliwościami zdrowotnymi Sisi opuszczała Wiedeń na długie miesiące, udając się na Maderę i Korfu, gdzie nabierała sił i jej stan zdrowia ulegał poprawie. Były to też ucieczki od obowiązków i męczącego dworu. W miarę upływu czasu na cesarskim dworze Sisi „czuła się przez męża niezrozumiana, chociaż Franciszek Józef sądził, że nosi ją na rękach” (Ibidem, s. 254). Ponieważ nie przepadała za obowiązkami reprezentacyjnymi, stopniowo miała ich coraz mniej. Nie włączała się również w rządzenie państwem. Cesarzowa nie była szczególnie lubiana ani przez arcyksiężną Zofię, ani przez arystokrację wiedeńską. Dla najbliższego otoczenia, jak pisze S.-M. Gröbning, „potrafiła być czarująca, by za chwilę obrazić rozmówcę gryzącą ironią” (Ibidem, s. 257). Złe relacje z teściową i dworem cesarskim odsuwały Sisi od Wiednia. Opuszczała miasto i spędzała dużo czasu na Węgrzech. Pobyty Sisi w tym kraju komentowano z sarkazmem na łamach wiedeńskich gazet. Cesarzową nazywano „najbardziej czarującym gościem na zamku wiedeńskim” (Hamann, 1999, s. 236). Elżbieta lubiła Madziarów, ich kraj i język. Jej prowęgierskość była też przejawem

oporu wobec teściowej, która żywiła nienawiść do tego kraju, gdyż nie mogła znieść upokorzenia, jakiego Habsburgowie doznali od Węgrów podczas powstania w latach 1848-1849. Sisi na swoje damy do towarzystwa wybierała Węgierki. Jedną z nich, Ida Frenczy, o 4 lata młodsza od cesarzowej, stała się jej powierniczką do końca życia. Dużą sympatią darzyła również hrabiego Gyula Andrásy'ego, który został zaocznie skazany na śmierć za udział w rewolucji i w latach 1848-1857 przebywał na emigracji – najpierw w Londynie, a później w Paryżu. Po ogłoszeniu amnestii w roku 1857 powrócił na Węgry i zaczął się angażować w politykę. W 1866 roku spotkał Elżbietę, gdy była bardzo zaangażowana w działania na rzecz utworzenia Monarchii Austro-Węgierskiej. Od tej pory łączył ich wspólny interes polityczny, a ich przyjaźń przetrwała do jego śmierci w roku 1890. Elżbieta okazała się bardzo dobrym negocjatorem w czasie, gdy osłabła pozycja imperium Habsburgów po przegranych wojnach z Piemontem sprzymierzonym z Francją (1859) oraz Prusami (1866) i nieuchronne stało się zawiązanie mocniejszego sojuszu z Węgrami, mającymi od zawsze duże ambicje narodowe. Z jednej strony umiejętnie naciskała na męża, a z drugiej wpływała na polityków węgierskich. Jak pisze B. Hamann, finałem jej starań była „ugoda”, w wyniku której 8 czerwca 1867 roku Franciszek Józef został koronowany na króla Węgier. W ten sposób powstały Austro-Węgry, państwo dualistyczne, które przetrwało do 1918 roku. Z okazji koronacji, w darze od narodu węgierskiego, para cesarska otrzymała zamek Gödöllő, tak bardzo lubiany przez Elżbietę. Już wcześniej zabiegała o jego kupno, prosząc o to Franciszka Józefa, lecz on odmówił, uzasadniając swoją decyzję złą sytuacją finansową dworu.

Chociaż zawarte z miłości małżeństwo Sisi z Franciszkiem Józefem przetrwało do końca jej dni, tak naprawdę nie należało do szczęśliwych. Uczucie do męża słabło z każdym rokiem. Ich córka Maria Waleria w 1889 roku pisała:

O Boże, jakże smutne jest nasze życie rodzinne, które dla nie wtajemniczonych sprawia wrażenie tak pięknego [...]. Papa ma tak mało zainteresowań i stał się – mogę powiedzieć – ociążały i drobiazgowy... Współżycie rodziców składa się z nieustannych, drobnych, ale nieprawdopodobnych przykrości. Mama wciąż skarży się na rozmaite cierpienia. A w oczach papy nie widzę już rozmarzonego zachwyty (Ibidem, s. 442).

Cesarz w tym czasie był związany uczuciowo z aktorką dworskiego teatru, młodszą od niego o ponad 20 lat, Katarzyną Schratt. Sisi nie tylko wiedziała o ich relacjach, ale też je podsyciała. Sama aranżowała ich spotkania, a obiady rodziny z jej udziałem nie należały do rzadkości. Sisi czerpała korzyści z tego osobliwego układu – uważała, że z czystym sumieniem może często wyjeżdżać z Wiednia, gdy cesarz ma zapewnione towarzystwo oraz emocje, których sama mu nie może dać. Elżbieta ponad wszystko ceniła wolność, pragnęła żyć swoimi zainteresowaniami, pisać poezję, czytać i podróżować – często i daleko. Dla tych spraw była skłonna grać rolę organizatorki życia uczuciowego własnego męża.

W 1872 roku umarła matka Franciszka Józefa. Elżbieta, mimo że z teściową dzieliła ją niemal wszystko, czuwała przy niej do samego końca. Mówiono, że właśnie wtedy doszło do pojednania między kobietami. Od tego czasu, co parę lat odchodził ktoś dla niej ważny. W roku 1886 zmarł kuzyn Ludwik II, król Bawarii, który należał do grona jej nielicznych przyjaciół. Trzy lata później w zamku Mayerling odebrał sobie życie jej ukochany syn Rudolf. Przeżyła to tak bardzo, że do końca życia nosiła po nim żałobę. Rok 1890 przyniósł Sisi kolejne dramaty. Zmarł jej węgierski powiernik i serdeczny przyjaciel, hrabia Gyula Andrásy, zaś

w Ratyzbonie odeszła jej siostra, Néné. W roku 1892 zmarła matka Sisi, a 4 lata później szwagier Karol Ludwik, który podobno był jej dawnym wielbicielem. W roku 1897 w pożarze zginęła jej najmłodsza siostra, Zofia. Cesarzowa była przekonana, że nad Wittelsbachami ciąży klątwa.

Starzejąc się, Sisi nie potrafiła zaakceptować zmian zachodzących w swoim wyglądzie, dlatego też chowała twarz za wachlarzem lub pod parasolem i unikała uwieczniania swojego wizerunku zarówno na portretach, jak też na fotografiach. Zdarzało się jej mówić z ogromną goryczą o swoim związku małżeńskim: „Małżeństwo to bezsensowna instytucja. Sprzedają cię jako piętnastoletnie dziecko, a ty składasz przysięgę, której nie rozumiesz, a potem tego żałujesz przez trzydzieści lat czy dłużej, ale nie możesz się już uwolnić” (Hamann, 1999, s. 32-33; Morató, 2016, s. 25). Opuszczając Wiedeń, uciekała od zasad dworskich i ludzi, także tych najbliższych. Jej najstarsza córka tak naprawdę jej nie znała i nie kochała, a od najmłodszej, a zarazem najukochańszej, zdystansowała się zaraz po jej zamążpójściu, gdyż nie chciała ingerować w jej życie, jak miała w zwyczaju robić jej teściowa. Jak pisze S.-M. Größing: „Rozdarta wewnętrznie, nie potrafiła stworzyć wokół siebie rodzinnej atmosfery. Samobójstwo jedyne go syna na krótko otworzyło jej oczy. Do końca życia jako Mater Dolorosa nosiła żałobę po Rudolffie, a przede wszystkim po samej sobie” (2018, s. 257). Dnia 10 września 1898 roku, kiedy spacerowała brzegiem jeziora w Genewie, oczekując na rejs, została zaatakowana przez włoskiego anarchistę Luigię Lucheni. Napastnik wbił jej w serce zaostrzony pilnik. Wiadomość o śmierci Sisi była szokiem dla jej rodziny. Maria Waleria, najukochańsza córka, pocieszała siebie i swoich bliskich następującymi słowami: „Stało się to tak, jak sobie zawsze tego życzyła: szybko, bezboleśnie, bez lekarskich porad, bez długich, pełnych łęku i zmartwienia dni” (Hamann, 1999, s. 515). Zwłoki cesarzowej sprowadzono do Wiednia w salonce specjalnie przygotowanej przez Towarzystwo Pogrzebowe w Wiedniu. Została pochowana nie jak sobie życzyła – nad morzem na Korfu, ale obok swojego syna Rudolfa w Krypcie Cesarskiej w Kościele Kapucynów w Wiedniu. Osiem lat później obok Sisi i Rudolfa spoczął mąż, cesarz Franciszek Józef I.

Elżbieta Amalia Eugenia Wittelsbach zapewne miała potencjał i możliwości, aby zostać „cesarzową narodu”, ale ani tego nie chciała, ani nie potrafiła. Żona kochającego ją, ale nudnego i małomównego władcy, synowa apodyktycznej i nienowoczesnej teściowej, matka pozbawiona wpływu na wychowanie swoich dzieci była tylko dekoracją skostniałego dworu. To prawda, że najpiękniejszą.

Bibliografia

- Größing, S.-M. (2018). *Cesarzowe Habsburgów*. Warszawa: Wydawnictwo Lira.
- Hamann, B. (1999). *Cesarzowa Elżbieta*. Warszawa: PIW.
- Kożuchowski, A. (2016). Przejść nie pozostawiwszy śladu. *Pomocnik Historyczny Polityki*, 6, 46-53.
- Morató, C. (2016). *Królowe przekłete*. Warszawa: Świat Książki.
- Zarembina, J. (2016). Etykieta dworska. *Pomocnik Historyczny Polityki*, 6, 54-55.

Rachela PAZDAN

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

TRACHTEN IN DER ÜBERSETZUNG

Streszczenie

W pierwszej części artykułu przedstawiono okoliczności powstania pierwszych niemieckich przekładów polskiej eposu narodowej. Drugą część to wybór terminów z grupy nazw strojów regionalnych i ubiorów historycznych na przykładzie czterech przekładów *Pana Tadeusza*, które zostały podzielone na kilka grup i szczegółowo omówione. O kolejności pojawiania się terminów danego przekładu decyduje rok wydania dzieła, z którego są cytowane, stąd kolejność chronologiczna. Terminy zaczynają się od najstarszego tłumaczenia Lipinera, a kończą najnowszym – autorstwa jedynej żeńskiej tłumacz von Friedenberg.

Summary

In the first part of the article German translations of the Polish national epic are presented. The second part is a selection of terms from the group of costume names using the example of four translations of *Pan Tadeusz*, which have been divided into several groups and discussed in details. The order in which the terms of the respective translation appear is determined by the year of issue of the work from which they are cited, hence the chronological order. The terms begin with the oldest translation by Lipiner and end with the most recent one – by von Friedenberg.

Im ersten Teil des Artikels wird an die Begebenheiten erinnert, bei denen es zur Entstehung der deutschen Übersetzungen des bedeutendsten polnischen Nationalepos kam. Im zweiten Teil handelt es sich um eine Auswahl von Realienbegriffen aus der Gruppe der Kleidungsstücke, am Beispiel von vier Übersetzungen des *Pan Tadeusz*, die Bezeichnungen sind in mehrere Gruppen unterteilt worden und werden hier besprochen. Die Reihenfolge, in der die Begriffe der jeweiligen Übersetzung erscheinen, ist durch das Ausgabejahr des Werkes, aus dem sie zitiert werden, determiniert, es handelt sich um eine chronologische Aufzählung. Diese fängt mit der ältesten Übersetzung von Lipiner an, und endet mit Begriffen aus der jüngsten, von Friedenberg.

Nach jedem Begriff erscheint, im Artikel fortlaufend, immer die Seitenzahlangebe, auf der das Wort im ursprünglichen AT-Buch zu finden ist. Die Angabe soll einem Interessierten ermöglichen, zu kontrollieren, in welcher situativen Einbettung dieser Begriff im Werk erscheint, denn der Kontext beeinflusst oft die Entscheidung des Übersetzers für einen bestimmten Begriff, oder veranschaulicht die Ursache der translatorischen Entscheidung – warum wurde dieser Begriff mit zwei verschiedenen Äquivalenten übersetzt. Es handelt sich aber auch um eine Kontrollinstanz, man soll problemlos prüfen können, ob es sich wirklich um denselben Terminus handelt, wie im Original. Die Seitenangabe findet man sowohl bei dem Wort im AT wie bei dem jeweiligen Äquivalent in der ZT, die Reihenfolge: L. steht für Lipiner, P. steht für Panitz, B. steht für Buddensieg, F. steht für Friedenberg. Die Ausgaben der Übersetzungen, die bei dieser Arbeit als Vorlage dienten, sind: *Herr Thaddäus oder Der letzte Eintritt in Litauen. Ein Epos aus der napoleonischen Zeit*. Übersetzt von Siegfried Lipiner. Freiburg im Breisgau: Antiquariat Franz Goerlich 1952. *Deus et Anima, Archiv für christliche Philosophie und Dichtung; Pan Tadeusz oder der letzte Einritt in Litauen*. Übersetzt von Walter Panitz. Illustrationen von E. Andriolli. Hamburg: Rowohltverlag. 1956; *Pan Tadeusz oder Die letzte Fehde in Litauen*.

Nachdichtung von Hermann Buddesieg. Zeichnungen von A. Uniechowski. München Eidosverlag 1963 und die letzte: *Pan Tadeusz. Das Werk des großen polnischen Romantikers, ein Hohelied der Heimatliebe*. Klangbildlich übertragen von Walburg Friedenbergl. Wien: Europaverlag 1977.

Die polnische Ausgabe des Epos, die in dieser Arbeit als Vorlage dient und deren Seitenangaben hier zu finden sind, ist: *Pan Tadeusz czyli Ostatni Zajazd na Litwie. Historia Szlachecka z roku 1811 i 1812. W 12 księgach wierszem*. Wydanie ósme. Opracował Stanisław Pigoń. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo. Biblioteka Narodowa Nr. 83.1980.

Das Gedicht *Mickiewicz* von Ludwig Uhland ist, neben der Eingabe an den Bundestag in Frankfurt am Main, der Ansprache an seine Stuttgarter Landtagswähler im Jahr 1832 und dem im Sommer des gleichen Jahres abgehaltenen *Stilisticum* zum Thema „Der Freiheitskampf in Polen“, wie anderer vielfaltiger und unterschiedlicher Aktivitäten von seiner Seite aus zu Gunsten Polens, ein Beweis der tiefen Zuneigung und Huldigung, durch den, dem Schwäbischen Dichterkreis angehörendem Dichter, gegenüber Adam Mickiewicz, wie auch dem Heimatland dessen – Polen. Es ist mit Sicherheit ein Beispiel und ein Beweis des zeitgenössischen Interesses an der schwierigen Lage Polens, so wie ein Musterbeispiel der Anteilnahme der damaligen deutschen intellektuellen Öffentlichkeit an dem Los des unterdrückten Nachbarlandes. Der Name des polnischen Nationaldichters stand symbolisch für ganz Polen und er selbst galt als das Sprachrohr von Tausenden der Freiheitskämpfer. Und wie Rolf-Dieter Kluge in seinem Beitrag „*Von Polens Freiheit... Schwäbische Dichter und die polnische Emigration 1831*“ ausführt:

Der Name Mickiewicz war ihm natürlich bekannt, und mehr noch, in Kenntnis der Qualität und Bedeutung seines Werkes ein Symbol. Ein Volk, in dem eine solche poetische Kraft und Schönheit wie in der Gestalt des Adam Mickiewicz lebendig ist, kann gehetzt, zerteilt, unterdrückt und der Freiheit beraubt werden, aber zerstört, vernichtet werden kann es nicht, denn aus dem Munde seiner Dichter spricht seine Identität mit ewiger Stimme (*Von Polen...*, 1999, S. 127).

Uhland huldigt also in dem Gedicht *Mickiewicz*, nicht nur dem Dichter und Patrioten Adam Mickiewicz, sondern auch, wie schon erwähnt, seinem Heimatland, das sich in einer verfahren misslichen Lage befindet, so dass seine geflohenen Vertreter oft gezwungen sind, ihr Leben außerhalb seiner Grenzen zu verbringen und man mit einer massenhaften Emigration aus Polen konfrontiert worden war. Das Schaffen Adam Mickiewicz, so wie die Aufnahme seiner Werke, kann nicht als getrennter wissenschaftlicher Gegenstand behandelt werden, ohne den geschichtlichen Hintergrund seines Vaterlandes immer scharf in Blickpunkt zu behalten und sich der Situation der Millionen Schicksale, die sowohl innerhalb der Grenzen wie außerhalb, um eine Daseinsberechtigung als Nation und Volk kämpfen – parallel mit Waffe wie Feder. Anfang April 1833 schrieb Adam Mickiewicz:

In Deutschland bedeutet, Freund der Polen zu sein, dasselbe wie Freund der Freiheit... warum ist der Name Polen so beliebt geworden? Mit dem Namen Polen ist nicht nur die Vorstellung von Freiheit und Gleichheit, sondern auch die Aufopferung für die allgemeine Freiheit und Gleichheit verknüpft (*Adam Mickiewicz...*, 1955, S. 506).

Das Phänomen der deutschen Polenschwärmerei, diese Bezeichnung stammt von Rolf-Dieter Kluge, über das sich Adam Mickiewicz äußert, war in der Zeit des Vormärz in den 30er Jahren des vorigen Jahrhunderts eine Sympathiewelle, die deutsche intellektuelle Öffentlichkeit ergriff, wie sie sich niemals vorher und niemals seitdem in den deutsch-polnischen Beziehungen ereignet hat (R.D. Kluge). Der polnische Aufstand vom November 1830 bis zum Oktober 1831, der sich als eine vergebliche Heldentat, gegen den russischen Aggressor, der einen Teil Polens unter seiner Verwaltung hatte, erwies, brachte den Polen Anerkennung und Mitgefühl in breiten Kreisen Europas. So wurden die polnischen Emigranten, die selbst Intellektuelle und Aufständische waren zu einem Symbol, das rege Gefühle hervorrief und zu Brüdern in einem zum Teil aussichtslosem Kampf. Rolf-Dieter Kluge führt fort:

Wo immer in Deutschland polnische Freiheitskämpfer auftauchen, gestaltete sich ihr Weg nach Frankreich zu einem wahren Triumphzug. Selbst breite Massen begeisterten sich für Polens Freiheit, eine unübersehbare Publizistik nahm sich mit Artikeln, Broschüren und rasch geschriebenen Büchern der polnischen Sache an. Und nicht weniger als etwa 1000 deutsche sog. Polenlieder, Gedichte auf oder über Polen gaben diesem Höhepunkt der Völkerfreundschaft den poetischen Glanz. Unter ihren Verfassern finden sich viele der bekanntesten Namen der Zeit: Chamisso, die Droste-Hülshoff, Geibel, Grillparzer, Hebbel, Herwegh, Platen, Richard Wagner, Lenau und alle Dichter der schwäbisch romantischen Schule... Gewiss war die Polenbegeisterung der 30er Jahre ein gesamteuropäisches Phänomen. Auch in Frankreich, Belgien oder Italien, wo es zur gleichen Zeit ja ebenfalls zu revolutionären Erhebungen gekommen war, fanden die Ereignisse in Polen Resonanz und Unterstützung. Sie sind auf dem Hintergrund des europäischen Liberalismus zu sehen, Deutsche und Polen verband zudem die gemeinsame Erfahrung der Befreiungskriege, die gebildete Jugend beider Völker begeisterte sich am Freiheitspathos Schillers und an den Ideen Fichtes, die auf die romantische Wiederentdeckung des eigenen Volkstums zielten. Hinzu kam die Enttäuschung über die Ereignisse des Wiener Kongresses von 1815, der im Geiste der restaurativen Prinzipien der „Heiligen Allianz“ der damaligen Großmächte Russland, Preußen und Österreich die alten historischen Staaten wiederhergestellt hatte und es bei der Teilung Polens und der Zersplitterung Deutschlands in mehr als 30 Teilsaaten beließ (*Von Polen...*, 1999, S. 127 ff.).

Die Werke Adam Mickiewicz` stießen auf ein sehr offenerziges Publikum und es verwundert nicht, dass seine Popularität zur damaligen Zeit einen Höhepunkt erreichte. Er selbst teilte das Los eines Emigranten und seine Werke wurden in französischen, englischen und deutschen Verlagen gedruckt. Mit Sicherheit ist er, der ins Deutsche meist übersetzte polnische Dichter, im *Der polnische Nationaldichter Adam Mickiewicz im Spiegel der deutschsprachigen wissenschaftlichen Literatur van der Vormärzzeit bis zur Gegenwart. Chronologische Bibliographie zum 100. Todestag des Dichters am 26 November 1955* von Othmar Feyl werden, in der Zeitspanne von 1824 bis 1951, insgesamt 35 verschiedene erschienene Ausgaben der lyrischen Werke von Adam Mickiewicz aufgezählt, von epischen Werken in der Zeitspanne von 1830 bis 1882 werden 10 Positionen genannt und bei dem Absatz Prosawerke erscheinen vier Positionen, es handelt sich dabei sowohl um Sammelbände wie um einzelne Gedichte.

Hildegard Schroeder schreibt in ihrem Aufsatz, der den Titel trägt: *Mickiewicz in Germany*:

Today Adam Mickiewicz is scarcely known in German beyond a limited circle of Slavic scholars. A hundred years ago, at the time of his death, it was otherwise: perhaps because at that time the intellectual achievements of other nations were more readily received in Germany, and, for that matter, regarded as the common possession of all humanity, or because Poland's fate evoked particular sympathy (Schroeder, 1956, S. 159-187).

Die ersten literarischen Erwähnungen, die Adam Mickiewicz betrafen, sind in den *Blättern für literarische Unterhaltung* von Brockhaus schon anfangs des Jahres 1828 zu finden, es handelte sich hierbei um eine Kritik der ersten Ausgabe der *Krimsonette*. Im Mai des Jahres 1829 wird er samt anderer Schriftsteller in denselben *Blättern für literarische Unterhaltung* in einem Artikel, der den Titel *Neue russische und polnische Autoren* trägt, erwähnt. Im Juni 1830 erscheint wieder eine Rezension über Adam Mickiewicz, in allen drei wird das Talent des polnischen Dichters gewürdigt und seine Bedeutung zu dieser Zeit erkannt: „Es ist dies nicht einer der geringsten Vorzüge M.s; denn er stempelt sich dadurch zum nationalen Dichter...“, (*Poezye Adama Mickiewicza...*, 1830, S. 773). Er wird als ein genialer Dichter vorgestellt, dessen Werk Tiefe und Gefühle inne hat, die jedes Herz zu bewegen vermögen. Im selben Jahr enthielt eine Ausgabe der Zeitung einige Fragmente der Übersetzung von der *Totenfeier*. Ein detaillierter Bericht über das Leben und Schaffen von Adam Mickiewicz erschien in der Zeitschrift *Das Ausland* (in den Ausgaben Nummer: 210, 213, 224). In der Wiener Zeitschrift *für Kunst, Literatur, Theater und Mode* erschien 1831 eine Übersetzung des Gedichtes *Godzina* (*Die Stunde*). Im Jahre 1832 wurde das Werk von O.L.B. Wolff publiziert *Die schöne Literatur Europas in der neusten Zeit, dargestellt nach ihren bedeutendsten Erscheinungen*, in dem die Werke Adam Mickiewicz besprochen werden und auch einige seiner Texte gedruckt wurden. Richard Otto Spazier veröffentlichte 1832/33 die Übersetzungen von *Farys* und der *Ode an die Jugend* in seinen gesammelten Schriften. Im *Morgenblatt für gebildete Stände* (Nummer der Ausgabe 287) aus dem Jahr 1832 konnte man die Übersetzung der *Romantyczność*, herausgegeben von Justinus Kerner, nachlesen, er änderte den Titel in *Erscheinung*. Die *Sonette aus der Krim* von Adam Mickiewicz wurden schon im Jahre 1833 im voraus im *Musen Almanach* besprochen, dabei wurde näher auf die Übersetzung von Gustav Schwab eingegangen, die Sonette an sich wurden dann aber erst im nächsten Jahr publiziert. Auch im Jahr 1833, bereits ein Jahr nach der Beendigung vom Dichter, erschienen *Die Bücher des polnischen Volkes und der polnischen Pilgerschaft* auf Deutsch. In der 200-ten erschienen Ausgabe der Zeitung erschien seine Biographie wie auch eine übersetzte Fassung der *Ode an die Jugend*. In den nächsten Jahren folgten unaufhaltsam neue Übersetzungen, wie die von Franz von Gaudy herausgegebenen Übersetzungen der drei Balladen *Frau Twardowska*, *Die drei Budrysse*, *An M**** und die im Jahr 1834 erschienene Übersetzung des *Konrad Wallenrod* von Karl Ludwig Kannegießer. Die historischen und sozialen Gründe für das immense Interesse und Verlangen nach dem Werk dieses Polen waren, wie schon explizit erläutert, mit der politischen Lage Polens verbunden wie mit den politisch-historischen Analogien, die aus dieser Situation hervorgingen und ein Gefühl der Schicksalsgemeinschaft entstehen ließen. Piotr Roguski teilt in seinem Aufsatz *Mickiewicz und die deutsche Literatur* (In: *Von Polen, Poesie und Politik... Adam Mickiewicz 1798-1998*. Herausgegeben von Rolf-Dieter Kluge. Attempto, 1998) die Zeitspanne vom Jahre 1830, dem des Novemberaufstandes bis Jahre 1848, dem des Völkerfrühlings,

in drei Phasen, in denen die polnisch-deutsche und deutsch-polnische Freundschaft bis dahin noch nie da gewesene Dimensionen erreichte, und in denen die Aufnahme der polnischen Literatur sehr intensiv war, diese Etappen waren durch unterschiedliche Intensität und Ziele gekennzeichnet. Die erste Zeitspanne, die in die Jahre 1831-1833/34 fällt, ist durch ein allgemeines Interesse an der polnischen Thematik geprägt, die Öffentlichkeit ist an der politischen Situation interessiert, im Jahre 1831 erschien die *Geschichte des Aufstandes des polnischen Volkes* von Richard Otto Spazier. Man versucht die Konsequenzen dieses politischen Interesses so gut wie möglich zu nutzen. Danach kristallisierte sich die nächste Periode, es handelt sich um die zweite Zeitspanne, heraus – Piotr Roguski schreibt:

Eine besondere Stellung im Hinblick auf die Übersetzungen aus der polnischen Sprache nimmt hier das Werk Adam Mickiewicz' ein. Das Jahr 1833 markiert den Anfang einer Erscheinung, die man getrost als die „Mickiewicz-Ära“ in Deutschland bezeichnen konnte. Sie dauerte bis 1837 und brachte Übersetzungen der Hauptwerke des Dichters in die deutsche Sprache und machte Mickiewicz damals weithin bekannt. Die Zeitspanne 1833-1837 zeichnet sich durch eine ausschließliche, wenn auch nicht beabsichtigte, Dominanz der Dichtung des Autors des *Pan Tadeusz* aus, die von der Kritik nicht nur als Synonym für das Polnische anerkannt, sondern auch als eine herausragende Erscheinung der europäischen Literatur angesehen wurde (Roguski, 1999, S. 297).

In die dritte Zeitspanne, bis zum Jahre 1848, fällt die Zeit, in der das Interesse an Adam Mickiewicz schwächer wird, bedeutend ist, dass im Jahr 1841 der Lehrstuhl für Slawistik in Berlin gegründet worden ist, erster Inhaber wurde Wojciech Cybulski, der zu den großen „Liebhabern“ der Werke Adam Mickiewiczs gezählt wird. Der Völkerfrühling brachte ein endgültiges Ende der polonophilen Sympathien und einen negativ zu wertenden Umschwung des Polenbildes¹.

Eines der Werke von Adam Mickiewicz trug, in dieser Zeit, bedeutend zu seinem Ruhm und zu seiner Anerkennung, als einem der größten zeitgenössischen europäischen Dichter bei, es war das Werk *Pan Tadeusz*, das er 1834 in Paris schrieb, als „Liebesbekenntnis“ an seine Heimat, die ihm als das Land seiner Kindheit so in Erinnerung blieb, wie er es in seinem Herzen bewahren wollte. Dieses Epos von 10 000 Versen erregte von Anfang an ein großes Interesse, nicht nur von der Seite der Literaten, aber auch der Verleger.

Die Realienbegriffe im Werk können in mehrere Gruppen unterteilt werden. Die Aufmerksamkeit wird im vorliegenden Beitrag den Trachten und der Kleidung geschenkt.

Trachten stehen im normalen Sprachgebrauch für eine regionsspezifische traditionelle Bekleidung, die für die Menschen, die in der jeweiligen Region leben typisch ist. Die Trachten unterschieden sich von der bäuerlichen Kleidung, obwohl einige Elemente der Alltagskleidung sicher übernommen wurden. Die Kleidung der verarmten „szlachta“, die ihr Ehrgefühl und ihren Stolz behielt, auch wenn sie Feldarbeit verrichtete und immer darauf bedacht ihren höheren Status zu betonen, war immer durch die standesüblichen Kleidungsstücken unverkennbar – wie Damenhandschuhe beim Mähnen.

¹ Die Thematik der Entstehung und der damit verbundenen Umstände wurde in vielen Artikeln der Autorin zu dem Thema aufgegriffen siehe: (2003): „Zur Geschichte der Übersetzung des Pan Tadeusz von Adam Mickiewicz und der Problematik der Realia-Begriffe“, w: Z. Wawrzyniak, Z. Światłowski (red.), *Studia Germanica Resoviensia 1, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego 3, Seria Filologiczna*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, S. 176-188.

Die Begriffe, die hier besprochen werden, bezeichnen vor allem traditionelle Kleidung, die zur damaliger Zeit getragen wurde. Die zwei Gruppen, in die die Lexeme geteilt worden sind, sind durch das Sexus der Inhaber bestimmt, da die damalige Welt einer patriarchalischen Ordnung unterlag. Männer als Protagonisten kommen im *Pan Tadeusz* öfter als Frauen vor und ihre Trachten und ihre Kleidung werden auch öfter erwähnt und beschrieben. Die Kleidung des „szlachta“ – Standes, des Landadels änderte sich mit der Zeit und unterlag auch einigen Moden, es wirkten sich auf ihre Entwicklung mehrere fremdländische Einflüsse aus. Erst in der zweiten Hälfte des 16 Jh. bildete sich ein Stil heraus, der sehr stark aus den östlichen Einflüssen schöpfte, dieser blieb dann aber erhalten und wurde mit der Zeit zur altpolnischen „szlachta“ – Tracht. Diese setzte sich aus einem **zupan**, einem **kontusz** und einer **delia** zusammen, als Kopfbedeckung trug man einen **kolpak** oder einer Fellmütze. Die Hosenbeine waren eng anliegend und lang, die Schuhe bunt, zu dem Oberrock passend. Die Kleidung wurde reichlich geschmückt und man bemühte sich um kostbares Geschmeide. Auch Männer trugen gerne Schmuck. Ein höherer finanzieller Status erlaubte eine kostspielige Kleidung, die ihren wohlhabenden Besitzer sofort gesellschaftlich platzierte und statuierte. Ein unzertrennliches Attribut war die **karabela** ein Schmucksäbel, der auch reichlich mit Halbedel- und Edelsteinen besetzt war. Natürlich war die ärmere „szlachta“ mehr nach der bürgerlichen oder bäuerlichen Sitte gekleidet, aber auch die Ärmsten unter ihnen trugen einen Säbel, auch wenn er nur an einem Hanfstrick umgebunden war, denn das Tragen der Waffe war ein Privileg.

Im *Pan Tadeusz* wird vor allem die Kleidung der Männer beschrieben, denn dieses ist durch die patriarchalische Gesellschaftsstruktur bedingt, Frauen nahmen am politischen Geschehen nicht teil. Außerdem richteten sich Frauen eingehend nach westlichen Moden (vor allem der französischen), die sie übernahmen, deshalb tritt bei diesen Begriffen keine besondere Übersetzungsproblematik auf, denn diese waren in ganz Europa vertreten gewesen. Eine Ausnahme bildet der traditionelle Brautschmuck Zosia's zu dem in Opposition die neomodische Hochzeitskleidung der Telimena steht.

Der erste Begriff ist die **czamarka**: L.: Czamarka (2), -; B.: Krakauer Tracht (19), Krakauer Tuchrock (110); F: Schnürrock (14, 111) Lipiner übernimmt den polnischen Begriff, ohne ihn an die deutschen Sprachnormen anzupassen. Buddensieg verallgemeinert den Begriff, denn es handelt sich nicht um die ganze Tracht, sondern wenn schon dann nur um einen Teil dieser, er konkretisiert aber beim zweitem Begriff und schreibt Tuchrock, czamarka kann durchaus als Rock gelten. Friedenbergh hält sich konsequent an Schnürrock, was gleich einem Männerrock mit Schmuckschnüren ist. Sie versäumt es die lokale Herkunft des Trachtenteil anzugeben. Dieses wäre aber von Bedeutung, denn Pigoń verweist in seinen Anmerkungen auf die besondere Bedeutung des Wortes czamarka in der Gegend um Krakau, wo sie nicht einen Trachtenteil bedeutet, sondern einen einfachen weißen leinenen Männermantel, der von einfachen Leuten in dieser Gegend getragen wurde, und in dem Kościuszko öfter porträtiert wurde. Er trug ihn als das Symbol der Verbrüderung mit dem einfachen Volk.

Das Wort **kapota** wird bis in die heutigen Zeiten verwendet, es handelt sich um ein schäbiges Kleidungsstück, doch hier L.: Kapote (129); P.: gestreifter Rock (298); B.: Mäntel in Weiß (170); F.: schwarz weiß gestreifter Rock (171). Dann folgt im Text **kaszkiet** (110). Es ist eine harte Mütze, meisten aus Filz, mit Schirm, die erst im 19. Jh. populär wurde: L.: Tschako (34); P.: Kappe (79); B.: Mütze (56); F: Tschako (56). Der Begriff Tschako stammt aus dem Ungarischen, es war der Name eines Husarenhelms, die deutsche Bezeichnung steht für einen helmartigen Zylinder, der früher vom Heer und nach 1918 von der Polizei getragen wurde, diese Beschreibung entspricht nicht der polnischen. Buddensieg verallgemeinert den Begriff.

Panitz dagegen gebraucht ein Wort, das für eine eng am Kopf anliegende Mütze mit einem Schirm steht, also ein Äquivalent ist. Im Deutschen existiert ein Wort, das dem polnischen sehr ähnlich ist, doch nicht genau das Gleiche bedeutet: Kaskett, es ist ein einfacher Visierhelm oder ein leichter Lederhelm.

Der nächste Begriff kling auch für den heutigen Leser exotisch: **kirejka** (251): Ein türkischer Überrock mit Fell gefüttert, der mit den Kriegsbeuten nach Polen kam und der mit der Zeit gerne getragen wurde: L.: -; P.: -; B.: türkischer Rock; F.: -.

Zur Rüstung gehört die **kolczuga** (332): Eine Rüstung, getragen von 12. bis 14. Jh., aus miteinander verzwickten eisernen Ringen (harnisch), in Polen oft getragen und hielt sich auch länger als im übrigen Europa, bis zum Anfang des 18. Jh. Berittene Armeen trugen sie zum Schutz. In *Pan Tadeusz* handelt es sich nicht um ein von einer Person getragenes Stück, sondern es liegt unbenutzt im Pferdestall und ist eine Erinnerung an ruhmreichen Zeiten des Hausherrn: L.: Panzer (131); P.: Kettenhemd (303); B.: Panzer (172); F.: Kettenpanzer (176). Lipiner und Buddensieg bedienen sich des Ausdrucks Panzer, Panitz schreibt Kettenhemd und Friedenberg benutzt ein Kompositum aus Kette und Panzer. Sowohl das Kettenhemd, wie der Kettenpanzer geben die Beschaffung und die Eigenart dieses Rüstungsstückes wieder. Der Begriff Panzer bringt jedoch im Deutschen eine unumgängliche Assoziation mit, mit einer metallenen Umhüllung, Ritterrüstung für den ganzen Körper. Im polnisch-deutschen Wörterbuch des Verlages Langenscheidt wird **kolczuga** als Kettenhemd angegeben.

Der **kolpak** (517) ist eine zylindrisch hoch geformte mit Fell umnähte Mütze türkischer Herkunft, ohne Schirm. Sie war ein Bestandteil der traditionellen altpolnischen Tracht, im Jahre 1790 wurde sie bei der polnischen Infanterie eingeführt, im Jahre 1799 bei der französischen Armee. L.: Kolpak (224); P.: Kolpak (512); B.: Tschako (284); F.: Kolpak (291). Im Deutschen ist ein Kolpak auch Kalpak eine Lammfellmütze der Tataren und oder eine Filzmütze der Armenier und oder eine Husarenmütze. Im ersten Moment könnte zwar die Bezeichnung als ein korrektes Äquivalent erscheinen, doch der deutsche Name begrenzt sich auf die ursprüngliche Form dieser Kopfbedeckung und zeugt nur davon, dass sie aus einem fremden Kulturkreis stammt. Der Kolpak hat sich in Polen eingebürgert und auch seine traditionelle Form verloren und wurde mit der Zeit als etwas typisch polnisches angesehen und völlig assimiliert.

Eine Art Kopfbekleidung ist auch die **Konfederatka** (304, 513): eine Mütze ohne Schirm mit viereckigem Boden, aus dunklem Stoff hergestellt und oft mit Fell umrandet, gewöhnlich mit einer Pfauenfeder geschmückt, verbreitet in der Zeit der Konfederacja Barska, vornehmlich von der szlachta getragen, später (im 19. Jh.) auch von Bürgern: L.: Conföderatka (222); P.: Konfederatka, die polnische Czapka (507). B.: Konfederatka (156, 284); F.: viereckige Mütze (304), Mütze (289).

Die Bezeichnung Konfederatka bzw. Conföderatka ist in der deutschen Sprache nicht existent. Panitz und Buddensieg übernehmen sie als Zitatwort wobei sie die deutsche Großschreibung beachten, Lipiner passt das entlehnte Wort an die deutschen phonetischen, graphischen und morphologischen Normen an. Panitz fügt noch eine kurze Definition an, Konfederatka die polnische Czapka, vorausgesetzt der deutsche Zielsprachenleser greift zu einem Fremdwörterbuch des Deutschen, dann wird er nachlesen können, dass es sich bei dem Wort **czapka** um eine Kopfbedeckung der Ulanen, bei der auf einem runden Helm handelt mit einem viereckigen Oberteil mit nach vorn weisender Spitze. Was sicherlich nicht der Fall bei einer Konfederatka ist. Panitz' Vorgehensweise könnte man den lateinischen Ausdruck „ignotum per ignotum“ zu Grunde legen. Friedenberg verallgemeinert, doch beim ersten Begriff gibt er die Form der Mütze an.

Zu der Alltagskleidung der szlachta gehörten der **kontusz** (23, 27, 513, 327) und der **żupan**. Vorn dem ungarischen **köntös** abgeleitet, war er ein Oberrock, dessen Herkunft Asien war, und der vermutlich durch Ungarn nach Polen einwanderte. Mit der Zeit wurde er zum Hauptbestandteil der polnischen Nationaltracht, es handelte sich um eine Art langen Mantels, der bis zu den Knien reichte, vorne offen war und durch Schließen oder knebelartige Schmuckknöpfe zusammengehalten wurde, der Teil der den Oberkörper verhüllte war immer offen, so dass der **żupan** zu sehen war. Besonders augenfällig waren die Zaddelärmel, die locker nach unten hingen und dessen Unterteil einen Schlitz hatte, man warf sie gewöhnlich bis auf den Rücken. Zur Verarbeitung eines **kontusz** wurden kostbare Stoffe verwendet, im Winter war er oft mit Fell besetzt, es wurden leuchtende Farben bevorzugt, die immer dunkler waren, als die des **żupans** und mit denen auch die Stiefel bezogen wurden. Ab dem Jahr 1778 wurden Pflichtfarben für jede polnische Woiwotschaft eingeführt, so dass man gleich die Heimatwoiwotschaft des jeweiligen szlachta-Vertreters bestimmen konnte. Die schon charakterisierte **karabela** gehörte an einem kontusz-Gurt immer an die Seite des szlachcic: L.: Kontusz (7, 22, 222); P.: Kontusz (122, 507); B.: Kontusch (24), Kontusz (170, 284); F.: Rock (20), Oberkleid (288), Kontusz (174, 321). Aus dem Grund, dass dieser Begriff oft im *Pan Tadeusz* vorkommt, wurden nur einige Stellen im Text angeführt. Die Übersetzer haben sich fast jedes Mal für eine Entlehnung aus dem Polnischen entschieden, sie behalten die Schriftform des Polnischen bei (außer einmal Buddensieg), befolgten aber die Großschreibung. Friedenberg verwendet zuerst die Begriffe Rock und Oberkleid, wobei der **kontusz** im Deutschen durchaus als Oberkleid oder Oberrock gelten kann. Panitz schließt an der ersten Stelle, an der er die Entlehnung aus dem Polnischen verwendet, einen Verweis zur explikatorischen Definition an, die er am Ende seiner Übersetzung anfügt, in der der Begriff genau erklärt wird.

Alle tragen bis heute eine **kurtka** – die deutsche Entsprechung der Jacke oder der Kutte. **Kurtka** (310): Es ist die Oberbekleidung eines Reiters, heute eine Jacke. Im Deutschen würden für diesen Teil der Reiterkleidung die Begriffe Schwarzer Jagdrock oder nur Jagdrock in Frage kommen: L.: Kurtka (122); P.: „Kurtka“ (278); B.: Joppe (162); F.: Spenzer (164). Sowohl Lipiner wie Panitz übernehmen den Terminus, Panitz setzt ihn jedoch in Anführungszeichen. Eine Joppe ist eine von Männern, anstelle eines Mantels, getragene einfache Jacke vornehmlich aus Loden, bzw. eine Hausjacke, beides hat nichts mit Reitwesen zu tun, eher mit häuslicher Alltagskleidung. Friedenberg hingegen hat eine Entsprechung verwendet, deren Bedeutungsfeld sich mit dem des polnischen Begriffs deckt – der Spenzer, eine kurze anliegende Jacke mit Schößchen.

Wir bleiben bei der Bekleidungsgruppe **opończa płócienna** (161): Vor Regen schützender weiter Mantel aus Leinen, ohne Ärmel mit Kapuze, in Polen als Reisekleidung seit dem 15. Jh. üblich: L.: Linnenmantel (54); P.: leinener Überrock (122); B.: leinen Umhang (81); F.: Leinenmantel (81). Eine **opończa** weist außer, dass sie keine Ärmel hat keine besonderen Merkmale auf, deshalb geben die deutschen Benennungen (Kompositum aus zwei Nomen oder ein Nomen mit einem Adjektiv) durchaus den Inhalt wieder, und jedes Mal wird auch der Stoff, aus dem sie genäht war, angegeben.

Auch eine Art Mantel ist der **puderman tkacki** (18). Aus dem Deutschen Pudermantel, ursprünglich ein Mantel mit dem man die Kleidung beim Pudern der Perücke schützte, im normalen Sprachgebrauch handelte es sich um einen Umhang, den man bei Hausarbeiten angezogen hat, um die Kleidung vor Staub und Schmutz zu schützen, man könnte es heute mit einem Arbeitskittel vergleichen. Das Adjektiv **tkacki** bedeutet, dass er im Haus für den Hausgebrauch gewoben wurde, der Stoff wurde nicht gekauft: L.: Pudermantel (5); P.: Pudermantel (18); B.: Pudermantel (22); F.: „Pudermantel“ (16). Die Anführungszeichen bei Friedenberg verweisen vermutlich darauf, dass es sich nicht um die ursprüngliche Bedeutung handelt.

Der Leser von heute könnte denken, es handle sich um Strupfhosen **rajtuzy** (310), aber es handelt sich um kurze Reithosen: L.: Reithosen (121); P.: Stiefelhosen (279); B.: Reithosen (162); F.: Reithosen (164). Reithosen sind eng anliegende, in Stiefeln zu tragende, sehr feste Hosen des Reiters mit schützendem Lederbesatz am Gesäß, im Gegensatz dazu sind Stiefelhosen weiter und werden in die Stiefel gesteckt, es ist nicht üblich, dass sie einen Lederbesatz haben. Beide Arten werden zum Reiten angezogen.

Von dieser gehobenen Bekleidung gehen wir zu den niedrigeren Ständen zur **siermięga** (326) über. Es ist eine von Bauern getragene grob gewobene leinene Oberbekleidung, sie wurde nur von der ärmsten Landbevölkerung getragen: L.: Kittel (129); P.: Bauernkittel (298); B.: Kittel (170); F.: Bauernkittel (174). Hierbei handelt es sich um die historische Bedeutung des Wortes Kittel, der heutzutage Arbeits- Schutzbekleidung bedeutet. Im Langenscheidts polnisch – deutschen Wörterbuch aus dem Jahre 1930 steht der polnische Begriff als Kittel übersetzt.

Dieses Kleidungsstück war breiteren Bevölkerungsschichten zugänglich: **surdut** (297): anders **anglez**, im 19. Jh. wurde so ein enger kurzer Herrenmantel mit einem oder mehreren Kragen genannt: L.: langer weißer Mantel (29), Rock (116); P.: englischer Mantel (68), Rock (262); B.: Reitrock (51), Surtout (153); F.: Rock (49), Rock (157). Die Erklärung warum Buddensieg sich für die Verwendung des Begriffes Reitrock entschließt, ist vermutlich darauf begründet, dass der **surdut** vom Protagonisten des *Pan Tadeusz* zum Reiten angezogen wurde, als zweite Entsprechung schreibt er Surtout, dieses Wort hat den gleichen Ursprung im Französischen wie das polnische und klingt phonologisch ähnlich, und bezeichnet einen Herrenmantel mit weiten Kragen, der Unterschied zum Polnischen besteht darin, dass dieser weit ist und der polnische eng anliegt. Im *Pan Tadeusz* wird **surdut** näher beschrieben, er ist lang und weiß und nach englischer Mode geschneidert, deshalb tauchen bei den Übersetzern diese Attribute auf. Das Wort Rock ist im Deutschen ein archaischer Oberbegriff für Oberkörperherrenbekleidung. Analog geht es weiter **szaraf'an** (167), anders **sarafan**, ein langer weiter Oberrock, der vorne offen ist und durchaus mit einem Morgenrock verglichen werden kann, an dieser Textstelle wird die Alltagskleidung des Gutsherren bei Verrichtung der täglichen Arbeit beschrieben (im Sommer): L.: Pudermantel (57); P.: langer Hausrock (129); B.: Szarafan (83); F.: Sarafan (84).

Und wie es scheint wieder die zweite Gruppe an Männerbekleidung – die Kopfbedeckung: **szyszak Kirasyjera** (203): Ein Helm der schweren Reiterarmee, oft mit einem Pferdeschweif oder Federn geschmückt: L.: Kürassihelm (171); P.: Helm des Kürassiers (160); B.: Kürassierhelm (101); F.: Helm eines Kürassiers (102).

Jetzt wieder eine Art Männerrock: **tataratka** (304): Polnischer Rock bis zu den Knien, mit Schmuckknöpfen und Schmuckschleifen an den Knopflöchern: L.: -; B.: Tataratka (156); F.: Rock (160).

Als Ergänzung des **kontusz** gilt der **zupan** (512): Altpolnische Männerbekleidung, die unter dem kontusz getragen wurde, aus buntem Geschmeide, die Form eines Kleides habend, im Sommer aus Leinen im Winter aus Seide, an der Brustseite mit Knöpfen oder Haken mit engen Ärmeln und abstehendem Kragen, am Rücken legt sich der Stoff in Falten. L.: Zupan (222); P.: Zupan (507); B.: Zupan (284); F.: Rock (288). In die Gruppe, der für maskulinen Gebrauch verwendeten Kleidung, sind auch Kleidungsstücke von Uniformen oder Kriegsrüstungen eingeflossen. Leider ist die nächste Gruppe nicht sehr zahlreich, denn Frauenkleidung wird aus mehreren Gründen nicht so ausgiebig beschrieben wie die des anderen Geschlechts.

Im Buch treten Beschreibungen von Bekleidungsstücken der Frauen auf, doch es handelt sich um keine, wie schon erwähnt, landesspezifische Moden, sondern um in ganzen Europa verbreitete Frauenmode. Am Wichtigsten erscheint die Hochzeitszene in der, der Brautschmuck

Zosia`s ausgiebig besprochen wird, der als urpolnischer traditioneller Gegensatz zu der neumodischen Kleidung Telimena`s, diese Beschreibung wird in diesem Artikel aus allen Versionen der Übersetzungen zitiert. Außerdem wird besonders auf das Wort **bielizna** näher eingegangen, denn die zwei weiblichen Hauptprotagonistinnen werden in diesem Kleidungsstück näher beschrieben.

Heutzutage funktioniert die Bezeichnung für Unterwäsche **bielizna** (261, 271), doch im Epos handelt es sich zum Teil um eine Bedeutungsverschiebung, denn am Ende des 18. und des 19. Jahrhunderts wurde so ein weißes Oberkleid für Frauen bezeichnet: L.: weißes Kleid (97), dito (102); P.: Morgenkleid (218), weißes Kleid (230); B.: weißes langes Gewand (134), Hauskleid (138); F.: Morgenkleid (134), Unterkleid (140). Als einzige nimmt Friedenberg Bezug zu der heutigen Bedeutung, aber erst bei der zweiten Version, die in eine Szene eingebettet ist, in der die Frauen beim Ankleiden beschrieben werden. Die Hinzufügung des Wortes Morgenlässt sich darauf zurückführen, dass es sich um Kleider handelte, die um diese Tageszeit getragen wurden, alle anderen Begriffe decken das Bedeutungsfeld des polnischen Lexems ab.

An dieser Stelle wird noch die Tracht des litauischen Volkes, die im XI Buch, von Zosia getragen wird, aus allen vier Übersetzungen zitiert:

Das Original Buch XI Vers: 621-639 Seite 533:

Spodniczkę miała długą, białą; suknię krótką
Z zielonego kamlotu, z różową obwódka;
Gorset także zielony, różowemi wstęgi
Od Iona aż do szyi sznurowany w pręgi;
Pod nimi pierś jako pączek pod listkiem się tuli.
Od ramion świecą białe rękawy koszuli,
Jako skrzydła motyle do lotu wydęte,
U dłoni skarbowane i wstążką opięte;
Styja także koszulką obciśniona wąską,
Kołnierzyk zadzierzgniony różową zawiązką;
Zauszniczki wyrznięte sztucznie z pestek wiszni...
Na kołnierzyku wiszą dwa sznurki bursztynu,
Na skroniach zielonego wianek rozmarynu. Wstążki warkoczów
Zosia rzuciła na barki,
A na czoło włożyła zwyczajem żniwiarki
Sierp krzywy, świeżem żęciem traw oszlifowany...

Lipiner (232):

Ein kurzes Kleid auf weißem langem Untergewand,
Das Kleid aus grünem Camelot mit rosa Besatz am Rand,
Ein grünes Mieder, vorn Busen bis an den Hals hinan
Mit rosa Bändern geschnürt; der Busen schmiegt sich dran, Wie die
Knospe ans Blatt, und wallt darunter leis".
Des Hemdes Ärmel leuchten von der Schulter weiß,
Wie helle Schmetterlingsflügel, zum Fluge ausgestreckt, -
Ausgekerbelt an der Hand, mit einer Schleife besteckt.
Der Hals ist auch von schmaler Chemisette eng umwunden, der
Kragen mit einer rosa Schleife festgebunden,

Die Ohrringe sind kunstvoll aus Kirschenkernen geschnitzt,...
Zwei Bernsteinschnüre hängen von Kragen übers Mieder, Die
Bänder der Zöpfe wallen über die Schultern nieder,
Um die Schläfen ein Kranz von grünem Rosmarin,
Über der Stirne aber trägt sie als Schnitterin,
Die krumme Sichel, soeben im Grase blankgemäht...

Panitz (527):

Ein kurzes Kleid von grüner Seide
Ließ den weißen Saum vorn Unterleide Noch sehn, mit rosa
Bändchen geziert, Die auch das grüne Mieder verschnürt.

Und weiß und weit von den Schultern hingen Herab gleich Flügeln
von Schmetterlingen
Die bauschigen Ärmel, durch ein breites Band
Zusammengehalten dicht über der Hand.

Dazu ward ein weißer Spitzenkragen Gleichfalls mit rosa Schnüren
getragen. Die Ohrringe machte Dobrzyński fein Aus einem einzigen
Kirschenstein ...

Und um den Hals als besonderen Zier Hingen zwei Bernsteinketten
aufs Mieder,
Die Zöpfe fielen zum Gürtel nieder,
Und die zarte Schläfe umhüllte ganz
Von Rosmarin ein lieblicher Kranz.
Und ins Haar, das vom frischen grün umwunden, Hatte sie sich eine
Sichel gebunden,
Wie Schnitterinnen sie zu tragen gewohnt...

Buddensieg (294):

Lang war der weiße Rock, den sie trug, und ein Kleid, das nur kurz
war, Grünfarben aus Kamelhaar gewebt mit *rosa* Verzierung,
Auch ein grünes Mieder, dran rosa befestigt,
Die vom Schoß bis zum Hals mit den Bändern fest man verschnürte,
Unter ihm schmiegte die Brust sich wie unterm Blatt eine Knospe.
Von den Armen schimmerten weiß die Ärmel des Hemdes Wie die
Flügel des Schmetterlings, weit zum Fluge gebreitet, An den Händen
gerafft und mit einem Bändchen gehalten, Weiß ist der Hals von
diesem schmalen Hemdchen umfangen, Mit einem rosa Bändchen der
Kragen zusammengezogen.

Ein paar Ohrringe trug sie, aus Kirschkernen kunstvoll geschnitzte,...
Über dem Krägelchen hingen zwei schmucke Kette von Bernstein,
Grünend ein Rosmarinzweig war um ihre Schläfen gewunden.
Auf ihre Schultern warf Zosia die buntbebänderten Zöpfe Und auf der
Stirne trug sie nach alter Sitte der Schnitter
Eine gebogene Sichel, geschliffen am heurigen Grasschnitt...

Friedenberg (301):

Sie trug einen langen weißen Rock, darüber Ein kurzes Kleid aus grünem Camelet, rosenrot eingefasst. Das Mieder, gleichfalls grün, bis hoch zum Hals hinauf geschnürt mit rosa Band; darunter schmiegt die Brust sich an als wie die Knospe an ihr Blütenblatt.

Des Hemdes weiße Ärmel blinken gleich Flügeln
Eines Schmetterlings zum Fluge ausgespannt.

Am Handgelenk sind sie gefältelt und mit einem Band gebunden,
und auch der Hals ist eng vom Hemd umgeben, den Kragen hält ein rosa Band verschnürt.

Die Ohrringe — aus Kirschkernen kunstvoll geschnitzt —...

Zwei Bernsteinketten

Schmückten ihren Kragen, und um die Schläfen Hatte sie einen Kranz
von Rosmarin geschlungen. Die Zöpfe mit den Bändern fielen über
ihre Schultern,

und auf dem Scheitel trug sie nach einem alten Brauch der
Schnitterinnen ein Sichelrund, das man soeben blankgemäht im
Grase, so blank...

Zusammenfassend bleibt festzustellen, dass der Anteil an Begriffen aus der Gruppe der Männerbekleidung unverhältnismäßig groß ist im Vergleich zu der weniger beachteten Frauenbekleidung, zurückführend könnte man annehmen, dass dies den Ursprung darin hat, dass sie Männerbekleidung durch den patriotischen Aspekt mehr Beachtung des Autors Meinung nach verdiente. Die Betonung des vaterlandliebenden Polen der durch seinen Kleidungsstil zusätzlich seine Heimatverbundenheit ausdrückt ist sicherlich rezeptionstechnisch absichtlich. Die Translation der Trachtennamen die oft eine Null-Äquivalenz auszeichnet ist oft ein Anlass um den jeweiligen Begriff auszulassen, diese Technik wird fast durchweg von allen Übersetzern verwendet.

Literatur

Adam Mickiewicz: *Oder die polnische Partei*. In: *Mickiewicz. Ein Lesebuch für unsere Zeit*. (1955). Weimar. *Blätter für die literarische Unterhaltung* (289). (1836). Hrsg. von Heinrich Brockhaus. Leipzig: F.H. Brockhaus Verlag.

Brückner, A. (1927-1985). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Przedruk z pierwszego wydania nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, Kraków. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Dedecius, K. (1986). *dem Übersetzer und Mittler zum 65. Geburtstag*. Hrsg. von Elvira Grözinger und Andreas Lawaty. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Die Rezeption der polnischen Literatur im deutschsprachigen Raum und die die der deutschsprachigen in Polen 1945. (1988). Hrsg. von Heinz Kneip und Hubert Orłowski. Darmstadt: Deutsches Polen-Institut.

Herr Thaddäus oder Der letzte Eitritt in Litauen. Ein Epos aus der napoleonischen Zeit. (1952). Übersetzt von Siegfried Lipiner. Freiburg im Breisgau: Antiquariat Franz Goerlich. *Deus et Anima*, Archiv für christliche Philosophie und Dichtung.

Kleiner, J. (1998). *Mickiewicz Tom drugi. Dzieje Konrada Część druga. 2.*, überarb. Aufl. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Krytyka przekładu w systemie wiedzy o literaturze (1999). Hrsg. von P. Fast. Katowice: Wydawnictwo Śląsk (= *Studia o przekładzie* 9).

- Kurtzmann, L. (1888). *Die Mickiewicz-Literatur in deutscher Sprache. Zusammengestellt von L. Kurtzmann*. Separatdruck aus der Zeitschrift „Warta“. Posen: Verlag von W. Simon.
- Mickiewicz Encyklopedia*. (2001). Hrsg. von J.M. Rymkiewicz u. a. Warszawa: Horyzont.
- Mickiewicz. Ein Lesebuch für unsere Zeit*. (1955). Weimar: Volksverlag.
- Möller, S. (2008). *Viva Polonia. Als deutscher Gastarbeiter in Polen*. Frankfurt am Main: Scher.
- Müller, J.E. (1979). *Literaturwissenschaftliche Rezeption und empirische Rezeptionsforschung*. Bochum Diss. Bochum.
- Nowakowski, T. (1964). *Pan Tadeusz aus Heidelberg, Polens Nationalepos in Hexametern*. In: *Mickiewicz-Blätter* 25.
- Paeumann, J. (1857). *Adam Mickiewicz. Eine biographische Skizze*. Leipzig: Dyk'sche Buchhandlung.
- Pan Tadeusz czyli Ostatni Zajazd na Litwie. Historia Szlachecka z roku 1811 i 1812. W 12 księgach wierszem*. (1980). Oprac. S. Pigoń. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Biblioteka Narodowa Nr. 83.
- Pan Tadeusz oder der letzte Einritt in Litauen*. (1956). Übersetzt von Walter Panitz. Illustrationen von E. Andriolli. Hamburg: Rowohltverlag.
- Pan Tadeusz oder Die letzte Fehde in Litauen*. (1963). Nachdichtung von Hermann Buddesieg. Zeichnungen von A. Uniechowski. München: Eidosverlag.
- Pan Tadeusz. Das Werk des großen polnischen Romantikers, ein Hohelied der Heimatliebe*. (1977). Klangbildlich übertragen von Walburg Friedenbergl. Wien: Europaverlag.
- Piechota, M., Lyszczyzna, J. (2000). *Słownik Mickiewiczowski*. Katowice: Książnica.
- Pigoń, St. (2002). *Pan Tadeusz. Wzrost, wielkość i sława*. Studium literackie. Kraków.
- Poezye Adama Mickiewicza* (1830). 2 Bände, Paris 1829. In: *Blätter für literarische Unterhaltung*, Nr. 194.
- Roguski, P. (1999). Mickiewicz und die deutsche Literatur. In: *Von Polen, Poesie und Politik. Adam Mickiewicz*. Hrsg. von Rolf-Dieter Kluge. Tübingen: Attempto.
- Rosner, E. (1992). *Literatura polska w Austrii 1945-1990*. Kielce: Wydawnictwo Szumacher.
- Schroeder, H. (1956). Mickiewicz in Germany. In: *Adam Mickiewicz in World Literature*. A symposium edited by W. Lednicki. Berkley/Los Angeles: University of California Press.
- Skibińska, E. (1999). *Przekład a kultura. Elementy kulturowe we francuskich tłumaczeniach „Pana Tadeusza”*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sudolski, Z. (1997). *Mickiewicz. Opowieść biograficzna*. Warszawa: Wydawnictwo Ancher.
- Tazbir, J. (1978). *Kultura szlachecka w Polsce. Rozkwit – upadek – relikty*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.
- Transfer. Übersetzen – Dolmetschen – Interkulturalität. 50 Jahre Fachbereich Angewandte Sprach- und Kulturwissenschaft der Johannes Gutenberg-Universität Mainz in Gernersheim*. (1992). Hrsg. von Horst W. Drescher. Frankfurt am Main: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften (= FASK A/23).
- Übersetzung Translation Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* (2011). Hrsg. Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert und Fritz Paul. Bd. I Berlin: de Gruyter (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft).
- Victor, W. (1955). *Mickiewicz. Ein Lesebuch für unsere Zeit*. Weimar: Volksverlag (Lesebücher für unsere Zeit).
- Von Polen, Poesie und Politik. Adam Mickiewicz*. (1999). Hrsg. von Rolf-Dieter Kluge. Tübingen: Attempto.

Tomasz POŁOMSKI

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

ERST KOMMT DAS GESETZ, DANN DIE STRAFE – ÜBERLEGUNGEN ZUM RECHTSGRUNDSATZ *NULLUM CRIMEN SINE LEGE*

Streszczenie

W poniższym artykule poruszona została problematyka prawnej zasady *nullum crimen sine lege*. Zasada ta jest podstawą dla współczesnego państwa prawa. Przedstawiam jej krótki rys historyczny, przybliżając część postulatów filozofów i prawników XVIII-wiecznego oświecenia. Zasadę zestawiam w odniesieniu do kwestii związanych z pojęciem wolności w filozofii (Platon, Voltaire, René Descartes, Georg Hegel, Jean-Paul Sartre i Tadeusz Gadacz) oraz terminem odpowiedzialności, nawiązując do takich postaci, jak: Friedrich Nietzsche, Franz Rosenzweig, Nicolai Hartmann, Martin Buber, Edmund Husserl czy Wilhelm Weischedel. W artykule zwracam uwagę na to, że zasada *nullum crimen sine lege* regulowana jest w prawie polskim dwutorowo, na poziomie konstytucyjnym i ustawowym.

Summary

The following article deals with the legal principle of *nullum crimen sine lege*. This principle is the basis for the modern rule of law. I present a brief historical outline of some of the postulates of philosophers and lawyers of the 18th-century Enlightenment. I juxtapose the principle with regard to issues related to the concept of freedom in philosophy (Plato, Voltaire, René Descartes, Georg Hegel, Jean-Paul Sartre and Tadeusz Gadacz) and the concept of responsibility, referring to such figures as: Friedrich Nietzsche, Franz Rosenzweig, Nicolai Hartmann, Martin Buber, Edmund Husserl, and Wilhelm Weischedel. In the article I would like to point out that the principle of *nullum crimen sine lege* is regulated in Polish law in two ways, at the constitutional and statutory level.

1. Der Freiheitsbegriff im modernen philosophischen Denken

Freiheit, allgemein verstanden als das Fehlen von Einschränkungen bei der Wertewahl, ist untrennbar mit dem Konzept der Verantwortung verbunden – insbesondere im Rahmen der moralischen und rechtlichen Verpflichtung, Konsequenzen für das eigene Handeln zu tragen. Freiheit kann unter anderem die Abwesenheit von persönlicher Versklavung sowie die Abwesenheit von Beschränkungen durch Behörden oder Institutionen usw. sowie von gesellschaftlichen Konventionen und natürlichen Gegebenheiten bedeuten.

In der Politik wird die Freiheit jedoch oft in „Freiheit von“ und „Freiheit bis“ unterteilt (Kopińska, 2012, S. 123). Freiheit von (negative Freiheit) bedeutet die Abwesenheit von Zwang, z. B. Freiheit von Verfolgung, Freiheit von Angst, Freiheit von Hunger, Freiheit zu oder das Recht auf; sie wird als positive Freiheit bezeichnet. Georg Wilhelm Friedrich Hegel sagte, dass Freiheit „von“ sowohl „Freiheit von einem Herrn als auch Freiheit von Sklaverei bedeutet“ (Hegel, 2020, S. 84). Die Freiheit „bis“ wird auf eine ganz andere Ebene gestellt. Es geht dabei darum, was das Erwachen der Freiheit ausmacht. Hegel weist in seiner Geschichtsdeutung auf die blutigen Aufstände der Sklaven hin. Nachdem die Sklaven einen Herrn gestürzt haben, wählen sie so schnell wie möglich einen anderen, der sie genauso unterdrückt wie der vorherige.

Die Existenz von Freiheit in der menschlichen Entscheidungsfindung ist auch ein wichtiges philosophisches Problem. Zu diesem Thema haben sich zwei Hauptströmungen herausgebildet, nämlich der Determinismus, demzufolge es keinen freien Willen gibt, und der Indeterminismus, demzufolge es einen freien Willen gibt.

In der Philosophie hingegen wurde oft betont, dass Freiheit das Gegenteil von Unwissenheit und Nachgiebigkeit gegenüber den Leidenschaften ist. Im griechischen Denken gab es kein Wort für „Freiheit“. Aber es scheint, dass die Erfahrung der Freiheit bei Platon besonders stark war. Für ihn ist die Erfahrung der Freiheit die Erfahrung der inneren Schöpfung unter dem Einfluss der Liebe zum Guten. Frei ist nach Platon derjenige Mensch, der, geleitet von wahren Wissen und seiner eigenen Vernunft, die Ziele verfolgen kann, die er für sich als wünschenswert erachtet. So ist die Freiheit nach Platon die Tatsache des Vorhandenseins des Guten, an dem die Seele, um sich selbst zu verbessern, notwendigerweise teilhaben will, während für Aristoteles ein Willensakt und eine besondere Fähigkeit, Entscheidungen zu treffen, notwendig ist.

1.1. Eine kurze Erklärung der Freiheitsbegriff nach Rene Descartes und Jean-Paul Sartre

Descartes betrachtet den formal indeterministischen Freiheitsbegriff als dessen erste Stufe: „Der Indeterminismus ist eine dem Determinismus entgegengesetzte philosophische Auffassung, die die Existenz einer notwendigen Wechselbeziehung zwischen den Phänomenen (Ereignissen) leugnet, aufgrund derer jedes Phänomen durch die Gesamtheit der Situation bestimmt wird“ (Herder, Luden, 2011, S. 356), d. h. das Gegenteil der deterministischen Position, bei der alle Ereignisse die unvermeidlichen Folgen vergangener Ursachen sind.

Man kann davon ausgehen, dass der moderne Mensch Descartes geglaubt hat. Er erkannte, dass seine Menschlichkeit in der Freiheit bestand. Er verstand das Konzept der Freiheit nicht wirklich, aber er glaubte an sie. Es ist sehr merkwürdig:

Europa hat keine einheitliche Definition von Freiheit hervorgebracht, und doch ist es ein Ort des ständigen Kampfes um Freiheit. Die europäische Freiheitsbegeisterung endete nach dem Zweiten Weltkrieg – zum Teil auch schon vorher – auf der Grundlage der Sartre'schen Philosophie. Denn Sartre entdeckt die andere Seite der Freiheit. Die Freiheit, so Sartre, ist keineswegs ein Privileg des Menschen, sondern eine Last des Menschen. Dank der Freiheit ist der Mensch verantwortlich. Die Verantwortlichen sind auch die Einsamen (Herder, Luden, 2011, S. 523.).

Auch die Einsamen sind machtlos. Im Existentialismus der Nachkriegszeit lässt sich ein neues Motiv, eine neue Tendenz in der Betrachtung der Freiheit erkennen.

1.2. Der Freiheitsbegriff im Denken von Tadeusz Gadacz

Nach Tadeusz Gadacz (1996), einem in den letzten Jahren populären polnischen Philosophen, ist Freiheit eine bestimmte Form der Unabhängigkeit. Was bedeutet Unabhängigkeit in Bezug auf die Freiheit? Und diese Aussage „in Bezug auf was?“ zeigt, dass Freiheit ein relationales Konzept und eine relationale Erfahrung ist. Denn wir sind in Bezug auf die Zeit nicht unabhängig. Niemand hat sich die Epoche des Lebens selbst ausgesucht, auch nicht das Leben selbst. Unsere Erfahrung von Freiheit wird bereits im Bereich einer bestimmten Kultur und Sprache geboren. Wir sind nicht unabhängig von der Familie, ihren Traditionen, ihrer Religion, ihren Bedingungen. Genauso wie wir nicht unabhängig von den Ereignissen des Schicksals sind. So wie wir keinen Einfluss auf die Zeit unseres Lebens, unsere Familie haben, so haben wir auch keinen Einfluss auf die Ereignisse des Schicksals. „Freiheit ist nicht absolut, meint Gadacz. Sie steht immer im Zusammenhang mit irgendeiner Situation. Da wir aber frei sind, können wir unsere Situation gestalten“ (Gadacz, 1996, S. 76, übersetzt von Tomasz Połomski).

Und das ist der Unterschied zwischen einem freien Menschen und einem Objekt. Ein Baum, der in einen Fluss geworfen wird, muss mit dessen Strömung fließen.

Der Mensch kann, wenn er will, gegen den Strom schwimmen. Plato war sich dessen bewusst, als er schrieb, dass wir keinen Einfluss auf die Rolle haben, die wir im Drama der Existenz spielen, die Rolle, die uns das Schicksal zuweist. Wir haben jedoch Einfluss auf das Spiel selbst. Diese Unabhängigkeit in ihren verschiedenen Formen der Unterordnung ist gleichzeitig eine Verpflichtung für uns (Ibidem, S. 35).

Wir sind unserer eigenen Epoche, Heimat, Kultur, Sprache, Familie, ihren Traditionen, ihrer Religion und schließlich unserem eigenen Leben verpflichtet. Manchmal kann diese Verpflichtung von manchen Menschen als Einschränkung oder sogar als Fessel empfunden werden. „Deshalb wechseln manche Menschen das Land, die Sprache und versuchen, mit ihren eigenen Traditionen zu brechen. Bei einem solchen Bruch müssen sie jedoch an einem anderen Ort Wurzeln schlagen oder das Schicksal eines ewigen Wanderers wählen“ (Ibidem, S. 79).

2. Das Prinzip *nullum crimen sine lege* im 20. Jahrhundert

Sollte demnach das Prinzip des *nullum crimen sine lege* grundsätzlich und uneingeschränkt von der Haftung befreien, nur weil der Gesetzgeber die negativen Auswirkungen bestimmter Verhaltensweisen nicht vorausgedacht hat?

Nullum crimen sine lege (lat.: kein Verbrechen ohne Gesetz) ist ein rechtsstaatlicher Grundsatz, wonach eine Tat nur dann bestraft werden kann, wenn die Strafbarkeit gesetzlich bestimmt war, bevor die Tat begangen wurde. Auch bei Festsetzung der Höhe der Strafe kann nur ein zur Tatzeit geltendes Gesetz angewendet werden (*nulla poena sine lege* = keine Strafe ohne Gesetz). Hieraus folgen im Strafrecht der Bestimmtheitsgrundsatz, das Rückwirkungsverbot sowie das Verbot einer Analogie zuungunsten des Beschuldigten (www.rechtslexikon.net/d/nullum-crimen-sine-lege/nullum-crimen-sine-lege.htm, Zugang: 28.07.2021)

Der Grundsatz *nullum crimen sine lege*, der die Grundlage des modernen Rechtsstaats bildet, hat seine Wurzeln in den Postulaten der Philosophen und Juristen der Aufklärung des 18. Jahrhunderts: Montesquieu, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau oder John Locke. Damals entstand die legalistisch-rationalistische Strömung, deren Vertreter im Strafrecht u. a. Cesare Beccaria war. Einige seiner Elemente finden sich auch bei antiken Autoren, z. B. bei Cicero. Rechtsstaatlichkeit bedeutet in einer solchen Formulierung das Gebot, nur innerhalb der Grenzen und auf der Grundlage gesetzlicher Regelungen zu handeln, was Willkür der Organe der Legislative und der Exekutive bei der Anwendung strafrechtlicher Repression verhindern soll. Das Verhalten der staatlichen Organe muss von Legalität geprägt sein. Formell wurde die Regel der Bestimmtheit des Tatbestands im Strafrecht erstmals im österreichischen Strafgesetzbuch von 1787 und in der französischen Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte von 1789 aufgenommen. (Artikel 8). Es wird angenommen, dass die lateinische Formel, die dieses Prinzip definiert, im Jahr 1801 von Ludwig Andreas Feuerbach geschaffen wurde.

In der ersten Hälfte des zwanzigsten Jahrhunderts sollte man von einem gewissen „Niedergang“ der strafrechtlichen Vorstellungen im damaligen Europa sprechen, wobei die entscheidenden Veränderungen in dieser Hinsicht nach dem Zweiten Weltkrieg stattfanden. Die Erfahrungen des Krieges, insbesondere die so genannten Verbrechen gegen die Menschlichkeit,

die häufig im Einklang mit der formell verbindlichen Gesetzgebung des Staates durchgeführt wurden, führten einerseits zur Entwicklung eines internationalen und innerstaatlichen Systems zum Schutz der Menschenrechte und Freiheiten, andererseits zu einer teilweisen Untergrabung des Konzepts des Rechtspositivismus gemäß dem Grundsatz *lex iniustissima non est lex*.

Wie aus den vorangegangenen Ausführungen hervorgeht, führte der Grundsatz *nullum crimen sine leges* zu Beginn des 20. Jahrhunderts auf dem europäischen Kontinent zu der Forderung nach der Schaffung einer Rechtsgrundlage für die strafrechtliche Verantwortlichkeit, die nicht darauf abzielte, dem Einzelnen die Möglichkeit zu geben, im Voraus zu bestimmen, welche Handlungen als strafbar gelten und welche Strafe für ihre Begehung verhängt werden kann, sondern die „freie“ Tätigkeit der Justiz zu legalisieren. Diese, man könnte sagen, „sachliche“ Perspektive ändert sich mit der Erhebung des betreffenden Grundsatzes in den Rang eines der grundlegenden Menschenrechte. Eine solche Qualifikation bestimmt ihre „subjektive“ Dimension, einschließlich der Möglichkeit, vom Staat die Einhaltung der darin verankerten Garantie zu verlangen. Für die weitere Diskussion reicht es aus, diese Rechte allgemein als Rechte zu definieren, die dem Individuum aufgrund seiner Existenz als Mensch zustehen, die sich aus dem Grundsatz der Menschenwürde ableiten und daher einen „normativen“ Charakter haben. Obwohl diese Rechte von der Gesetzgebungstätigkeit des Staates unabhängig sind, was an die Ideologien der Aufklärung erinnern mag, ist der Staat heute – um eine Degeneration wie in der Zeit des Zweiten Weltkriegs zu vermeiden – verpflichtet, ihren wirksamen Schutz auf Verfassungsebene zu gewährleisten.

Die Erfüllung dieser Aufgabe unterliegt der Kontrolle internationaler Menschenrechtsinstitutionen. Ein internationales Abkommen von außergewöhnlichem Charakter ist hier zweifellos die Europäische Menschenrechtskonvention. Indem dem Einzelnen das Recht eingeräumt wird, gegen Handlungen und Unterlassungen von Behörden eine Individualbeschwerde beim Europäischen Gerichtshof für Menschenrechte einzureichen (Artikel 34 EMRK), wird der Einzelne gewissermaßen zu einem „Völkerrechtssubjekt“ (nach: www.dejure.org/gesetze/MRK/34.html, Zugang: 28.07.2021). In Übereinstimmung mit dem gewählten Forschungsrahmen wird die Analyse des gegenwärtigen Wesens des Grundsatzes *nullum crimen sine lege* aus der Sicht des europäischen Systems des Menschenrechtsschutzes durchgeführt und in Bezug zum polnischen Verfassungssystem gesetzt.

3. Der Prinzip *nullum crimen sine lege* im polnischen Recht

Es sei darauf hingewiesen, dass der Grundsatz *nullum crimen sine lege* im polnischen Recht auf zweierlei Weise geregelt ist: auf verfassungsrechtlicher Ebene in Artikel 42 Absatz 1 der Verfassung der Republik Polen und auf gesetzlicher Ebene in Artikel 1 § 1 des Strafgesetzbuchs (Die Verfassung der Republik Polen, vom 2. April 1997). Aus diesem Grund wird hier das Augenmerk auf die verfassungsrechtliche Norm gerichtet, mit dem Vorbehalt, dass – soweit der Verfassungsgerichtshof in seinen Entscheidungen auf die Strafrechtslehre verweist – diese Norm auch von Strafrechtsexperten entwickelt wird.

Wenn das Streben nach Befriedigung der Freiheit eine Weglassung des Verantwortungsfaktors zulassen würde, hätte das einem Interessenkonflikt zwischen den einzelnen Entscheidungsträgern zur Folge. Das Leben in einem anarchischen System würde dann in Bezug auf das gesellschaftliche Gefüge unattraktiv werden. Um dieses „Gefangenendilemma“ wirksam aufzulösen, haben die im Laufe der Jahrhunderte entwickelten sozialen Normen den Grundsatz herauskristallisiert, dass jeder für seine Entscheidungen, Willenswahl und Handlungen entsprechende Konsequenzen zu tragen hat. Gesetzliche Normen, auf deren Grundlage der Staatsapparat in das gesellschaftliche Gesamtgefüge eingreifen kann, sind der Garant für die Aufrechterhaltung einer für die Gesellschaft

vorteilhaften Balance zwischen Freiheit und Verantwortung. Im Bereich des Strafrechts gibt es eine ganze Reihe von Verhaltensnormen, die sich aus den Grundsätzen des „Aufklärungsrechts“ ableiten und die Grenzen der Freiheit der Bürger festlegen. Mit anderen Worten kann ein Individuum grundsätzlich alles tun, was nicht ausdrücklich verboten ist. Das als Verfassungsgrundsatz angenommene Prinzip *nullum crimen, nulla poena sine lege* verpflichtet den Gesetzgeber, verbotene Handlungen im Strafgesetz zu definieren. Diese allgemeine Norm gilt nicht nur für Strafverfolgungsbehörden (Gerichte), sondern auch für den Gesetzgeber, was in Art. 1 § 1 des polnischen Strafgesetzbuchs (k.k.) (im Zusammenhang mit Artikel 42 der polnischen Verfassung) zum Ausdruck gekommen ist. Dies bedeutet, dass der Täter für genau jene Handlung die Verantwortung zu übernehmen hat, die er begangen hat und welche die vom Gesetz festgelegten Kriterien erfüllt, jedoch nicht dafür, eine Handlung ähnlicher Art begangen zu haben. Jegliche Einschränkungen von Rechten und Freiheiten (nicht nur im strafrechtlich relevanten Bereich) ergeben sich darüber hinaus aus Art. 31 Abs. 3 der polnischen Verfassung.

Verantwortung kann auch bedeuten, eine bewusste Entscheidung zu treffen, wenn auch mit einem „unvollständigen Bild“ oder einer Unsicherheit hinsichtlich der Konsequenzen aber dennoch mit einem (stillschweigenden) Einverständnis, die Folgen dieser getroffenen Entscheidung zu tragen. Es handelt sich um eine Struktur, die dem Rechtsbegriff einer möglichen Absicht ähnelt (Artikel 9 Absatz 1 des polnischen Strafgesetzbuchs). Damit die Androhung einer Strafe wirksam werden kann, muss der Täter die Möglichkeit haben, eine potenzielle strafrechtliche Verfolgung seines Handelns voraussehen zu können.

Die auf diese Weise wahrgenommene Form der Präventionsfunktion sichert somit ein angemessenes Qualitätsmaß der Rechtsnormen, auch im Bereich der Gesetzgebungstechnologie. Im Zusammenhang mit dem ausgeprägten Bewusstsein für ein bestimmtes Verhalten sollte zwischen dem Bewusstsein für die Rechtswidrigkeit einer Handlung und Zweifeln an der Rechtswidrigkeit im strafrechtlichen Sinne unterschieden werden. Im ersten Fall geht es um die Merkmale einer verbotenen Handlung (als Vergehen oder Verbrechen), während im zweiten Fall die Legitimität der Strafe und das Strafmaß im Vordergrund stehen und weniger die Frage nach der Schuld und der Strafandrohung. Das polnische Strafgesetzbuch macht die Schuldzuweisung nicht von einem Bewusstsein der Strafbarkeit der Handlung abhängig (vgl. Gardocki, 2017). Während Art. 7 § 1 des polnischen Gesetzbuchs für Verfehlungen besagt, dass die Unkenntnis von der Strafbewehrung einer Handlung die Haftung nicht ausschließt (es sei denn, die Unkenntnis ist hinreichend zu rechtfertigen), besagt Art. 30 des polnischen Strafgesetzbuchs: „Kein Verbrechen begeht, wer eine verbotene Handlung in der gerechtfertigten Unkenntnis von ihrer Rechtswidrigkeit begeht; wenn die Unkenntnis des Täters nicht gerechtfertigt ist, kann das Gericht eine außerordentliche Strafminderung anwenden“ (Art. 7 § 1 nach dem polnischen Strafgesetzbuch, übersetzt von Tomasz Połomski).

Damit ein Verhalten als Verbrechen angesehen werden kann, muss eine rechtswidrige, strafbare und kriminelle Handlung vorliegen. Das Bewusstsein, dass ein Verhalten im Sinne des Strafrechts verboten ist, bedeutet nicht nur die Erkenntnis, dass das Verhalten gegen strafrechtliche Normen verstößt, sondern auch die Erkenntnis darüber, dass das Verhalten vom Gesetzgeber unter Androhung einer Strafe untersagt wurde (vgl. Gardocki, 2017). So stellt beispielsweise nicht in jedem Fall die Herbeiführung des Todes eines ungeborenen Kindes eine verbotene strafbare Handlung dar, obwohl diese gegen das in Art. 152 des polnischen Strafgesetzbuches festgelegte Verbot verstößt.

3.1. Das Prinzip *nullum crimen, nulla poena sine lege* im polnischen Strafrecht

Im Bereich des Strafrechts leitet sich aus dem Grundsatz des *nullum crimen, nulla poena sine lege* das Verbot der Anwendung des Gewohnheitsrechts und des Rechts auf der Grundlage von Gerichtsurteilen oder Grundsatzentscheidungen ab, ebenso wie das Verbot einer rückwirkenden Anwendbarkeit von Gesetzen und das Verbot der Anwendung von Analogien zum Nachteil des Angeklagten sowie das Verbot undefinierter verbotener Handlungen und Strafen (Schmitt, Helmut, 1994, S. 17f). Es ist allgemein anerkannt, dass die Anwendung eines nicht gesetzlich vorgeschriebenen, üblichen oder in der Rechtslehre oder Rechtsprechung formulierten Rechtfertigungsgrunds, sowie die analoge Erweiterung eines bestehenden Rechtfertigungsgrunds zulässig ist, da dieser immer zugunsten des Täters wirkt (*in bonam partem*) (Jędrzejewski, 2011, S. 7f, übersetzt von Tomasz Połomski). Bei der Prüfung der Anwendung von Haftungsausschlüssen, insbesondere solcher, die nicht gesetzlich vorgeschrieben sind, sollten auch die Grundsätze der Gewaltenteilung und des Schutzes des Geschädigten Berücksichtigung finden.

Das Konzept des Rechtsmissbrauchs kann auf bestimmte Fälle der Notwehr angewendet werden, z. B. wenn der Wert des verletzten Gutes erheblich höher war als der des verteidigten Gutes. Rechtswidrigkeit ist eine notwendige Voraussetzung für die kriminelle Qualität (Strafbarkeit) einer Handlung. Der Ausschluss der Rechtswidrigkeit eines Verhaltens, das dem Grunde nach den Kriterien einer verbotenen Handlung erfüllt, kann ausnahmsweise im Falle der Verletzung eines Rechtsgutes erlaubt sein. Ein Beispiel für einen solchen Rechtfertigungsgrund ist das Recht auf Notwehr, das im Strafrecht (Artikel 25 des polnischen Strafgesetzbuchs) unter bestimmten Umständen sogar das Überschreiten der gesetzlichen Schranken zum Zweck der Selbstverteidigung zulässt, ohne dass hieraus strafrechtliche Konsequenzen erwachsen. Ein Angriff auf ein gesetzlich geschütztes Gut muss jedoch rechtswidrig sein, um diesen wirksam abwehren zu können.

Bei der Betrachtung der Rechtswidrigkeit von Handlungen ist die Funktion der Rechtsvorschriften von allgemeiner Bedeutung zu berücksichtigen, nicht nur in ihrer Eigenschaft als gesetzliche, sondern vor allem als verfassungsrechtliche Normen. Die polnische Verfassung von 1997 drückt den Grundsatz aus, dass die Vorgaben der Verfassung unmittelbar anwendbar sind, falls Gesetzesnormen zur Regelung eines beliebigen Verfahrens fehlen. Kurz gesagt bedeutet dieser Grundsatz, dass eine Verfassungsnorm eine Rechtsgrundlage bilden kann, wenn sie derart konkretisiert ist, um eine eigenständige Anwendung zu ermöglichen. Das Rechtssystem als Ganzes wird durch diesen Grundsatz abgerundet; seine praktische Umsetzung findet dieser vorwiegend in Rechtsakten von niedrigerem Rang, d. h. in Gesetzen.

Ein solcher schützender Gesetzgebungsmechanismus ist einerseits aufgrund der allgemeinen Bezugnahme auf bestimmte Tatbestände von Vorteil (was sich positiv auf die Qualität der Rechtsvorschriften auswirkt – die Rechtsakte sind dadurch nicht zu umfangreich formuliert). Andererseits birgt dieser Mechanismus ein gewisses Risiko der Rechtsprechung mit Hilfe komplexerer Auslegungen und Rechtsinterpretationen, die die Hauptfunktion des Nullum-Crimen-Prinzips, *nulla poena sine lege*, verletzen können. Als Beispiel sei Art. 97 des polnischen Gesetzbuchs für Verfehlungen genannt, der die Rechtsgrundlage für die Strafbarkeit von Handlungen darstellt, die nicht in diesem Gesetzbuch aufgeführt sind, in der polnischen Straßenverkehrsordnung jedoch als verboten gelten. Es gibt auch allgemeine Bestimmungen in diesem Gesetz, die bestimmte Verhaltensweisen sanktionieren. Einer von ihnen ist Art. 3, der den Verkehrsteilnehmer unter anderem dazu verpflichtet.

sämtliche Handlungen zu vermeiden, die die Sicherheit oder Ordnung des Straßenverkehrs gefährden, behindern oder im Zusammenhang mit dem Verkehr den Frieden oder die öffentliche Ordnung stören oder irgendjemanden Schaden zufügen könnten. Eine Handlung wird auch als Unterlassung verstanden (Artikel 3 Absatz 1 der polnischen Straßenverkehrsordnung, p. r. d., Gesetz vom 20. Juni 1997 – Straßenverkehrsrecht).

Angesichts dessen erscheint die Frage berechtigt, welcher Handlungsspielraum gegeben ist und wo die Interpretationsgrenzen bei der Rechtsauslegung im Falle einer „Gefährdung der Sicherheit“ oder „Störung der öffentlichen Ordnung“ liegen. Es ist unmöglich, alle Verkehrssituationen gesetzlich abzudecken, insbesondere dort, wo der Gesetzgeber dies als für notwendig erachtet hat (Vermutung gesetzgeberischer Rationalität).

Obwohl das Gewohnheitsrecht im Widerspruch zum Grundsatz der Einheit der Rechtsordnung steht (dieser Grundsatz ist in Bezug auf Straftaten sicherlich richtig), können nach dem polnischen Gesetzbuch für Verfehlungen allem Anschein nach diejenigen Handlungen, die sich aus dem Gewohnheitsrecht ergeben, als „informell nicht verboten“ betrachtet werden. Ein Beispiel sei die Tradition genannt, >>akustische Warnsignale des Fahrzeugs im Zusammenhang mit Hochzeitszeremonien zu verwenden, ebenso die Schmückung oder Verdeckung amtlicher Autokennzeichen durch Schilder mit der Aufschrift „Frisch verheiratet“ <<< (Artikel 60 Absatz 1 Nummer 3 der polnischen Straßenverkehrsordnung, p. r. d., übersetzt von Tomasz Połomski). Die Eigenschaft als Element des Brauchtums sollte solche Handlungen von dem Bewusstsein ausschließen, dass sie rechtswidrig sind, und selbst wenn der Rechtsformalismus derlei nicht zulässt, sollten sie als gesellschaftlich unbedenklich und somit nicht strafbar angesehen werden.

Ein weiteres Beispiel für die Untersuchung der Rechtswidrigkeit ist die Grundlage des Naturrechts, das im Grunde genommen das Fundament des gesetzlichen Rechts darstellt. Unter bestimmten Umständen, die sich später als Präzedenzfall herauskristallisiert haben – und das zurecht, wie der Verlauf der Geschichte gezeigt hat -, ermöglicht das Naturrecht insbesondere nach internationalem Recht die Beurteilung der Rechtmäßigkeit von Handlungen, die in einer vergangenen Rechtsordnung begangen worden sind. Zum Zeitpunkt, als die NS-Verbrechen begangen wurden, sah das Völkerrecht keine Qualifizierung von Verbrechen gegen die Menschlichkeit oder Völkermord vor. „Die Nürnberger Prozesse ermöglichten es, die NS-Verbrecher auf der Grundlage der Unterstellung eines Bewusstseins für die Existenz des Naturrechts zu verurteilen und zu bestrafen“ (Szawłowski, 2005, S. 145., übersetzt von Tomasz Połomski).

Das Prinzip des *nullum crimen sine lege* garantiert dem Individuum die Rechtssicherheit und Berechenbarkeit sehr hoher Straffolgen und setzt die gesetzliche Bestimmung der Bedingungen für die Strafbarkeit einer Handlung vor ihrer Begehung voraus (Barczak-Oplustil, 2013, s. 24f, übersetzt von Tomasz Połomski). Es scheint jedoch, dass in Fällen von besonderer, namentlich historischer Bedeutung der Weg zur Herstellung historischer Gerechtigkeit unter keinen Umständen versperrt werden sollte, um Täter strafrechtlich zur Verantwortung zu ziehen, obwohl es formell am Vorliegen der Rechtswidrigkeit einer Handlung mangelt.

4. Wie versteht man den Begriff „Verantwortung“?

An dieser Stelle sollte man sich die Frage stellen, wie der Begriff „Verantwortung“ zu verstehen ist. Wenn wir uns den Wörterbüchern der Disziplin Philosophie zuwenden, werden wir leicht feststellen, dass Verantwortung als eine besondere kausale Folge moralischer Natur definiert wird, nämlich dass Verantwortung „die Übernahme der Folgen des eigenen Handelns“ ist. Eine solche Haltung eines Individuums (Bürgers) sollte als eine Haltung definiert werden,

die durch negative Verantwortung gekennzeichnet ist. Positive Verantwortung hingegen ist eine bestimmte Aufgabe, die einer Person übertragen wurde. Dann wird von ihr erwartet, dass sie diese erfüllt. So ist der Begriff der Verantwortung mit der Bedeutung des Verbs „sich verantworten“ verwandt, das in fast allen indogermanischen Sprachen vorkommt und bedeutet, dass sich jemand vor einem Gericht verantworten muss. Daher sollte ein Mensch (Christ) in der Lage sein, die Folgen seines Handelns im Allgemeinen zu bestimmen. „Es gibt vier Situationen der Verantwortung: 1.) Verantwortung tragen, 2.) Verantwortung übernehmen, 3.) verantwortlich gemacht werden, 4.) verantwortungsvoll handeln“ (Frederick, Davis, 1988, S. 28-29, übersetzt von Tomasz Połomski).

Das Problem der Verantwortung ist sehr komplex. Für viele Denker wird sie implizit, für andere explizit dargestellt. Die Übernahme von Verantwortung ist ein Tatbestand, der von einem bestimmten Täter passiv geduldet wird. Die Übernahme von Verantwortung ist ein Zustand der Bereitschaft, die Verantwortung für die begangene Handlung zu übernehmen. Verantwortungsbewusstes Handeln hingegen ist diejenige Tätigkeit des Menschen, die ihm den Wert der Folgen seines Handelns bewusst macht.

Die Wahl, die der Mensch in einer konkreten Situation trifft, verleiht der betreffenden Handlung einen objektiven Wert: positiv oder negativ. Der Mensch ist also der Urheber eines bestimmten Wertes und trägt die Verantwortung für diesen Wert. Roman Ingarden zufolge ermöglicht es uns beispielsweise die Bestimmung des Wesens der moralischen Verantwortung, einen Einblick in das Wesen des Wertes selbst zu gewinnen (Czerska, 1986, s. 134, übersetzt von Tomasz Połomski).

Verantwortung war für viele Denker die grundlegende Pflicht des Menschen, zum Beispiel für Friedrich Nietzsche. Für einige Denker ist Gott der Hort und Garant der Verantwortung (z.B. Rosenzweig), während in den Texten anderer Philosophen Gott eine Bedrohung für die Verantwortung darstellt (z. B. bei Scheler oder Hartmann). Im Gegensatz dazu ist bei einigen Philosophen der Mensch das Objekt der Verantwortung, z.B. bei Buber. Nietzsche und Husserl schreiben der Aufgabe des Denkers selbst eine große Rolle zu, und im Philosophieren sehen sie ihren Hauptgegenstand der Verantwortung. Der Umfang der Verantwortung ist in den verschiedenen Konzeptionen unterschiedlich, z.B. ist für Weischedel Verantwortung in erster Linie Selbstverantwortung, während Buber ihr Wesen in der Gesamtverantwortung, für alles und jeden, sieht.

Denn das Subjekt der Verantwortung kann nur derjenige sein, der für eine bestimmte Tat, die vom Gericht als eigene Tat des Täters definiert wird, verantwortlich ist. Die eigene Handlung ist das Ergebnis der Entscheidung und des Handelns einer Person, die einen entscheidenden Einfluss sowohl auf den Entscheidungsprozess als auch auf die Ausführung der betreffenden Handlung hat. Mit anderen Worten: Die Handlung muss von der betreffenden Person verursacht worden sein. Das Objekt der Verantwortung, d.h. die gegebene (kausal zusammenhängende) Handlung, die von einer Person verursacht wurde, muss also Träger positiver oder negativer Werte in Bezug auf die Handlung selbst, auf ihr Ergebnis und auf den Täter sein.

5. Zur Vereinheitlichung des Rechts

Es sei darauf hingewiesen, dass in der gegenwärtigen internationalen Situation, die eine Vereinheitlichung des Rechts begünstigt, nationale und internationale Rechtskreise zunehmend miteinander verflochten werden. Internationale Rechtsgrundsätze gewinnen nicht nur in der deutschen, sondern auch in der polnischen Rechtsordnung zunehmend an Bedeutung.

Die Bundesrepublik Deutschland hat das Statut des Internationalen Strafgerichtshofs in Den Haag ratifiziert und damit anerkannt, dass Verbrechen, die auf deutschem Staatsgebiet begangen werden, dem Völkerrecht unterliegen. Die Rechtsnormen sollen zwar grundsätzlich getrennt sein, doch muss in diesem Fall zwischen Völkerrecht und internationalem Strafrecht sowie zwischen dem deutschen Grundgesetz und dem deutschen Strafrecht im Allgemeinen unterschieden werden. Ersteres ist internationales Recht, letzteres ist nationales Recht. Deutschland hat das „Internationale Strafgesetzbuch“ erlassen, das wiederum der Umsetzung des Statuts des „Internationalen Strafgerichtshofs“ dient. Formell ist das Strafgesetzbuch jedoch ein innerdeutsches Gesetz, mit dem deutsche Straftaten behandelt werden, so dass Verbrechen, die dem internationalen Recht unterliegen, bereits nach nationalem Recht verfolgt werden können. Ein weiteres Beispiel für die mangelnde Rechtskraft des Grundsatzes *nullum crimen sine lege* ist die Anwendung des Grundsatzes, dass ein Gesetz nicht rückwirkend gelten darf. So wäre beispielsweise ein Bürger eines europäischen Landes an Massenmord und Vergewaltigung der Bevölkerung seines Landes beteiligt, wie es während des Krieges im ehemaligen Jugoslawien geschah. An dieser Stelle sei daran erinnert, dass Deutschland im Jahr 2002 das Völkerstrafgesetzbuch in Kraft gesetzt hat, damit solche Taten als Verbrechen gegen die Menschlichkeit erfasst werden können. Gilt das Gesetz auch für frühere Handlungen? Definitiv nicht, denn das Internationale Strafgesetzbuch enthält keine rückwirkende Kraft. Es stellt sich dann die Frage, ob der Gesetzgeber das Gesetz rückwirkend hätte erlassen können. In diesem Fall ist die Antwort nicht mehr so offensichtlich. Der Fall Eichmann zeigt, dass das Rückwirkungsverbot nicht die Möglichkeit ausschließt, jemanden für eine Tat zu bestrafen, die zum Zeitpunkt ihrer Begehung nach den allgemeinen, von allen zivilisierten Nationen anerkannten Rechtsgrundsätzen strafbar war.

Es sei darauf hingewiesen, dass Artikel 7 Absatz 2 der Zivilprozessordnung im Zusammenhang mit den Nürnberger Prozessen eingeführt wurde, deren formale Rechtsgrundlage erst im Nachhinein geschaffen wurde (www.lpb-bw.de/nuernberger-prozesse Zugang: 28.07.2021). Daraus ist zu schließen, dass es aufgrund des Grundsatzes *nullum crimen sine lege* schwierig ist, vollständige Eindeutigkeit und Präzision zu erreichen, um die Vorschrift nicht zu kasuistisch zu gestalten, und dass es gleichzeitig nicht möglich ist, die Verständlichkeit und Prägnanz des Rechtstextes zu wahren, da die strafrechtliche Vorschrift, die die Beschreibung der Elemente des Typs einer verbotenen Handlung enthält, das Ergebnis eines Kompromisses zwischen eben dieser Eindeutigkeit, Präzision, Verständlichkeit und den Unzulänglichkeiten der Sprache ist, in der die Vorschrift formuliert wurde.

Literatur

- Barczak-Oplustil, A. (2013). *Obowiazywanie zasady nullum crimen sine lege. Wybrane problemy [Die Geltung des Grundsatzes nullum crimen sine lege. Eine Problemauswahl]*. *Czasopismo Prawa karnego i nauk penalnych*, Jg. XVII.
- Czerska, B. (1986). *Poznanie wartosci*. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
- Davis, F. (1988). *Deregulation and Administrative Law*. *Administrative Law Review*. Washington: American Bar Association.
- Gadacz, T. (1996). *O wolności – o niewoli. Wypisy z ksiąg filozoficznych*. Kraków: Znak.
- Gardocki, L. (2017). *Prawo karne [Strafrecht]*. Warszawa: C.H. Beck.

- Hegel, F.G.W. (2020). *Phänomenologie des Geistes*. München: Anaconda Verlag.
- Herder, J.G., Luden, H. (2011). *Ideen Zur Philosophie Der Geschichte Der Menschheit*. London: British Library, Historical Print Editions.
- Jędrzejewski, Z. (2011). Nullum crimen sine lege i kontratypy a zasada jedności porządku prawnego [Nullum crimen sine lege und Rechtshinderungsgründe im Spiegel des Grundsatzes der Einheitlichkeit der Rechtsordnung]. *IUS NOVUM*, 1, 7-27.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 roku, przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 roku, podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 roku Tekst ujednolicony opracowany na podstawie Dziennika Ustaw z 1997 r., Nr 78, poz. 483, z 2001 r., Nr 28, poz. 319, z 2006 r., Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946.
- Kopińska, V. (2012). *Pojęcie wolności i jego teoretyczne konotacje [Der Begriff der Freiheit und seine theoretischen Konnotationen]*, *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 1. Poznań.
- Schmitt, C., Helmut, Q. (Hrsg.). (1994). *Das internationalrechtliche Verbrechen des Angriffskrieges und der Grundsatz »Nullum crimen, nulla poena sine lege«* Hrsg., mit Anmerkungen und einem Nachwort versehen von Helmut Quaritsch. Berlin: Duncker & Humblot.
- Szawłowski, R. (2005). Hasło: *Procesy Norymberskie*. [Artikel: *Die Nürnberger Prozesse*], *Encyklopedia białych plam*. Bd. XV. Radom. 57.
- Tomczyk, M. (2018). Zasada nullum crimen sine lege certa i jej ograniczenia na tle języka etnicznego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 80(2), 101-114.
- Ustawa z dnia 20 czerwca 1997 r. – *Prawo o ruchu drogowym* (Dz.U. z 1997 r., Nr 98, poz. 602 ze zm.). Gesetz vom 20. Juni 1997 – *Straßenverkehrsrecht* (Gesetzblatt von 1997, Nr 98, Pos. 602, in der geänderten Fassung).

http://wikiprawna.com.pl/index.php?title=NULLUM_CRIMEN_SINE_LEGE.

<http://www.rechtslexikon.net/d/nullum-crimen-sine-lege/nullum-crimen-sine-lege.htm>.

<https://www.lpb-bw.de/nuernberger-prozesse>.

www.dejure.org/gesetze/MRK/34.html.

www.isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf.

Robert ROGOWSKI

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

STUDIA FILOLOGICZNE I PRZYSZŁA PRACA ZAWODOWA W OPINIACH STUDENTÓW

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych wśród studentów Instytutu Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu na temat ich opinii i oczekiwań dotyczących programów studiów oraz przyszłej pracy zawodowej. Główne motywy podjęcia studiów językowych to zarówno dobre perspektywy zawodowe (motywy instrumentalne), jak i przyjemność, którą daje nauka języków obcych (motywy nieinstrumentalne). Najwięcej badanych osób chciałoby pracować w szeroko rozumianej gospodarce (łącznie ponad 80% wskazań). W zakresie kształcenia studenci zainteresowani są praktyczną nauką języka (94%), translatoryką (74%) i nauczaniem języków obcych (50%). W programach studiów studentom brakuje większej ilości zajęć z wymowy, dyskusji i przygotowania pedagogicznego (kierunki filologiczne) oraz zajęć z native speakerem, z translatoryki, ekonomii, zarządzania, prawa i z obsługi specjalistycznego oprogramowania (kierunek Lingwistyka dla biznesu). Studentów najmniej interesują zajęcia z literatury (kierunki filologiczne) oraz z wychowania fizycznego i drugiego języka obcego (kierunek Lingwistyka dla biznesu). Pojawiały się jednocześnie wypowiedzi stwierdzające, że wszystkie zajęcia są potrzebne.

Summary

The article presents the results of research conducted among students of the Institute of Foreign Languages of the State University of Applied Sciences in Nowy Sącz on their opinions and expectations regarding study programs and future professional work. The main motives for taking up language studies are both good professional prospects (instrumental motives) and the pleasure of learning foreign languages (non-instrumental motives). Most respondents would like to work in the broadly understood economy (over 80% of responses in total). In terms of education, students are interested in practical language learning (94%), translation (74%) and teaching foreign languages (50%). In the study programs, students lack more pronunciation classes, discussions, and pedagogical preparation (philology studies) as well as classes with a native speaker, translation, economics, management, law and specialized software (linguistics for business). Students are least interested in literature (philology), physical education and a second foreign language (linguistics for business). At the same time, there were statements saying that all the classes are needed.

Wprowadzenie

Dyskusja dotycząca programów studiów jest nie tylko pożyteczna, ale także formalnie zalecana. Towarzyszą jej rozmaite pytania dotyczące zawartości programów studiów, w tym efektów uczenia się, treści, metod dydaktycznych, a także pytania bardziej ogólne, np. na ile kierunek studiów powinien mieć charakter praktyczny, na ile zajęcia powinny prowadzić osoby z doświadczeniem zawodowym, a na ile pracownicy zorientowani na prowadzenie badań naukowych.

Można dodać także takie pytania, jak: na ile program studiów powinien być elastyczny i podążać za tendencjami gospodarczymi, społecznymi, funkcjonowaniem rynku pracy, w tym jego przyszłości? Na ile program studiów powinien mieć, nazwijmy to, konserwatywny charakter, nie ulegający zmianom, a na ile powinien być dynamiczny i elastyczny?

Niniejszy artykuł zawiera wyniki badań przeprowadzonych wśród studentów Instytutu Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu na temat ich opinii i oczekiwań dotyczących programów studiów, a także planów zawodowych.

Inspiracją do przeprowadzenia badań był artykuł Macieja Smuka pt. *Czego pragną przyszli filolodzy... Wyniki badania pilotażowego na temat świadomości wyboru i oczekiwań studentów filologii* (2020). Przeprowadzone na Uniwersytecie Warszawskim badania miały trzy cele. Pierwszym z nich było zidentyfikowanie obszarów tradycyjnego kształcenia filologicznego, cieszącego się największym zainteresowaniem wśród studentów rozpoczynających studia, a także rozpoznanie przyczyn tego zainteresowania. Drugim celem było poznanie kluczowych motywów podjęcia decyzji o rozpoczęciu studiów filologicznych. Trzecim celem była identyfikacja wstępnych planów zawodowych studentów rozpoczynających studia filologiczne.

Programy studiów powinny spełniać wymogi zdefiniowane prawem zewnętrznym¹. Zgodnie z wydanym na podstawie z art. 81 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r., poz. 478 i 619) rozporządzeniem w sprawie studiów, program studiów podlega systematycznej ocenie i doskonaleniu, a także uwzględnia się w nim wnioski z analizy zgodności efektów uczenia się z potrzebami rynku pracy i wnioski z analizy wyników monitoringu ekonomicznych losów absolwentów.

Pewną rolę w doskonaleniu programów studiów oraz zapewnieniu wysokiej jakości kształcenia pełni Polska Komisja Akredytacyjna, która w swym statucie określiła szczegółowe kryteria dokonywania oceny programowej kierunków studiów². Wśród kryteriów oceny część z nich dotyczy konstrukcji programów studiów. W przypadku kierunków o profilu praktycznym należą do nich koncepcja, cele kształcenia i efekty uczenia się, w tym ich zgodność ze strategią uczelni oraz zorientowaniem na potrzeby otoczenia społeczno-gospodarczego, w tym rynku pracy. Kolejne kryterium to treści programowe, harmonogram realizacji programu studiów oraz formy i organizacja zajęć, metody kształcenia, praktyki zawodowe, organizacja procesu nauczania i uczenia się. Ważne jest także uwzględnianie w treściach programowych aktualnej wiedzy i jej zastosowań w działalności zawodowej. Programy studiów powinny uwzględniać rezultaty współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym (oczekuje się, że pracodawcy będą uczestniczyć w konstruowaniu programów studiów, jego realizacji oraz doskonaleniu). Ocena tej współpracy powinna być systematycznie prowadzona, także z udziałem studentów. Natomiast rezultaty ocen należy następnie wykorzystywać w działaniach doskonalących. Warto zauważyć, że zespoły oceniające PKA bardzo wnikliwie analizują i oceniają kierunki filologiczne, czego przykładem są oceny z 2021 roku, co prawda pozytywne, ale z okresem obowiązywania skróconym do 2 lat³. Jeden z kierunków został oceniony negatywnie⁴.

Biorąc pod uwagę nie tylko powyższe wymogi, lecz przede wszystkim dążenie do zapewnienia studentom jak najbardziej atrakcyjnych programów studiów, prowadzenie wśród nich konsultacji jest wskazane, nie tylko ze względu na doskonalenie programu studiów, ale także czynienie go bardziej konkurencyjnym.

¹ Najważniejsze akty prawne to: Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r., poz. 478 i 619); Obwieszczenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 18 marca 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie studiów; Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela.

² Statut Polskiej Komisji Akredytacyjnej (załącznik do uchwały Nr 4/2018 Polskiej Komisji Akredytacyjnej z dnia 13 grudnia 2018 r.).

³ https://www.pka.edu.pl/wp-content/epka/ocena_i/2021/06/21/na_str_filologia_SAN_Lodz.pdf; https://www.pka.edu.pl/wp-content/epka/ocena_i/2021/06/14/na_str_filologia_PWSZ_Elblag_1.pdf.

⁴ https://www.pka.edu.pl/wp-content/epka/ocena_i/2021/04/19/na_str_28_filologia_WSH_Sosnowiec_-.pdf.

Projektując badania, zdefiniowano następujące problemy badawcze: jakie są motywy podjęcia studiów językowych przez studentów Instytutu Języków Obcych? Jaki rodzaj pracy chcieliby wykonywać studenci po ukończeniu studiów? W jakim stopniu studenci interesują się poszczególnymi obszarami kształcenia filologicznego? Jakich zagadnień brakuje studentom w programach studiów? Które zajęcia według studentów są niepotrzebne?

Metodologia badań

Badanie zostało zrealizowane z wykorzystaniem metody sondażowej, a narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety w wersji elektronicznej. Próba badawcza liczyła 129 osób, tj. 50,5% populacji liczącej 255 studentów Instytutu Języków Obcych. Próba składała się z 77% kobiet i 23% mężczyzn. Realizacja badań nastąpiła w maju 2021 roku. Struktura badanych osób ze względu na rok studiów przedstawiona jest w tabeli 1.

Tabela 1

Odsetek studentów ze względu na rok studiów

Rok studiów	Odsetek
1.	22%
2.	42%
3.	36%

Źródło: opracowanie własne.

Dane pokazujące strukturę badanych osób ze względu na kierunek studiów przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Odsetek studentów ze względu na kierunek studiów

Studiowany kierunek	Odsetek
Filologia (język angielski)	45%
Filologia niemiecka lub Filologia (język niemiecki)	14%
Filologia (język rosyjski)	3%
Lingwistyka dla biznesu	38%

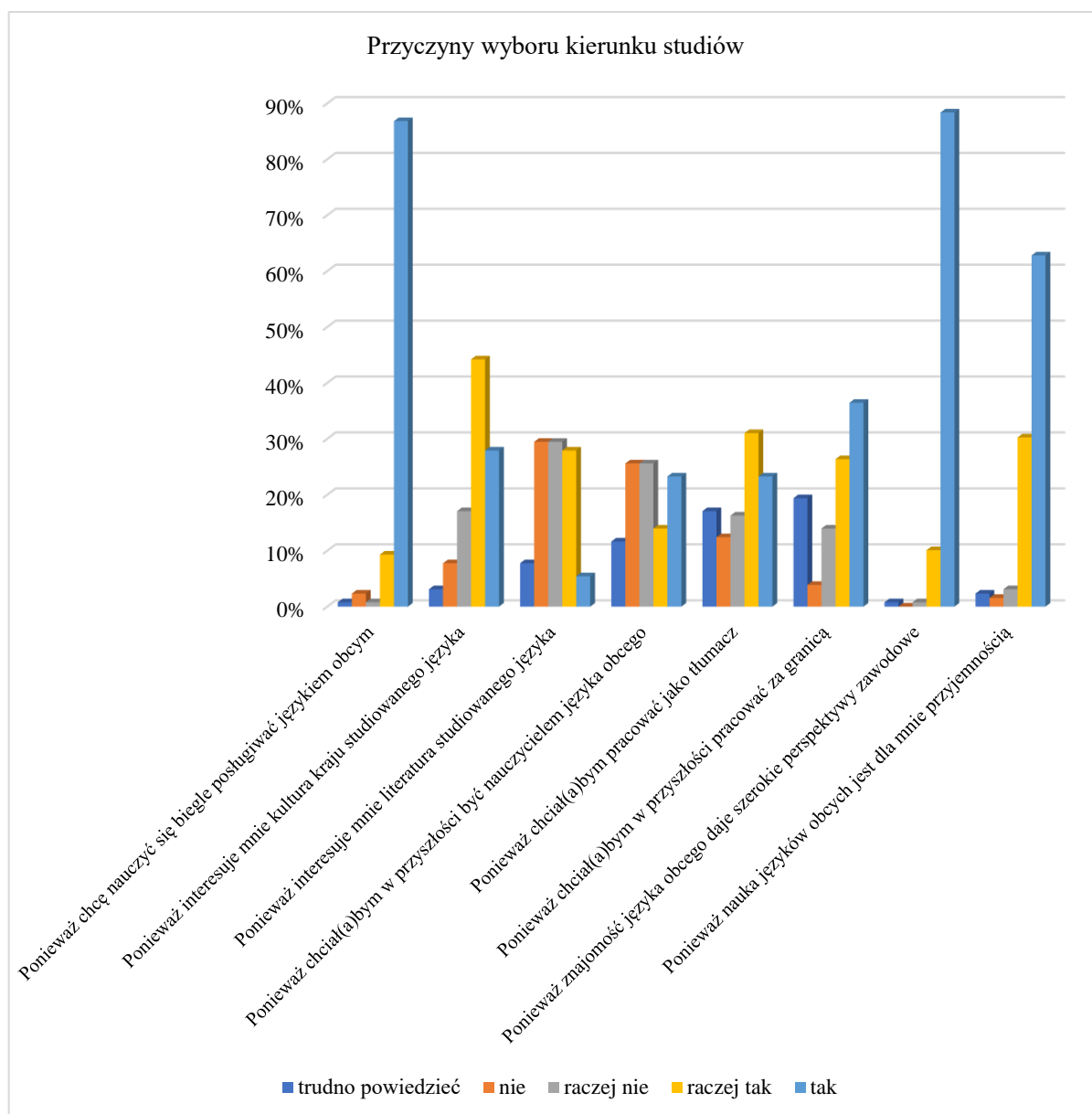
Źródło: opracowanie własne.

Biorąc pod uwagę sytuację zawodową badanych studentów, większość z nich nie pracuje zawodowo (62%), co 5. student (19%) pracuje doraźnie (nieformalnie), część studentów pracuje zawodowo doraźnie na umowę zlecenie (10%), 3 osoby pracują na umowę o pracę w niepełnym wymiarze czasu pracy, 3 osoby prowadzą własną działalność gospodarczą, a jedna osoba pracuje na pełny etat.

Wyniki badań

Interesującym poznawczo jest identyfikacja motywów podjęcia studiów na kierunkach językowych. Respondenci zostali zapytani o powody wyboru kierunku studiów, przy czym pytanie zawierało odpowiedzi zamknięte. Zdecydowanie najczęściej wskazywanym motywem były perspektywy zawodowe, jakie daje znajomość języka obcego (98% wskazań „tak” i „raczej tak”). Równie częstą odpowiedzią była chęć nauczenia się biegłego posługiwania się językiem obcym (96% wskazań „tak” i „raczej tak”). Dla wielu osób wybór kierunku wynikał z tego,

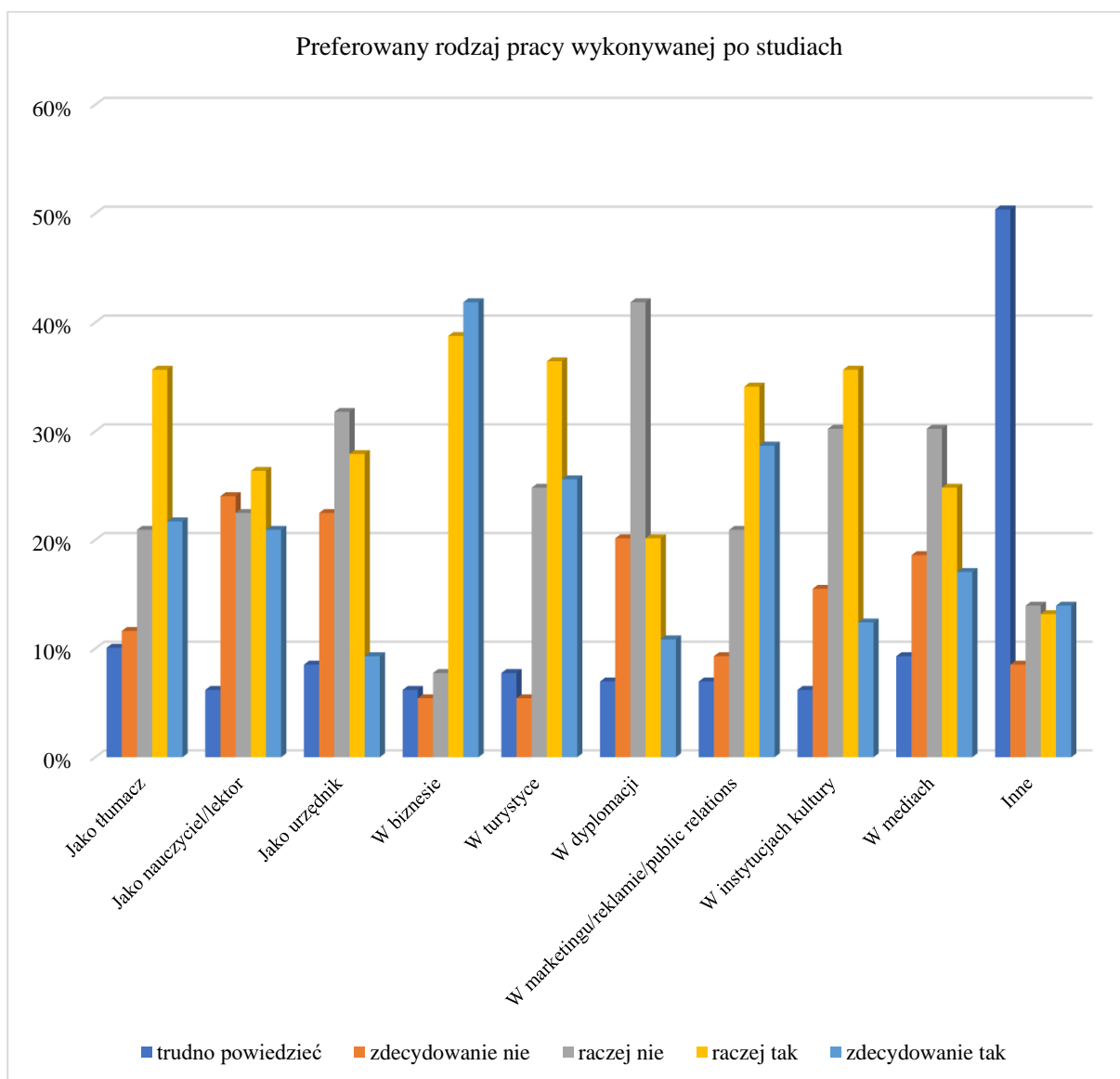
że nauka języków obcych jest dla nich przyjemnością (93% wskazań „tak” i „raczej tak”). Kolejny motyw był związany z zainteresowaniem kulturą kraju studiowanego języka (72% wskazań „tak” i „raczej tak”). Dość częstym motywem okazały się plany związane z pracą za granicą (62% wskazań „tak” i „raczej tak”). Następnym w kolejności motywem podjęcia studiów językowych było wskazanie zawodu tłumacza jako tego, który studenci chcieliby wykonywać (54% wskazań „tak” i „raczej tak”). Część osób wyobraża sobie jako przyszłych nauczycieli języków obcych (37% wskazań „tak” i „raczej tak”). Motyw najrzadziej podawany to zainteresowanie literaturą studiowanego języka (33% wskazań „tak” i „raczej tak”). Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 1.

Wykres 1. Motywy wyboru kierunku studiów.

Źródło: opracowanie własne.

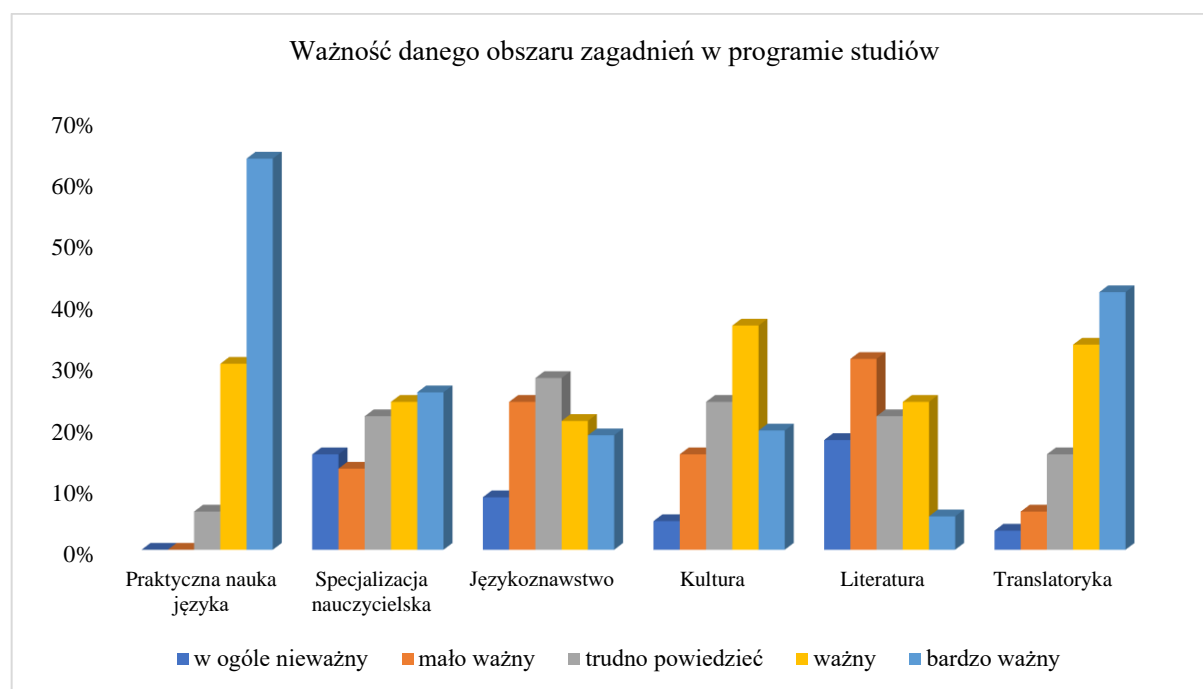
Do kluczowych motywów podjęcia studiów filologicznych należy możliwość odnalezienia się na rynku pracy w przyszłości. W badaniach spróbowano zdiagnozować rodzaj wykonywanej pracy, jaką chcieliby wykonywać przyszli absolwenci kierunków językowych. Biorąc pod uwagę sumę odpowiedzi „tak” i „raczej tak” najczęściej wskazali oni pracę w biznesie (81%), w marketingu, reklamie i public relations (63%), turystyce (62%), jako tłumacz (58%), w instytucjach kultury (48%), jako nauczyciel bądź lektor (47%), w mediach (42%), jako urzędnik (37%) oraz w dyplomacji (31%). 27% respondentów wskazało kategorię „inne”. Choć zestaw wykonywanych rodzajów prac wymienionych w pytaniu nie miał charakteru podziału logicznego, niemniej jednak tak wskazane zawody pozwalają na dosyć dokładne rozeznanie oczekiwań studentów odnośnie do charakteru wykonywanej w przyszłości pracy. Wyraźnie dominuje sektor gospodarki (biznes, turystyka, marketing, media). Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 2.

Wykres 2. Preferowany rodzaj wykonywanej pracy po studiach.

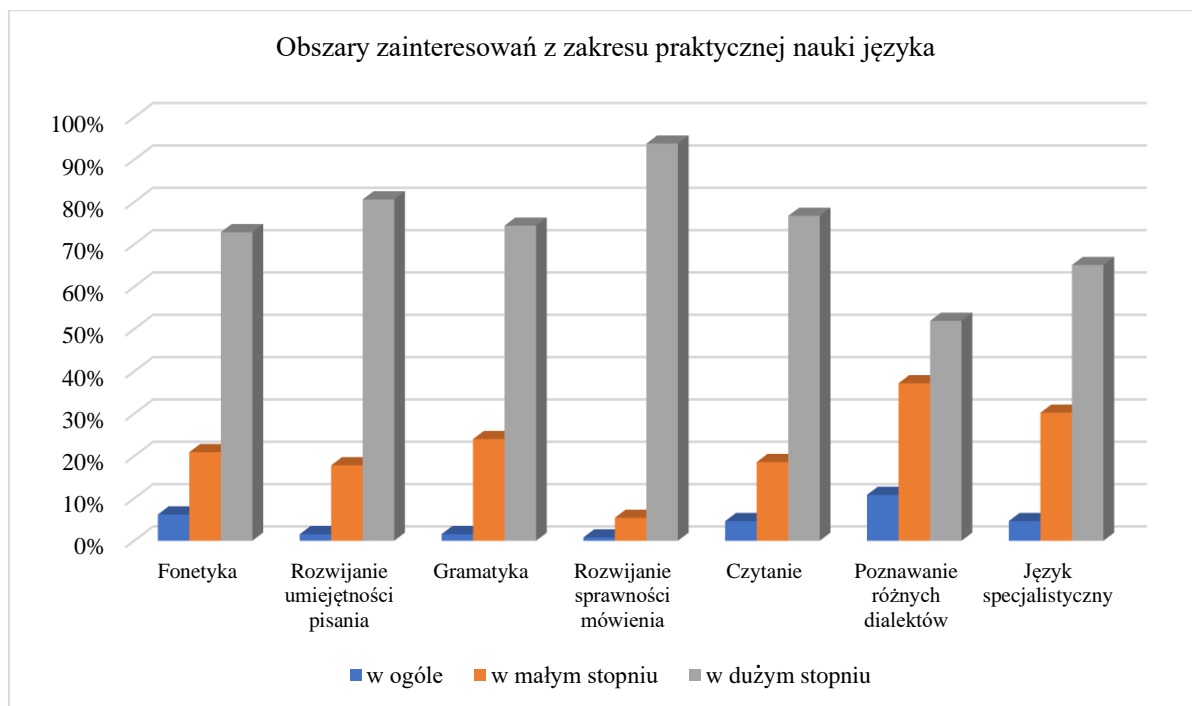
Źródło: opracowanie własne.

Celem badań było też rozpoznanie, w jakim stopniu studenci interesują się poszczególnymi obszarami kształcenia filologicznego. Największym zainteresowaniem cieszy się praktyczna nauka języka (64% osób wskazało ten obszar jako bardzo ważny, a 30% jako ważny). Następny istotny obszar to translatoryka (42% osób wskazało ten obszar jako bardzo ważny, a 32% jako ważny). Na 3. miejscu jest nauczanie języków obcych (26% osób wskazało ten obszar jako bardzo ważny, a 24% jako ważny). Kolejnym jest kultura (19% osób wskazało ten obszar jako bardzo ważny, a 36% jako ważny), a następnie językoznawstwo (19% osób wskazało ten obszar jako bardzo ważny, a 21% jako ważny). Najmniej ważnym obszarem dla studentów jest literatura (5% osób wskazało ten obszar jako bardzo ważny, a 24% jako ważny). Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 3.

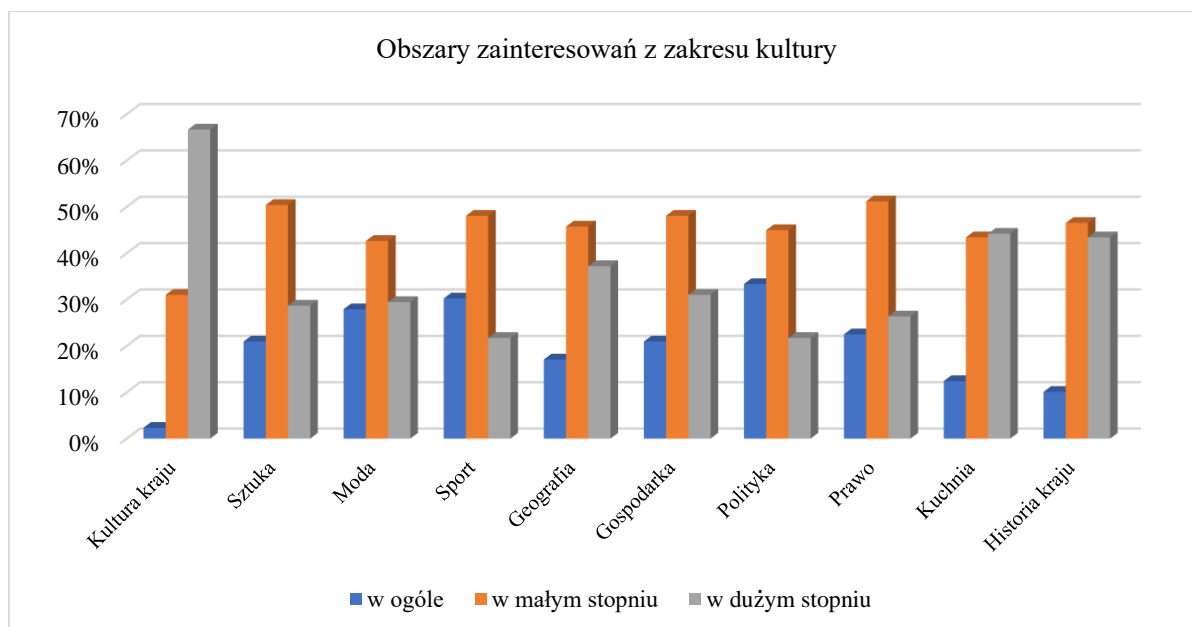
Wykres 3. Znaczenie poszczególnych obszarów kształcenia filologicznego.
Źródło: opracowanie własne.

Wchodząc w bardziej szczegółową analizę, można przedstawić następujące informacje. W przypadku praktycznej nauki języka obcego studenci najbardziej zainteresowani są rozwijaniem sprawności mówienia (94% wskazań), rozwijaniem umiejętności pisania (81% wskazań), czytaniem (77% wskazań), gramatyką (74% wskazań), fonetyką (73% wskazań). Jako mniej ważne są język specjalistyczny (65% wskazań) i poznawanie różnych dialektów (52% wskazań). Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 4.

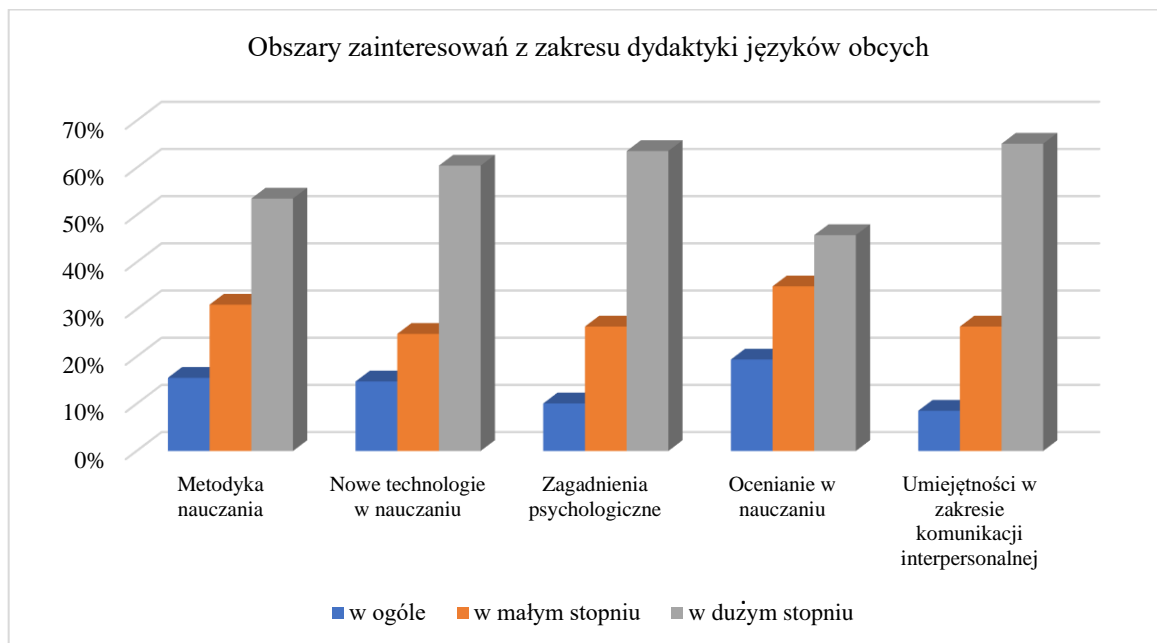
Wykres 4. Znaczenie poszczególnych obszarów z zakresu praktycznej nauki języka.
Źródło: opracowanie własne.

W obszarze kultury studenci jako najbardziej ważne zagadnienia wskazali kulturę danego kraju (63%), historię kraju (43%) i gospodarkę (31%). W zdecydowanie mniejszym stopniu wykazują zainteresowanie sztuką (9%), modą (9%), geografiami (7%) i prawem (4%). Niemal w ogóle nie interesuje ich kuchnia danego kraju (4%), sport (2%) i polityka (2%). Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 5.

Wykres 5. Znaczenie poszczególnych obszarów z zakresu kultury.
Źródło: opracowanie własne.

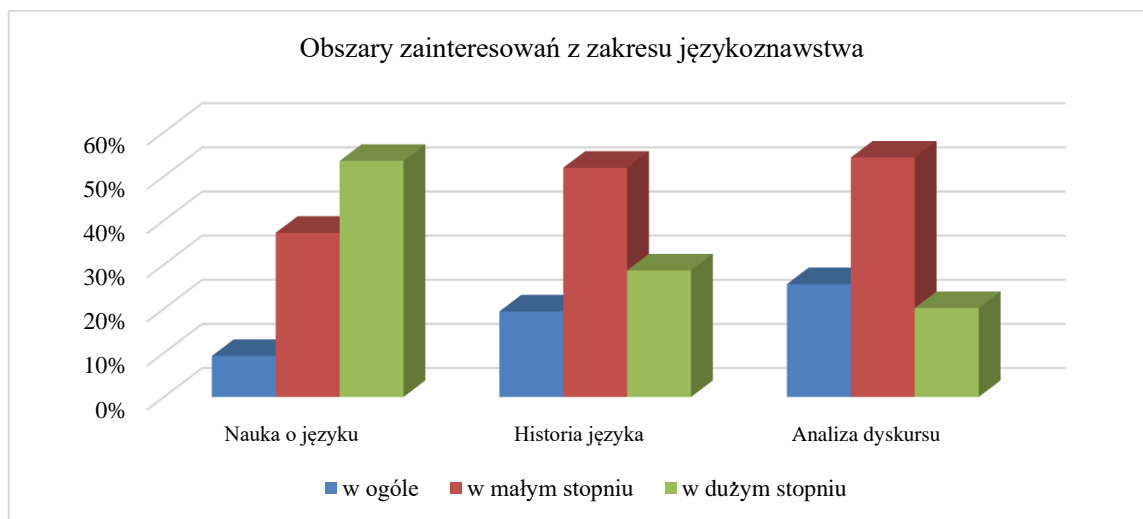
W obszarze dydaktyki języków obcych studenci jako najbardziej ważne tematy wskazali: umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej (65%), zagadnienia psychologiczne (64%), nowe technologie w nauczaniu (60%). Następnie były to metodyka nauczania (53%) i ocenianie w nauczaniu (46%). Szczegółowy rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 6.

Wykres 6. Znaczenie poszczególnych obszarów z zakresu dydaktyki języków obcych.

Źródło: opracowanie własne.

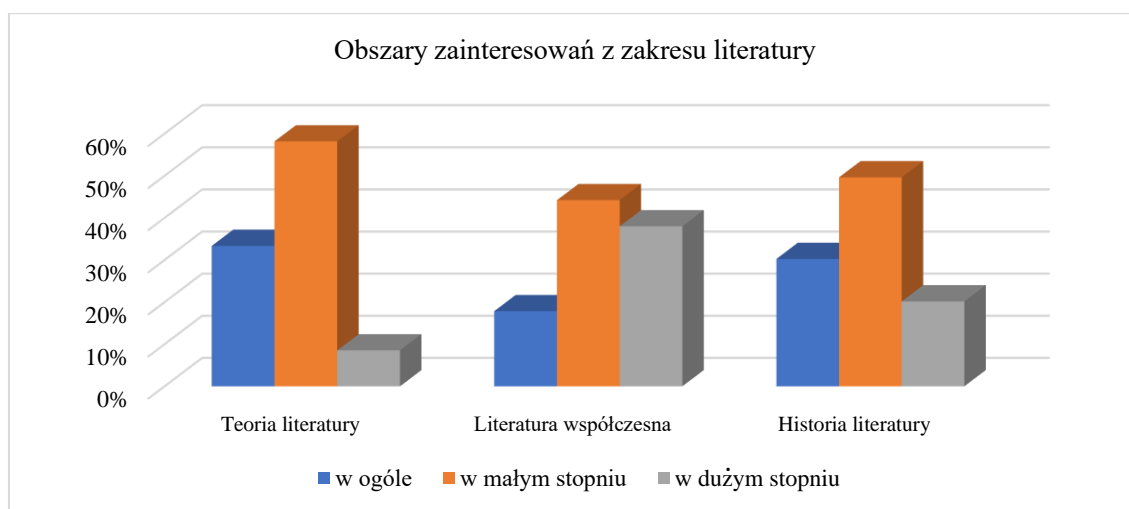
W obszarze językoznawstwa respondenci jako najbardziej ważny temat wskazali naukę o języku (53%). Mniej istotne są dla nich historia języka (29%) i analiza dyskursu (20%). Rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 7.

Wykres 7. Znaczenie poszczególnych obszarów z zakresu językoznawstwa.

Źródło: opracowanie własne.

W obszarze literatury respondentów interesują najbardziej literatura współczesna (38%). Mniej istotne są dla nich historia literatury (20%) i teoria literatury (9%). Rozkład odpowiedzi przedstawia wykres 8.

Wykres 8. Znaczenie poszczególnych obszarów z zakresu literatury.

Źródło: opracowanie własne.

W odpowiedziach na pytania otwarte studenci wyrazili swoje opinie dotyczące zagadnień, których według nich brakuje w programach studiów. W przypadku kierunku Filologia (język angielski) zdecydowanie najczęściej pojawiły się wypowiedzi dotyczące zajęć z dyskusji i wymowy (13) oraz zajęć związanych z przygotowaniem pedagogicznym (11), a 3 wypowiedzi dotyczyły zagadnień z kultury. Pozostałe wpisy dotyczące brakujących zajęć miały charakter jednorazowy, a dotyczyły np. zajęć z technik pracy, związanych z pracą w mediach, językiem polskim, historią języka angielskiego, turystyką, przygotowania do egzaminu na tłumacza przysięgłego. Przykładowe wypowiedzi to: „Zdecydowanie większej ilości zajęć z tłumaczeń praktycznych, przygotowujących do egzaminu na tłumacza przysięgłego”; „Zajęć, na których byłaby większa możliwość rozmowy z native speakerami oraz zajęć z wymowy, która jest bardzo ważna, a z której zajęć było bardzo niewiele i jedynie na pierwszym roku studiów”; „Więcej zajęć opartych na dyskusji, żeby ćwiczyć umiejętności komunikacji”.

Kolejne pytanie otwarte dotyczyło zajęć, które według studentów są niepotrzebne w programie studiów. Zdecydowanie najczęściej pojawiały się zajęcia z literatury (20). Po kilka opinii dotyczyło marki handlowej (5), gramatyki kontrastywnej (4), komunikacji interpersonalnej (4), wychowania fizycznego (4). Kilka osób (7) uznało, że wszystkie zajęcia są potrzebne. Przykładowe wypowiedzi to: „W porównaniu do języka angielskiego, który jest głównym językiem na kierunku, to przedmioty związane z językiem drugim, których czasami jest po prostu za dużo”; „Według mnie, tłumaczenia specjalistyczne techniczne, medyczne i prawnicze z języka dodatkowego nie są potrzebne. Po prostu jest tego zbyt dużo, aby uczyć się z tylu zagadnień z dwóch języków naraz. Dlatego uważam, że powinien być tylko drugi język ogólny (na przykład większa ilość godzin takiego przedmiotu)”; „Zbyt duża liczba godzin poświęcona na historię czy literaturę (Oczywiście jest to potrzebne, ale na poziomie tych studiów wystarczyłaby generalna wiedza na ten temat:) W zamian można byłoby poświęcić godziny na praktyczną naukę języka”; „Osobiście uważam że historię literatury można byłoby skrócić, a dodać wymowę/fonetykę. Dla mnie ważniejsze jest płynna mowa oraz rozróżnianie akcentów”; „Uważam, że zajęcia z tłumaczeń symultanicznych powinny być do wyboru/nieobowiązkowe, ponieważ jest to zupełnie inny typ tłumaczeń, który wymaga innych umiejętności niż tłumaczenie tekstów pisemnych. Są to umiejętności, które nie każdy posiada i myślę, że osoby, które nie są zainteresowane tego typu tłumaczeniami nie powinny mieć obowiązku w tym kierunku się szkolić”; „Język polski w takiej formie jaka jest teraz. Uczyliśmy się fonetyki przez dwa semestry, co uważam za kompletnie niepotrzebne”.

W przypadku kierunku Lingwistyka dla biznesu do najczęściej wymienianych zajęć, których studentom brakuje, należą zajęcia z native speakerem (6), zajęcia z translatorki (5), zajęcia z ekonomii, zarządzania i prawa (5) oraz zajęcia z obsługi specjalistycznego oprogramowania. Wiele osób stwierdziło, że nie brakuje im żadnych zajęć (8). Przykładowe wypowiedzi to: „*Więcej zajęć z języka obcego biznesowego oraz kultury*”, „*Zajęcia z informatyki (głównie programy najczęściej używane w firmach, urzędach – nie tylko MS Office)*”, „*Brakuje dodatkowych godzin ekonomii, rachunkowości i finansów, ogólnie zajęć związanych z biznesem*”, „*Więcej języka angielskiego, kultury, literatury, a także jego formy w biznesie*”, „*Metodyka, Socjologia, Public relations*”.

Kolejne pytanie otwarte dotyczyło zajęć, które według studentów są niepotrzebne w programie studiów. Zdecydowanie najczęściej pojawiały się zajęcia z wychowania fizycznego (13), zajęcia z literatury danego języka (5), zbyt duża ilość zajęć z drugiego języka (4), zajęcia fakultatywne (3), fonetyka (2), negocjacje (2). Dla 11 studentów wszystkie zajęcia są potrzebne.

W przypadku kierunku Filologia niemiecka do zajęć, których studentom brakuje, należą zajęcia z dyskusji i wymowy (4) oraz metodyki nauczania (2). Najczęściej stwierdzano jednak, że niczego nie brakuje (7). Przykładowe wypowiedzi studentów: „*Zdecydowanie jest za mało zajęć praktycznych – podstawowe umiejętności translatorskie i praktyczne powinny być w ćwiczone w większym wymiarze godzin*”; „*Wymowa, informatyka – zasady pisania pracy dyplomowej*”; „*Bardzo przydatne byłyby zajęcia, na których moglibyśmy się uczyć dialektów lub mowy potocznej*”; „*Tradycje, zwyczaje krajów niemieckojęzycznych też były interesujące*”; „*Przydałyby się również takie, podczas których pracowalibyśmy na programach dla tłumaczy typu Smartcat*”.

Na kierunku Filologia niemiecka do zajęć niepotrzebnych studenci zaliczyli wychowanie fizyczne (3) i informatykę (2). Większość studentów (8) stwierdziła, że w programie studiów nie ma zajęć niepotrzebnych.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania sondażowe pozwoliły na uzyskanie odpowiedzi na postawione problemy badawcze.

Najważniejsze motywy podjęcia studiów językowych przez studentów Instytutu Języków Obcych to perspektywy zawodowe, jakie daje znajomość języka obcego (98% wskazań), chęć nauczenia się biegłego posługiwania się językiem obcym (96% wskazań) oraz przyjemność, którą jest ich uczenie się (93%). Motywy mają zatem charakter zarówno użyteczny (motywy instrumentalne), a także są zbieżne z zainteresowaniami i – wydaje się też – naturalnymi predyspozycjami studentów (motywy nieinstrumentalne).

Najwięcej badanych osób chciałoby pracować w szeroko rozumianej gospodarce (w biznesie, marketingu, reklamie i public relations, turystyce – łącznie ponad 80% wskazań). Ponad połowa jako tłumacz (58%), w instytucjach kultury (48%), jako nauczyciel bądź lektor (47%), w mediach (42%), jako urzędnik (37%) oraz w dyplomacji (31%).

W różnych badaniach dotyczących rynku pracy stawiane jest pytanie o ogólnym wymiarze, tj. na ile lepiej studiować kierunek, który interesuje daną osobę, który jest jej pasją, a na ile lepiej studiować kierunek, który umożliwi znalezienie dobrze płatnej pracy? W przypadku przeprowadzonych wśród studentów badań, takich dylematów nie ma: studenci studiują kierunek, który ich interesuje i jednocześnie daje dobre perspektywy zawodowe. Na marginesie należy zauważyć, że inną kwestią jest możliwość prognozowania tendencji na rynku pracy, nawet w perspektywie kilkuletniej. Chociażby takie zdarzenie jak pandemia koronawirusa pokazało, jak szybko może dojść do istotnych zmian strukturalnych na rynku pracy.

Kolejny problem badawczy dotyczył zainteresowania studentów poszczególnymi obszarami kształcenia filologicznego. Dominuje tu praktyczna nauka języka (94%), translatoryka (74%) oraz nauczanie języków obcych (50%).

Doskonalenie programów studiów wymaga identyfikacji ich mankamentów. Na kierunkach filologicznych do zajęć, których studentom najbardziej brakuje, należą zbyt mała ilość godzin z dyskusji i wymowy oraz zajęć związanych z przygotowaniem pedagogicznym. W przypadku kierunku Lingwistyka dla biznesu są to zajęcia z native speakerem, z translatoryki, ekonomii, zarządzania i prawa oraz obsługi specjalistycznego oprogramowania.

Jako zajęcia niepotrzebne studenci wymieniali z kolei przede wszystkim literaturę (kierunki filologiczne) oraz zajęcia z wychowania fizycznego i zbyt dużo godzin zajęć z drugiego języka obcego (Lingwistyka dla biznesu). Pojawiło się jednocześnie wiele wypowiedzi, że wszystkie zajęcia są potrzebne.

Doskonalenie programów studiów jest niełatwe. Różne grupy interesariuszy mają nieraz sprzeczne oczekiwania. Także w ramach danej grupy, jak pokazują niniejsze badania, pojawiają się zróżnicowane oczekiwania i oceny. Konieczność ewolucyjnych zmian w programach studiów jest niezbędna, ale konieczna jest także roztropność. Warto wskazać kilka istotnych czynników, których nie można bagatelizować. Należą do nich: zmiany pokoleniowe (wychowanie młodzieży na nowoczesnych technologiach, wynikające z tego przemiany procesów poznawczych, związana z tym konieczność wprowadzania nowych, atrakcyjnych metod dydaktycznych), tendencje na rynku pracy (rzeczywiste wymagania od osób znających biegle języki obce, w tym posiadanie innych kwalifikacji), a także oferta konkurencji (argument rynkowy, który musi być brany pod uwagę w kontekście danej instytucji i pozyskiwania chętnych kandydatów do studiowania na kierunkach filologicznych).

Bibliografia

- Obwieszczenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 18 marca 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie studiów. *Raport zespołu oceniającego Polskiej Komisji Akredytacyjnej na kierunku studiów filologia prowadzonym przez Społeczna Akademię Nauk w Łodzi*. Pobrane z: https://www.pka.edu.pl/wp-content/epka/ocena_i/2021/06/21/na_str_filologia_SAN_Lodz.pdf.
- Raport zespołu oceniającego Polskiej Komisji Akredytacyjnej na kierunku studiów filologia prowadzonym przez Państwową Wyższą Szkołę Zawodową w Elblągu*. Pobrane z: https://www.pka.edu.pl/wp-content/epka/ocena_i/2021/06/14/na_str_filologia_PWSZ_Elblag_1.pdf.
- Raport zespołu oceniającego Polskiej Komisji Akredytacyjnej na kierunku studiów filologia prowadzonym przez Wyższą Szkołę Humanitas w Sosnowcu*. Pobrane z: https://www.pka.edu.pl/wp-content/epka/ocena_i/2021/04/19/na_str_28_filologia_WSH_Sosnowiec_-.pdf.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 25 lipca 2019 r. w sprawie standardu kształcenia przygotowującego do wykonywania zawodu nauczyciela.
- Smuk, M. (2020). Czego pragną przyszli filolodzy... Wyniki badania pilotażowego na temat świadomości wyboru i oczekiwań studentów filologii. *Neofilolog*, 55/2, 195-207.
- Statut Polskiej Komisji Akredytacyjnej (załącznik do uchwały Nr 4/2018 Polskiej Komisji Akredytacyjnej z dnia 13 grudnia 2018 r.).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2021 r., poz. 478 i 619).

Załącznik: Opinie studentów Instytutu Języków Obcych na temat programów studiów

1. Jak bardzo w programie studiów jest dla Pani/Pana ważny obszar zagadnień z zakresu praktycznej nauki języka?
W ogóle nieważny 1 2 3 4 5 Bardzo ważny
2. Jak bardzo w programie studiów byłby dla Pani/Pana ważny obszar zagadnień z zakresu specjalizacji nauczycielskiej?
W ogóle nieważny 1 2 3 4 5 Bardzo ważny
3. Jak bardzo w programie studiów jest dla Pani/Pana ważny obszar zagadnień z zakresu językoznawstwa?
W ogóle nieważny 1 2 3 4 5 Bardzo ważny
4. Jak bardzo w programie studiów jest dla Pani/Pana ważny obszar zagadnień z zakresu kultury?
W ogóle nieważny 1 2 3 4 5 Bardzo ważny
5. Jak bardzo w programie studiów jest dla Pani/Pana ważny obszar zagadnień z zakresu literatury?
W ogóle nieważny 1 2 3 4 5 Bardzo ważny
6. Jak bardzo w programie studiów jest dla Pani/Pana ważny obszar zagadnień z zakresu translatoryki?
W ogóle nieważny 1 2 3 4 5 Bardzo ważny
7. Dlaczego wybrał(a) Pan(i) ten kierunek studiów?

	Tak	Raczej tak	Raczej nie	Nie	Trudno powiedzieć
Ponieważ chcę nauczyć się biegle posługiwać językiem obcym					
Ponieważ interesuje mnie kultura kraju studiowanego języka					
Ponieważ interesuje mnie literatura studiowanego języka					
Ponieważ chciał(a)bym w przyszłości być nauczycielem języka obcego					
Ponieważ chciał(a)bym pracować jako tłumacz					
Ponieważ chciał(a)bym w przyszłości pracować za granicą					
Ponieważ znajomość języka obcego daje szerokie perspektywy zawodowe					
Ponieważ nauka języków obcych jest dla mnie przyjemnością					

8. W jakim stopniu interesują Panią/Pana wymienione poniżej zagadnienia w obszarze kultury studiowanego języka?

	W dużym stopniu	W małym stopniu	W ogóle
Kultura kraju			
Sztuka			
Moda			
Sport			
Geografia			
Gospodarka			
Polityka			
Prawo			
Kuchnia			
Historia kraju			

9. W jakim stopniu interesują Panią/Pana wymienione poniżej zagadnienia w obszarze literatury studiowanego języka?

	W dużym stopniu	W małym stopniu	W ogóle
Teoria literatury			
Literatura współczesna			
Historia literatury			

10. W jakim stopniu interesują Panią/Pana wymienione poniżej zagadnienia w obszarze językoznawstwa?

	W dużym stopniu	W małym stopniu	W ogóle
Nauka o języku			
Historia języka			
Analiza dyskursu			

11. W jakim stopniu interesują Panią/Pana wymienione poniżej zagadnienia w obszarze praktycznej nauki języka?

	W dużym stopniu	W małym stopniu	W ogóle
Fonetyka			
Rozwijanie umiejętności pisania			
Gramatyka			
Rozwijanie sprawności mówienia			
Czytanie			
Poznanie różnych dialektów			
Język specjalistyczny			

12. W jakim stopniu interesują Panią/Pana wymienione poniżej zagadnienia w obszarze dydaktyki języków obcych?

	W dużym stopniu	W małym stopniu	W ogóle
Metodyka nauczania			
Nowe technologie w nauczaniu			
Zagadnienia psychologiczne			
Ocenianie w nauczaniu			
Umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej			

13. Proszę opisać, jak powinny wyglądać idealne praktyki zawodowe (możliwe do realizacji na Sąddeckczyźnie)

.....

14. Proszę o wskazanie, jakiego rodzaju pracę chciał(a)by Pani/Pan wykonywać w przyszłości

	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Raczej nie	Zdecydowanie nie	Trudno powiedzieć
Jako tłumacz					
Jako nauczyciel/lektor					
Jako urzędnik					
W biznesie					
W turystyce					
W dyplomacji					
W marketingu/reklamie/public relations					
W instytucjach kultury					
W mediach					
Inne					

15. Proszę zapisać, jakich zajęć brakuje Panu/Pani w programie studiów

.....

16. Proszę zapisać, jakie zajęcia według Pani/Pana są niepotrzebne w programie studiów
.....
.....
.....
17. Proszę zapisać jedno lub dwa pytania, które chciał(a)by Pani/Pan zadać dyrekcji instytutu
.....
.....
.....
18. Studiowany kierunek
- a) Filologia (język angielski)
 - b) Filologia niemiecka lub Filologia (język niemiecki)
 - c) Filologia (język rosyjski)
 - d) Lingwistyka dla biznesu
19. Rok studiów
- a) Pierwszy
 - b) Drugi
 - c) Trzeci
20. Instytut Języków Obcych stara się o uzyskanie uprawnień do prowadzenia studiów drugiego stopnia na kierunku Lingwistyka praktyczna (stacjonarne i niestacjonarne). Czy zapisał(a)by się Pani/Pan na te studia?
- a) Tak
 - b) Nie
 - c) Trudno powiedzieć
21. Instytut Języków Obcych stara się o uzyskanie uprawnień do prowadzenia studiów drugiego stopnia na kierunku Komunikacja międzykulturowa (stacjonarne i niestacjonarne). Czy zapisał(a)by się Pani/Pan na te studia?
- a) Tak
 - b) Nie
 - c) Trudno powiedzieć
22. Proszę zaznaczyć właściwe
- a) Kobieta
 - b) Mężczyzna
23. Jaka jest Pani/Pana obecna sytuacja zawodowa?
- a) Nie pracuję zawodowo
 - b) Pracuję doraźnie (na umowę zlecenie)
 - c) Pracuję doraźnie (nieformalnie)
 - d) Pracuję na umowę o pracę w niepełnym wymiarze czasu pracy
 - e) Pracuję na pełny etat
 - f) Prowadzę własną działalność gospodarczą

Grzegorz Adam ZIĘTAŁA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

KUPCOWE, „CZERWONE DYREKTORKI” I WSPÓŁCZESNE MILIONERKI – 25 ROSYJSKICH KOBIET BIZNESU XIX-XXI WIEKU

Streszczenie

W rosyjskiej tradycyjnej kulturze pieniądź nie jest ważny, ciężka praca nie jest powodem do dumy, a miejsce kobiety jest w kuchni. Tym niemniej już od XIX wieku wiele kobiet podejmowało próby przeciwstawienia się tym stereotypom i prowadziło biznes. Niektóre z nich błyszczały na salonach, na pierwszych stronach gazet, inne były owiane tajemnicą i nie ma informacji na ich temat. Jedne ciężką pracą zdobyły miliony, inne otrzymały je po rozwodzie czy dzięki koneksjom i wpływom mężów.

W poniższym artykule przedstawiamy sylwetki 25 rosyjskich kobiet biznesu od XIX wieku do czasów współczesnych. Artykuł podzielono na dwie części – kobiety biznesu XIX wieku, kobiety biznesu od czasów radzieckich do czasów współczesnych. Nieliczne z nich są znane polskiemu czytelnikowi, dlatego celem tego artykułu jest poszerzenie wiadomości na temat tych wyjątkowych kobiet sukcesu.

Summary

In the Russian traditional culture money seems to be of little important, hard work is nothing to be proud of, and a woman's place is in the kitchen. Nevertheless, since the nineteenth century, many women tried to oppose these stereotypes and struggled to run their own business enterprises. Some of them operated in salons, appeared on the front pages of newspapers, other enterprises were shrouded in mystery and there is no information about them whatsoever. Some women earned a lot of money by their hard work, others received it after divorce or thanks to their husbands' connections and influence.

In the article below, we present the profiles of 25 Russian businesswomen from the 19th century to the present day. The article is divided into two parts – business women of the 19th century, business women of the Soviet times and modern times. Few of them are known to the Polish reader, therefore the aim of this article is to broaden the knowledge about these exceptional successful women.

Wprowadzenie

Zazwyczaj sukces w biznesie wiążemy z postacią mężczyzny, ale przecież wiele kobiet na świecie odniosło sukces w tej dziedzinie. Wyjątkiem nie jest Rosja, pomimo tradycyjnego negatywnego stosunku do pieniądza, bogactwa czy stereotypowej roli kobiety jako strażniczki domowego ogniska. Rosyjskie przysłowia i powiedzenia jasno określają rolę kobiety: «Бабе дорога – от печи до порога»¹, «Курица не птица, а баба не человек»², «Кобыла не лошадь, баба не человек»³, «Курице не быть петухом, а бабе мужиком»⁴, «Мужик да собака всегда на дворе, а баба да кошка завсегда в избе»⁵.

Pomimo tak negatywnego wizerunku kobiety obecnie Rosja zajmuje 11. miejsce na świecie pod względem wielkości kapitału skoncentrowanego w rękach kobiet. Rosjanki kontrolują 35% kapitału w wysokości do 5 mln dolarów oraz 40% kapitału powyżej 100 mln dolarów (*Исследование: богатство...*, 2020).

¹ dosł. „baba droga – od pieca do progu” – wszystkie tłumaczenie własne – GZ.

² dosł. „kura to nie ptak, a baba to nie człowiek”.

³ dosł. „kobyła to nie koń, a baba to nie człowiek”.

⁴ dosł. „kura nie będzie kogutem, a baba facetem”.

⁵ dosł. „facet i pies są zawsze na dworze, a baba i kot od zawsze w izbie”.

Z jednej strony Rosja jest wśród trzech krajów, gdzie kobiety stanowią najwyższy odsetek wśród kadry kierowniczej – 47%, a z drugiej średnia pensja kobiety w Rosji wynosi 65-72% pensji mężczyzny na tym samym stanowisku (*Россия – страна...*, 2019).

Również stosunek Rosjan do przedsiębiorców ulega przekształceniom na przestrzeni lat. W 2009 roku pozytywny stosunek wyrażało 79% ankietowanych, w 2019 roku już 89%. Jednak aż 62% badanych twierdzi, że w Rosji nie można dorobić się uczciwą pracą (Девяткина, Дергачев, 2019).

W kulturze rosyjskiej głęboko zakorzenione jest negatywne podejście do pieniądza i bogactwa. W rozmowach należy unikać tematu pieniądza, sukcesu. Ludzie nagminnie uważają, że dorobić się można, tylko kradnąc. Taki stosunek wyrażony jest w wielu ludowych mądrościach, np. «Не в деньгах счастье»⁶, «Не с деньгами жить, а с добрыми людьми»⁷), «Всех денег не заработаешь»⁸. Ciężka praca też nie jest w rosyjskiej kulturze powodem do dumy – «Работа не волк, в лес не убежит»⁹, «Работа дураков любит»¹⁰.

Również trudna historia tego kraju wpłynęła na swoisty stosunek do bogactwa. W czasach carskich istniał podział na bogatą szlachtę i arystokrację oraz biednych chłopów. W systemie komunistycznym, ci, którzy przed rewolucją 1917 roku dorobili się majątków, stracili wszystko, a działacze partyjni, którzy nie mieli nic, stali się elitą – «Кто был никем, тот станет всем»¹¹. Bogatym zabrano wszystko, znacjonalizowano, wysyłano ich do łagrów, skazywano, chłopom odbierano wszystko, co wyprodukowali. Potem nadeszły czasy pieriestrojki, a wraz z rozpadem Związku Radzieckiego pojawiła się nowa elita, tzw. новые русские – nowi Rosjanie, nuworysze, czyli zazwyczaj dyrektorzy firm, którzy przejęli nielegalnie biznes, sprywatyzowali co się dało i to nielegalnie. Część szybko wzbogaciła się, a część zbankrutowała. Na skutek tego w Rosji końca XX wieku zaostrzył się podział klasowy na elitę finansową, oligarchów i biedotę.

W ostatnim czasie sytuacja zaczyna się normalizować, coraz więcej Rosjan zaczyna doceniać bogactwo i nie wstydi się jego. Zaczyna się pojawiać zachodni styl życia i mentalności, gdzie sukces jest powodem do dumy. Zmieniła się sytuacja kobiet, które zaczęły łączyć sferę rodzinną z zawodową, a wiele z nich dorobiło się olbrzymich majątków. Z jednej strony mamy grupę kobiet, które osiągnęły sukces dzięki pozycji męża (w polityce czy biznesie), a z drugiej liczną grupę kobiet, które same zbudowały swój biznes.

Socjologowie wyróżniają obecnie w Rosji trzy grupy businesswoman, które zmieniły strukturę rosyjskiego społeczeństwa:

kobieta-przedsiębiorca (ros. женщина-предприниматель), wiek ok. 36 lat, dobrze wykształcona, zamężna, 1 lub 2 dzieci, pracuje 62 godziny w tygodniu, dobrze zarabia, nie boi się ryzyka i odpowiedzialności, jest głową rodziny.

kobieta-wykonawca (ros. женщина-исполнитель), wiek ok. 32 lat, wykształcenie wyższe techniczne, zamężna, posiada dzieci, często mieszka z rodzicami, zarabia mało, praca przeszkadza w zajmowaniu się domem;

kobieta-dyrektor (ros. женщина-директор), wiek 32 lata, często rozwiedziona, nie ma dzieci, dobrze wykształcona, wciąż podwyższa swoje kwalifikacje, dobrze zarabia, liczy się dla niej tylko praca (Benedyczak, 2014).

⁶ pieniądze szczęścia nie dają.

⁷ dosł. „nie żyjesz z pieniędzmi, a z dobrymi ludźmi”.

⁸ dosł. „wszystkich pieniędzy nie da się zarobić”.

⁹ praca nie zając, do lasu nie ucieknie, po ros. „nie wilk”.

¹⁰ dosł. „praca kocha durni”.

¹¹ dosł. „kto był nikim, ten zostanie wszystkim”.

W poniższym artykule przedstawimy sylwetki najślynniejszych i najbogatszych rosyjskich businesswoman od czasów carskich do współczesności. Nieliczne z nich są znane polskiemu czytelnikowi, a informacje na temat większości, nawet w Rosji, trudno jest znaleźć. Mówi się, że są „засекреченные”, czyli utajnione. Sylwetki przedstawiają informacje na temat ich życia, majątku, sposobów „dorobienia się”.

I. Kobiety biznesu w XIX wieku

W Rosji w XV wieku opracowano zbiór norm regulujących postępowanie rodzin, stosunek do cara, religii – „Domostroj” («Домострой»), uważany za zabytek literatury staroruskiej. W XVI wieku spowiednik Iwana Groźnego¹² dokonał korekt i wzbogacenia tekstu. „Domostroj” składa się z trzech części – obowiązki wobec Boga i cara, stosunki rodzinne i życie codzienne, zalecenia i porady dotyczące prowadzenia gospodarstwa. Z punktu widzenia niniejszego artykułu nas interesuje rola kobiety w ówczesnym społeczeństwie, a dokładnie – absolutne poddaństwo wobec męża i zajmowanie się domem:

godzi się, by mąż pouczył żonę i na samotności użył groźby, a pouczywszy przebaczył i rzekł dobre słowo, pouczał z miłością i przemawiał do rozsądku. (...) Jeżeli zaś żona, syn czy córka słowa nie usłucha i lekce je sobie waży, nie boi się i nie czyni tego, czego naucza mąż lub ojciec lub matka wychłostać kańczugiem wedle winy; oćwiczyć zaś nie przy ludziach, lecz na samotności: pouczyć, rzec dobre słowo i pożałować; a żona niech się bynajmniej nie gniewa na męża ani mąż na żonę. A za żadną winę nie bić ani po uchu, ani po oczach, nie uderzać pod serce kułakiem, nie szturchać kijem, nie bić niczym żelaznym ani drewnianym [...] a bić należy ostrożnie kańczugiem: rozważnie i boleśnie, straszno i zdrowo. A jeno za winę wielką i sprawę poważną, straszliwe nieposłuszeństwo i lekceważenie, zdjąwszy koszulę uczciwie według winy oćwiczyć za ręce trzymając i rzec dobre słowo, aby gniewu nie było (*Zabytki literatury...*, 2013).

A. Zaprutko-Janicka trafnie określiła status kobiet w ówczesnej Rosji:

Obcokrajowcy przybywający do państwa carów w XVI czy XVII stuleciu ze zdumieniem obserwowali zasady panujące w domach bogatych Rosjan. Kobiet z tutejszych rodzin strzeżono niczym oka w głowie. W skomplikowany sposób chroniono je przed wzrokiem obcych i spotkaniami z ludźmi, którzy mogliby narazić na szwank ich honor.

Kontakt między rosyjskimi niewiastami a obcymi ograniczano do minimum. Jak tłumaczy historyczka Natalia Puszkariewa, żonie bądź córce bojara wolno było wziąć udział tylko w zrytualizowanym powitaniu gościa domu. Miała za zadanie poczęstować go winem, po czym... zaganiano ją z powrotem do jej pokojów.

¹² Iwan IV Groźny (1530-1584) – wielki książę moskiewski, który jako pierwszy przyjął tytuł cara, znany ze szczególnego okrucieństwa. Z jednej strony wykształcony, wspierający naukę, sztukę, z drugiej – wprowadził samowładcze rządy, mordował przeciwników, zabił nawet własnego syna. Wytrawny polityk, który poszerzył terytorium Rusi – podbił Syberię, chanat kazański i astrachański. Stalin uważał go za wzorzec postępowania władcy – GZ.

Sama możliwość spojrzenia w oczy gospodyni była sporym wyróżnieniem. Na co dzień zamożne kobiety nie opuszczały bowiem swoich domów. Jeżeli zaś do tego dochodziło, to matrony nosiły przysłaniające twarze welony i poruszały się w zamkniętych saniach czy powozach. Taka izolacja była wyznacznikiem statusu rodziny. Izolowano przecież te kobiety, które nie musiały (ani nie mogły!) pracować czy choćby odpowiadać za jakiegokolwiek sprawunki (Zaprutko-Janicka, 2018).

Według zasad „Domostroja” życie układało się przynajmniej do XVIII wieku, kiedy to pojawiła się grupa kobiet łączących obowiązki rodzinne i biznes, a wiek XVIII, został nazywany w Rosji „wiekiem kobiet”, kiedy nastąpił niespotykany dotąd przełom – Rosją przez 70 lat (1725-1796) rządziły kobiety: Katarzyna I Aleksiejewna¹³, Anna I Iwanowna¹⁴, Elżbieta Piotrowna¹⁵, Katarzyna II Wielka¹⁶.

Michelle Lamarche Marrese w książce *A Woman's Kingdom: Noblewomen and the Control of Property in Russia, 1700-1861* pisała: „na początku XIX wieku szlachcianki uczestniczyły w ok. 40% transakcjach majątkowych jako sprzedawcy i inwestorzy, w całej Rosji ta cyfra, o ile nam wiadomo, nieznacznie przekracza posiadanie własności w innych krajach europejskich” (Ульянова, 2015, s. 30-31).

W Rosji końca XVIII i początku XIX wieku kobiety mogły być właścicielami oddzielnego od męża majątku, mogły same pomnażać swój dochód, a nawet sprzedawać swój majątek bez zgody męża. W 1775 roku Katarzyna II postanowiła, że kobiety mogą, jak i mężczyźni, przynależć do gildii¹⁷, same lub po śmierci męża mogą zostać przyjęte do gildii i zarządzać majątkiem lub prowadzić firmę.

Istniała nawet instytucja rozdzielności majątkowej, wprowadzona w 1832 roku – „majątek żony nie tylko nie staje się własnością męża, ale, niezależnie od sposobu i czasu jego nabycia (w trakcie małżeństwa lub przed zawarciem), mąż na skutek małżeństwa nie uzyskuje prawa korzystania z majątku żony” (Ульянова, 2015, s. 31).

W 1863 roku w Rosji było 15 kobiet-właścielek fabryk. W 1880 roku liczba kobiet-właścielek przedsiębiorstw przemysłowych wynosiła 1 354, a liczba pracowników – 58 tys. W gildiach kupieckich w Moskwie kobiety stanowiły 11%, a w Petersburgu – 14%. Pod koniec

¹³ Katarzyna Aleksiejewna (1684-1727) – urodzona jako Marta Skawrońska – cesarzowa Rosji w latach 1725-1727, druga żona pierwszego cesarza – Piotra Wielkiego. Pochodziła z terenów obecnej Łotwy z rodziny chłopskiej, chociaż niektórzy uważają, że była córką Polaka – Samuela Skowrońskiego. Pracowała u ewangelickiego pastora, gdzie poznała ubogiego szwedzkiego szlachcica i wyszła za niego za mąż. Ten sprzedał ją Inflantczykowi, który zmuszał ją do prostytucji. Potem pracowała jako praczka dla armii rosyjskiej i wykupił ją doradca i przyjaciel Piotra I – książę Aleksander Mienszykow. Została kochanką cara, a potem jego oficjalną drugą żoną i koronował ją na cesarzową Rosji. Objęła tron po mężu w 1725 roku. Była niepiśmienna, lubiła alkohol, zabawy. W jej imieniu krajem przez 2 lata jej panowania rządził książę Mienszykow – GZ.

¹⁴ Anna Iwanowna (1693-1740) – księżna Kurlandii i Semigalii, cesarzowa Rosji w latach 1730-1740, córka Iwana V – brata Piotra I. Nie interesowała się polityką, tylko zabawami, a Rosją rządzący Niemcy, a zwłaszcza jej kochanek hrabia Biron. Rozszerzyła przywileje szlachty. Założyła Cesarską Szkołę Baletową – GZ.

¹⁵ Elżbieta Piotrowna (1709-1762) – córka Piotra I, cesarzowa Rosji w latach 1741-1762, zdobyła władzę, usuwając z tronu niemowlę – Iwana VI. Poszerzała przywileje szlachty, zbudowała Pałac Zimowy w Petersburgu, założyła Uniwersytet Moskiewski. Zabroniła tortur i zniosła karę śmierci. Przyłączyła Prusy z Królewcem do Rosji – GZ.

¹⁶ Katarzyna II wielka, właściwie Zofia Fryderyka Augusta von Anhalt-Zerbst (1729-1796), księżniczka anhalcka, urodzona w Szczecinie, żona następcy tronu Rosji Piotra III. Po przyjęciu prawosławia – Katarzyna Aliksiejewna. Po dokonaniu zamachu stanu koronowała się na cesarzową Rosji – Katarzynę II (1762-1796). Pomimo zachwyty filozofią oświecenia rządziła twardą ręką. Zreformowała oświatę, zmieniła podział administracyjny Rosji, wprowadziła samorząd miejski, wspierała szlachtę, odebrała ziemie cerkwi, doprowadziła do rozbiorów Polski. Przyłączyła do Rosji Krym, Kamczatkę, Alaskę, Gruzję. Mecenat sztuki, założyła Muzeum Ermitaż. Uważana za największą władczynię rosyjską – GZ.

¹⁷ gildia – stowarzyszenie kupieckie i rzemieślnicze – GZ.

XIX wieku kobiety wchodziły w zarządy fabryk – w 1897 roku istniało 25 przedsiębiorstw, w których kobiety pełniły funkcje kierownicze. Najślynniejsze to Nikolska Manufaktura w Zujewie, którą zarządzała Maria Morozowa, a także Twerska Manufaktura pod kierownictwem Warwary Morozowej.

W 1 poł. XIX wieku prawie 50% przedsiębiorstw należało do szlachcianek, które posiadały chłopów pańszczyźnianych. Szlachcianki posiadały fabryki sukna, potasu i saletry, metalu, szkła, porcelany, papieru. Wśród businesswoman były arystokratki z rodów książęcych (Golicynów, Dołgorukowów, Radziwiłłów), hrabiowskich (Branickich, Zubowów, Potockich, Razumowskich, Szeremietiewów).

Poniżej przedstawiamy postaci wyjątkowych kobiet biznesu XIX wieku.

1. Agafokleja Połtorackaja (ros. Агафоклея Полторацкая)

Fotografia 1. Agafokleja Połtorackaja.

Źródło: <https://www.pinterest.ru/pin/549720698248956744/> (dostęp: 22.07.2020).

Agafokleja Połtorackaja (1737-1822) urodziła się w rodzinie Szyszkowów – ubogich właścicieli ziemskich z Tweru. W wieku 15 lat została wydana za mąż za Kozaka, Marka Połtorackiego przez cesarzową Elżbietę Piotrownę, u której Mark śpiewał w zespole jako baryton. Potem został radcą na dworze (odpowiednik generała) i zamieszkał w stolicy – Petersburgu. Wraz z mężem posiadała kilka majątków pod Petersburgiem, gdzie dzięki staraniom Agafokleji uprawiano warzywa, owoce oraz kwiaty i sprzedawano wszystko w stolicy. W Petersburgu Mark posiadał działkę, na której Agafokleja wybudowała dwie kamienice i banię (saunę). Najbardziej jednak lubiła swój majątek w Twerze, gdzie mieszkała w pałacu. Nad górną Wołgą posiadała również wiele wiosek. Była władczą kobietą, budzącą strach podwładnych, ale doceniała ciężką pracę – jej chłopci jako jedyni mieszkali w murowanych domach. Jako głęboko wierząca osoba całe życie wspierała finansowo cerkwie i klasztory, wybudowała kilka cerkwi. Na początku XIX wieku na skutek wypadku karety miała problemy z chodzeniem i do końca życia leżała w łóżku, które wynoszono z nią na inspekcje pól, winnic, łąk i młynów. W październiku 1822 roku, czując zbliżający się koniec, rozkazała wszystkim chłopom pańszczyźnianym i sąsiadom przybyć do domu i pożegnać się z nią. Nieoczekiwanie zaczęła przeproszać wszystkich za swoje grzechy (*Агафоклея...*, 2013).

Miała zdolności robienia pieniędzy z niczego, nazywano ją „generałową” (ros. генеральша). Zarządzała 13 tys. chłopów pańszczyźnianych, fabrykami, zakładami. Współcześni uważali ją za wybitną kobietę biznesu XIX wieku, której majątek rósł jak na drożdżach. Nigdy nie podpisywała dokumentów, robił to za nią sekretarz. Podobno w młodości podrobiła testament krewnego i zagarnęła jego majątek. Kiedy sprawa wyszła na jaw, groziło jej zesłanie. Nie wiadomo, jak uniknęła kary, ale obiecała sobie, że nigdy już nie weźmie do rąk żadnego dokumentu i tak było do końca życia. Niektórzy twierdzą, że była niepiśmienna. Urodziła 22 dzieci, dając początek rodu Połtorackich (Елисеев, 2018).

2. Natalia, księżna Golicyna (ros. Наталья, княжна Голицына)

Fotografia 2. Natalia Golicyna.

Źródło: <https://usadbamaryino.ru/history/names/natalya-petrovna-golitsyna> (dostęp: 23.07.2020).

Księżna Natalia Golicyna, z domu hrabianka Czernyszowa (1741/1744-1837), dama dworu pięciu rosyjskich cesarzowych, urodziła się w Berlinie. Jej ojcem był rosyjski dyplomata w Danii, Prusach, Anglii i Francji, senator, przedstawiciel jednego z najbogatszych rodów rosyjskich. Chodziły słuchy, że była nieślubną wnuczką samego cesarza Piotra I Wielkiego. Jako dziecko podróżowała z ojcem po Europie, bywała na dworach królewskich, m.in. Ludwika XV, biegle władała 4 językami obcymi. W wieku 21 lat została damą dworu Katarzyny II. W 1776 roku wyszła za mąż za księcia Władimira Golicyna i od razu zajęła się zarządzaniem majątkiem. Sama cesarzowa na ślub dała jej swoje brylanty, błogosławiła ją w cerkwi pałacowej i była osobiście na ślubie (*Голицына...*, 2011). Natalia urodziła 3 synów (jeden zmarł po urodzeniu) oraz 2 córki i wyjechała za granicę w celu edukacji dzieci. Na dworze Marii Antoniny nazywano ją „rosyjską Wenerą”, zachwycił się nią Jerzy II. Po rewolucji francuskiej Katarzyna II rozkazała jej wrócić do Rosji, a synów wysłała do Rzymu. Jej kariera na dworze była wspierana przez kolejnych cesarzy, otrzymywała order, prowadziła salon dla emigrantów francuskich. Ponieważ na starość wyrosły jej wąsy i broda, nazwano ją „wąsatą księżną” („la princesse moustache”), zresztą być może też ze względu na surowy charakter i męskie cechy zachowania. W jej domu w Petersburgu często występowali artyści teatru, kompozytorzy. Natalia uwielbiała grać w karty, a z uwagi na problemy ze wzrokiem, wykonano dla niej karty w dużym formacie. Aleksander Puszkina¹⁸ uczynił ją bohaterką swojej powieści „Dama pikowa” («Пиковая дама»), gdzie wystąpiła jako despotyczna hrabina, grająca w karty i zawsze wygrywająca.

O jej bogactwie świadczy fakt, że jako jedyna, podróżując z Petersburga do Moskwy, mogła wynająć 16 koni, gdy inni bogaci mogli pozwolić sobie maksimum na 6. Po śmierci pozostawiła mnóstwo domów, majątków, wiosek, 16 tys. chłopów pańszczyźnianych. Zmarła w wieku 96 lat w Petersburgu (Bojko, 2019). W spisie fabrykantów z 1832 roku zapisano, że posiadała 3 przedsiębiorstwa w guberni orłowskiej – produkcji skór i szkła w wiosce Kokoriewce¹⁹ oraz fabryki płótna lnianego w wiosce Radogoszcz²⁰. Na skutek okrucieństwa właścicielki wybuchały chłopskie powstania, z czego największe miało miejsce w 1797 roku (Ульянова, 2015, s. 36).

¹⁸ Aleksander Puszkina (1799-1837) – największy rosyjski poeta, dramaturg, prozaik, romantyk. Krytyk carskiej polityki, zsyłany wielokrotnie. Autor takich dzieł, jak „Eugeniusz Oniegin”, „Ruslan i Ludmiła”, „Borys Godunow” – GZ.

¹⁹ wieś w obwodzie briańskim, na południowy zachód od Moskwy, w centralnej części europejskiej Rosji – GZ.

²⁰ wioska w obwodzie leningradzkim – GZ.

3. Natalia Bachruszyna (ros. Наталья Бахрушина)

Fotografia 3. Natalia Bachruszyna.

Źródło: <https://sr.rodovid.org/wk/Слика:Вакхрушина-ПротопороваКлавдијаА1.jpg> (dostęp: 23.07.2020).

Natalia Bachruszyna (1793-1862), z domu Potołowska (ros. Потоловская) – żona Alekseja – szanowanego kupca moskiewskiego, mecenasa i kolekcjonera (zbierał książki, przedmioty związane z teatrem, założył muzeum teatralne), przedstawiciela starego rodu kupieckiego. Zasłynęła jako właścicielka zakładu produkcji skór w Moskwie, którym kierowała wspólnie z 3 synami po śmierci męża. Udało się jej wyciągnąć zakład z długów i rozwinąć produkcję. Ich zakład jako pierwszy w Moskwie miał murowany z cegieł komin, maszynę parową, a Natalia po spłacie długów męża wybudowała fabrykę sukna i zajęła się działalnością charytatywną. Ich rodzinę nazwano „zawodowymi działaczami charytatywnymi” – na koniec każdego roku dawali pieniądze chorym, starym, ubogim. W ich rodzimym majątku – Zarajsku²¹ – wybudowali cerkiew, szkołę, szpital, porodówkę. W Moskwie wzniesli sierociniec i dom z bezpłatnymi mieszkaniami dla ubogich (Лозинская, 2020).

Zarządzając biznesem rodzinnym, Natalia z synami powiększyła dwukrotnie wartość produkcji, liczba pracowników wzrosła z 160 do 290, a wyroby ze skóry otrzymywały liczne nagrody za jakość (Ульянова, 2015, s. 34). Pod koniec XIX wieku rodzina była zaliczana do jednej z 5 najbogatszych rosyjskich rodzin (Гершкович, 2020).

²¹ miasto w obwodzie moskiewskim – GZ.

4. Agrafena Rasteriajewa (ros. Аграфена Растеряева)

Fotografia 4. Agrafena Rasteriajewa.

Źródło: <https://ponedelnikmag.com/post/ochen-delovye-chast-2> (dostęp: 23.07.2020).

Agrafena Rasteriajewa (1811-1874) – kupiec pierwszej gildii Sankt Petersburga. W wieku 50 lat, po śmierci męża, razem z 3 synami zaczęła kierować Sankt Petersburgskim Zakładem Metalowym. Po mężu odziedziczyła 2 kamienice w Petersburgu oraz 5 zakładów, z czego aż 3 w Petersburgu – produkcji skór, kwasu azotowego, solnego i siarkowego.

Uzyskała prawo do zamieszczania na swoich wyrobach godła państwowego. Po roku kierowania firmą zawarła korzystny kontrakt państwowy na dostawę drutu telegraficznego z Anglii. Jej klientami były teatry, pałace, muzea, świątynie i zakłady w Petersburgu (Ульянова, 2015, s. 34-35).

Poszerzała działalność firmy o produkcję mostów, kotłów, podnośników, wielkich konstrukcji metalowych, m.in. wspierających szklane sklepienia w największych domach towarowych Moskwy, Teatru Maryjskiego, Poczty Głównej, Teatru w Ermitażu, Akademii Sztuk Pięknych (*Легенды бизнеса...*, 2017). Założyła również 2 cementownie pod Petersburgiem (Ульянова, 2015, s. 34-35).

5. Maria Morozowa (ros. Мария Морозова)

Fotografia 5. Portret Marii Morozowej.

Źródło: <http://valentinserov.ru/?page=51725eb2-b8e0-46e7-be95-fe00baa113fe&item=ac2734cc-42fa-44df-baa9-3dee6509e9eb&type=page> (dostęp: 24.07.2020).

Maria Morozowa (1830-1911) – jedna z największych i najśłynniejszych rosyjskich kobiet-kupców i działaczek charytatywnych, zwana „milionerem bez zegarka” (ros. «миллионер без часов»), urodziła się w rodzinie staroobrzędowców²² – kupców Simonowów. Wykształcenie odebrała w domu – znała biegle francuski, niemiecki i matematykę. Po śmierci ojca, Fiodora, wujek wydał ją za mąż, w wieku 18 lat, za spadkobiercę największej dynastii włókienniczej – Timofieję Morozowa. Jego ojciec, Sawwa²³, był największym w Rosji producentem przędzy, którego majątek szacowano na 5 mln rubli, z czego 3 mln ojciec przekazał Timofiejowi. Maria, wychodząc za mąż, otrzymała wysoki posag, a potem spadek po matce, niezamężnej siostrze i bracie-kawalerze. W ten sposób przypadł jej majątek po 4 pokoleniach Simonowów, a do tego potem majątek męża (Ульянова, 2015, s. 48).

²² Staroobrzędowcy, starowierzy, starowiercy – wyznanie powstałe wskutek rozłamu w Rosyjskim Kościele Prawosławnym. Staroobrzędowcy nie uznali reformy liturgicznej patriarchy Nikona z lat 1652-1656, upodabniającej obrzędy Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego do greckich. W ich ocenie wszelkie zmiany typowo ruskich tradycji liturgicznych były herezją i wyrzeczeniem się jedynej prawdziwej wiary. Od połowy lat 50. XVII wieku staroobrzędowcy zaczęli porzucać dotychczasowe miejsca zamieszkania i zakładać w trudno dostępnych miejscach własne kolonie; motywacją dla tego typu zachowania było przekonanie o rychłym nadejściu Antychrysta na ziemię. W 1667 roku sobór moskiewski uznał stare obrzędy za herezję. Władze kościelne i świeckie rozpoczęły masowe prześladowania starowierców, które trwały do końca XVII stulecia. Pełnię praw obywatelskich staroobrzędowcy uzyskali dopiero w 1905 roku, po wydaniu przez cara Mikołaja II edyktu tolerancyjnego. Doktryna starowierców nie różni się zasadniczo od nauczania kanonicznych Kościołów prawosławnych. Podstawową cechą wyróżniającą jest stosunek do obrzędów – staroobrzędowcy uznają za ważne jedynie te odprawiane według ksiąg liturgicznych sprzed reformy Nikona i traktują najmniejsze odstępstwo od tradycyjnych zwyczajów jako grzech śmiertelny. W teologii staroobrzędowej kluczowe miejsce zajmuje wiara w świętość ziemi ruskiej i Moskwę – Trzeci Rzym, co też uzasadnia przekonanie o wyższości rosyjskich tradycji religijnych nad wszystkimi innymi. W XVII-XVIII wieku w myśli religijnej starowierców znaczące miejsce zajmowało także oczekiwanie na rychły koniec świata i nadejście Antychrysta (<https://pl.wikipedia.org/wiki/Staroobrz%C4%99dowcy>, dostęp: 24.07.2020).

²³ Sawwa Wasiliewicz Morozow (1770-1860) – protoplasta rodu Morozowów, pochodził z chłopów pańszczyźnianych, który wykupił się od swojego pana. Był tkaczem, pastuchem. Od swojego byłego pana wykupił ziemię w miasteczku Nikolskie, gdzie potem założył własną manufakturę oraz kilka w innych miastach. Swoim synom Jelisejowi i Zacharowi dał pieniądze, a najmłodszemu Timofiejowi, przekazał zarządzanie firmą – GZ.

Małżeństwo było udane i trwało 40 lat. Maria urodziła 9 dzieci, z których najslawniejszym był syn Sawwa, który otrzymał imię po dziadku. Maria była z jednej strony kobietą surową, skąpą, bezlitosną wobec złodziei, a z drugiej – rozdawała miliony na działalność charytatywną. W domu nie korzystała z elektryczności, nie kąpała się w wannie, tylko chodziła do bani (sauny) i obsesyjnie wciąż przecierała ciało i kłamki od drzwi drogimi francuskimi perfumami.

Wspierała finansowo oba rozłamy cerkwi – staroobrzędowców i cerkiew prawosławną reformowaną, gdyż „Bóg jest jeden”. Morozowa kupowała książki dla uczniów gimnazjum, opłacała im naukę, dawała stypendia, sfinansowała laboratorium dla Politechniki Moskiewskiej, za co została honorowym członkiem tej uczelni. Finansowała naukę rosyjskich inżynierów za granicą, za co została również uhonorowana tytułem honorowego członka Towarzystwa Wspierania i Rozwoju Przemysłu Manufakturowego. Wspierała aktorki teatralne, muzyków, finansowała leczenie chorych w szpitalach. Założyła szpital na 101 łóżek w Moskwie, noclegownię dla 600 mężczyzn i 200 kobiet, żłobek, dom i teatr dla ubogich (Митрофанов, 2019).

Biznesem zaczęła zajmować się jeszcze za życia męża, który upoważnił ją do zarządzania Manufakturą i majątkami rodzowymi. Po śmierci męża zajęła się na dobre biznesem jako faktyczna spadkobierczyni. Maria odziedziczyła majątek o wartości ponad 6 mln rubli, papierów wartościowych na 5,7 mln rubli, liczne nieruchomości i ponad 13 tys. ha ziemi (Ульянова, 2015, s. 49). Od razu przeprowadziła reformę firmy rodzinnej – Nikolskiej Manufaktury (2. największego rosyjskiego przedsiębiorstwa włókienniczego) w Zujewie²⁴ – jednoosobowe kierownictwo zastąpiła 4 dyrektorami, zrezygnowała z kredytów państwowych, otworzyła w 5 miastach przedstawicielstwa firmy. Formalnie i tak została głową rodu, a majątek powiększyła pięciokrotnie.

Zmarła w wieku 81 lat. Na jej pogrzeb przysłała cała Moskwa, ponad 26 tys. pracowników firmy otrzymało w dniu pogrzebu, a także na 20., 40. i 90. dzień po pogrzebie prezenty pieniężne, oraz opłacono obiad dla 1000 ubogich w Moskwie. Maria Morozowa pozostawiła po sobie największy w historii Rosji majątek – 30 mln rubli (Митрофанов, 2019).

Po tajemniczej śmierci ukochanego syna Sawwy w 1905 roku w Cannes do końca życia chodziła ubrana na czarno. Majątek zapisała w testamencie na córki, syna i wnuki po Sawwie (Ульянова, 2015, s. 49).

²⁴ obecnie Nikolskoje i Zujewo wchodzi w skład miasta Oriechowo-Zujewo w obwodzie moskiewskim – GZ.

6. Anna Krasilszczykowa (ros. Анна Красильщикова)

Fotografia 6. Anna Krasilszczykowa.

Źródło: https://w.histrf.ru/articles/article/show/krasilshchikova_anna_mikhailovna (dostęp: 23.07.2020).

Anna Krasilszczykowa (1835-1902) urodziła się w rodzinie chłopskiej, a wyszła za mąż za kupca Antona Krasilszczykowa. Mąż zmarł, pozostawiając ją z 6 dziećmi i długami. Anna zajęła się firmą, którą przekształciła w jedno z największych przedsiębiorstw włókienniczych w Rosji. Zakład znajdował się w wiosce Rodniki w guberni kostromskiej. Doceniała i pomagała pracownikom, ale była surowa. W ciągu 20 lat kierowania biznesem rodzinnym założyła zakład produkujący cegły, zakład mechaniczny, była właścicielką linii kolejowej, statków, pól, pasiek, domów handlowych. Pracowało dla niej 10 tys. robotników. Szczególnie w Rosji ceniono jej tkaniny bawełniane w kolorze czarnym, które nazywano „czarnym chlebem”, gdyż były tak popularne jak chleb. Wyroby te cieszyły się popularnością wśród bogatych ludzi (*Легенды бизнеса...*, 2017).

Pomimo bogactwa była osobą skromną i podobno miała tylko 2 suknie – jedną świąteczną i jedną roboczą. Zajmowała się też pomocą dla cerkwi – odrestaurowała świątynię w Rodnikach, wybudowała dom dla wielodzietnych rodzin oraz szkołę dla 430 dzieci, a także pomagała przy budowie 6 innych szkół. Dzięki jej pomocy finansowej zbudowano szpital i bibliotekę. Ciężko pracowała od godziny 6 rano do 22. Jej syn, Nikołaj, w 1911 roku uzyskał tytuł szlachecki. Po rewolucji 1917 roku rodzina rozjechała się po całej Europie (*Судьбы...*, 2018).

7. Eugenia Romanowska, księżna oldenburska (ros. Евгения Романовская, княжна Ольденбургская)

Fotografia 7. Eugenia Romanowska.

Źródło: https://www.wikiwand.com/ru/Евгения_Максимилиановна_Лейхтенбергская (dostęp: 23.07.2020).

Jej Cesarska Wysokość księżniczka Eugenia Romanowska (1845-1925) urodziła się jako czwarte dziecko Wielkiej Księżnej Marii Romanow, córki cesarza Mikołaja I²⁵ i księcia Maksymiliana von Leuchtenberg. Jej prababką była Maria Józefina, pierwsza żona Napoleona Bonaparte. Po śmierci ojca w 1852 roku Mikołaj I nadał jej i rodzeństwu tytuł Ich Cesarskich Wysokości księżąt Romanowskich. W 1868 roku wyszła za mąż za księcia Aleksandra von Oldenburg – rosyjskiego generała i senatora. Mając 33 lata, znudziły ją bale, dworskie intrygi i kupiła majątek Ramoń w guberni woroneskiej o powierzchni ponad 4 tys. ha z zakładem produkującym cukier z buraka cukrowego i zakład produkcji win. W swoim majątku produkowała również cukierki i czekoladę, założyła linię kolejową do majątku o długości 20 km, zapraszała cukierników do pracy sezonowej i oferowała im zakwaterowanie. Asortyment cukierniczych wyrobów liczył ponad 400 marek, znanych w całej Rosji i nagradzanych na wystawach w Paryżu, Londynie, Brukseli (*Легенды бизнеса...*, 2017). Popęłniła jednak błąd, wynajmując zarządcę Kocha, który zaciągnął kredyty i spekulował cukrem. Majątek zbankrutował i został przekazany skarbowi państwa, a zarządca uciekł za granicę (Ульянова, 2015, s. 37).

Księżna zajmowała się działalnością charytatywną – w Petersburgu założyła przytułek dla kobiet, które opuściły więzienia, przytułek dla dzieci aresztantów, stała na czele komitetu pomocy rannym żołnierzom w czasie wojny rosyjsko-japońskiej.

Eugenia pełniła szereg funkcji publicznych jako członek rodziny cesarskiej, m.in. Prezes Towarzystwa Minerologii, członek honorowy Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Automobili, członek Towarzystwa Pomocy Kalekom, prezes Cesarskiego Towarzystwa Wspierania Malarzy, opiekunka Społeczności Świętej Eugenii i in.

W 1914 roku miała udar i była praktycznie sparaliżowana. Po rewolucji 1917 roku w 1922 roku rodzina Oldenburgów opuściła Rosję i wyjechała przez Finlandię do Francji. W 1924 roku zmarł jedyny syn pary księżęcej, a ona sama rok później. Mąż przeżył ją o 7 lat. Wszyscy spoczywają we Francji (*Принцессы Ольденбургские...*, 2019).

²⁵ Mikołaj I (1796-1855) – cesarz Rosji (1825-1855), król Polski (1825-1831), przyłączył do Rosji Azerbejdżan i Armenię, stłumił powstanie styczniowe 1831 roku w Polsce i wprowadzał represje przeciwko Polakom, włączając Królestwo Polskie do Cesarstwa Rosyjskiego. Chcąc osłabić wpływy tureckie na Bałkanach i w rejonie Morza Czarnego, uwikłał się w wojnę krymską (1853-1856), która zakończyła się klęską Rosji, a sam cesarz załamał się i wkrótce zmarł. Do dziś krążą pogłoski o jego samobójstwie – GZ.

8. Warwara Morozowa (ros. Варвара Морозова)

Fotografia 8. Portret Warwary Morozowej.

Źródło: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Морозова,_Варвара_Алексеевна#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:V.A._Morozova_by_K.Makovsky_\(1884\).jpg](https://ru.wikipedia.org/wiki/Морозова,_Варвара_Алексеевна#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:V.A._Morozova_by_K.Makovsky_(1884).jpg) (dostęp: 25.07.2020).

Warwara Morozowa (1848-1917) – przedsiębiorca, filantrop, mecenas, córka znanego kupca, filantropa, kolekcjonera i właściciela jednej z pierwszych rosyjskich fabryk bawełnianych z maszynami parowymi – Aleksego Hłodowa urodziła się w Moskwie. Edukacji formalnej nie pobierała, sama uczyła się w domu – biegle władała językiem francuskim i grała na fortepianie. Kiedy miała 17 lat, zakochał się w niej Dyrektor Twerskiej Manufaktury, Abram Morozow, przedstawiciel słynnego rodu Morozowów i daleki krewny Warwary – człowiek bogaty, lecz niewykształcony oraz grubiański. W domu Hłodowów panowała dyscyplina, zgodnie ze średniowiecznym „Domostrojem”. Warwara nie chciała wychodzić za mąż i ojciec zamknął ją na rok w pokoju, a syna, który chciał się od niego uniezależnić, wygnał z domu. Warwara w końcu zgodziła się wyjść za mąż, jeśli ojciec wybaczy bratu. Po ślubie Abram poszerzał działalność firmy, kupił najnowsze maszyny, sprowadzał specjalistów z Wielkiej Brytanii i Szwecji. Zaczęła się jednak u niego rozwijać choroba psychiczna, która trwała 5 lat, aż do śmierci. Warwara opiekowała się mężem w domu. W wieku 34 lat została wdową z 3 synami. Przed śmiercią Abram sporządził testament, w którym przekazał wszystko żonie pod warunkiem, że nie wyjdzie powtórnie za mąż. Inaczej mogła stracić olbrzymi majątek. Warwara nigdy formalnie nie wyszła za mąż ponownie, choć mieszkała bez ślubu ze znanym profesorem prawa, Wasylem Sobolewskim, któremu urodziła syna i córkę (dała im nazwisko po mężu). Warwara po śmierci pierwszego męża zajęła się prowadzeniem jednej z największych w Rosji fabryk włókienniczych – Twerskiej Manufaktury.

Warwara zajęła się również działalnością charytatywną – budowała szkoły, szpitale (m.in. Klinikę Psychiatryczną imienia swojego męża, Instytut Onkologiczny na cześć matki, która zmarła na raka), laboratoria, pomagała w edukacji, opłacała książki i obiady dzieciom, budowała szpitale wojenne, pomagała chłopom, zakładała szkoły dla biednych dzieci. Zasłynęła również jako założycielka gazety „Rosyjskie Wiadomości” («Русские ведомости»), której dyrektorem został jej nieoficjalny mąż, Sobolewski. W Moskwie prowadziła w swoim domu salon literacki, gdzie bywali najślynniejsi pisarze tamtych czasów. Ponieważ była kobietą dość surową, nie układały się jej relacje z dziećmi, którym wydzielala pieniądze. Zwłaszcza dzieci po pierwszym mężu nie akceptowały jej drugiego związku i zachowania. Umierając, większość udziałów Manufaktury zapisała robotnikom. Zmarła przed samym wybuchem rewolucji październikowej, jednak robotnicy nie dostali nic ze spadku, wszystko zostało znacjonalizowane przez bolszewików (Васильева, Пернатъев 2014). Przez władzę radziecką była krytykowana za eksploatację robotników. Była w tym część prawdy, gdyż z jednej strony budowała dla nich mieszkania, szkoły, żłobki, a z drugiej, gdy robotnicy zaczęli strajkować²⁶, wzywała wojsko na pomoc w ich stłumieniu (*Варвара Алексеевна Морозова...*, 2016).

²⁶ początek XX wieku to okres rewolucji – 1905 i lutowej 1917 – w Rosji, strajków, powstawania kółek rewolucyjnych, zamieszek – GZ.

II. Kobiety biznesu od czasów Związku Radzieckiego do czasów współczesnych

Po rewolucji 1917 roku władza bolszewicka przejęła cały majątek. Za prowadzenie prywatnej działalności gospodarczej groziło więzienie. Część osób prowadziła jednak taką działalność w podziemiu, dopóki nie została zadenuncjowana przez sąsiadów. Władza pozwalała pracować tylko dla siebie, np. czyścić buty na ulicy, sprzedawać warzywa na rynku. Państwo decydowało, co ma być produkowane i w jakiej ilości, zaopatrywało przedsiębiorstwa państwowe i sprzedawało ich towary. W podziemiu sprzedawano żyrandole, kalosze, ale najbardziej chodliwym towarem była odzież. Produkcją zajmowali się często dyrektorzy, którzy albo nie ujmowali tej odzieży w statystyki, albo traktowali jako braki. Często wykazywali sprzedaż tanich koszulek, a sprzedawali drogie eleganckie koszule męskie. W tamtych czasach szwaczka zarabiała ok. 900 rubli na miesiąc, podczas gdy inżynier otrzymywał zaledwie 130 rubli.

Według obliczeń ekonomistów „na początku lat 60. w przedsiębiorstwach w podziemiu pracowało 6 mln osób, w 1974 roku – 17-20 mln, a w 1989 roku – 30 mln. Stanowiło to aż 12% liczby ludności ZSRR”. Po rozpadzie Związku Radzieckiego część z nich zbankrutowała, a część stała się klasą tzw. „Nowych Rosjan” (ros. «Новые русские») (Коган, 2014).

Uważa się, że początek działalności prywatnej w Związku Radzieckim to okres rządów I sekretarza Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego Nikity Chruszczowa²⁷. Za jego rządów masowo brakowało towarów w kraju i ludzie zostali zmuszeni do spekulacji i nielegalnej produkcji. Mając za znajomego dyrektora przedsiębiorstwa państwowego, można było wykupić cały towar jeszcze zanim trafił do sklepów, a potem go sprzedawać nielegalnie i znacznie drożej. „Dla ludzi przedsiębiorczych państwowe przedsiębiorstwa zawałone surowcami, sprzętem, półfabrykatami, magazynami stanowiły swego rodzaju El Dorado – bajeczny świat bez hamulców” (Виряскин, 2010). Tak rodził się biznes prywatny. Sprzyjała temu podwójna księgowość, znajomości i łapówki.

Za władzy radzieckiej zmieniła się sytuacja kobiet. W początkowych latach ZSRR władza prowadziła specjalne kampanie, w których agitowano, aby kobiety zaczęły wykonywać męskie zawody, np. w rolnictwie (akcja „Wszyscy na traktory” – «Все на трактор»), transporcie, górnictwie, przemyśle ciężkim, a z drugiej – zakaz aborcji, ograniczenie antykoncepcji i pomoc młodym matkom. Po wybuchu wojny na front wysłano pół miliona kobiet – do lotnictwa, marynarki wojennej, partyzantki i powstała nawet szkoła kobiet-snajperów. Reszta kobiet pracowała dla potrzeb frontu.

W latach 50. XX wieku 50% kobiet pracowało, a pod koniec lat 80. już 90%. Eksperci podkreślają, że istotny wpływ na to miało wykształcenie kobiet. Mogły one nie pracować tylko jeżeli były żonami wojskowych, których wciąż gdzieś przenoszono, i urzędników państwowych (Семенова, Ващенко, 2017).

N. Kulbaka zauważył, że „Związek Radziecki był światem mężczyzn – mężczyźni podbijali świat, budowali BAM²⁸ i Bajkonur²⁹, walczyli w gorących punktach i robili karierę”, a kobiety zajmowały się domem, stały w kolejkach i pracowały na etacie. To dzięki nim mężczyźni mogli zbudować socjalizm (Кульбака, 2017).

²⁷ Nikita Chruszczow (1894-1971) – I sekretarz KC KPZR (1953-1964), premier ZSRR (1958-1964), znany z ujawnienia zbrodni Stalina, destalinizacji kraju, odpowiedzialny za interwencję ZSRR na Węgrzech w 1956 roku i sprowokowanie kryzysu kubańskiego (1962), odsunięty od władzy i jedyny, któremu pozwolono żyć spokojnie na emeryturze. Za jego rządów usunięto ciało Stalina z Mauzoleum na Placu Czerwonym, powstał Mur Berliński, oddano Krym Ukrainie, masowo budowano mieszkania nazwane na jego cześć „chruszczowkami” – GZ.

²⁸ BAM – Kolej Bajkalsko-Amurska, przechodząca przez Wschodnią Syberię i Daleki Wschód Rosji o długości ponad 4 tys. km, budowana przez więźniów obozów stalinowskich, jeńców wojennych niemieckich i japońskich – GZ.

²⁹ kosmodrom rosyjski na terenie Kazachstanu – GZ.

Szczególny rozkwit biznesu to lata 90. XX wieku, zwane „siłową przedsiębiorczością” (ros. «силовое предпринимательство») – czasy narodzin biznesów oligarchów, przestępczości i wielkiego męskiego biznesu, zwłaszcza w dziedzinie zasobów naturalnych. Kobiety zaczęły zajmować się biznesem, ale drobnym – głównie był to handel towarami z Turcji, lecz również kultura, media, sztuka. Lata 90. to narodziny banków, giełd, prywatyzacja i transformacja gospodarki. Na skutek prywatyzacji byli dyrektorzy przedsiębiorstw państwowych zostali nowymi właścicielami. Pojawiło się wtedy określenie „czerwony dyrektor” (ros. «красный директор») i „czerwona dyrektorka” (ros. «красная директорша»).

Poniżej przedstawiamy sylwetki najśłynniejszych kobiet biznesu czasów końca Związku Radzieckiego i transformacji gospodarki oraz początków XXI wieku. Wiele z nich zaczęło swoją karierę w czasach radzieckich, kontynuowało po rozpadzie ZSRR i rozwija biznes na początku XXI wieku, dlatego nie jest możliwy ścisły podział na okres ZSRR i współczesność.

9. Raisa Sztreis (ros. Раиса Штрейс)

Fotografia 9. Raisa Sztreis.

Źródło: <https://spb-business.ru/show.php?directory=797> (dostęp: 27.07.2020).

Raisa Sztreis (1929/1930-2013) – „Bohater Pracy Socjalistycznej”, dyrektor Zjednoczenia Produkcyjnego „Lieto” (ros. «Лето») w obwodzie leningradzkim, doktor nauk rolnych. Po ukończeniu Leningradzkiego Instytutu Rolniczego na specjalności agronomii w 1951 roku rozpoczęła pracę w sowchozie „Tieplicznyj” (ros. «Тепличный») pod Leningradem, z którym związała się na całe życie. Najpierw była agronomem, potem starszym agronomem, dyrektorem sowchozu, który przekształciła w pierwsze w Związku Radzieckim rolnicze zjednoczenie produkcyjne „Lieto”. W 8 kombinatach w szklarniach uprawiano warzywa, którymi zaopatrywano Leningrad i Moskwę. Wraz z pracownikami opracowała metody zwalczania szkodników roślin. Za zasługi otrzymała w 1988 roku tytuł „Bohatera Pracy Socjalistycznej”. Była deputowaną w Radzie Leningradu przez 6 kadencji i w radzie dzielnicy Toznieńskiej Moskwy przez 2 kadencje, prezesem Leningradzkiego Oddziału Rosyjskiej Fundacji Miłosierdzia, działaczką Ogólnorosyjskiej Organizacji Weteranów Wojny, Pracy, Sił Zbrojnych (*Шмепёс Пауса...*, 2011-2017).

W 2001 roku po domach byłych pracowników „Lieto” zaczęli chodzić domokrażcy i oferowali po 100 rubli za akcję. W rezultacie takiego wykupu ze 120 ha ziemi spółce pozostała tylko połowa. Na byłych ziemiach spółki wybudowano hipermarkety, a Sztreis musiała zamknąć szklarnie. Pozostała jej tylko uprawa pieczarek, którą kierowała do końca życia (Померанцева, Братищева, Жилыева, 2020).

W 2018 roku w Petersburgu na jej cześć nazwano jeden ze skwerów obok domu, w którym mieszkała.

10. Irena Lesniewskaja (ros. Ирина Лесневская)

Fotografia 10. Irena Lesniewskaja.

Źródło: <https://stuki-druki.com/authors/lesnevskaya-irena.php> (dostęp: 28.07.2020).

Irena Lesniewskaja – dziennikarka, producent telewizyjny, założycielka telewizji „REN TV” («РЕН ТВ») – urodziła się w 1942 roku w Urłjutiup w Kazachstanie (ojciec był zesłany do Kazachstanu w czasie represji stalinowskich, gdzie pozostał). W 1945 roku Irena z matką przeprowadziły się do Moskwy. W czasie nauki w szkole średniej pracowała jako laborantka w szpitalu, aby zdobyć staż i dostać się na medycynę, jednak zmieniła zamiary i dostała się na reżyserię do Wszechrosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Kinematografii im. S. Gierasimowa. Studia porzuciła szybko i poszła do pracy w gazecie. W 1965 roku trafiła do telewizji do redakcji programów dla dzieci, a potem do redakcji filmowej. Pracowała jako redaktor i przygotowywała programy o sztuce i literaturze. W 1979 roku ukończyła dziennikarstwo w Moskiewskim Uniwersytecie Państwowym im. M. Łomonosowa. W 1991 roku założyła telewizję ogólnorosyjską «РЕН ТВ» (potem zmieniono nazwę na nazwę pisaną łacińskimi literami „REN-TV”. Produkowała programy dla telewizji „ОРТ” («ОРТ») – obecnie „Pierwszy kanał” («Первый канал») telewizji rosyjskiej. W 1994 roku została prezesem Stowarzyszenia Niezależnych Producentów Telewizyjnych. Brała aktywny udział w kampanii prezydenckiej B. Jelcyna podczas ubiegania się o drugą kadencję w 1996 roku. W 1998 roku otrzymała nagrodę „Kobieta-1997 Rosji i Ameryki”, w 2000 roku „Nagrodę Piotra Wielkiego” jako jeden z najlepszych rosyjskich menadżerów, w 2001 roku nagrodę „Olimpia” Rosyjskiej Akademii Biznesu i Przedsiębiorczości, a w 2006 roku medal „Za Zasługi dla Ojczyzny” II stopnia.

W 2005 roku sprzedała udziały swoje i syna Dymitra holdingowi telewizyjnemu „RTL Group”. Rok później została współwłaścicielką „Ren Media Group”, a od 2007 roku wspólnie z synem wydaje czasopismo „The New Times”, gdzie do 2013 roku pełniła funkcję redaktora naczelnego. W 2009 roku została kawalerem francuskiej Legii Honorowej.

W 2014 roku ostro skrytykowała telewizję rosyjską:

Telewizji nie ma. Dzisiaj telewizji nie ma. Są pewne projekty, udane i nieudane, są po prostu haniebne kanały propagandowe, które robią, co im każą [...]. Mam odczucie, że nasz kraj to olbrzymi szpital psychiatryczny [...]. Dla mnie to nawet nie zdrajcy własnego narodu, nie niszczyciele tego, co sami zbudowali, a chorzy ludzie, którzy czymś się zarazili [...]. Kanał rosyjski kłamie w ciągu wielu miesięcy i celowo robi „pranie mózgu” nie tylko obywatelom Rosji, ale i mieszkańcom południowo wschodniej Ukrainy (Масюк, 2014).

W 2016 roku zasłynęła z ostrej wypowiedzi na łamach własnego czasopisma, że prezydent Putin jest jej „wrogiem ideowym” i zażądała uwolnienia ukraińskiej lotniczki Nadieżdy Sawczenko³⁰, co przytaczamy we własnym tłumaczeniu:

Panie Prezydencie! Zwracam się do Pana w przededniu Międzynarodowego Dnia Kobiet jako obywatelka Rosji i po prostu kobieta. Na oczach całego świata, w rosyjskim więzieniu, po ogłoszeniu głodówki, umiera odważna kobieta Nadieżda Sawczenko! Proszę, wzywam do czegoś ludzkiego, do chrześcijańskiego, męskiego, w końcu, u Pana, aby powstrzymał Pan ten chaos i niezwłocznie wymienił Nadieżdę na rosyjskich jeńców wojennych lub udzielił amnestii swoim dekretem! Niech Pan nie poniża Rosji, jej mężczyzn, jej oficerów, którzy zachowali wyobrażenia o honorze! I nawet jeśli Pan uważa ukraińskiego oficera, broniącego suwerenności swojego kraju za wroga, to niech Pan szanuje wroga! Ja też uważam Pana za swojego wroga ideowego, ale nich mi chociaż Pan pozwoli uważać Prezydenta mojego kraju za mężczyznę! (Лесневская, 2016).

W 2019 roku na Twitterze dziennikarka i profesor Anna Kaczajewa napisała, że do domu Lesniewskiej weszła policja i dokonała przeszukania. Po jakimś czasie usunęła wiadomość na prośbę syna Ireny, a sama Lesniewskaja ogłosiła, że po prostu włączył się alarm i policja musiała przyjechać i przeszukać dom (Минак, 2019-2).

Lesniewskaja była trzykrotnie zamężna, ma jednego syna – partnera w biznesie – Dymitra (*Ирена Лесневская – биография...*, 2014-2020).

³⁰ Nadija Sawczenko to pilot ukraińskich sił zbrojnych, w 2014 roku wzięta do niewoli przez donbaskich separatystów i przekazana władzom rosyjskim. Pod zarzutem zabicia 2 rosyjskich dziennikarzy spędziła w rosyjskich aresztach i więzieniach 2 lata. W sierpniu 2014 roku zaocznie wybrano ją do ukraińskiego parlamentu z list Batkiwszczyny Julii Tymoszenko. Po jej wypuszczeniu z Rosji z rąk Petra Poroszenki otrzymała tytuł Bohatera Ukrainy. W marcu 2018 roku aresztowano ją pod zarzutem uczestnictwa w przerzucie broni z terenów znajdujących się pod kontrolą donbaskich separatystów w celu ataku na Radę Najwyższą – ukraiński parlament. W związku z planowaniem przewrotu Sawczenko groziło nawet dożywocie. W kwietniu 2019 roku sąd zwolnił ją z aresztu tymczasowego (*Wybory na Ukrainie...*, dostęp: 12.09.2019).

11. Kalina Nikiforowa (ros. Калина Никифорова)

Fotografia 11. Kalina Nikiforowa.

Źródło: <https://укрoп.org/pervaya-zhenshhina-vor-v-zakone-kalina-ni/> (dostęp: 28.07.2020).

Kalina Nikiforowa (1945-1988) – „matka wszystkich złodziei” (ros. «мать всех воров»), „matka wórow w zakonie”³¹ (ros. «мать воров в законе»), „milionerka z podziemia” (ros. «миллионерша из подполья»), ps. „Nina” – urodziła się w Baku (Azerbejdżan) w biednej żydowskiej rodzinie, dokąd przenieśli się jej rodzice na krótko przed wojną. Wkrótce rodzina przeniosła się pod Moskwę. Kalina wcześniej wyszła za mąż za człowieka, który ze względu na wiek mógłby być jej dziadkiem, ale był jubilerem bardzo w niej zakochanym. Wkrótce zmarł i zostawił żonie cały majątek. Kalina mimo to poszła do pracy do sklepu dewizowego „Bieriozka”³², gdzie odkryła, że można niezłe zarobić na spekulacji. Przekazywała również przestępcom adresy bogatych klientów sklepu. Częścią zysku dzieliła się z kierownikiem sklepu, ale sprawa i tak się wydała (doniósł jeden spekulant, przyłapany na handlu dżinsami), a Kalina i jej szef zostali aresztowani przez milicję. Za „nielegalne operacje walutowe” mogła nawet zostać skazana na śmierć (w ZSRR posiadanie waluty było przestępstwem). Skazano ją na 3 lata kolonii karnej, ale Kalina postanowiła pójść na współpracę z organami bezpieczeństwa, które nadały jej pseudonim „Julia” – zaczęła wydawać drobnych złodziejasków, spekulantów walutą i oszustów. Zwolniono ją przedterminowo i dostała gwarancję nietykalności od milicji, a świat przestępczy też ją szanował, gdyż wydała tylko drobnych złodziejasków, a nie bossów mafii. Po wyjściu z więzienia poszła do pracy jako kelnerka do pijalni piwa. Tam dolewała wody do piwa i dorabiała sobie spore sumki do pensji. Działała na dwa fronty – sama oszukiwała, zaś konkurentów pozbywała się rękoma milicji. Postanowiła też nawiązać współpracę z grupą wasiliewską, jedną z najsłynniejszych grup przestępczych. Zaproponowała im wspólne utworzenie w Moskwie 3 nielegalnych domów gry, do których przychodzili wydawać pieniądze tylko

³¹ *Wor* to po rosyjsku złodziej. Natomiast *wor w zakonie* to zwrot nieprzetłumaczalny, oznaczający bandyckiego herszta. Aby ktoś został *worem w zakonie*, inni – wcześniej posiadający ten tytuł – muszą go „koronować”. W środowisku rosyjskich przestępców słowo „wor” niekoniecznie oznacza kogoś, kto dokonuje kradzieży (choć zdarzają się w tym gronie i tacy), to termin zarezerwowany dla elity bandyckiego świata (Przechshta, 2011).

³² „Bieriozka” (ros. «Березка») – sieć sklepów w ZSRR, gdzie można było kupować towary za walutę obcą albo czekić, przeznaczona dla radzieckich dyplomatów, wojskowych i urzędników i ich rodzin. W Polsce – „Pewex” – GZ.

najważniejsi członkowie mafii. Tam poznała Wiaczesława Iwankowa³³, ps. „Japończyk”, z którym się związała i urodziła mu dziecko. Razem ze swoim nieoficjalnym mężem zajmowali się spekulacją, wymuszeniami, kradzieżami. Sama zaczęła kierować grupą przestępczą.

W latach 70. została właścicielką sklepu jubilerskiego w Berlinie, do którego kontrabandziści przywozili kamienie szlachetne i złoto z Jakucji i Magadanu. Jej majątek w latach 80. wynosił 1 mln rubli. Kalina wpadła jeszcze na jeden biznesowy pomysł. Wielu radzieckich Żydów chciało uciec do Izraela i przerzucić tam złoto i biżuterię. Kalina obiecała im pomoc, zbierała od uciekinierów wszystko, ale oczywiście nic nie oddała. Emigranci nic nie mogli zrobić, gdyż byli już w Izraelu, a ona w Związku Radzieckim.

Pod koniec lat 70. i na początku 80. „Japończyk” poprosił Kalinę, żeby poznała go z przyjacielem jej pierwszego męża – filatelistą Arkadym Niselzonem. „Japończyk” przekonał Kalinę, że zgłosił się do niego pomocnik Niselzona, Mark, któremu niby Niselzon ukradł stare ikony. Niselzon przyszedł do nich do mieszkania, w wtedy „Japończyk” zażądał od Niselzona 100 tys. rubli, zaś jego pomocnicy rozpuścili w wannie substancję żrącą i zagrozili, że wrzucą do niej Niselzona. Niselzon zgodził się, ale wkrótce napisał skargę na milicję, która aresztowała „Japończyka”. Kalinie nic nie zrobiono, a wcześniej z mieszkania wyniosła do koleżanki wszystkie łupy.

Kolejne oszustwo miało miejsce w Krasnodarze. Kalina podawała się za kolekcjonerkę starych monet i zwabiła 2 miejscowych kolekcjonerów, którym miała niby sprzedać monetę za astronomiczną sumę 80 tys. dolarów. Kolekcjonerzy przyszli, a wtedy „Japończyk” w przebraniu milicjanta skonfiskował pieniądze. Kolekcjonerzy potem się dowiedzieli, kto był milicjantem, ale nic już nie mogli zrobić.

Kalinie udało się kupić synowi tytuł „wora w zakonie”. Mafia nadała mu pseudonim po matce – „Kalina”, podobno za sporą sumę.

Wkrótce potem Kalina poznała Rubena Sarkisjana, ps. „Profesor”, tzw. „wora w zakonie”, który został jej kolejnym partnerem życiowym. Razem założyli nielegalną fabrykę obuwia, gdzie podrabiali zachodnie marki obuwia. Towary cieszyły się wyjątkową popularnością i para dorobiła się sporego majątku.

W połowie lat 80. Kalina zachorowała na raka krwi, postanowiła zabrać pieniądze i wyjechać na zachód na leczenie. Jednak wyjazd ze sporą gotówką i złotem za „żelazną kurtynę” był praktycznie niemożliwy, dlatego postanowiła porwać samolot z jednego z ormiańskich lotnisk do USA. Wszystko przygotowała z mafią, ale śmierć jej przeszkodziła. Zmarła w wieku 43 lat i pochowano ją w Armenii, gdzie wcześniej przeprowadziła się z Sarkisjanem (*Мать всех воров...*, 2020; Комиссарова, 2018).

³³ Wiaczesław Iwankow (1940-2009); pseudonim: „Japończyk” lub „mały Japończyk” – rosyjski gangster, wor w zakonie. Działał na terytorium byłego ZSRR i w Stanach Zjednoczonych. Pseudonim „Japończyk” został mu nadany z uwagi na jego azjatyckie rysy. Uważany był za jednego z głównych przywódców mafii solncewskiej. Sam Iwankow twierdził, że prawdziwymi szefami mafii rosyjskiej są funkcjonariusze rosyjskich służb specjalnych. Oskarżany był o handel bronią, narkotykami i morderstwa na zlecenie. W Ameryce został skazany za wyłudzenie od kilku osób 3 mln dolarów i fikcyjne małżeństwo, które zawarł w celu uzyskania obywatelstwa. Potem został wydany w ręce rosyjskiego wymiaru sprawiedliwości w związku z zarzutami o zlecenie zabójstwa 2 tureckich gangsterów, ale został uwolniony przez prokuraturę. Zginął zastrzelony przez snajpera po wyjściu z restauracji. Na jego prawosławny pogrzeb zjechali gangsterzy z całego świata (https://pl.wikipedia.org/wiki/Wiaczesław_Iwankow, dostęp: 28.07.2020).

12. Natalia Rajewskaja (ros. Наталья Раевская)

Fotografia 12. Natalia Rajewskaja.

Źródło: http://www.compomat.ru/page_12778.htm (dostęp: 26.07.2020).

Natalia Rajewskaja urodziła się w 1945 roku. W latach 1967-1988 pracowała w Ministerstwie Finansów ZSRR jako zastępca naczelnika wydziału przemysłu samochodowego, w latach 1988-1989 jako zastępca kierownika wydziału, a następnie kierownik wydziału banku „Avtobank” (ros. «Автобанк»), potem (do 1991 roku) – wiceprezes, a w latach 1991-2001 prezes zarządu „Avtobanku”. W 1995 roku została członkiem rady nadzorczej spółki ubezpieczeniowej „Ingosstrach” (ros. «Ингосстрах»), potem (do 1999 roku) prezesem rady nadzorczej „Ingosstrach”, jednocześnie była członkiem rady nadzorczej kolejnego towarzystwa ubezpieczeniowego „RESO-Garantija” (ros. «РЕСО-Гарантия»). „Avtobank” był jednym z pierwszych banków komercyjnych po transformacji gospodarki. Razem z „Ingosstrach” należał do biznesmena Andrieja Andrejewa.

„Avtobank” został założony w 1988 roku przez Ministerstwo Przemysłu Samochodowego ZSRR jako kasa wzajemnej pomocy dla przemysłu samochodowego – planowano udzielanie kredytów przedsiębiorstwom branży samochodowej bez oprocentowania. Niektóre przedsiębiorstwa brały kredyty, ale nie uważały za konieczne ich zwrot. W 1993 roku mafia ormiańska porwała brata Natalii i oddała go po opłaceniu okupu.

Rajewskaja, jako jedyna kobieta-bankowiec, wspólnie z największymi bankowcami Rosji – M. Chodorkowskim³⁴, W. Gusinskim³⁵ – spotkała się w 1995 roku z prezydentem Jelcynem³⁶, dzięki czemu prezydent podpisał dekret o pożyczkach na aukcje³⁷. Tak rozpoczęła się prywatyzacja największych rosyjskich przedsiębiorstw – „Lukoil”, „Normikiel”, „Jukos” i rodziny oligarchów powiązanych z Kremlen. W 2001 roku Andriejew sprzedał „Avtobank”, „Ingosstrach” i hutę „Nosta” za 90 mln dolarów firmom „Syberyjskie Aluminium”, „Nafta-Moskwa” i „Millhouse Capital”. Pod dokumentem podpisała się Rajewskaja i kierownik działu bezpieczeństwa Rodion Gamzajew. Rajewskaja potem mówiła, że nie miała prawa podpisywać dokumentów, ale Gamzajew ją zmusił. Była śledzona, grożono jej i rodzinie. Miała ochronę i była świadkiem w śledztwie. Nowy właściciel wyrzucił ją z pracy (Петрова, 2003).

Do bankowości wróciła w 2004 roku, gdy została doradcą w banku „Gubernskij” («Губернский»), który potem zmienił nazwę na „Moj bank” («Мой банк»). Do banku „Moj bank” wróciła w latach 2006-2007, znów jako szefowa rady (*Изменения...*, 2008).

³⁴ Michaił Chodorkowski – przedsiębiorca, w 2004 roku uważany za najbogatszego Rosjanina, były właściciel przedsiębiorstwa naftowego „Jukos”. W 1992 roku był p.o. wiceministra paliw i energetyki. W 1989 roku założyła bank „Menatep”, który wykupił 45% upadającej państwowej spółki „Jukos”. Upadający „Jukos” stał się w 2003 roku liderem światowego rynku energetycznego. W 2003 roku podpisał umowę o fuzji z „Sibneft” Romana Abramowicza. Byłoby to czwarte pod względem wielkości prywatne przedsiębiorstwo naftowe na świecie. Jednak Chodorkowski zaczął krytykować prezydenta Putina. Kierownictwo „Jukosu” zostało aresztowane za nieprawidłowości przy prywatyzacji. W 2005 roku został skazany na 8 lat pobytu w kolonii karnej w kopalni uranu na Syberii. W 2009 roku przeniesiony do więzienia w Moskwie. W 2013 roku został ułaskawiony przez Putina i od razu opuścił Rosję – GZ.

³⁵ Władimir Gusinski – potentat medialny, założyciel holdingu „Most” («Мост»), który obejmował telewizję „NTV” («НТВ»), kilka gazet. Jako właściciel banku „Most-Bank” («Мост-Банк»), sponsorował radio „Echo Moskwy” («Эхо Москвы»). Założył również holding medialny „Media-Most” («Медиа-Мост»). Krytykował wojnę w Czeczenii i politykę Jelcyna. Wkrótce po objęciu urzędu przez Putina aresztowano go za przestępstwa podatkowe i malwersacje. Bardzo szybko został zwolniony, sprzedał państwu bardzo tanio telewizję „NTV” i zarzuty wobec niego zostały wycofane. Gusinski wyemigrował do Izraela (ma obywatelstwo izraelskie i hiszpańskie), mieszka w USA i podobno prowadzi kanał satelitalny dla Rosjan za granicą (*Tajemnice rosyjskich miliarderów...*, 2014).

³⁶ Borys Jelcyn (1931-2007) – pierwszy prezydent Federacji Rosyjskiej (1991-1999), wcześniej Przewodniczący Rady Najwyższej Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR), premier RFSRR, premier Federacji Rosyjskiej. W 1991 roku podpisał porozumienie o rozpadzie Związku Radzieckiego, jako pierwszy przywódca Rosji przeprosił Polskę za zbrodnię katyńską, otworzył kraj na przemiany demokratyczne, wprowadzał zasady wolnego rynku. Wysłał jednak wojska rosyjskie do Czeczenii. Oskarżany o sprzyjanie magnatom finansowym oraz chaos gospodarczy i polityczny w kraju. Ustąpił z urzędu przed końcem drugiej kadencji i wyznaczył Władimira Putina na swojego następcę – GZ.

³⁷ pożyczki na aukcje – jeden z mechanizmów prywatyzacji za Jelcyna, gdy banki komercyjne trzymały na własność akcje największych firm. Przedsiębiorca, np. bank lub grupa przedsiębiorców, pożyczali państwu pieniądze pod zastaw należącego do państwa kontrolnego pakietu akcji giganta przemysłowego. Jeśli państwo nie oddawało w terminie pieniędzy, majątek przechodził na własność pożyczkodawcy. Przy czym od samego początku zakładano, że państwo nie spłaci długu, a więc ta niby pożyczka była po prostu formą sprzedaży własności prywatnej. Właśnie w wyniku takiej prywatyzacji powstała klasa oligarchów, jak Bieriezowski, Gusinski, Potanin czy Chodorkowski (*Система собственности...*, 2020).

13. Olga Dergunowa (ros. Ольга Дергунова)

Fotografia 13. Olga Dergunowa.

Źródło: <https://gsom.spbu.ru/gsom/board/dergunova/> (dostęp: 27.07.2020).

Olga Dergunowa – rosyjska businesswoman oraz działaczka polityczna urodziła się w 1956 roku w Moskwie. W 1987 roku ukończyła cybernetykę w Moskiewskim Instytucie Gospodarki Narodowej im. G. Plechanowa (obecnie Rosyjski Uniwersytet Ekonomiczny im. G. Plechanowa), a w 1991 roku studia doktoranckie w zakresie technik obliczeniowych i programowania. Po ukończeniu studiów rozpoczęła pracę w Instytucie Naukowo-Badawczym „Voschod” (ros. «Восход»). Od 1990 roku była dyrektorem ds. sprzedaży i marketingu w dwóch spółkach joint-venture – „Paragraf” («Параграф») i „Mikroinform” (ros. «Микроинформ»), które zajmowały się sprzedażą rosyjskiego redaktora tekstowego „Leksykon” (ros. «Лексикон»). W 1994 roku została menadżerem ds. pracy z klientami korporacyjnymi przedstawicielstwa „Microsoft” w Rosji, a w 1995 roku stanęła na czele tego przedstawicielstwa. W 2002 roku „The Wall Street Journal” określił ją jako jedną z 25 najbardziej wpływowych i odnoszących sukcesy kobiet Europy. W latach 2004-2007 pełniła funkcję prezesa „Microsoft” w Rosji i Wspólnocie Niepodległych Krajów. Od 2007 roku wchodziła w skład zarządu banku „VTB” («ВТБ»). Od 2010 roku była członkiem rady firmy „Transneft” (ros. «Транснефть»). W latach 2010-2012 była członkiem rady, a następnie prezesem rady nadzorczej banku „Bank VTB Kazachstan” («Банк ВТБ Казахстан»). W 2012 roku premier Dmitrij Miedwiediew mianował ją wiceministrem rozwoju ekonomicznego i szefową Federalnej Agencji ds. Zarządzania Majątkiem Państwowym”. W 2016 roku została odwołana z tych funkcji rządowych i przyjęła stanowisko wiceprezesa banku „VTB” (Dergunowa Olga, 2019). Powodem jej odwołania była zbyt powolna prywatyzacja majątku państwowego, ale chodziły słuchy, że przyczyniły się do tego liczne skandale w Agencji. Chodziło o aresztowanie kilku szefów regionalnych Agencji za łapówkarstwo i renacjonalizację obiektów nieruchomości stanowiących dziedzictwo kulturowe. Agencja często składała wnioski do sądu o powtórne przejęcie przez państwo pałaców czy rezydencji od właścicieli, którzy niezbyt legalnie stali się ich właścicielami podczas prywatyzacji w latach 90., co mogło destabilizować gospodarkę stolicy (Прохватиллов, 2016).

W 2019 roku została mianowana dyrektorem Wyższej Szkoły Managementu Sankt Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego – jedynej rosyjskiej szkoły biznesowej i jednej z 95 najlepszych szkół w Europie według „The Financial Times” (Olga Dergunowa назначена..., 2019).

Laureatka wielu nagród, m.in. „Najlepszy top-manager sektora IT” (2005), „Businessman roku” (2006, Amerykańska Izba Handlowa), „Człowiek dziesięciolecia” (2007, portal Rambler), „Dyrektor roku” (2013).

Ma męża Igora i córkę Ninę, którzy pracują w bankowości (Биография – Ольга Дергунова, 2020).

14. Natalja Łucenko (ros. Наталья Луценко)

Fotografia 14. Natalja Łucenko.

Źródło: <https://petrovsky.spb.ru/natalya-lucenko-foto.html> (dostęp: 18.07.2020).

Natalja Łucenko urodziła się w 1956 roku w Kropotkinie w Kraju Krasnodarskim³⁸. Ukończyła Politechnikę Stawropolską. Obecnie, wraz z mężem, jest właścicielką firmy „Sodružestwo” (ros. «Содружество»), a jej majątek szacuje się na 425 mln dolarów. W latach 1996-2001 była wiceprezydentem miasta Kisłowodzka³⁹. Do 2008 roku była dyrektorem generalnym Zjednoczenia „Holding Zarządzanie Uzdrawiskiem” (ros. «Курортное управление холдинг»), nadzorującego uzdrowiska Kaukaskich Wód Mineralnych⁴⁰.

W maju 2009 roku ogłosiła start w wyborach na mera Kisłowodzka z ramienia partii Putina „Jedna Rosja” (ros. «Единая Россия»)⁴¹. Dnia 19 maja przy urzędzie miasta Kisłowodzka w koszu umieszczono ładunek wybuchowy, który eksplodował, kiedy Natalja wychodziła z budynku. Z licznymi poparzeniami i ranami trafiła do szpitala (*Мэр Кисловодска...*, 2009). Zdobyła jednak ponad 60% głosów i została merem miasta na kadencję 2009-2014.

Firmę „Sodružestwo”, zajmującą się ekstrakcją oleju, małżeństwo Łucenko założyło w 1994 roku w obwodzie kaliningradzkim. Obecnie siedziba firmy jest zarejestrowana w Luksemburgu, a firma jest największym w Europie producentem roślin oleistych, soi warzywnej i rzepaku (Morozowa, 2020).

³⁸ region na południu nad Morzem Czarnym i Azowskim – GZ.

³⁹ miasto w Kraju Stawropolskim, na przedgórzu Wielkiego Kaukazu, kurort balneologiczny – GZ.

⁴⁰ Kaukaskie Wody Mineralne – zespół uzdrowisk na terenie Kraju Stawropolskiego na zboczach Kaukazu, znany od XVIII wieku, dokąd zawsze jeździli słynni poeci, pisarze, kompozytorzy, politycy, celebryci. Słynie z leczniczych wód, klimatu i widoków – GZ.

⁴¹ największa partia polityczna w Rosji, zaplecze prezydenta Putina. Jej przedstawiciele posiadają 343 na 445 miejsc w niższej izbie parlamentu – Dumie Państwowej – GZ.

15. Ewgenija Gurjewa (ros. Евгения Гурьева)

Fotografia 15. Ewgenija Gurjewa.

Źródło: <https://www.liveinternet.ru/users/katiava/post408471723/> (dostęp: 20.07.2020).

Ewgenija Gurjewa urodziła się w 1958 roku. Ukończyła Moskiewski Instytut Lotniczy na specjalności konstrukcja i produkcja sprzętu radiowego. Przez wiele lat pracowała jako inżynier radiowy w Centralnym Zarządzie Połączeń Lotniczych „Aeroflotu”⁴² na lotnisku Szeremietiewo⁴³. Pracowała również w Merii (urzędzie miasta) Moskwy jako inżynier działu naukowo-badawczego. Od 2007 roku jest właścicielką 4,82% akcji holdingu „FosAgro” («ФосАгро») – największego w Europie producenta nawozów fosforowych. Wyszła za mąż za Andrieja Gurjewa⁴⁴ – kolegę z czasów szkolnych, byłego senatora. Ich syn – też Andriej – jest prezesem zarządu „FosAgro”, a córka Julia pracuje z matką z założonej przez nią z mężem Fundacji Charytatywnej Andrieja Gurjewa. Od lat jest na liście najbogatszych Rosjanek – w 2013 roku jej majątek wynosił 22,7 mln dolarów (na podstawie deklaracji podatkowej męża uznano ją za najbogatszą w Rosji żonę parlamentarzysty), posiadali 7 mieszkań, domy, działki, 4 samochody Rolls Royce, Mercedes Benz, Range Rover, motor Harley-Davidson. Obecnie jej majątek szacuje się na 390 mln dolarów (*Биография – Евгения Гурьева, 2020*).

⁴² rosyjski narodowy przewoźnik lotniczy, największa linia lotnicza, założona w 1923 roku – GZ.

⁴³ największe lotnisko międzynarodowe w Moskwie i w Rosji – GZ.

⁴⁴ polityk, przedsiębiorca, miliarder, w latach 2001-2013 senator z obwodu murmańskiego, wiceprezes Rosyjskiego Związku Chemików, „Mistrz Sportu” – judo, „Zasłużony Trener”, laureat wielu nagród państwowych i cerkiewnych, m.in. za budowę i rekonstrukcję klasztorów i cerkwi – GZ.

16. Tatiana Kuzniecowa (ros. Татьяна Кузнецова)

Fotografia 16. Tatiana Kuzniecowa.

Źródło: <https://finparty.ru/personal/tatyana-kuznetsova/> (dostęp: 18.07.2020).

Tatiana Kuzniecowa urodziła się w 1960 roku w Dalnierzeczeńsku w Kraju Nadmorskim⁴⁵. Ukończyła prawo w Dalekowschodnim Uniwersytecie Państwowym. Jest profesorem nauk technicznych. Od 1986 roku pracowała jako radca prawny w „Purnieftiegazgeologia” (ros. «Пурнефтегазгеология»). W 1993 roku została wicedyrektorem ds. prawnych w Państwowym Przedsiębiorstwie Geologicznym, a po 3 latach – dyrektorem ds. marketingu. W 1998 roku została wicedyrektorem „Nordpipes” («Нордпайпс»). Od 2002 roku pracuje w „Novatek” (ros. «Новатэк»)⁴⁶ jako szefowa działu prawnego, a także wiceprezes zarządu. Nagrodzona orderem „Za zasługi wobec Ojczyzny” II stopnia. Jej majątek szacuje się na 460 mln dolarów (*Биография – Татьяна Кузнецова*, 2020). O jej życiu praktycznie nie ma więcej informacji w rosyjskim Internecie. Jest jedną z najbardziej tajemniczych kobiet biznesu, trudno nawet znaleźć jej zdjęcie. Prawdopodobnie jest niezamężna, nie ma dzieci i życie poświęciła tylko karierze (*Татьяна Кузнецова...*, 2018).

⁴⁵ najdalej wysunięta na południowy wschód jednostka administracyjna Rosji, graniczy z Chinami, Koreą Północną i Morzem Japońskim – GZ.

⁴⁶ „Novatek” zajmuje 4 miejsce na świecie pod względem zasobów gazu skroplonego – GZ.

17. Marina Siedych (ros. Марина Седых)

Fotografia 17. Marina Siedych.

Źródło: <http://vs.tpprf.ru/ru/pravlenie/sedykh-marina-vladimirovna.php> (dostęp: 21.07.2020).

Marina Siedych – dyrektor generalny „Irkuckiej Firmy Naftowej” («Иркутская нефтяная компания») ⁴⁷ – urodziła się w 1960 roku w Irkucku ⁴⁸. W 1993 roku ukończyła prawo w Irkuckim Uniwersytecie Państwowym i rozpoczęła pracę jako radca prawny w Szkotowskiej Spółce Spożywczej (ros. Шкотовское райпо), a potem 8 lat pracowała w dziale prawnym Irkuckiego Zakładu Przemysłu Ciężkiego (ros. Иркутский завод тяжелого машиностроения). Następnie została radcą prawnym w firmie „Vostsibneftegazgeologia” (ros. «Востсибнефтегазгеология»). W 2000 roku wraz z przedsiębiorcą Nikołajem Bujnowem założyła „Irkucką Firmę Naftową” i została dyrektorem generalnym z 10,1% akcji tej firmy. Od 2008 roku jest również dyrektorem generalnym i członkiem rady nadzorczej „INK-Kapital” (ros. «ИНК-Капитал»). W latach 2013-2018 była deputowaną Zgromadzenia Ustawodawczego obwodu irkuckiego z ramienia partii „Jedna Rosja”. Od 20013 roku zajmuje się działalnością charytatywną – pomaga finansowo organizacji społecznej pomocy dzieciom z ograniczonymi możliwościami i rozwojem „Promyk Nadziei” (ros. «Лучик надежды») w regionie niżnieilimskim w obwodzie irkuckim. W 2014 roku założyła własną fundację pod taką samą nazwą (*Биография – Марина Седых*, 2020). W 2020 roku została członkiem zarządu Rosyjskiego Związku Przemysłowców i Przedsiębiorców (Российский союз промышленников и предпринимателей) – instytucji zrzeszającej największe rosyjskie przedsiębiorstwa, naukowców i działaczy społecznych (*Глава Иркутской нефтяной компании...*, 2020). Jej majątek szacuje się na 320 mln dolarów. Jest zamężna, ma córkę Anastazję – hokeistkę, która gra w rosyjskiej hokejowej reprezentacji narodowej (*Седых Марина...*, 2018).

⁴⁷ największy prywatny producent węgłowodoru na Syberii Wschodniej, jedyna firma w obwodzie irkuckim wydobywająca ropę naftową na skalę przemysłową – GZ.

⁴⁸ miasto na Syberii, nad rzeką Angarą, centrum gospodarcze, kulturalne i naukowe Syberii – GZ.

18. Elena Baturina (ros. Елена Батурина)

Fotografia 18. Elena Baturina.

Źródło: <https://1prime.ru/business/20191024/830449462.html> (dostęp: 13.07.2020).

Najbogatsza Rosjanka-miliarderka, majątek której szacuje się na 1200 mln dolarów, wdowa po byłym merze Moskwy Juriju Łużkowie⁴⁹, urodziła się w Moskwie w 1963 roku w rodzinie robotników zakładu „Frezer”. Po ukończeniu szkoły średniej poszła na studia zaoczne do Instytutu Zarządzania im. S. Ordżonikidze i jednocześnie w latach 1980-1982 pracowała razem z rodzicami w zakładzie „Frezer”. Potem pracowała w Instytucie Problemów Ekonomicznych Rozwoju Gospodarki Narodowej w Moskwie, była członkiem Komisji Moskiewskiego Komitetu Wykonawczego ds. Działalności Spółdzielni. W 1986 roku ukończyła studia. W 1987 roku poznała Jurija Łużkowa, który wówczas był drugą osobą w Moskiewskim Komitecie Wykonawczym, dokąd sama trafiła do pracy jako 24-letnia absolwentka. Od razu przypadli sobie do gustu, chociaż Łużkow był żonaty. W 1988 roku zmarła mu żona. W 1991 roku Elena przeprowadziła się do Jurija, a po 3 miesiącach pobrali się. W 1992 roku urodziła się im córka Elena, a 2 lata później Olga. Łużkow miał 2 synów z pierwszego małżeństwa – starszy syn Michaił nie akceptował macochy, która była od niego młodsza, a młodszy syn Aleksander znalazł z nią wspólny język.

W 1991 roku Jurij Łużkow stanął na czele Moskiewskiej Rady Miejskiej (po ros. Правительство Москвы, czyli dosłownie Rząd Moskwy), a rok później został merem Moskwy (czyli odpowiednikiem prezydenta miasta).

Początki Eleny w biznesie to jeszcze 1989 rok, kiedy pod koniec istnienia Związku Radzieckiego, wspólnie z bratem Wiktorem, założyła spółdzielnię. Pierwsza firma zajmowała się szerokim spektrum działalności – sprzedażą i instalacją oprogramowania komputerowego, sprzedażą elektroniki. W 1991 roku, również z bratem, założyła kolejną firmę – „Inteco”, która zajmowała się sprzedażą wyrobów z polimeru. Wykorzystując niszę na rynku, wkrótce „Inteco” zajęło 1/4 rynku wyrobów z plastiku. W 1998 roku wygrała przetarg na dostawę 80 tys. krzeseł plastikowych dla stadionu „Łuźniki”⁵⁰ w Moskwie.

⁴⁹ Jurij Łużkow (1936-2019), w 1992 roku mianowany dekretem przez Borysa Jelcyna na mera Moskwy, potem zwyciężył w wyborach i rządził stolicą do 2010 roku (18 lat). Jeden z założycieli partii „Jedna Rosja”, od lat rządzącej partii pod przewodnictwem Putina. Po stwierdzeniu, że rekomendowanie Miedwiediewa na prezydenta było pomyłką Putina został odwołany przez prezydenta Meidwiediewa i oskarżony o korupcję i razem z żoną opuścił Rosję. Był znany ze swoich rasistowskich poglądów, defraudacji i wspierania kontraktów swojej żony, dzięki którym została najbogatszą Rosjanką (*Zmarł wieloletni...*, 2019).

⁵⁰ stadion rosyjskiej drużyny narodowej może pomieścić ponad 81 tys. osób – GZ.

Po 10 latach firma poszerzyła działalność o nieruchomości, budownictwo, inwestycje w akcje, m.in. słynnych firm jak „Gazprom”⁵¹ czy „Sberbank”⁵². Elena zaczęła wspierać edukację, kulturę, sztukę, turnieje golfowe (była sponsorem Russian Golf Championship), wyścigi konne (w latach 1999-2005 była prezesem Rosyjskiej Federacji Sportu Konnego), zainicjowała organizację charytatywną „Odrodzenie rosyjskiej grupowej tradycji pomocy w budowie domu” (ros. «Возрождение русской традиции коллективной помощи в строительстве дома» – «Дом всем миром»), w ramach której pomagała rozwiązać problemy mieszkaniowe biednym, sama podarowała mieszkania w kilku miastach.

W 2002 roku założyła firmę-córkę „Inteco” – „Strategi”, która zaczęła budować domy. Kupiła również 2 cementownie, w tym „Osłocement” – największego w centralnej Rosji producenta cementu. W 2004 roku kupiła kilka kolejnych cementowni, jednak w 2008 roku odsprzedała wszystkie słynnej firmie „Ewrocement” (ros. Евроцемент) i nabyła akcje „Gazpromu” i „Sberbanku”, które potem z zyskiem odsprzedała, spłaciła kredyty i kupiła mnóstwo nowych firm oraz zajmowała się budownictwem mieszkaniowym.

Od 2007 roku odrodziła tradycję „Rosyjskich sezonów”⁵³ za granicą, organizując w Austrii Boże Narodzenie z udziałem rosyjskich muzyków i zespołu śpiewu i tańca. Zorganizowała również Międzynarodowy Festiwal „Jazza Nova”.

W 2005 roku brat Eleny dowiedział się z gazet, że został zwolniony przez siostrę ze stanowiska wiceprezesa „Inteco”. Prawdopodobnie chodziło o jego dążenia do zwiększenia pakietu akcji firmy i nielegalne transakcje, które Elena oceniła jako kradzież (*Forbes проанализировал...*, 2020).

W 2009 roku firma „Inteco” wybudowała w Astanie⁵⁴ „Moscow Park” – centrum rozrywkowo-biznesowe z restauracjami, kawiarniami, hotelem. W 2010 roku w Petersburgu otworzyła hotel „Nowy Peterhof”, pomagała ofiarom pożarów w rejonie tulskim⁵⁵. W 2010 roku, według Forbsa, została 3. najbogatszą kobietą świata, z majątkiem 2,9 mld dolarów.

Po dymisji Łużkowa ze stanowiska mera Moskwy w 2010 roku (podobno popadł w niełaskę prezydenta Miedwediewa, gdyż nie chciał pomóc mu w walce o reelekcję), zysk „Inteco” zmniejszył się dwukrotnie i Elena odsprzedała „Inteco” firmie-córcie „Sberbanku” (podobno za 1,2 mld dolarów). Wówczas z mężem wyjechała do Austrii, a potem do Londynu, gdzie 2 lata wcześniej kupiła największą rezydencję w Anglii po Pałacu Buckingham – Witanhurst⁵⁶.

⁵¹ rosyjski koncern państwowy, największy na świecie wydobywca gazu ziemnego – GZ.

⁵² największy bank w Rosji i Europie Wschodniej, należy w ponad 50% do rosyjskiego Banku Centralnego, a założony był w czasach carskich w 1841 roku – GZ.

⁵³ „Rosyjskie sezony” – zespół założony w 1907 roku przez impresaria Siergieja Diagilewa w Paryżu, a potem w Monte Carlo w celu popularyzacji za granicą rosyjskiego baletu, malarstwa i poezji. W balecie tańczyła m.in. primabalerina Matylda Krzesińska, kostiumy projektował Pablo Picasso, a muzykę komponowali Igor Strawieński, Siergiej Prokofjew czy Claude Debussy. Na bazie baletu powstał New York City Ballet – GZ.

⁵⁴ obecnie Nur-Sułtan – stolica Kazachstanu – GZ.

⁵⁵ zachód europejskiej części Rosji – GZ.

⁵⁶ powszechnie wiadomo w Rosji i Wielkiej Brytanii, że Baturina jest właścicielką pałacu. W 2008 roku oficjalnie pałac kupiła firma „Safran Holdings Limited”, która jest zarejestrowana na Wyspach Dziewiczych. Gazety brytyjskie spekulowały, że to Baturina kupiła obiekt, chociaż oficjalnym właścicielem został rosyjski magnat i były senator Andriej Gurjew. Baturina założyła sprawę gazecie „Sunday Times” po wielu publikacjach na temat prób przebudowy rezydencji przez nią. Sąd nakazał gazecie sprostowanie i przeprosiny Baturinej. Gurjew zaś stwierdził, że nie jest właścicielem, a zarządza w imieniu innej firmy-właściciela (Valieva, 2015).

Elena zajęła się hotelarstwem – wybudowała hotel „Grand Tirolia”, otworzyła hotel „Quisisana Palace w Karlowych Warach, „Morrison” w Dublinie i developingiem – sponsorowała obiekty w USA, na Cyprze, w Kazachstanie. W 2016 roku kupiła kompleks biur na Brooklynie.

Baturina jest założycielką Fundacji Charytatywnej „Noosfera”, która ma za zadanie wspieranie tolerancji w społeczeństwie w Rosji, a obecnie w Londynie. Prowadzi Fundację „Be Open”, która ma na celu wspieranie młodych utalentowanych ludzi, organizowanie konkursów, festiwali, konferencji na całym świecie, a zwłaszcza w Londynie.

Elena jest właścicielką stajni koni rasowych „Wejedern” (ros. «Веедерн»), która istnieje od XVIII wieku w obwodzie kaliningradzkim.

Jest właścicielką jednej z największych na świecie kolekcji cesarskiej porcelany rosyjskiej. W 2011 roku podarowała Muzeum „Carycyno” 40 sztuk z tej kolekcji.

Obecnie aktywnie zajmuje się inwestowaniem w panele słoneczne na południu Europy (Grecja, Cypr), budownictwem membranowym (nabyła większościowy pakiet akcji niemieckiej firmy „Hightex GmbH”) (Асонова, 2009).

Baturina i jej mąż wielokrotnie byli bohaterami skandali, licznych publikacji, oskarżeń. Po zdymisjonowaniu Łużkowa w 2010 roku prokuratura rosyjska rozpoczęła śledztwo w sprawie machinacji między Baturiną a samorządem Moskwy. Jedną z osób, która publicznie oskarżała Łużkowa i Baturiną, był Borys Niemcow⁵⁷, zamordowany w 2014 roku. Chodziło o gigantyczne malwersacje w „Banku Rosji” (Trusewicz, 2018).

W 2019 roku, na skutek niestawienia się przed sądem Republiki Kałmucji, został wysłany za Baturiną list gończy. Chodziło o zniesławienie menedżera jej brata (*Najbogatsza Rosjanka...*, 2019). W maju 2020 roku sąd nagle zakończył postępowanie ze względu na rezygnację oskarżyciela i brak znamion przestępstwa (Филипенюк, Парфентьева, 2020).

⁵⁷ były wicepremier (1997-1998), minister paliw i energetyki (1997), jeden z najsłynniejszych opozycjonistów, obrońca praw człowieka, organizator protestów przeciwko wyborom Putina na prezydenta Rosji, przeciwnik aneksji Krymu, zastrzelony w pobliżu Kremla w 2015 r. – GZ.

19. Łarisa Sinelszczykowa (ros. Лариса Синельщикова)

Fotografia 19. Łarisa Sinelszczykowa.

Źródło: https://www.vokrug.tv/person/show/larisa_sinelschikova/ (dostęp: 28.07.2020).

Łarisa Sinelszczykowa – menadżer medialny, producent, była prezes grupy „Krasnyj Kwadrat” («Красный квадрат») – urodziła się w 1963 roku w Psebaju w kraju krasnodarskim. W 1984 roku ukończyła Rosyjski Instytut Sztuki Teatralnej na specjalności reżyser. W 1993 roku rozpoczęła pracę w prywatnej telewizji „TV-6” («ТВ-6»), a po kilku miesiącach została szefową firmy reklamowej „TV-6 Media” («ТВ-6 Медиа») – pierwszej rosyjskiej agencji reklamowej, wchodzącej w struktury telewizji i świadczącej dla niej usługi. W 1998 roku została dyrektorem generalnym kanału telewizyjnego „VID” («ВИД»), głównego producenta programów dla telewizji państwowej „ORT” («ОРТ»). W latach 2001-2007 pełniła funkcję prezesa rady nadzorczej „VID” i odnosząc liczne sukcesy, postanowiła założyć własną firmę. W 2007 roku powstała firma „Krasnyj Kwadrat” – pierwszy rosyjski holding telewizyjny, produkujący programy dla telewizji „Pierwszy kanał” (ros. «Первый канал»), „Rossija 1” («Россия 1») i in. Do 2014 roku Sinelszczykowa była producentką takich słynnych programów, jak: „Gołos” («Голос» – „The Voice”), „Gołos. Dieti” («Голос. Дети» – „The Voice. Kids”), „Fabryka zwiozd” (ros. «Фабрика звезд» – „Star Factory”), „Uгадаj mielodiju” (ros. «Угадай мелодию» – „Jaka to melodia”), „Tancy so zwiozdami” («Танцы со звездами» – „Taniec z gwiazdami”) itd. W 2006 roku za zasługi dla telewizji otrzymała order „Za zasługi dla Ojczyzny”, a w 2009 roku nagrodę „TEFI”⁵⁸ za „Eurowizję” w Moskwie.

W latach 1998-2010 była w związku ze słynnym producentem telewizyjnym i dyrektorem telewizji państwowej „Pierwszy kanał” – Konstantynem Ernstem i uczestniczyła w jego projektach biznesowych, a w mediach nazywano ją „żoną Ernsta”, chociaż nigdy za niego nie wyszła za mąż. Z pierwszym mężem rozwiodła się, ma z nim córkę i syna. Łarisa wyprodukowała również kilka filmów dla telewizji.

W 2014 roku w Internecie pojawiła się informacja, że Ernst próbował popełnić samobójstwo po ostatecznym rozstaniu z Łarisą i rozmowie z prezydentem Putinem. Wszystko to zbiegło się w czasie ze sprzedażą 51% akcji „Krasnego Kwadratu” miliarderoi Arkademu Rotenbergowi (Łarisa Синельщикова, 2010-2019). Rok później Rotenberg odkupił od Sinelszczykowej pozostałe 49%. W 2016 roku Łarisa przekazała 5 producentom 60% akcji „Pierwszego Wydawnictwa Muzycznego” («Первое музыкальное издательство»), które posiadała od 2007 roku. Było to największe rosyjskie wydawnictwo muzyczne, współpracujące z największymi gwiazdami estrady (Simakov, 2016).

⁵⁸ ТЕФИ (ros. ТЭФИ) – rosyjska nagroda telewizyjna za wybitne osiągnięcia w sztuce telewizyjnej, odpowiednik amerykańskiej „Emmy” – GZ.

20. Olga Uskowa (ros. Ольга Ускова)

Fotografia 20. Olga Uskowa.

Źródło: <http://d-russia.ru/my-ne-govorim-cto-nuzhno-ubrat-inostranye-it-sistemy-my-govorim-ix-nado-podvinut.html> (dostęp: 27.07.2020).

Olga Uskowa, programistka i businesswoman, urodziła się w 1964 roku w rodzinie programistów. W 1986 roku ukończyła wydział cybernetyki w Moskiewskim Instytucie Stali i Stopów i od razu rozpoczęła studia doktoranckie w zakresie sieci włókien optycznych. W latach 1988-1991 pracowała w Instytucie Naukowa Badawczym Badań systemowych Akademii Nauk ZSRR, a w latach 1991-1992 w Instytucie Analizy Systemowej Rosyjskiej Akademii Nauk. W 1992 roku założyła firmę „Cognitive Technologies”, która po 3 latach działania składała wszystkie skanery „Hewlett-Packard” w Rosji. W 1999 roku została prezesem grupy „Cognitive Technologies”. Uskowa współpracowała z Ministerstwem Łączności, pomagała we wdrożeniu różnorodnych programów IT w Rosji. W 2006 roku założyła i została prezesem Narodowego Stowarzyszenia Innowacji i Rozwoju Technologii Informatycznych, jest sponsorem drużyny Narodowego Badawczego Uniwersytetu Technologicznego w Moskwie. W latach 2013-2016 była członkiem Komisji Dumy Państwowej ds. rozwoju strategicznych systemów informatycznych, gdzie aktywnie działała na rzecz wspierania rosyjskich programistów, zwłaszcza w dobie sankcji amerykańskich. Od 2008 roku poświęca się stworzeniu robotów i technologii na bazie sztucznej inteligencji. Jest inicjatorką projektu stworzenia inteligentnego systemu sterowania bez pilota środkami transportu, współpracy technologicznej z Chinami i stworzenia pierwszego rosyjskiego samochodu bez kierowcy, wspólnie z Ministerstwem Edukacji i Nauki i spółką „KAMAZ”.

Jest prezesem zarządu Fundacji Rosyjskiej Sztuki Abstrakcyjnej i propaguje sztukę za granicą, organizując wystawy rosyjskich abstrakcjonistów. W 2017 roku była inicjatorką organizacji największego na świecie hackathonu (zawody programistów) w zakresie sztucznej inteligencji do samochodów bez kierowcy (*Ольга Ускова, 2017*).

Laureatka wielu nagród w zakresie technologii IT, od wielu lat uważana za jedną z najwybitniejszych kobiet biznesu, które odniosły sukces, „Zasłużony Przedsiębiorca Rosji”.

21. Elena Rybołowlewa (ros. Елена Рыболовлева)

Fotografia 21. Elena Rybołowlewa.

Źródło: http://rucompromat.com/persons/rybolovleva_elena (dostęp: 17.07.2020).

Milionerka Elena Rybołowlewa urodziła się w 1967 roku w Permiu. W 1988 roku ukończyła Permski Instytut Medyczny, a rok wcześniej wyszła za mąż za Dymitra Rybołowlewa. W 1989 roku urodziła pierwszą córkę. Pod koniec lat 80. małżeństwo Rybołowlewów zajęło się biznesem. Najpierw otworzyli prywatną klinikę, a zyski zainwestowali w różne przedsiębiorstwa – w 1995 roku Dymitrij został współwłaścicielem firmy „Urałkalij” (ros. «Уралкалий»)⁵⁹, potem zdobył akcje firmy „Solwinit” (ros. «Сольвинит»), „Azot” (ros. «Азот»), „Metafrax” (ros. «Метафракс»), „Solikamskbumprom” «Соликамскбумпром»). Małżeństwo przeprowadziło się do Szwajcarii, gdzie w 2001 roku urodziła się im druga córka. Pomimo sukcesów finansowych w rodzinie zaczęły się problemy i Elena złożyła w Szwajcarii pozew rozwodowy. Podobno przyczyną rozkładu małżeństwa były notoryczne zdrady i orgie, które urządzał mąż z młodymi modelkami. W 2014 roku sąd w Genewie zobowiązał Dymitra do oddania żonie 4,5 mld dolarów, nieruchomości w Szwajcarii i biżuterii. Rok później sąd wyższej instancji zmniejszył sumę do 600 mln dolarów i 2 domów w Szwajcarii. W międzyczasie Dymitr próbował ukryć część swoich aktywów na Cyprze i Wyspach Dziewiczych, a Elenę aresztowano na wniosek męża na Cyprze za kradzież pierścionka „Graff” o wartości 25 mln dolarów, który wcześniej dostała w prezencie od męża. Po wyjaśnieniach została jednak szybko zwolniona (Мельник, 2020).

Po rozwodzie i otrzymaniu olbrzymiego majątku Elena od razu trafiła na listę 200 najbogatszych Rosjerek i została pierwszą, która uzyskała takie środki na skutek rozwodu. W 2016 roku była już 2. na liście najbogatszych Rosjerek, a od 2019 roku zajmuje 4. miejsce.

Czym się obecnie zajmuje, nie wiadomo. Podobno jest prywatnym inwestorem (*Биография – Елена...*, 2014). W 2018 roku uzyskała obywatelstwo Malty (płacąc podobno 900 tys. euro), a oficjalnie mieszka w Szwajcarii (*За год Елена...*, 2018).

Były mąż Eleny jest prezesem i właścicielem klubu FC Monaco, przyjacielem księcia Alberta II. Podobno kupił rezydencję od prezydenta Trumpa, ale oficjalnie Biały Dom zaprzecza (Проскурнина, 2017)⁶⁰.

⁵⁹ jeden z największych na świecie producentów chlorku potasu. Dzięki temu Dymitr Rybołowlew jest jednym z najbogatszych Rosjan – GZ.

⁶⁰ Klub FC Monaco podobno Rybolovlev kupił za symboliczne 1 euro, obiecując księciu Albertowi zainwestowanie minimum 100 mln euro. Oficjalnie nabył 66,67% akcji od rodziny Grimaldich. Rezydencję na Florydzie, która należała do Trumpa, Rybolovlev kupił za 98,5 mln dolarów – GZ.

22. Olga Bieljawcewa (ros. Ольга Белявцева)

Fotografia 22. Olga Bieljawcewa.

Źródło: <https://www.forbes.ru/profile/265277-belyavceva> (dostęp: 17.07.2020).

Olga Bieljawcewa – milionerka, właścicielka firmy „Progress” («Прорпесс»), majątek której szacuje się na 500 mln dolarów – urodziła się w 1969 roku w obwodzie lipieckim. Ukończyła Instytut Prawa Międzynarodowego i Ekonomii. W wieku 21 lat, po urodzeniu syna, została pakowaczką w zakładzie produkującym konserwy, lecz już po kilku tygodniach została głównym ekonomistą. W 1992 roku zakład został sprywatyzowany, a na początku lat 2000 wykupił akcje lipieckiego przedsiębiorstwa „Progress”, producenta soków i żywności dla dzieci. Przedsiębiorstwo zmieniło nazwę na „Lebiedianskij” (ros. «Лебедянский») i zostało liderem rynku soków i żywności dla dzieci nie tylko w Rosji, ale i Europie Wschodniej. Olga założyła firmę „Assol” sp. z o.o. (ООО «Ассоль»), która była dystrybutorem soków koncernu „Lebiedianskij”, stając się współwłaścicielką koncernu z 19,9% akcji o wartości 760 mln dolarów. W 2008 roku koncern został sprzedany PepsiCo za 1,36 mld dolarów, co było najdroższą transakcją w historii Rosji. Bieljawcewa zachowała swoje akcje formy „Progress” i ze sprzedaży koncernu „Lebiedianskij” otrzymała 330 mln dolarów. W 2016 roku zamknęła „Assol” i założyła „Beepak” («Бипак») – firmę produkującą karton i opakowania, a także „Beeplast” («Бипласт») – producent opakowań. W tym samym roku sprzedała „Bipak” za 2,8 mld rubli. Obecnie jest akcjonariuszem firm „Progress” (35% akcji), „Beeplast” i „Agronom-sad” («Агроном-сад»). Firma „Beeplast” produkuje części do lodówek i pralek „Indesit”, krzesła plastikowe dla Ikea. „Agronom-sad” zajmuje się uprawą jabłek na powierzchni 6 tys. ha. Bieljawcewa nie udziela wywiadów, chroni swoją prywatność (Дерябина, Воронина, Шамакина, 2015).

Ma troje dzieci. Drugi raz wyszła za mąż za przedsiębiorcę Wisę Mizajewa (*Биография – Ольга...*, 2020). Obecnie jest właścicielką marki produktów dla dzieci „FrutoNiania” («Фрутоняня»), która zajmuje 15% rynku rosyjskiego produktów żywnościowych dla dzieci. Opracowała również słynne marki soków „Ja” («Я»), „Tonus” («Тонус»), „Fruktowyj sad” («Фруктовый сад»).

Olga jest właścicielką rezydencji w prestiżowej dzielnicy Rublowka⁶¹, kilku Mercedesów i Ferrari, a także inwestuje w nieruchomości (Харитошин, 2009).

⁶¹ zachodnia dzielnica Moskwy, w której mieszkali Lenin, Stalin, Breżniew, Jelcyn, a obecnie Putin, Miedwiediew i inni najważniejsi politycy Kremla oraz milionerzy – GZ.

23. Natalia Opalewa (ros. Наталия Опалева)

Fotografia 23. Natalia Opalewa.

Źródło: <https://snob.ru/entry/155179/> (dostęp: 20.07.2020).

Natalia Opalewa – wiceprezes Zarządu „Łanta-Bank” («Ланта-Банк»), członek rady nadzorczej kilku firm, w tym „GV Gold”, właścicielka prywatnego muzeum i kolekcjonerka sztuki, której majątek wynosi 340 mln dolarów – urodziła się w 1969 roku. Dzieciństwo spędziła na Kostaryce, gdzie jej ojciec był radzieckim dyplomatą. Tam też urodziła się jej siostra, a język hiszpański uważa za ojczysty (Соловьев, 2018). W 1991 roku ukończyła Wydział Ekonomii Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego jako nauczyciel ekonomii politycznej. W 1994 roku uzyskała tytuł doktora nauk ekonomicznych. Od 1991 roku pracowała w „Inkombanku” («Инкомбанк»), a w 1993 roku rozpoczęła pracę w banku „Gloria-Bank” («Глория-Банк»), który zbankrutował w 1995 roku. Poszła na rozmowę kwalifikacyjną do „Łanta-Bank” i od razu została przyjęta na stanowisko kierownika działu papierów wartościowych. Właściciel banku – Dokuczajew – postanowił wokół swojego banku stworzyć holding zrzeszający przedsiębiorstwa wydobywające złoto. Zainteresował się złożem Golec Wysoczajczyj (ros. Голец Высочайший), który należał do państwowej firmy „Lenzołoto”. „Łanta-Bank” wspólnie z „Lenzołoto” założyły firmę „Wysoczajczyj” i holding „GV Gold” i pierwsze złoto wydobyły w 2001 roku. W 2007 roku Fundusz Inwestycyjny „Blackrock” nabył 10% akcji, „Lenzołoto” dostało tylko 7%, a głównymi udziałowcami zostali Dokuczajew, jego kolega Walerian Tichonow i Natalia Opalewa (po 25%), która obecnie jest wiceprezesem zarządu i posiada 20,4% akcji. Przez lata zmieniała się struktura własności firmy, dokupowano nowe złoża, a w 2011 roku pojawił się nowy udziałowiec – Europejski Bank Rekonstrukcji i Rozwoju (5,26% akcji), który oszacował wartość firmy na 1 mld dolarów. Obecnie Opalewa coraz więcej czasu spędza w swoim „Muzeum AZ” («Музей AZ»), które założyła w Moskwie w 2015 roku, kupując obrazy Anatolija Zwieriewa⁶² (Яковенко, 2018). Jej kolekcja liczy ponad 2 tys. obrazów malarzy z lat 60. XX wieku (Гершкович, 2016). Organizuje wystawy obrazów w Rosji i we Włoszech, m.in. we Florencji w ramach dialogu rosyjsko-włoskiego zorganizowała wystawę obrazów ze swojego muzeum połączoną z pokazem filmu Andrieja Tarkowskiego⁶³ (Щуренков, 2018).

Jest zamężna i ma dwoje dzieci (*Бιοграфия – Наталия Опалева*, 2020), jednak nic więcej o nich nie wiemy.

⁶² Anatolij Zwierjew (ros. Анатолий Зверев) – 1931-1986, rosyjski malarz awangardysta i nonkonformista, grafik – GZ.

⁶³ Andriej Tarkowski (ros. Андрей Тарковский) – 1932-1986 – reżyser filmowy i teatralny, scenarzysta, aktor, uważany za jednego z największych artystów w historii sztuki filmowej. W 1982 roku wyemigrował z ZSRR do Włoch, a potem do Francji. Laureat wielu nagród na festiwalach w Cannes, Wenecji. Najsłynniejsze filmy, to m.in. „Andriej Rublow” («Андрей Рублев»), „Solaris” («Солярис»), „Stalker” («Сталкер»), „Tempo di viaggio” („Czas podróży”), „Nostalgia” („Nostalgia”), „Sacrificio” („Ofiarowanie”) – GZ.

24. Tatiana Bakalczuk (ros. Татьяна Бакальчук)

Fotografia 24. Tatiana Bakalczuk.

Źródło: <https://www.rbc.ru/business/17/10/2019/5da6ff149a79471dc9099051> (dostęp: 16.07.2020).

Tatiana Bakalczuk – 2. najbogatsza Rosjanka (w okresie od lutego do kwietnia 2020 roku zajmowała 1. miejsce), miliarderka z koreańskimi korzeniami, właścicielka sklepu internetowego „Wildberries”. Jej majątek szacuje się na 1,2 mld dolarów. Tatiana urodziła się w 1975 roku. W 1997 roku ukończyła Moskiewski Państwowy Instytut Społeczno-Humanistyczny i została nauczycielką języka angielskiego.

Na początku lat 2000 wyszła za mąż za Władysława Bakalczuka, radiofizyka. Po urodzeniu pierwszej córki w 2004 roku (obecnie ma czworo dzieci, na temat płci pozostałych trojga dzieci nic nie wiadomo) nie wróciła do nauczania języka angielskiego i postanowiła razem z mężem założyć sklep internetowy. Zaczęła od sprzedaży wyrobów niemieckich firm „Otto” i „Quelle”. W tym celu w 2004 roku założyła własną firmę „Wildberries”. Rok później poszerzyła działalność – wynajęła biuro i magazyn, zatrudniła kurierów, pracowników biura. Zaczęła sprzedawać towary europejskich producentów, zajęła się promocją, sesjami fotograficznymi i sprzedażą obuwia. Obecnie jej sklep internetowy każdego dnia odwiedza ponad milion użytkowników, a asortyment sprzedawanych towarów zawiera ponad 7000 marek, co sekundę ktoś zamawia towar. Po rozszerzeniu firmy powiększyła biuro, które obecnie znajduje się w wiosce Milkowo pod Moskwą, gdzie pracuje ponad 400 osób. Pomimo wielkiego sukcesu chroni swoją prywatność, nie publikuje zdjęć w sieciach społecznych, nie uczestniczy w imprezach (Даниличева, 2020). Tylko raz udzieliła wywiadu (dla „Forbes Woman”). Lubi czytać książki, zwłaszcza literaturę dziecięcą i biega (Варшавская, 2020).

W czerwcu 2020 roku poprosiła prezydenta Putina o pomoc w organizacji parków technologicznych dla biznesu w Rosji, w których oprócz zakładów, magazynów, biur będą pokoje zabaw dla dzieci, żeby matki mogły pracować w czasie, kiedy ich dzieci bawią się (Основательница..., 2020).

25. Lilija Rotenberg (ros. Лилия Ротенберг)

Fotografia 25. Lilija Rotenberg.

Źródło: <https://zen.yandex.ru/media/zvezdnaya/3-bogateishie-semi-rossii-5de779486d29c100ac11833a> (dostęp: 17.07.2020).

Lilija Rotenberg – milionerka, współwłaścicielka agencji „TPS Real Estate”, przedstawicielka jednej z najbogatszych rosyjskich rodzin (Rotenbergowie to 2. najbogatsza rodzina w Rosji) – urodziła się w 1978 roku. Jej majątek obecnie to 500 mln dolarów. Do „TPS Real Estate” należy pięć kompleksów handlowych w Moskwie, Soczi, Krasnodarze i Nowosybirsku. Początkowo firma należała do ojca Liliji – Arkadija, bliskiego przyjaciela Putina, który po wprowadzeniu sankcji antyrosyjskich w 2014 roku (po aneksji Krymu) przez Ministerstwo Finansów USA przekazał swoje akcje synowi Igorowi. W 2018 roku Igor został objęty sankcjami USA i przekazał swoje udziały siostrze – Liliji (Калинин, 2019).

Na temat wykształcenia czy kariery biznesowej Liliji nie ma informacji. Prawdopodobnie jest lekarzem z wykształcenia. Wiadomo tylko, że w 2017 roku założyła w Berlinie firmę „Vitalis-Medical” w celu leczenia w Niemczech rodziny, znajomych i pracowników ojca (Комарова, Дзядко, Ткачев, 2018). Prawdopodobnie zamężna. Więcej informacji brak, może ze względu na bliską współpracę i przyjaźń z prezydentem Rosji⁶⁴.

Podsumowanie

W wieku XIX liczne rody kupieckie, które wywodziły się z chłopów pańszczyźnianych, rodzin szlacheckich czy arystokratycznych, budowały własne potęgi i potęgę gospodarczą kraju aż do rewolucji 1917 roku, kiedy tym ludziom zabrano wszystko, a większość z nich opuściła Rosję. Nadeszły czasy Związku Radzieckiego i monopolu państwa na wszystko. Handel prywatny był zakazany, posiadanie waluty obcej traktowane jako przestępstwo. Biznes jednak rozwijał się nielegalnie i wiele osób bogaciło się na spekulacji czy oszustwach w firmach państwowych.

Upadek ZSRR i transformacja systemu gospodarczego otworzyły drogę do biznesu wielu ludziom. Po „dzikiej prywatyzacji” lat 90. XX w. i narodzin klasy oligarchów sytuacja zaczęła się normalizować. Obecnie wśród rosyjskich milionerów i miliarderów są również kobiety. Część z nich swoją ciężką pracą w biznesie zdobyła wielki majątek i szacunek. Są również na liście najbogatszych Rosjanek panie, które nagle stały się milionerkami – na skutek rozwodu i podziału majątku. Są też panie, które dorobiły się dzięki koneksjom i pozycji politycznej mężów.

Lista milionerek rozszerza się, tak jak liczba milionerów w Rosji. Bogate Rosjanki tak dzisiaj, jak i w XIX wieku, wspierają rosyjską sztukę, zajmują się działalnością charytatywną, udzielają się w organizacjach społecznych i politycznych. Dzielą się wiedzą, pieniędzmi i radami. Rosyjskie kobiety biznesu mogą w dzisiejszych czasach stanowić wzorzec dla wielu męczyczyzn.

⁶⁴ Arkady Rotenberg otrzymał od swojego kolegi od czasów dzieciństwa – Władimira Putina – order „Bohatera Pracy” za zasługi w budowie Mostu Krymskiego (Таиров, 2020).

Bibliografia

- Benedyczak, K. (2014). *Русская баба в 15 пословицах*. Pobrane z: <https://inosmi.ru/world/20141207/224768344.html>.
- Forbes проанализировал схему атаки А1 и Виктора Батурина на Елену Батурину. (2020). Pobrane z: <https://regnum.ru/news/economy/2876141.html>.
- Kublik, A. (2014). *Bank Rossija stal się radioaktywny*. Pobrane z: https://wyborcza.pl/1,75399,15666399,Bank_Rossija_stal_sie_radioaktywny.html.
- Najbogatsza Rosjanka Jelena Baturina poszukiwana listem gońcym*. (2019). Pobrane z: <https://fakty.interia.pl/swiat/news-najbogatsza-rosjanka-jelena-baturina-poszukiwana-listem-gonc.nId,4236783>.
- Przechsża, A. (2011). „*Wory w zakonie*”. *Rosyjskie więzienia i tatuaze*. Pobrane z: <https://www.konflikty.pl/historia/publicystyka-i-wywiady/wory-w-zakonie-rosyjskie-wiezienia-i-tatuaze/>.
- Tajemnice rosyjskich miliarderów. Władimir Gusinski: od taksówkarza do magnata medialnego*. (2014). Pobrane z: <https://wiadomosci.wp.pl/tajemnice-rosyjskich-miliarderow-6034075193774721g/17>.
- Trusewicz, I. (2018). *Najbogatsze kobiety Rosji. Baturina znów na pierwszym miejscu*. Pobrane z: <https://www.rp.pl/Gospodarka/310289985-Najbogatsze-kobiety-Rosji-Baturina-znow-na-pierwszym-miejscu.html>.
- Trusewicz, I. (2020). *Najbogatsze kobiety Rosji*. Pobrane z: <https://www.rp.pl/Biznes/302209963-Najbogatsze-kobiety-Rosji.html>.
- Wybory na Ukrainie: na Nadie Sawczenko zagłosowało tylko 8 osób*. (2019). Pobrane z: <https://kresy.pl/wydarzenia/regiony/ukraina/wybory-na-ukrainie-na-nadie-sawczenko-zaglosowalo-tylko-8-osob/>.
- Valieva, L. (2015). *New Yorker Investigation Reveals the Real Owner of Witanhurst, Ending Speculations Around Yelena Baturina*. Pobrane z: <https://www.prnewswire.com/news-releases/new-yorker-investigation-reveals-the-real-owner-of-witanhurst-ending-speculations-around-yelena-baturina-505170681.html>.
- Zabytki literatury staroruskiej: Domostroj*. (2013). Pobrane z: <http://www.sofijon.pl/module/article/one/212>.
- Zaprutko-Janicka, A. (2018). *Carskie imperium pogardy. Jak zamożni Rosjanie 500 lat temu traktowali swoje żony i córki?* Pobrane z: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/2018/10/26/carskie-imperium-pogardy-jak-rosjanie-500-lat-temu-traktowali-swoje-zony-i-corki/>.
- Zmarł wieloletni mer Moskwy Jurij Łużkow*. (2019). Pobrane z: <https://belsat.eu/pl/news/zmarl-wieloletni-mer-moskwy-jurij-luzkow/>.
- 25 богатейших женщин России*. (2019). Pobrane z: <https://www.forbes.ru/rating/385911-25-bogateyshih-zhenshchin-rossii-2019>.
- Агафоклея. Железная леди, живая душа*. (2013). Pobrane z: <https://old.tverlife.ru/news/67938.html>.
- Асонова, Д. (2009). *Елена Батурина, вышедшая из пластмассы*. Pobrane z: <https://www.svoboda.org/a/1508573.html>.
- Биография – Евгения Гурьева*. (2020). Pobrane z: <https://finparty.ru/personal/evgeniya-gureva/>.
- Биография – Елена Рыболовлева*. (2020). Pobrane z: <https://finparty.ru/personal/elena-rybolovleva/>.
- Биография – Марина Седых*. (2020). Pobrane z: <https://finparty.ru/personal/marina-sedykh/>.
- Биография – Наталия Опалева*. (2020). Pobrane z: <https://finparty.ru/personal/nataliya-opaleva/>.
- Биография – Ольга Белявцева*. (2020). Pobrane z: <https://finparty.ru/personal/olga-belyavtseva/>.
- Биография – Ольга Дергунова*. (2020). Pobrane z: <https://finparty.ru/personal/olga-dergunova/>.
- Биография – Татьяна Кузнецова*. (2020). Pobrane z: <https://finparty.ru/personal/tatyana-kuznetsova/>.
- Бойко, С. (2019). *Вдохновившая поэта. «Пиковая дама» Наталья Голицына*. Pobrane z: <http://www.izbrannoe.com/news/lyudi/vdokhnovivshaya-poeta-pikovaya-dama-natalya-golitsyna/>.
- Варвара Алексеевна Морозова: деловая женщина с добрым сердцем*. (2016). Pobrane z: <http://opora-sozidanie.ru/?p=5146>.
- Васильева, Е, Пернатъев, Ю. (2014). *50 знаменитых бизнесменов XIX-начала XX в.* Москва. «Фолио». Pobrane z: <https://public.wikireading.ru/112098>.
- Виряскин, С. (2010). *Советские бизнесмены. Миллионеры из трущоб*. Pobrane z: <https://www.klerk.ru/buh/articles/187596/>.

- В число богатейших россиянок вошли совладелица «Черкизова» и дочь Ротенберга.* (2020). Pobrane z: <https://finance.rambler.ru/business/44055495-v-chislo-bogateyshih-rossiyanok-voshli-sovladelitsa-cherkizova-i-doch-rotenberga/>.
- Варшавская, Ю. (2020). *«На меня будто плита упала»: миллиардер Татьяна Бакальчук о том, как деньги изменили жизнь богатейшей женщины страны.* Pobrane z: <https://www.forbes.ru/forbes-woman/393163-na-menya-budto-plita-upala-milliarder-tatyana-bakalchuk-o-tom-kak-dengi-izmenili>.
- Гершкович, Е. (2016). *Наталья Опалева: «Когда спрашивают не хочу ли я „почистить коллекцию”, мне даже нечего предложить».* Pobrane z: <http://art-and-houses.ru/2016/12/13/nataliya-opaleva-kogda-predlagayut-pochistit-kollektsiyu-mne-priznayus-chestno-dazhe-nechego-predlozhit/>.
- Гершкович, У. (2020). *Дом недели: реставрируется особняк Бахрушина на Новокузнецкой улице.* Pobrane z: <https://moskvichmag.ru/gorod/dom-nedeli-restavriruetsya-osobnyak-bahrushina-na-novokuznetskoj-ulitse/>.
- Глава Иркутской нефтяной компании Марина Седых избрана в состав правления РСПП.* (2020). Pobrane z: <https://www.1sn.ru/244439.html>.
- Голицына (Чернышьева) Наталья Петровна.* (2011). Pobrane z: <http://d1825.ru/viewtopic.php?id=571>.
- Даниличева, В. (2020). *Биография Татьяны Бакальчук – основательницы интернет-магазина WildBerries.ru.* Pobrane z: <https://myrouble.ru/tatyany-bakalchuk-bio/>.
- Девяткина, М., Дергачев, В. (2019). *Большинство россиян заявили о невозможности честного бизнеса в России.* Pobrane z: <https://www.rbc.ru/politics/20/02/2019/5c6c1dd09a79477ebc9646f4>.
- Дергунова Ольга.* (2019). Pobrane z: http://rucompromat.com/persons/dergunova_olga.
- Дерябина, А., Воронина, А., Шамакина, К. (2015). *Первая после Батуриной: как совладелец «ФрутоНяни» вошла в список Forbes.* Pobrane z: <https://www.rbc.ru/business/17/04/2015/552fd3119a7947780fafaf8d>.
- Елисеев, А. (2018). *Про женщин в русских селеньях.* Pobrane z: <https://www.gorodskievosti.ru/2018/02/06/pro-zhenshhin-v-russkih-selenyah/>.
- Изменения в совете директоров «Моего банка».* (2008). Pobrane z: <https://www.klerk.ru/bank/news/104916/>.
- Ирена Лесневская – биография, информация, личная жизнь.* (2014-2020). Pobrane z: <https://stuki-druki.com/authors/lesnevskaya-irena.php>.
- Исследование: богатство женщин в России растет быстрее, чем в мире.* (2020). Pobrane z: <https://ria.ru/20200515/1571469545.html>.
- Калинин, И. (2019). *Дочь миллиардера Ротенберга, владеющая новосибирским ТРЦ, вошла в топ-10 богатейших женщин России.* Pobrane z: <https://www.msn.com/ru-ru/news/other/дочь-миллиардера-ротенберга-владеющая-новосибирским-трц-вошла-в-топ-10-богатейших-женщин-россии/ar-AAJgFso>.
- Коган, Г. (2014). *Все крупные состояния. Те, кого в СССР называли барыгами, на самом деле спасли граждан от дефицита.* Pobrane z: <https://lenta.ru/articles/2014/12/13/zeh/>.
- Комарова, В., Дзядко, Т., Ткачев, И. (2018). *Родственная сделка: почему Игорь Ротенберг продал долю в TPS Real Estate.* Pobrane z: <https://www.rbc.ru/business/24/04/2018/5addb07f9a794761ea858c8c>.
- Комиссарова, А. (2018). *Дамская масть. Эти женщины стали легендами преступного мира СССР. Их уважали воры-мужчины.* Pobrane z: <https://lenta.ru/articles/2018/12/22/badgirls/>.
- Кульбака, Н. (2017). *Великий мужской социализм.* Pobrane z: <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2017/03/07/680157-muzhskoi-sotsializm>.
- Кутузов, Р. (2007). *Отцовский капитал.* Pobrane z: <https://www.forbes.ru/forbes/issue/2007-07/18140-ottsovskii-kapital>.
- Лариса Синельщикова.* (2010-2019). Pobrane z: <https://24smi.org/celebrity/3860-larisa-sinelshchikova.html>.
- Легенды бизнеса. Очень деловые. Честь 2.* (2017). Pobrane z: <https://ponedelnikmag.com/post/ochen-delovye-chast-2>.

- Лесневская, И. (2016). *Президенту РФ Владимиру Путину*. Pobrane z: <https://newtimes.ru/articles/detail/108501/>.
- Лозинская, Р. (2020). *Алексей Александрович Бахрушин*. Pobrane z: https://artchive.ru/artworkers/3516~Aleksej_Aleksandrovich_Bakhrushin.
- Масюк, Е. (2014). *Блоги членов Совета. Ирена ЛЕСНЕВСКАЯ: "Сегодня телевидения нет. Там нет ни одного правдивого слова"*. Pobrane z: http://www.president-sovet.ru/members/blogs/masjuk_e_v/irena-lesnevskaya-segodnya-televideniya-net-tam-net-ni-odnogo-pravdivo/.
- «Мать всех воров в законе» Никифорова Калина Михайловна. (2020). Pobrane z: <https://www.mzk1.ru/2018/12/mat-vsex-vorov-v-zakone-nikiforova-kalina-mixajlovna/>.
- Мельник, Г. (2014). *Супруга Рыболовлева освобождена до завершения изучения дела*. Pobrane z: <https://ria.ru/20140225/996863570.html>.
- Минак, К. (2019). *Лесневская опровергла информацию об обысках на ее даче*. Pobrane z: <https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/383833-lesnevskaya-oprovergla-informaciyu-ob-obyskah-na-ee-dache>.
- Митрофанов, А. (2019). *Мария Морозова: крупнейшая благотворительница заставляла сына ходить в обносках*. Pobrane z: <https://www.miloserdie.ru/article/mariya-morozova-krupnejshaya-blagotvoritelnitsa-zastavlyala-syna-hodit-v-obnoskah/>.
- Морозова, В. (2020). *Экс-мэр Кисловодска признана одной из самых богатых женщин России по версии Forbes*. Pobrane z: <https://bloknot-stavropol.ru/news/eks-mer-kislovodska-priznana-odnoy-iz-samykh-bogat-1202522>.
- Мэр Кисловодска Луценко выписана из больницы*. (2009). Pobrane z: https://www.gazeta.ru/news/lenta/2009/06/15/n_1372363.shtml.
- Ольга Дергунова назначена директором ВШМ СПбГУ*. (2019). Pobrane z: <https://www.msk.kp.ru/daily/26993.7/4053567/>.
- Ольга Ускова*. (2017). Pobrane z: https://industrytv.ru/series/olga_uskova/.
- Основательница Wildberries Татьяна Бакальчук построит технопарки для бизнеса*. (2020). Pobrane z: <https://incrussia.ru/news/technoparki-dlya-biznesa/>.
- Петрова, С. (2003). *«Я говорила, что мы не собственники»*. Наталья Раевская о своем участии в продаже холдинга Андреева. Pobrane z: http://www.compromat.ru/page_12778.htm.
- Померанцева, Н., Братищева, М., Жиляева, Я. (2020). *Лихие женщины 90-х: как они строили бизнес во времена, когда за это убивали*. Pobrane z: <https://www.forbes.ru/forbes-woman/393939-lihie-zhenshchiny-90-h-kak-oni-stroili-biznes-vo-vremena-kogda-za-eto-ubivali>.
- Принцессы Ольденбургские. Часть 11. Евгения Максимилиановна*. (2019). Pobrane z: <https://zen.yandex.ru/media/id/5b3dc778d150d600a93665bb/princessy-oldenburgskie-chast-11-evgeniia-maksimilianovna-chast-2-5db94803ecfb8000ae7e16e4>.
- Проскурнина, О. (2017). *Трудно быть миллиардером*. Pobrane z: <https://newtimes.ru/articles/detail/119450/>.
- Прохватилов, В. (2016). *Культурное наследие как юридическое оружие. Ольга Дергунова в Росимуществе без сроков давности*. Pobrane z: <https://versia.ru/olga-dergunova-v-rosimushhestve-bez-srokov-davnosti>.
- Россия – страна гендерного равенства или неравенства?* (2019). Pobrane z: <https://www.pwc.ru/ru/press-releases/2019/third-intellectual-club-presentation.pdf>.
- Седых Марина Владимировна*. (2018). Pobrane z: <https://ruspekh.ru/people/sedykh-marina-vladimirovna>.
- Семенова, А., Ващенко, В. (2017). *Эта женщина занята*. Pobrane z: <https://www.gazeta.ru/social/2017/03/07/10562453.shtml>.
- Simakov, S. (2016). *Лариса Синельщикова передала “Первое музыкальное издательство” пяти продюсерам*. Pobrane z: <https://www.rabotnikitv.com/19/09/2016/4030/>.
- Система собственности в 90-е годы*. (2020). Pobrane z: http://history4you.ru/lessons/social-economy/show-lesson/-/asset_publisher/sqcu6oPUQ1B7/content/id/23205.
- Соловьев, С. (2018). *Наталия Опалева: «Я люблю все новое и неизданное»*. Pobrane z: <http://www.mywaymag.ru/people/nataliya-opaleva-ya-lyublyu-vse-novoe-i-neizvedannoe/>.

- Судьбы, ставшие историей.* (2018). Pobrane z: <http://rodnikovskij-rabochij.ru/?p=25368>
- Таиров, Р. (2020). *Путин присвоил Ротенбергу звание Героя труда за Крымский мост.* Pobrane z: <https://www.forbes.ru/newsroom/milliardery/395177-putin-prisvoil-rotenbergu-zvaniya-geroya-truda-za-krymskiy-most>.
- Татьяна Кузнецова: «правая рука» Михельсона и ее миллионы. (2018). Pobrane z: https://vk.com/@pkc_24-tatyana-kuznesova-pravaya-ruka-mihelsona-i-ee-milliony.
- Ульянова, Г. (2015). Предпринимательницы. *Русский мир. ru. Журнал о России и русской цивилизации.* Москва: Изд-во «Периодика».
- Филипенко, А., Парфентьева, И. (2020). *Суд прекратил дело в отношении Елены Батуриной.* Pobrane z: <https://www.rbc.ru/society/27/05/2020/5ece3fd39a7947b03cbdd33d>.
- Харитошин, Е. (2009). *Ольга Белянцева – миллионер эпохи кризиса.* Pobrane z: <https://aif.ru/society/10807>.
- Штрейс Рауса Ивановна – биография.* (2011-2017). Pobrane z: <http://pomnipro.ru/memory-page79257/biography>.
- Щуренков, А. (2018). *В России бум частных музеев. Наталия Опалева.* Pobrane z: <https://www.kommersant.ru/doc/3624260>.
- Яковенко, Д. (2018). *Золотые руки. Как Наталия Опалева совмещает множество профессий.* Pobrane z: <https://www.forbes.ru/forbes-woman/369035-zolotyie-ruki-kak-nataliya-opaleva-sovmeshchaet-mnozhestvo-professiy>.
- <http://d-russia.ru/my-ne-govorim-cto-nuzhno-ubrat-inostrannye-it-sistemy-my-govorim-ix-nadopodvinut.html>.
- http://rucompromat.com/persons/ryibolovleva_elena.
- <http://valentinsarov.ru/?page=51725eb2-b8e0-46e7-be95-fe00baa113fe&item=ac2734cc-42fa-44df-baa9-3dee6509e9eb&type=page>.
- <http://vs.tpprf.ru/ru/pravlenie/sedykh-marina-vladimirovna.php>.
- http://www.compromat.ru/page_12778.htm.
- <https://1prime.ru/business/20191024/830449462.html>.
- <https://finparty.ru/personal/tatyana-kuznetsova/>.
- <https://gsom.spbu.ru/gsom/board/dergunova/>.
- <https://petrovsky.spb.ru/natalya-lucenko-foto.html>.
- <https://ponedelnikmag.com/post/ochen-delovye-chast-2>.
- [https://ru.wikipedia.org/wiki/Морозова,_Варвара_Алексеевна#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:V.A._Morozova_by_K.Makovsky_\(1884\).jpg](https://ru.wikipedia.org/wiki/Морозова,_Варвара_Алексеевна#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:V.A._Morozova_by_K.Makovsky_(1884).jpg).
- <https://snob.ru/entry/155179/>.
- <https://spb-business.ru/show.php?directory=797>.
- <https://sr.rodovid.org/wk/Слика:Бакhrushina-ПротопороваКlavdiyaAl.jpg>.
- <https://stuki-druki.com/authors/lesnevskaya-irena.php>.
- <https://usadbamaryino.ru/history/names/natalya-petrovna-golicyna>.
- https://w.histrf.ru/articles/article/show/krasilshchikova_anna_mikhailovna.
- <https://www.forbes.ru/profile/265277-belyavceva>.
- <https://www.liveinternet.ru/users/katiava/post408471723/>.
- <https://www.pinterest.ru/pin/549720698248956744/>.
- <https://www.rbc.ru/business/17/10/2019/5da6ff149a79471dc9099051>.
- https://www.vokrug.tv/person/show/larisa_sinelshchikova/.
- https://www.wikiwand.com/ru/Евгения_Максимилиановна_Лейхтенбергская.
- <https://zen.yandex.ru/media/zvezdnaya/3-bogateishie-semi-rossii-5de779486d29c100ac11833a>.
- <https://укроп.org/pervaya-zhenshhina-vor-v-zakone-kalina-ni/>.

Grzegorz Adam ZIĘTAŁA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

ROSYJSCY PROJEKTANCI MODY – OD CZASÓW CARSKICH DO XXI WIEKU

Streszczenie

Moda rosyjska kojarzy się nam z takimi nazwiskami, jak Zajcew czy Judaszkin. Tymczasem wiele gwiazd zachodnich ubiera się u współczesnych projektantów rosyjskich, w tym wielu kobiet, którzy nie są znani polskiemu czytelnikowi. W niniejszym artykule przedstawione zostaną postacie 15 największych projektantów z Rosji (9 kobiet i 6 mężczyzn) od czasów carskich do początku XXI wieku.

Summary

We associate Russian fashion with such names as Zaitsev or Yudashkin. Meanwhile, many Western stars dress in line with projects of contemporary Russian designers, including many women, who are unknown to the Polish reader. In this article, we present the figures of the 15 greatest designers from Russia (9 women and 6 men) from the tsarist times to the beginning of the 21st century.

Wprowadzenie

W czasach radzieckich mówiono, że w Kraju Rad nie ma mody, a przecież moda istniała zawsze i od dawna rosyjska moda była promowana na świecie. Tak jak obecnie. Historia mody rosyjskiej jest jednak złożona jak historia kraju. Od fascynacji Zachodem w czasach carskich, walką z rodzimymi formami odzieży i produkcją przemysłową w czasach radzieckich, do zachwyty Zachodu współczesną modą rosyjską, w której właśnie dominują motywy ludowe, bajkowe, a nawet symbole radzieckie i napisy cyrylicą.

Rozpowszechnianiu współczesnej mody sprzyja wolność wyjazdów za granicę, popularność rosyjskich modelek, liczne tygodnie mody w Paryżu, Londynie i Mediolanie, a nawet Moskwie.

Każdemu kojarzą się takie nazwiska projektantów, jak Zajcew czy Judaszkin. Tymczasem wielu rosyjskich projektantów, jak się ich nazywa po rosyjsku „купорье” (z francuskiego „couturier”), „модельер” (od „modéliste”) czy „дизайнер” (od angielskiego „designer”), od wielu lat podbijają rynki światowe, ich kreacje noszą zachodnie gwiazdy oraz celebryci, a niektórzy zachodni projektanci wykorzystują rosyjskie motywy w swoich projektach.

W poniższym artykule przedstawione zostaną sylwetki 15 najsłynniejszych projektantów rosyjskich od czasów carskich, przez epokę ZSRR do współczesności początku XXI wieku. Celem niniejszego artykułu jest nie tylko przypomnienie biografii i dokonań tych wybitnych postaci – kobiet i mężczyzn, ale też zapoznanie z zapomnianymi projektantami sprzed Rewolucji 1917 roku czy z czasów radzieckich, oraz z tymi, którzy rozślawiają Rosję i wzbogacają modę światową obecnie.

Projektanci – kobiety

1. Nadieżda Łamanowa (ros. Надежда Ламанова)

Fotografia 1. Nadieżda Łamanowa na portrecie W. Sierowa.

Źródło: <https://porusski.me/2016/10/25/042-nadezhda-lamanova/> (dostęp: 24.08.2019).

Projektantka rosyjskiej cesarzowej, twórczyni mody radzieckiej, „rosyjska Coco Chanel” – Nadieżda Łamanowa urodziła się w 1861 roku w wiosce Szutiłowo w Guberni Niżnionowogrodzkiej w rodzinie szlacheckiej jako pierwsza z pięciu córek podpułkownika Białoruskiego Pułku Huzarów i córki generała. W 1878 roku ukończyła gimnazjum Mariińskie w Niżnim Nowogrodzie i została nauczycielką geografii. Ze względu na trudną sytuację materialną Nadieżda wyjeżdża do Moskwy, żeby rozpocząć pracę. Wkrótce umiera ojciec, a po 2 latach matka. Nadieżda rozpoczyna naukę w szkole kroju Olgi Suworowej i pracę jako modystka u słynnej krawcowej Tatiany Wojtkiewicz. Już po roku pracy sama otwiera własne atelier w Moskwie. Ze względu na mistrzowskie projektowanie kreacji jej klientkami stają się osoby szlachetnie urodzone i bogate. Co ciekawe, sama Nadieżda nie potrafi projektować, tylko na klientach upina materiał, a potem jej krawcowe szyją tak zaprojektowaną suknię. Pomimo trudów przysiątek bogate kobiety i arystokratki były gotowe zapłacić olbrzymie sumy i w milczeniu znosić pracę projektantki. Łamanowa nie przejmowała się uwagami nawet koronowanych głów i nazwano ją za to „dyktatorem”. Na początku XX wieku, gdy średnia pensja wynosiła 37,5 rubla na miesiąc, ona zarabiała 1000 rubli w ciągu dnia (*Первый русский...*, 2016).

W 1890 roku wychodzi za mąż za porucznika Andruckiego, ale wkrótce zostaje wdową. W 1898 roku uzyskuje tytuł „Dostawcy Dworu Jej Cesarskiej Wysokości Elżbiety Fiodorowny¹” – siostry cesarzowej Aleksandry, a w 1905 roku – „Dostawcy Dworu Jej Cesarskiej Wysokości” – cesarzowej Aleksandry Fiodorowny².

¹ Elżbieta Fiodorowna (1864-1918) – Elżbieta Aleksandra Ludwika Alicja von von Hessen-Darmstadt und bei Rhein, siostra ostatniej cesarzowej Rosji, wnuczka brytyjskiej królowej Wiktorii, żona Wielkiego Księcia Sergiusza Aleksandrowicza Romanowa – syna Aleksandra II, zamordowanego przez rewolucjonistów rosyjskich. Po śmierci męża wstąpiła do klasztoru, zakładała sierocińce, szkoły apteki i szpitale. Zamordowana przez bolszewików w 1918 roku, kanonizowana i ogłoszona świętą Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Jej ciało wywieziono z Rosji przez Pekin do Jerozolimy – GZ.

² Aleksandra Fiodorowna (1872-1918) – Wiktoria Alicja Helena Ludwika Beatrycze von Hessen-Darmstadt – ostatnia cesarzowa Rosji, zamordowana z mężem Mikołajem II i dziećmi przez bolszewików w 1918 roku, wnuczka królowej Wiktorii. Rodzina cesarska za męczeńską śmierć została kanonizowana w 2000 roku przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną – GZ.

Fotografia 2. Suknia wieczorowa cesarzowej Aleksandry Fiodorowny.

Źródło: <https://poruski.me/2016/10/25/042-nadezhda-lamanova/> (dostęp: 24.08.2019).

Nadieżda zajmuje się działalnością charytatywną, zakłada szkołę dla dziewcząt, gdzie uczą się kroju i szycia oraz przedmiotów ogólnych.

W 1898 lub 1899 roku wychodzi po raz drugi za mąż – za prawnika i milionera Andrieja Kajutowa.

Jej biznes tak się rozwija, że kilka razy zmienia siedzibę atelier, aż w końcu zostaje wzniesiony 3-piętrowy dom przy Twerskim bulwarze specjalnie dla niej i rodziny. Nadieżda często jeździ do Paryża po tkaniny, poznaje modę francuską i zaprzyjaźnia się z projektantem Paulem Poiretem³. Poiret przyjeżdża na jej zaproszenie do Moskwy w 1911 roku i zachwycony rosyjską architekturą oraz modą skupuje na „pchlich targach” Moskwy typowe rosyjskie stroje i nakrycia głowy. Po powrocie do Paryża projektuje stroje inspirowane rosyjską modą ludową.

W jej domu i atelier bywają wielkie księżne, słynne baletnice. Kreacje zaprojektowane przez nią pojawiają się na portretach słynnych kobiet tamtych czasów, które malował Walentyn Sierow.

W 1901 roku przyjaciel rodziny i reformator rosyjskiego teatru – Konstanty Stanisławski – zaprasza Nadieżdę do Moskiewskiego Teatru Artystycznego (Mcht, ros. MXT) do tworzenia kostiumów do jego przedstawień.

Fotografia 3. Stroje teatralne N. Łamanowej.

Źródło: <https://diletant.media/blogs/60920/675/> (dostęp: 24.08.2019).

³ słynny francuski projektant, właściciel własnego domu mody, wprowadził luźne formy strojów damskich, uwalniając kobiety od gorsetów i halek. Twórca „haremovych spodni”. Zmarł w nędzy w 1944 roku, ale jego twórczość miała wielki wpływ na projekty takich domów mody, jak Prada czy Rei Kawakubo – GZ.

Po Rewolucji 1917 roku pozostaje w kraju, musi sprzedać dom, przeprowadza się do mniejszego, a potem do mieszkania, do którego władze radzieckie kwaterują lokatorów i Nadieżda otrzymuje tylko jeden pokój. Jej dom i atelier skonfiskowano, meble i stroje rozkradziono.

W 1918 lub 1919 roku Nadieżdę z mężem aresztowano za „szlacheckie pochodzenie”. Dzięki swojej sławie w więzieniu przebywała w dość humanitarnych warunkach. Po 2 miesiącach zostaje uwolniona dzięki staraniom żony słynnego piewcy komunizmu, Maksyma Gorkiego. Jej męża prawdopodobnie rozstrzelano w 1931 roku. Nadieżda rozpoczyna pracę jako szefowa zakładu współczesnego kostiumu, organizuje wystawy, uczy projektowania, zostaje członkiem Akademii Sztuk Pięknych. Projektuje odzież masową dla wszystkich warstw społeczeństwa radzieckiego. Wraz ze słynną radziecką rzeźbiarką Wierą Muchiną publikuje album z prostymi krojami, które może wykonać każda kobieta radziecka. Szyje ze starych prześcieradeł, zasłon, a klientki – kobiety radzieckie – zachwycają się tymi strojami. Publikuje artykuły na temat mody, projektuje odzież wzorowaną stylem wiejskim, strojami narodów Północy. Uczestniczy w wystawach w Paryżu (1925), Nowym Jorku (1928/1929), Lipsku (1930). W Paryżu w 1925 roku jej kostium wykonany w stylu rosyjskim z elementami ludowymi, z biżuterią ze słomy, drewna i kamyków, za co uzyskuje Grand Prix. Z ulubienicy dworu cesarskiego staje się ulubienicą żon urzędników radzieckich i artystek teatru oraz kina.

Fotografia 4. Stroje dla kobiet radzieckich N. Łamanowej.

Źródło: <http://art-fash.blogspot.com/2011/08/blog-post.html> (dostęp: 24.08.2019).

W 1928 roku władza radziecka pozbawiła ją prawa wyborczego za zatrudnianie 3 krawcowych, w 1930 roku przywrócono jej prawa i zaprojektowała stroje dla pionierów (radzieckich zuchów). Od 1921 roku projektowała stroje dla Teatru im. Wachtangowa. Jako pierwsza projektantka zaprojektowała kostiumy do filmów (m.in. „Aleksander Newski”, „Iwan Groźny”, „Anna Karenina”).

W październiku 1941 roku miała zostać ewakuowana z załogą teatru MChAT do Taszcentu. Ponieważ transport publiczny nie działał, poszła do teatru z siostrą, ale drzwi były zamknięte na kłódkę. Zostawiono ją w bombardowanej Moskwie. Wracając do domu, przysiadła na ławeczce pod Teatrem Wielkim i zmarła.

Na jej pamiątkę projektant Sława Zajcew od 1999 roku organizuje konkurs zawodowych projektantów jej imienia (Маркович, 2016-2019). Jej kolekcje są przechowywane w byłej rezydencji carskiej, obecnie Muzeum Ermitaż w Petersburgu, w Muzeum Metropolitan Opera w Nowym Jorku, w Muzeum MCHAT i wielu kolekcjach prywatnych (Первый русский..., 2016).

2. Barbara Karinska (z d. Żmudzka, ros. Варвара Каринская, урожд. Жмудская)

Fotografia 5. Barbara Karinska.

Źródło: <https://gx.net.ua/obshhestvo/region/oskaronosnaya-harkovchanka-pokorila-ves-mir.html> (dostęp: 24.08.2019).

Ukraińsko-rosyjska i amerykańska projektantka strojów baletowych oraz filmowych, **laureatka Oscara za kostiumy do filmu „Joanna d’Arc”** (1949). Barbara Karinska urodziła się w 1886 roku w Charkowie w rodzinie bogatego przedsiębiorcy i filantropa. Od dzieciństwa, otoczona luksusem, poświęcała się rysowaniu i projektowaniu. Po ukończeniu gimnazjum rozpoczęła studia na wydziale prawa Uniwersytetu w Charkowie. Po ślubie ze słynnym adwokatem Mikołajem Karinskim w 1915 roku wyjechała z mężem do Moskwy. Wtedy zainteresowała się baletem. Jednak w 1917 roku wybuchła rewolucja, rodzina straciła cały majątek, Barbara uciekła na Krym, a mąż znalazł schronienie w Konstantynopolu. Mężowi groziła kara śmierci za rozpowszechnianie informacji, że Lenin był szpiegiem (Якушко, 2016). Barbara z dziećmi, dzięki pomocy brata, wróciła do Moskwy. Z luksusowego mieszkania władze radzieckie zostawiły jej tylko dwa pokoje, zaś do pozostałych zakwaterowano obcych ludzi. Barbara w mieszkaniu odnajduje swoje ukryte kosztowności i dzięki temu otwiera salon, w którym zbiera się bohema moskiewska, potem zostaje właścicielką pierwszego w ZSRR sklepu Haute Couture, gdzie ubierała się elita artystyczna stolicy, a także tworzy własną szkołę wyszywania artystycznego „ARS”. Jej klientkami były żony urzędników radzieckich, które kochały luksus i limuzynami jeździły do teatrów w wyszukanych kreacjach.

Przez pewien czas, korzystając z opieki brata-komunisty, mogła pracować w Rosji Radzieckiej, ale wiedziała, że to może nie potrwać długo. Tym bardziej, że dostawała prośby i groźby znacjonalizowania swojej szkoły. Pod pretekstem organizacji wystawy radzieckiego haftu Barbara uciekła ze Związku Radzieckiego. Między kartkami książek Marksa i Engelsa ukryła pieniądze, rodzinne diamenty schowała w kapeluszu, a rodzinną kolekcję haftów m.in. z XII wieku zabrała i wyjechała najpierw do Belgii, gdzie mieszkał jej ojciec, a potem do Niemiec i Paryża. Tam rozpoczęła współpracę z Rosyjskim Baletem Monte-Carlo, gdzie szyła kostiumy, pracowała z Markiem Chagallem, Salvadorem Dali.

W 1939 roku wyjechała do Nowego Jorku, gdzie od 1940 do 1970 roku pracowała dla założyciela szkoły baletu amerykańskiego – George Balanchine’a⁴. W Nowym Jorku zaprojektowała nowy strój dla tancerek baletowych – zamiast konstrukcji metalowej zaproponowała kilka warstw szyfonu, co poprawiło komfort tańca i nadało lekkości strojom (Варвара Каринская..., 2018).

⁴ George Balanchine (1904-1983), właściwie Gaiorgi Balanchiwadze, amerykański choreograf pochodzenia gruzińskiego, założyciel New York City Ballet – GZ.

Fotografia 6. Kostiumy baletowe Barbary Karinskiej.

Źródło: <https://bellezza-storia.livejournal.com/364138.html> (dostęp: 24.08.2019).

Pracowała również dla teatru na Broadwayu, tworzyła stroje do filmów w Hollywood, a jej kreacje nosiły Marlen Ditrich, Ingrid Bergman czy Vivien Leigh. Za kostiumy do filmu „Joanna d’Arc” po raz pierwszy w historii otrzymała Oscara.

Fotografia 7. Ingrid Bergman jako Joanna d’Arc w kostiumie Barbary Karinskiej.

Źródło: <https://bellezza-storia.livejournal.com/364138.html> (dostęp: 24.08.2019).

Pracowała do końca życia. Zmarła w 1983 roku w Nowym Jorku w wieku 97 lat (Ежевика, 2015).

3. Wiera Arałowa (po mężu Patterson, ros. Вера Аралова, замужем Паттерсон)

Fotografia 8. Wiera Arałowa-Patterson.

Źródło: <https://www.casual-info.ru/wiki/Аралова%20Вера/> (dostęp: 25.08.2019).

Wiera Arałowa-Patterson – projektantka, grafik, malarka, scenografka, **autorka „rosyjskich butów”** – urodziła się w 1911 roku w Winnicy jako córka wojskowego. W dzieciństwie rodzina przeprowadziła się do Moskwy, gdzie uczyła się w Technikum Sztuk Pięknych. W 1930 roku rozpoczęła pracę w Moskiewskim Studiu Filmowym, gdzie zajmowała się przygotowywaniem scenografii i kostiumów. Równolegle malowała obrazy i brała udział w wystawach.

W 1932 roku do Moskwy z USA przyjechała grupa aktorów, którzy chcieli założyć własny teatr. Realia ZSRR nie spodobały się aktorom i w Moskwie pozostał tylko jeden – Lloyd Patterson, któremu zaproponowano pracę lektora radia zagranicznego. Patterson poznał Arałową na jednej z imprez teatralnych. Młodzi zakochali się i pobrali, a Wiera urodziła 3 synów. Zajmowała się też dekoracjami teatralnymi i zaczęła projektować damskie obuwie, które cieszyło się popytem wśród żon urzędników radzieckich. Jej obrazy były popularne w kraju i za granicą.

Podczas wojny i nalotów na Moskwę w 1942 roku całą rodzinę ewakuowano na Syberię. W stolicy pozostał tylko Patterson, który został ranny i zmarł. Po zakończeniu wojny Wiera z dziećmi wróciła do Moskwy. W 1948 roku została głównym projektantem Wszechzwiązkowego Domu Mody. To ona zwróciła uwagę na wybitną modelkę Reginę Zbarską⁵. Wraz ze swoimi modelkami Wiera wzięła udział w Międzynarodowym Konkursie Odzieży w Warszawie (1956), gdzie zdobyła złoty medal.

W 1959 roku Francja i ZSRR zdecydowały o zorganizowaniu w Paryżu tygodnia mody rosyjskiej. Wiera wymyśliła wówczas, żeby do wysokich butów damskich wszyć zamek błyskawiczny. Na pokazie Regina Zbarska wystąpiła w takich butach autorstwa Wiery, co wywołało zachwyt. Od razu buty te okrzyknięto „rosyjskimi”.

Fotografia 9. Buty zaprojektowane przez Arałową.

Źródło: <https://www.livemaster.ru/topic/2516993-krasnye-russkie-sapogi-very-aralovoj> (dostęp: 25.08.2019).

⁵ Regina Zbarska (1935-1987) – jedna z największych radzieckich modelek lat 60., nazywana „piękną bronią Kremla” i „radziecką Sophią Loren” – GZ.

Francuzi chcieli zamawiać takie buty, ale zgodnie z radzieckim prawem rzeczy wywiezione na wystawę musiały wrócić do kraju. W Rosji nie chcieli szyć takich butów, nie było rejestracji praw autorskich. Wykorzystały to firmy zachodnie, które zaczęły masową produkcję takiego obuwia i eksport do ZSRR. Dopiero po 15 latach firmy radzieckie zaczęły produkcję obuwia wymyślonego przez Arałową.

Po rozpadzie ZSRR starszy syn Wiery Jim (jako dziecko zagrał słynnego „murzynka” [ros. негритенок] w filmie „Cyrk”, a potem został poetą) postanowił w 1994 roku wyjechać do Waszyngtonu i zabrał matkę ze sobą. Tam Wiera sprzedawała własne obrazy, jednak nie wystarczało środków na przeżycie. Postanowiła wrócić do Rosji, w której pozostał syn Tom. Arałowa zmarła w 2001 roku w Moskwie i została pochowana na cmentarzu ormiańskim obok syna Lloyd, który zginął w wypadku samochodowym w 1960 roku (Иванова, 2016; *Аралова Вера*, 2008-2019).

4. Ała Lewaszowa (ros. Алла Левашова)

Fotografia 10. Ała Lewaszowa.

Źródło: https://ru.wikipedia.org/wiki/Левашова,_Алла_Александровна#/media/Файл:Алла_Алекса_ндровна_Левашова.jpg (dostęp: 25.08.2019).

Radziecka projektantka, **twórczyni mody przemysłowej** – Ała Lewaszowa urodziła się w 1918 roku w Moskwie w rodzinie malarki i statystyka. W 1941 roku ukończyła Moskiewski Instytut Włókienniczy, gdzie była jedną z inicjatorek utworzenia wydziału projektowania. W latach 1942-1948 pracowała w Studiu Operowo-Dramatycznym (późniejszy Teatr Dramatyczny im. Stanisławskiego). W 1949 roku rozpoczęła współpracę z Wszechzwiązkowym Domem Mody w Moskwie. Projektowanie kreacji na zamówienie i w pojedynczych egzemplarzach nie zadowalało jej. Chciała, aby produkcja odzieży była masowa. Dzięki jej staraniom w 1962 roku utworzono Specjalne Biuro Konstruktoryjne Ministerstwa Przemysłu Lekkiego, którego została dyrektorem. Biuro otrzymało 2 fabryki w stolicy i uruchomiono produkcję seryjną odzieży, swoiste pierwsze radzieckie prêt-à-porter. Szczególną popularnością cieszyły się ciepłe płaszcze. Lewaszowa zaprojektowała również odzież medyczną i roboczą.

Fotografia 11. Płaszcz zaprojektowany przez Alę Lewaszową.

Źródło: https://ru.wikipedia.org/wiki/Левашова,_Алла_Александровна#/media/Файл:Стеганное_пальто_с_меховым_воротником_производства_СХКБ.jpg (dostęp: 25.08.2019).

Fotografia 12. Płaszcz zaprojektowany przez Alę Lewaszową.

Źródło: https://ru.wikipedia.org/wiki/Левашова,_Алла_Александровна#/media/Файл:Утепленное_пальто,_созданное_А._А._Левашовой.jpg (dostęp: 25.08.2019).

Алла Lewaszowa była dwukrotnie zamężna. Pierwszym mężem był inżynier Moskiewskiego Metra Konstantin Oskołkow, a drugim – aktor i reżyser Lew Jełagin. Zmarła w 1974 roku (*Левашова...*, 2017).

5. Uliana Sergejenko (ros. Ульяна Сергеенко)

Fotografia 13. Uliana Sergejenko.

Źródło: <https://news.myseldon.com/ru/news/index/213055928> (dostęp: 26.08.2019).

Fotografia 14. Uliana Sergejenko w swoich kreacjach.

Źródło: <http://discoverstyle.ru/stil-ulyany-sergeenko/> (dostęp: 26.08.2019).

„**Królowa rosyjskiego couture**” – celebrytka, „lwa salonowa”, „ikona stylu”, „wyrocznia mody”, blogerka, fotograf i kreator mody – Uliana Sergejenko – urodziła się w 1981 roku w Ust-Kamienogorsku w Kazachstanie w rodzinie filologów. Już jako dziecko projektowała stroje dla lalek, potem zajęła się rysunkiem.

W 1997 roku rodzina wyjechała do Petersburga i Uliana zaczęła naukę w gimnazjum angielskim. Tam zwrócili na nią uwagę agenci „Modus Vivendis” i 17-letniej dziewczynie zaproponowali wyjazd na pokazy do Paryża. Rodzice sprzeciwili się i nie została modelką. Ukończyła filologię, jak rodzice, na Uniwersytecie Petersburskim. Wyszła za mąż, a następnie zaczęła projektować i wystawiać w Paryżu. W 2011 roku pojawiła się marka odzieży „Ulyana Sergeenko”. Zachwycili się nią na pokazach i została nazwana „**Russian Lady**”, „**matreshka**”⁶ lub „**babushka**”.

W latach 2008-2013 była żoną oligarchy-miliardera Daniła Chaczaturowa, któremu urodziła córkę. Obecnie jest rozwiedziona (Ульяна Сергеенко, 2010-2019). Pierwszym mężem był Peter Listerman, którego oskarżano o usługi escort dla bogatych ludzi.

⁶ matrioszka – rosyjska zabawka drewniana złożona z kilku zabawek wkładanych do środka, każda z których jest mniejsza. Najczęściej przedstawiają dziewczęta, chociaż obecnie modne są wizerunki polityków – GZ.

W 2018 roku wywołała międzynarodowy skandal – na zaproszeniu na pokaz w Paryżu do swojej koleżanki napisała żatrobliwie „to my niggas in Paris”, a koleżanka umieściła to zaproszenie w sieci. Naomi Campbell oskarżyła ją o rasizm i zażądała bojkotu prezentacji Sergiejenko (*Персоны. Ульяна...*, 2009-2019).

Jej kreacje noszą Lady Gaga, Dita von Teese, Rita Ora, Rihanna, Kim Kardashian, Natalya Vodianova. Jej styl to mieszanka lat. 50, stylu wiktoriańskiego, radzieckiego z babcinymi chustami i kokosznikami (Bloch, 2015).

Fotografia 15. Kreacje U. Sergiejenko.

Źródło: <http://design-estet.com/kollekcii-platiev-ulyany-sergeenko/> (dostęp: 26.08.2019).

Fotografia 16. Kreacje U. Sergiejenko.

Źródło: <http://design-estet.com/kollekcii-platiev-ulyany-sergeenko/> (dostęp: 26.08.2019).

6. Alona Ahmadullina (ros. Алена Ахмадуллина)

Fotografia 17. Alona Ahmadullina.

Źródło: http://alena-akhmadullina.blogspot.com/2011/07/blog-post_20.html (dostęp: 27.08.2019).

Rosyjska projektantka, która rozślawiła rosyjskie motywy ludowe, zaś jej projekty przypominają obrazy – Alona Ahmadullina – urodziła się w 1978 roku w Sosnowym Borze pod Leningradem w wielodzietnej rodzinie inżynierów atomistyki (w Sosnowym Borze znajduje się Leningradzka Elektrownia Atomowa). Od dzieciństwa interesowała się sztuką i sportem – chodziła do szkoły artystycznej i zajmowała się biathlonem. W 1995 roku rozpoczęła studia w Leningradzie w Instytucie Technologii i Projektowania. Jeszcze jako studentka wygrała kilka konkursów dla początkujących projektantów w kraju i za granicą. W 2000 roku wygrała konkurs „Suknia roku-2000” (ros. Платье года-2000). Po studiach stworzyła własną markę odzieży „Elena Akhmadullina” i w 2001 roku zaprezentowała na tygodniu mody w Moskwie kolekcję „I tak będzie z każdym” (ros. И так будет с каждым).

Fotografia 18. Kolekcja „Alena Akhmadullina”.

Źródło: <https://24smi.org/celebrity/27570-alena-akhmadullina.html> (dostęp: 27.08.2019).

W 2005 roku podpisała umowę z paryskim MC2 Christine Mazza i zaczęła wystawiać kolekcje na tygodniach mody. Motywy z bajki Korneja Czukowskiego „Mucha Cokotucha” („Mucha Złotobrzuska”) zostały docenione przez krytyków. Kolejna kolekcja „6 dziewczyn szuka przystani” (ros. 6 девушек ищет пристанища) w 2006 roku została pokazana w Paryżu i Moskwie. Wyroby z futra lisa na Zachodzie nie spotkały się z zainteresowaniem, jednak Moskwie odniosły olbrzymi sukces.

W 2007 roku wygrała konkurs na projekty strojów rosyjskiej reprezentacji narodowej na Olimpiadę 2010 roku w Vancouver, a oprócz tego zaprojektowała koszulki na konkurs „Eurovision” w Moskwie w 2009 roku. Zajął się również projektami ekskluzywnych torebek i obuwia, a 1% ze sprzedaży przekazała na Fundusz Ochrony Dzikiej Przyrody. W 2008 roku otworzyła butik w Moskwie, a potem w Londynie, Szanghaju, Genewie i innych miastach. W 2015 roku współpracowała z firmą kosmetyczną „Natura Siberica”, projektowała kostiumy teatralne na 80-lecie gimnastyki artystycznej w Rosji i stworzyła kolekcję dla „Barbie”.

Fotografia 19. Kolekcja „Alena Akhmadullina” dla Barbie.

Źródło: <http://strajin.ru/alena-akhmadullina-for-barbie/> (dostęp: 27.08.2019).

W 2016 roku zaprojektowała wodę toaletową „Faberlic by Elena Akhmadullina”. W 2018 roku, we współpracy z firmą „Goroshek”, zaprojektowała parasole z motywami bajkowymi.

Pierwszym mężem był biznesmen Arkadij Wołk, który pomógł jej rozwinąć markę, ale rozwiedli się w 2007 roku. W 2015 roku poznała biznesmena Sergieja Makarowa – prezesa rady nadzorczej „Stankoprom”, za którego wyszła za mąż w 2017 roku.

Kolekcja jesień-zima 2017-2018 była inspirowana rosyjskimi bajkami o żar-ptaku⁷ i szarym wilku⁸.

Fotografia 20. Kolekcja „Żar-ptak”.

Źródło: <https://rfinow.ru/wp-content/uploads/2017/04/9f6ad78de3aec201729c644ce2a3bb67.jpg> (dostęp: 27.08.2019).

⁷ żar-ptak, ros. жар-птица – bohater bajek rosyjskich, przypominał pawia, którego pióra płonęły żywym ogniem. Odpowiednik Feniksa – GZ.

⁸ szary wilk, ros. серый волк – bohater bajki „Iwan Carewicz i szary wilk”, który pomaga Iwanowi w zdobyciu carewny i połowy królestwa – GZ.

Fotografia 21. Kolekcja „Szary wilk”.

Źródło: <https://rfinow.ru/wp-content/uploads/2017/04/5b47a0894752e0ac943f5b531f917a59.jpg> (dostęp: 27.08.2019).

Jej ostatnie projekty z 2019 roku zainspirowane zostały średniowieczem. Dominują motywy słońca, lwów i jednorożców (*Алена Ахмадуллина, 2010-2019*).

Fotografia 22. Kolekcja „Wiosna-lato 2019”.

Źródło: <https://porusski.me/2018/09/14/04-alena-akhmadullina-vesna-letto-2019/> (dostęp: 27.08.2019).

W 2011 roku Alena została twarzą kliniki „Kraftway”. W 2010 roku była zamieszana w skandal finansowy ze swoją sponsorką Oksaną Ławrentiewą – na tygodniu mody w Moskwie całą kolekcję Alony konfiskowała Oksana za niespłacone długi i Alona wystąpiła tylko z video instalacją (*Персоны. Алена Ахмадуллина, 2009-2019*).

7. Masza Cigal (ros. Маша Цигаль)

Fotografia 23. Masza Cigal.

Źródło: https://naviny.by/rubrics/bomond/2008/03/12/ic_articles_121_156022 (dostęp: 08.07.2020).

Najbardziej pożądana projektantka współczesnej Rosji Masza Cigal urodziła się w 1980 roku w Moskwie w rodzinie ludzi sztuki od kilku pokoleń – jej babcia była autorką wielu kultowych plakatów radzieckich, a ojciec słynnym rzeźbiarzem. W 1994 roku rozpoczęła studia w Moskiewskim Instytucie Artystyczno-Budowlanym, ale porzuciła je po 3 latach. W 1998 roku wyjechała na studia do Anglii do Northumbria University, gdzie uzyskała dyplom z fashion marketingu. W 1999 roku zadebiutowała na londyńskim tygodniu mody. Po powrocie z Anglii zajęła się tworzeniem własnej marki. W międzyczasie projektowała stroje dla gwiazd estrady, np. dla „t.A.T.u”⁹, Dima Bilan¹⁰, w jej stroju sportowym na koncercie w Moskwie występowała Whitney Houston, a garnitur nosi książę Monako Albert. Własna marka „Masha Tsigal” pojawiła się w 2003 roku, a po roku czasopisma modowe, m.in. „Glamour”, nazwały ją „projektantem roku”. W 2006 roku zaprojektowała etui do telefonów sieci „Evroset”, w 2008 roku wzięła udział w akcji charytatywnej „McDonalds”, dla którego zaprojektowała ekskluzywne rękawiczki, ze sprzedaży których zysk przeznaczono na budowę pokoi rodzinnych w szpitalach.

W 2018 roku opracowała nadruki na chustki „Yves Rocher”, zaprezentowała trzy kolekcje odzieży, z których ostatnia „Z miłością, z lat 2000.” (С любовью, из 2000-ых) – kolekcja welurowych kostiumów sportowych „z uszami” przyniosła jej wielką popularność.

Ze stylistą Nikitą Nagibinem ma syna Andrieja. Para po burzliwym nieformalnym związku rozstała się (Маша Цигаль, 2010-2018).

Jej styl to połączenie stylu sportowego z glamour i motywami etnicznymi, łączenie gotyku ze stylem militarnym.

Fotografia 24. Kolekcja Maszy Cigal.

Źródło: <https://snob.ru/profile/5230/blog/46734> (dostęp: 28.08.2019).

⁹ rosyjski duet dwóch dziewczyn, który był popularny w Rosji i na Zachodzie w latach 2000-2009 – GZ.

¹⁰ rosyjski piosenkarz, laureat „Eurowizji” z 2008 roku – GZ.

Fotografia 25. Kolekcja Maszy Cigal.

Źródło: www.spletnik.ru/events/25520-masha-tcigal-vyvela-na-podium-annu-seleznevu.html (dostęp: 28.08.2019).

8. Helen Jarmak (ros. Елена Ярмaк)

Fotografia 26. Helen Jarmak.

Źródło: http://www.dublenki.ru/info/russkie-modelery/elena-yarmak-_koroleva-soboley.html (dostęp: 08.07.2020).

„Królowa futer”, „królowa soboli”, projektantka gwiazd Hollywood – Elena Jarmak – urodziła się w 1949 roku w Kijowie. Ukończyła cybernetykę w Kijowskim Uniwersytecie Państwowym, jest doktorem nauk matematycznych. Na początku lat 90. przeprowadziła się do Moskwy, gdzie zaczęła zajmować się projektowaniem i założyła własną markę – najpierw „Helen”, potem „Helen Yarmak”. Jej butik znajduje się w Moskwie, Nowym Jorku, Mediolanie, Zurychu i Odessie. W jej futrach chodzą Lady Gaga, Rihanna, Beyoncé, Jim Carrey, Catherine Deneuve, Whitney Houston, Ała Pugaczowa i inne gwiazdy. Podobno Jennifer Lopez pozuje dla modowych czasopism wyłącznie w jej futrach, a Melanie Griffith uwielbia jej futra, chociaż jej mama miała prywatne ZOO (Воронова, 2016).

Fotografia 27. Lady Gaga w futrze Helen Jarmak.

Źródło: <http://www.woman.ru/fashion/celebrities/article/180127/gallery/6/> (dostęp: 29.08.2019).

Fotografia 28. Rihanna w futrze Helen Jarmak.

Źródło: <https://www.welovefur.com/interview-helen-yarmak/> (dostęp: 08.07.2020).

Jest laureatką wielu nagród międzynarodowych, m.in. „Wybitny przedsiębiorca roku” (Waszyngton, 2000), jako pierwsza osoba z zagranicy otrzymała nagrodę „Najlepszy zagraniczny projektant roku” (Nowy Jork, 2003), kawaler orderu „Za odrodzenie Rosji XXI w.” (ros. „За возрождение России XXI век”, 2005). Jej futra pojawiły się w filmach „Seks w wielkim mieście” i „Diabeł ubiera się u Prady”.

Znak rozpoznawczy Eleny to luksusowe futra z sobola, lisa, karakułów, gronostaja, torebki, akcesoria, biżuteria.

Fotografia 29. Kolekcja futer H. Yermak.

Źródło: <http://www.spletnik.ru/look/newsmoda/31448-russkaya-skazka-v-nyu-yorke-pokaz-helen-yarmak.html> (dostęp: 08.07.2020).

Życie dzieli pomiędzy Moskwą a Nowym Jorkiem (Кравчук 2012). Jest członkiem Francuskiej Akademii Architektury i Projektowania, Akademii Nauk w Nowym Jorku (Дизайнер Елена Ярмак, 2014)

9. Kira Plastinina (ros. Кира Пластинина)

Fotografia 30. Kira Plastinina.

Źródło: <https://24smi.org/celebrity/435-kira-plastinina.html> (dostęp: 08.07.2020).

Nazwana „**najmłodszą na świecie projektantką**” – Kira Plastinina – urodziła się w 1992 roku w Moskwie w rodzinie potentata w przemyśle spożywczym i lingwistki. Od dzieciństwa szyła stroje dla lalek, a w wieku 14 lat została właścicielką własnej marki „Kira Plastinina”, która powstała dzięki pomocy ojca – biznesmena, multimilionera i oligarchy. Po szkole jechała do biura i projektowała, a wieczorami odrabiała lekcje. Ukończyła angielsko-amerykańską szkołę średnią w Moskwie i sztukę w Columbia Business School.

Swój styl Kira określa jako art-glamour-sportive-casual i jest to odzież dla nastolatków oraz ludzi młodych duchem.

Fotografia 31. Kolekcja Kiry Plastininej.

Źródło: <http://bokovfactory.ru/kiraplastinina/> (dostęp: 08.07.2020).

Fotografia 32. Kolekcja Kiry Plastininej.

Źródło: <http://bokovfactory.ru/kiraplastinina/> (dostęp: 08.07.2020).

Fotografia 33. Kolekcja Kiry Plastininej.

Źródło: <http://bokovfactory.ru/kiraplastinina/> (dostęp: 08.07.2020).

Pierwszy pokaz Kiry odbył się w 2007 roku. W dniu pokazu otworzyła butik w Moskwie. W tym samym roku została oficjalną projektantką uczestników programu „Fabryka Gwiazd-7” (ros. „Фабрика звезд-7”). W reklamie butiku Kiry wzięła udział Paris Hilton, podobno za 2 mln dolarów. W rozwój marki w Rosji, inwestycje w fabryki w Chinach, gdzie jest szyta odzież, ojciec Kiry zainwestował 35 mln dolarów i prawie tyle samo na 12 sklepów w USA. Po kryzysie finansowym w 2008 roku zamknięto sklepy w USA, lecz jeden z nich – w Los Angeles – otwarto ponownie w 2009 roku.

W 2008 roku została nagrodzona jako najbardziej utalentowany młody projektant na tygodniu mody w Rzymie. W tym samym roku wzięła udział w tygodniu mody w Mediolanie. Otworzyła swój butik w londyńskim „Harrod’s”, została członkiem rosyjskiego Stowarzyszenia Mody i prêt-à-porter, bierze regularnie udział w moskiewskich tygodniach mody. Kolekcję wiosna-lato 2012 reklamowała modelka i córka Micka Jaggera – Georgia May Jagger.

Obecnie posiada butiki w Rosji, USA, Kazachstanie, Białorusi, Filipinach, Chinach, Wielkiej Brytanii oraz we Włoszech. W 2016 roku pojawiły się informacje o długach firmy i bankructwie marki, które wkrótce potwierdzono. Zamknięto sklepy w Kazachstanie, lecz w Moskwie pozostały. Pomimo bankructwa Kirę widywano na luksusowym wypoczynku na Sycylii, a w 2017 roku odbył się jej ślub z amerykańskim biznesmenem Trayem Vallette. Wesele odbyło się w Meksyku, gdzie na 3 dni wynajęto cały hotel 5-gwiazdkowy. Para mieszka w Teksasie (Антонова, 2017). Mimo utraty pracy przez biznesmena Kira mieszka w luksusowej rezydencji i zajmuje się jedynie przeglądaniem poczty, spacerami z psami, spotkaniami z przyjaciółmi i pilatesem. W 2018 roku rozpoczęto rebranding marki Kiry, ale bez jej udziału. Biznesem „Kira Plastinina и Я” zajęła się ciocia, Olga Ufimkina, na którą firmę zarejestrował ojciec Kiry, żeby uniknąć spłacania długów w wysokości 100 mln dolarów. Sama Kira wykłada w szkole biznesowej w USA na temat biznesu modowego (*Кира Пластинина, 2010-2019*).

Projektanci – mężczyźni

10. Aleksandr Igmand (ros. Александр Игманд)

Fotografia 34. Aleksandr Igmand.

Źródło: <https://therakedaily.ru/articles/gensek-dendi/> (dostęp: 25.08.2019).

Aleksandr Igmand – radziecki projektant odzieży męskiej dla zwykłych ludzi, partyjnych urzędników i biznesmenów, „król męskiej odzieży”, „osobisty krawiec Leonida Breżniewa”¹¹ – urodził się w 1942 roku w Magnitogorsku, dokąd ewakuowano matkę w czasie wojny. Uczył się w technikum przemysłowym jako hutnik, a następnie w technikum przemysłu lekkiego. Od dzieciństwa uwielbiał projektować i pracował jako uczeń u krawca. Potem ukończył Moskiewski Instytut Włókienniczy. Jego projekty przed uzyskaniem dyplomu były prezentowane w Montrealu, gdzie wywołały zachwyt i utorowały mu drogę do Wszechzwiązkowego Domu Mody. Jeszcze przed studiami poznał najslawniejszego radzieckiego projektanta, Wiaczesława Zaicewa. Podczas pracy w Domu Mody poznał projektantkę Swietłanę Kaczarową, która została jego żoną.

Fotografia 35. Leonid Breżniew w garniturze w stylu safari.

Źródło: <https://therakedaily.ru/articles/gensek-dendi/> (dostęp: 25.08.2019).

¹¹ sekretarz generalny Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, przywódca ZSRR w latach 1964-1982, twórca tzw. „doktryny Breżniewa”, dzięki której ZSRR mógł interweniować zbrojnie w dowolnym państwie socjalistycznym w celu obrony socjalizmu, np. interwencja w Czechosłowacji w 1968 roku czy wysłanie radzieckich wojsk do Afganistanu w 1979 roku. Jego rządy to okres застою, korupcji, represji, cenzury oraz wzmocnienie potęgi militarnej Związku Radzieckiego – GZ.

Fotografia 36. Leonid Breżniew podczas wypoczynku na jachcie.
Źródło: <https://therakedaily.ru/articles/gensek-dendi/> (dostęp: 25.08.2019).

W swoich projektach Igmąnd wykorzystywał wysokiej jakości wełnę, zwracał uwagę na akcesoria, np. rękawiczki, nakrycia głowy, szale. Był tak popularny, że przysyłano po niego rządowe limuzyny, samoloty. Jako jedyny miał nieograniczony dostęp do Leonida Breżniewa, którego ubierał, a nawet doradzał wybór koloru samochodu Mercedes-Benz, które sekretarz generalny uwielbiał. Breżniew kochał luksus, a dzięki garniturom Igmąnda podobno był uważany za najlepiej ubranego przywódcę w obozie socjalistycznym, „ikonę stylu” i „dandy”.

Za swoją Igmąnd pracę otrzymywał nie tylko wynagrodzenie, ale co tydzień upolowane kaczki, dziki (Breżniew lubił polować), a także zegarki i inne prezenty. Dzięki wsparciu Breżniewa jako jeden z nielicznych miał możliwość wyjazdów za granicę. Wystawiał swoje garnitury w Holandii, Włoszech, Wielkiej Brytanii. Już za Gorbaczowa prezentował modę radziecką w USA i Japonii. Rozpad ZSRR spowodował jednak problemy finansowe Domu Mody na Moście Kuźnickim (b. Wszechzwiązkowy Dom Mody), który zamknięto w 2004 roku. Igmąnd został wówczas szefem atelier przy prezydencie Rosji „Prezydent-Servis” (ros. „Президент-Сервис”), a potem założył własne atelier „Super-Styl” („Супер-Стиль”). Zamknięcie Domu Mody na Moście Kuźnickim było dla niego taką tragedią, że zaczęły się jego problemy z sercem. Zmarł w 2006 roku (*Аленсандр Игманд... , 2012*).

11. Sława Zajcew (ros. Слава, од Вячеслав, Зайцев)

Fotografia 37. Sława Zajcew.

Źródło: <https://automobili.ru/live/persons/design/solar-rabbits/> (dostęp: 25.08.2019).

„Czerwony Dior”, „rosyjski Dior”, „radziecki Cardin”, marka sama w sobie – Wiaczesław Zajcew urodził się w 1938 roku w Iwanowie. Jego dzieciństwo przypadło na lata wojenne, ojciec wyruszył na front i trafił w niewolę, za co po wojnie wysłano go na 10 lat do łagru w kraju jako „wroga narodu”. Rodzina żyła w biedzie, matka dorabiała sprzątaniami i praniem, żeby wychować dwóch synów. Sława już jako dziecko śpiewał w chórze, recytował wiersze, rysował, jednak do szkoły muzycznej nie przyjęto go jako syna „wroga narodu”. Ponieważ były wolne miejsca w technikum włókienniczym, poszedł tam uczyć się i ukończył szkołę z wyróżnieniem (tzw. „czerwony dyplom”, ros. „красный диплом”). Potem wyjechał na studia do Moskwy i w 1962 roku ukończył Instytut Przemysłu Włókienniczego. Po studiach został skierowany na obowiązkowe 3 lata pracy do miasteczka Babuszkino pod Moskwą do fabryki specjalistycznej odzieży. Tam stworzył pierwszą kolekcję takiej odzieży z kolorowymi walonkami (obuwie). Dowiedziano się o nim na Zachodzie, przyjeżdżali dziennikarze, sam Pierre Cardin był zaciekawiony nowym radzieckim projektantem. Za takie zachowanie kilka razy wzywano go do siedziby KGB na Łubiance¹² i otrzymywał reprimendy. Po 3 latach pracy został dyrektorem artystycznym w zakładzie eksperymentalnym Domu Mody na Moście Kuźnieckim.

W latach 1965-1968 jego kolekcje pokazywano w USA, Japonii i Kanadzie, ale Zajcew nie dostał paszportu. Podobno na spotkanie do ministerstwa przyszedł w pomarańczowych spodniach, co nie było dobrym przykładem dla radzieckiej młodzieży (Wąsik, 2017). Wyjechał dopiero w 1978 roku z pokazami do Finlandii i USA.

Pod koniec lat 80. udało mu się zaprezentować własną kolekcję w Paryżu, którą oczarował Francuzów, a władze tego miasta przyznały mu honorowe obywatelstwo. W Związku Radzieckim nie ceniono go tak, w efekcie czego zwolnił się z Domu na Moście Kuźnieckim i rozpoczął pracę w fabryce szycia indywidualnego. W 1982 roku założył „Dom Mody Slava Zaitsev”. W 1992 roku założył „Laboratorium Mody”. Zajcew projektował stroje radzieckich olimpijczyków na Olimpiadę w 1980 roku, tworzył stroje dla milicjantów, ubierał gwiazdy estrady, zaprojektował stroje do wielu filmów radzieckich, przedstawień teatralnych.

Podczas studiów poznał żonę, Marinę, koleżankę z roku. Mają syna Jegora. Po 9 latach małżeństwo rozpadło się.

¹² słynna siedziba NKWD, potem KGB, z więzieniami w piwnicy, gdzie stracono wielu więźniów politycznych – GZ.

Przez wiele lat zajmował się nauczaniem – w latach 1976-1992 był docentem w Katedrze Modelowania Odzieży Politechniki Moskiewskiej, a w latach 1992-1996 profesorem.

W 1994 roku zainicjował konkurs młodych projektantów im. Nadzieży Łamanowej, był jurorem wielu konkursów mody, prowadzącym w latach 2007-2009 program telewizyjny „Modowy wyrok” (ros. „Модный приговор”) i jurorem Festiwalu Mody „Styl gubernialny” („Губернский стиль”) (*Вячеслав Зайцев...*, 2014-2019).

Obecnie mieszka pod Moskwą w luksusowej willi. W 2018 roku poinformował publicznie, że jest chory na chorobę Parkinsona (*Состояние здоровья...*, 2018).

W 1987 roku w Nowym Jorku zaprezentował kolekcję „Tysiąclecie Chrztu Rusi”, która zapoczątkowała modę na rosyjskie motywy, tak mu bliskie do dziś. Zazwyczaj kojarzy się z elementami ludowymi, nakryciami głowy – tzw. kokosznikami¹³, chustkami z Pawłowskiego Posadu¹⁴.

Fotografia 38. Kolekcja Zajcewa.

Źródło: <http://fashionstime.ru/?p=2573> (dostęp: 25.08.2019).

Fotografia 39. Kolekcja Zajcewa.

Źródło: <http://turvpragu.by/2019/05/вячеслав-зайцев-haute-couture-в-русском-стиле/вячеслав-зайцев/> (dostęp: 25.08.2019).

¹³ kokosznik – typ nakrycia głowy w postaci wysokiego, sztywnego czepca noszonego przez zamężne kobiety, element ubioru narodowego noszonego od XVI wieku – GZ.

¹⁴ duże, kwadratowe wełniane chusty z symetrycznym wzorem i wykończone frędzlami, tzw. „chustki babuszki”. Element rosyjskiego stroju ludowego – GZ.

Fotografia 40. Kolekcja Zajcewa.

Źródło: <https://www.cosmo.ru/fashion/trends/russkiy-dior-kak-vyacheslav-zaycev-stal-legendoy-mody/> (dostęp: 25.08.2019).

Fotografia 41. Kolekcja Zajcewa.

Źródło: <https://moda247.ru/prednovogodnij-pokaz-v-dome-mody-vyacheslava-zajceva/> (dostęp: 25.08.2019).

Jako pierwszy twierdził, że w Związku Radzieckim istnieje moda i to na wysokim poziomie (Уханова, 2018).

Zajcew jest doktorem habilitowanym sztuk (2002), honorowym profesorem Moskiewskiego Uniwersytetu Włókienniczego (2004), Państwowego Rosyjskiego Uniwersytetu Turystyki i Serwisu (2012), laureatem wielu nagród państwowych, m.in. „Za zasługi wobec Ojczyzny”, Orderu Świętego Konstantyna Wielkiego, Orderu Świętego Jerzego, nagrody Prezydenta Rosji w dziedzinie literatury i sztuki (*Биография...*, 2013).

W 2018 roku odbył się jego ostatni pokaz mody.

12. Walentin Judaszkin (ros. Валентин Юдашкин)

Fotografia 42. Walentin Judaszkin.

Źródło: <https://www.kp.ru/daily/26650/3671157/> (dostęp: 26.08.2019).

Celebryta, kreator mody światowej sławy, „rosyjski Cardin” – Walentin Judaszkin urodził się w 1963 roku w wiosce Bakowka pod Moskwą. Rysowaniem i projektowaniem pasjonował się już w dzieciństwie. Uczył się w Technikum Przemysłowym w Moskwie na specjalności projektowanie, gdzie był jedynym chłopcem. Po roku nauki rozpoczął służbę wojskową, w czasie której wymyślał nowe projekty i zrealizował je po powrocie z wojska. W 1986 roku ukończył technikum i został skierowany do pracy do Centralnego Biura Projektowo-Konstrukcyjnego, gdzie projektował kostiumy. W 1987 roku wystawił pierwszą kolekcję „Początki Rusi” (ros. Русь изначальная), dzięki której stał się sławny na cały kraj.

W 1990 roku ożenił się z koleżanką z Biura Projektowego – fryzjerką Mariną, która obecnie jest głównym menagerem Domu Mody „Valentin Yudashkin” (otwarty w 1993 roku). W tym samym roku urodziła się im córka, Galina, która obecnie jest fotografem.

W 1991 roku w Paryżu na Tygodniu Mody zaprezentował projekt „Faberge” i stał się sławny tym razem na całym świecie. Szczególnie spodobała się jedna suknia, stylizowana na jajko Faberge¹⁵, która trafiła do Luwru, a Judaszkina, jako pierwszego Rosjanina, przyjęto do Syndykatu Mody Paryża. Pierre Cardin pogratulował osobiście 28-letniemu rosyjskiemu projektantowi i został jego promotorem oraz przyjacielem (Prus, 2008).

Fotografia 43. Kolekcja „Faberge” W. Judaszkina.

Źródło: <http://vev.ru/blogs/valentin-yudashkin-ili-moda-po-russki.html> (dostęp: 26.08.2019).

¹⁵ dzieła sztuki złotniczej wykonane przez nadwornego jubilera Romanowów Fabergé jako prezent wielkanocny. Wykonywane ze złota, srebra, kamieni szlachetnych, kości słoniowej i masy perłowej. Do 1917 roku wykonano 54 jajka. Dzisiaj osiągają zawrotne ceny na aukcjach – GZ.

Judaszkin projektował stroje dla reprezentacji narodowej Rosji na Olimpiady w latach 1994 i 1996, mundury wojskowe dla armii Rosji, kreacje dla najstłynniejszych piosenkarzy oraz artystów, m.in. Raisy Gorbaczow (była żona Michaiła Gorbaczowa), Ałły Pugaczowej (najstłynniejsza piosenkarka radziecka i rosyjska, primadonna estrady), Swietłany Miedwiediewej (była pierwsza dama Rosji), Filippa Kirkorowa (producent, piosenkarz i były mąż Ałły Pugaczowej).

Fotografia 44. Mundury wojskowe W. Judaszkina.

Źródło: <https://iz.ru/news/540002> (dostęp: 08.07.2020).

Fotografia 45. Stroje reprezentacji radzieckiej na Olimpiadzie w 1984 roku.

Źródło: <https://www.amic.ru/news/403315/> (dostęp: 08.07.2020).

Fotografia 46. Stroje reprezentacji rosyjskiej na Olimpiadzie w 1996 roku.

Źródło: <https://www.amic.ru/news/403315/> (dostęp: 08.07.2020).

Fotografia 47. Judaszkin na pokazie z córką i wnukiem.

Źródło: <https://dni.ru/photo/2016/10/19/351176.html> (dostęp: 08.07.2020).

W 1997 roku otworzył własny butik z ekskluzywną odzieżą prêt-à-porter, wyrobami jubilerskimi i okularami. Jego mundury oglądał z zachwytem Putin, gdyż nawiązują do dawnych tradycji przedrewolucyjnych i do tradycji radzieckich z 1945 roku. Żołnierze skarżą się jednak, że nie nadają się na surowe warunki klimatyczne Rosji i marzną w nich (Radziwinowicz, 2011).

W 2002 roku ukończył Rosyjską Akademię Sztuki Teatralnej, na której studiował historię kostiumu teatralnego. Od 2010 roku prowadzi show w telewizji „Modowy wyrok” (ros. „Модный приговор”) po Sławie Zajcewie.

Judaszkin został uhonorowany wieloma odznaczeniami, m.in. Orderem Legii Honorowej, orderem „Za zasługi wobec Ojczyzny”, orderem Republiki Francuskiej „Za zasługi w dziedzinie literatury i sztuki” (*Валентин Юдашкин, 2008-2019*).

Pomimo choroby nowotworowej, z którą zмага się od kilku lat, dalej projektuje i wystawia kreacje, czasami nawet kierując wszystkim ze szpitala, zaś pokazy osobiście nadzorują żona i córka.

13. Gosza Rubczyński (ros. Гоша Рубчинский)

Fotografia 48. Gosza Rubczyński.

Źródło: www.sobaka.ru/fashion/heroes/83047 (dostęp: 26.08.2019).

Projektant celebrytów i nastolatków, **twórca streetwearowej marki** Gosza Rubczyński urodził się w 1984 roku w Moskwie. Po szkole średniej ogólnokształcącej i artystycznej zainteresował się fryzjerstwem, stylizacją oraz makijażem i rozpoczął studia w Kolegium Technologii i Projektowania. Pracował jako fryzjer, redaktor kolorowego czasopisma, stylistą dla potrzeb filmu Kirilla Serebrennikowa¹⁶, a potem dobierał stroje dla bohaterów filmu Romana Prygunowa¹⁷ „Indygo” (ros. „Индиго”). Uświadomił sobie wówczas, czym chce się zajmować w przyszłości. W 2008 roku odbył się jego pierwszy pokaz „Imperium zła” (ros. „Империя зла”) na stadionie Łużniki, w którym modelami byli koledzy – skaterzy, ogoleni na łyso koledzy z podwórka, na odzieży których pojawiły się dwugłowe orły i niedźwiedzie z automatami. Drugi pokaz, „Rośniemy i rozwijamy się” (ros. „Растем и развиваемся”), odbył się w 2009 roku w zniszczonej cerkwi. Trzecia część trylogii to pokaz „Świt nie za górami” (ros. „Рассвет не за горами”) w 2010 roku, w którym występowali sportowcy w spodniach i długich skarpetach.

¹⁶ współczesny rosyjski reżyser teatralny i filmowy, dyrektor artystyczny teatru „Gogol-Centr” w Moskwie, laureat wielu nagród filmowych rosyjskich i zagranicznych – GZ.

¹⁷ współczesny rosyjski reżyser, scenarzysta, autor teledysków i reklam – GZ.

Przełomowym momentem było spotkanie z Adrianem Joffe, który odpowiadał za europejską część holdingu „Comme des Garçons”. Gosza zaprojektował kolekcję „Dover Street Market”, która została momentalnie wykupiona.

W 2013 roku zaprojektował serię odzieży z wyzywającymi napisami i jaskrawymi kolorami, a potem zainteresował się tematyką morską.

W kolekcji jesień-zima 2015 na odzieży oraz skarpetach pojawiły się flagi Rosji i Chin. W 2016 roku projektował dla brytyjskiego „Fashion East” i wziął udział w tygodniu mody w Londynie. Przez trzy sezony współpracował z firmą „Adidas”, przed Mundialem 2018 zaprojektował zestawy dla kibica – koszulki z nazwami miast, gdzie będą mecze, korale w kolorze flagi rosyjskiej i czarna piłka z napisem cyrylicą „Гоша Рубчинский”. W 2016 roku pojawiły się perfumy „Gosha Rubchinskiy”.

Swoje życie prywatne ukrywa, jednak w 2018 roku oskarżono go o molestowanie i pedofilię. W sieci opublikowano niby jego screenshotty z bardzo prywatną korespondencją z 16-latką, w której prosił o zdjęcie chłopca z łazienki. Tłumaczył to zemstą chłopaka, który nie wygrał castingu na modela oraz tym, że tekst wyrwano z kontekstu, a chodziło o zdjęcia do castingu. Wszystkie castingi odbywają się przez sieci społecznościowe (Боброва, 2018). Modelami rzeczywiście są nastolatki.

Fotografia 49. Kolekcja G. Rubczyńskiego.

Źródło: <https://peopletalk.ru/article/novaya-kolleksiya-rubchinskogo-eto-chto-sportmaster/> (dostęp: 26.08.2019).

Fotografia 50. Kolekcja G. Rubczyńskiego.

Źródło: <https://vesti-ukr.com/kultura/284359-hosha-rubchinskij-zakryl-svoj-brend-dlja-hopnikov> (dostęp: 26.08.2019).

Po tym incydencie „Adidas” zakończył współpracę z Goszą, lecz Joffe dalej go wspiera (*Гоша Рубчинский впервые прокомментировал...*, 2019).

Jego odzież noszą Kylie Jenner, Rita Ora, Rihanna, Kanye West (*Гоша...*, 2010-2019). Wprowadził modę na napisy cyrylicą, np. „Спаси и сохрани” (tzn. zbaw i zachowaj), „Русский Ренессанс” (rosyjski renesans), „Готов к труду и обороне” (gotów go pracy i obrony), „КГБ” (KGB), „СССР” (ZSRR), „Враг” (wróg), „Друг” (przyjaciel), „Рассвет” (świt).

Fotografia 51. Kolekcja G. Rubczyńskiego.

Źródło: <https://ru.hellomagazine.com/moda/novosti-mody/16499-s-rayona-na-podium-kak-zvezdy-i-pokemony-stali-nosit-odezhdu-ot-goshi-rubchinskogo.html> (dostęp: 26.08.2019).

W 2018 roku poinformował o zamknięciu marki „Gosha Rubchinskiy”, a niedawno, że uruchomił nowy projekt, „ГР-Униформа” („GR-Uniforma”), gdzie oprócz odzieży będzie muzyka, video i video album z Gruzji (*Гоша Рубчинский запускает...*, 2019). W nowej marce są kombinezony w czerwonym kolorze, z kieszeniami na śruby i śrubokręty, wypłowiałe żółte kamizelki, połatany kombinezon z jeansu dla firmy „Diesel” (Różyc, 2019).

Fotografia 52. Kolekcja „GR-Uniforma”.

Źródło: <http://jm5.id62690418.z9291.spectrum.myjino.ru/newss/entry/novyy-proekt-goshi-rubchinskogo-gr-uniforma> (dostęp: 26.08.2019).

Fascynuje go kultura deskorolkowców, miłośników rave, underground. Od 2017 roku urządza pokazy wyłącznie w rosyjskich miastach, np. w XIX-wiecznym gmachu giełdy w Kaliningradzie, w Pałacu Pracowników Kultury Komunikacji w Petersburgu, Centrum Borysa Jelcyna w Jekaterynburgu.

14. Denis Simaczow (ros. Денис Симачев)*Fotografia 53.* Denis Simaczow.

Źródło: <http://easyelite-home.ru/fashion53.htm> (dostęp: 27.08.2019).

Projektant (właściciel marki „Denis Simachev”) i właściciel baru „Hooligan”, prezenter telewizyjny, juror w programie „Топ модель по-русски” (Топ-модель по-русски), reżyser (film „Property Exchange”, ros. „Обмен” 2016, „Innocent”, ros. „Невиновный” 2018), prowadzący program „Modowy wyrok” (ros. „Модный приговор”), Denis Simaczow urodził się w 1974 roku w Moskwie w rodzinie wojskowego oraz nauczycielki języka rosyjskiego i angielskiego. Tradycje wojskowe istniały w rodzinie od dawna, ale Denis nie chciał ich kontynuować. Ukończył szkołę artystyczną i Kolegium Sztuki i Grafiki w Moskwie, 2 lata uczył się w akademii Pivot Point w Hiszpanii na stylistę-fryzjera i przez rok studiował reklamę w studiu Grymowa. W 1994 roku rozpoczął studia w Moskiewskiej Państwowej Akademii Włókienniczej, którą ukończył jako specjalista od projektowania odzieży i obuwia.

Brał udział w wielu pokazach dla młodych projektantów, m.in. w 1999 roku otrzymał nagrodę na moskiewskiej międzynarodowej wystawie obuwia „Mosshoes” w kategorii „Awangarda”. W 2001 roku założył firmę „Denis Simachev” i już po roku zaprezentował swoją kolekcję na „Fusion Week Pret-a-porter”. Od tego czasu wystawia wyłącznie za granicą, co roku bierze udział w tygodniu mody w Mediolanie.

Oprócz butiku otworzył własny bar, opatentował metodę ozdabiania „malowanie pod chochlomę”¹⁸, stawia w każdym projekcie na symbolikę radziecką. Często na koszulkach pojawia się postać Putina, Gagarina, wybitnych pisarzy i poetów, przedmioty z branży naftowej.

Fotografia 54. Koszulka z Putinem D. Simaczowa.

Źródło: https://www.avito.ru/sankt-peterburg/odezhda_obuv_aksesuary/futbolka_denis_simachev_denis_simachev_putin_1393010581 (dostęp: 27.08.2019).

¹⁸ chochloma – rosyjskie przedmioty dekoracyjno-użytkowe, np. łyżki, stoliki, malowane na kolor złoty z czerwonymi kwiatami, czarnym tłem – GZ.

Często ubiera modeli w kamizelki kuloodporne i kominiarki (Sijka, 2003).

Fotografia 55. Kolekcja D. Simaczowa.

Źródło: <https://www.yuga.ru/news/343830/> (dostęp: 27.08.2019).

Fotografia 56. Kolekcja D. Simaczowa.

Źródło: <https://www.adensya.ru/guide/denis-simachyov> (dostęp: 27.08.2019).

Fotografia 57. Kurtka D. Simaczowa.

Źródło: <https://shopogolik-club.ru/kurtka-muzhskaja-simachev-oranzhevaja-s-zheltymi-cvetami-249117.html> (dostęp: 27.08.2019).

Stworzył również projekt „Low Budget Family”, która jest firmą profesjonalnych didżejów. Sam występuje jako „DJ Looser”.

Oprócz odzieży zaprojektował z malowidłami „pod chochlomę” lodówkę „Rosenlew”, meble, iPhone, samochody, aparat fotograficzny „Leica”, pościel, bieliznę.

Fotografia 58. Kolekcja iPhone D. Simacheva.

Pobrane z: <https://www.adensya.ru/guide/denis-simachyov> (dostęp: 27.08.2019).

Ma żonę Nataszę i córkę Sonię, która zaczyna projektować. Więcej informacji na temat rodziny nie ma (Денис Симачев, 2009-2019).

15. Igor Czapurin (ros. Игорь Чапурин)

Fotografia 59. Igor Czapurin.

Źródło: <https://womanadvice.ru/igor-chapurin> (dostęp: 27.08.2019).

Projektant byłych pierwszych dam Rosji (L. Putina, S. Medwiediewa), **gwiazd estrady, sportu i podium** (Cher, Naomi Campbell, Beyoncé, Kristina Orbakajte, Naomi Campbell, Alina Kabajewa i in.), **„rosyjski Armani”** – Igor Czapurin urodził się w 1968 roku w mieście Wielkie Łuki w obwodzie pskowskim w rodzinie inżyniera sprzętu szwalniczego i dyrektor fabryki dzianiny. Najpierw uczył się w szkole sportowej, a potem w artystycznej. Od dziecka marzył, żeby zostać projektantem. Ukończył Politechnikę Witebską na specjalności „konstruktor odzieży damskiej”. Potem odbywał służbę wojskową. Podczas studiów wziął udział w konkursie dla młodych projektantów, organizowanym przez „Nina Ricci” w Paryżu, gdzie został wyróżniony. Po powrocie z Paryża projektował stroje dla konkurów Miss Europe, Miss Worls, Miss Universum. W 1995 roku w Moskwie zaprezentował pierwszą kolekcję „To Russia with love”. Od 1996 roku przez kilka lat współpracował z włoskim domem mody „Irene Galitzine”, należącym do księżnej Iriny Galicynej¹⁹. W 1998 roku stworzył kolekcję „Chapurin-99”, która spotkała się z zainteresowaniem i otrzymał członkostwo w Rosyjskim Towarzystwie Mody. W tym samym roku projektował kostiumy teatralne, zarejestrował markę „Chapurin” i otworzył własny butik w Moskwie. W 2003 roku tworzył kostiumy do baletu „Madame Lionel” w Albert Hall w Londynie. Projektował również meble, parkiet oraz oświetlenie „Chapurinsaca”.

Fotografia 60. Kolekcja „Chapurincasa”.

Źródło: <https://cargocollective.com/zoloto/Chapurin-casa-LINEIKA-MEBELI-I-SVETA-VYSTAVLYLAS-NA-Salone-Internazion> (dostęp: 27.08.2019).

¹⁹ księżna ze starego rodu rosyjsko-gruzińskiego, którego początki sięgają XIII wieku, włoska projektantka – po wybuchu rewolucji bolszewickiej uciekła przez Konstantynopol do Rzymu. Zmarła w 2006 roku – GZ.

W 2004 roku, wspólnie z firmą „Swarovski”, zaprojektował kostiumy dla Aliny Kabajewej²⁰ i Iriny Czauczynnej na Olimpiadę w Atenach. W latach 2005 i 2010 projektował kostiumy dla moskiewskiego Teatru „Bolshoj” i stworzył kolekcję odzieży narciarskiej „Chapurinrg”, projektował dla Google. Bierze udział w międzynarodowych projektach teatralnych „King of the dance”, „Reflections” (*Игорь Чапурин: биография*, 2008-2019).

W 2005 roku otrzymał nagrodę „Projektant Roku” rosyjskiego wydania czasopisma „GQ”, a w 2007 roku na ceremonii „Elle Style Awards” otrzymał nagrodę w kategorii „Wektor Mody” i od tego roku regularnie bierze udział w paryskim tygodniu mody.

Fotografia 61. Kolekcja I. Czapurina.

Źródło: http://russia-ic.com/society_politics/fashion_design/1661#.XWUXq_ZuJuk (dostęp: 27.08.2019).

Fotografia 62. Kolekcja I. Czapurina.

Źródło: http://russia-ic.com/society_politics/fashion_design/1661#.XWUXq_ZuJuk (dostęp: 27.08.2019).

Fotografia 63. Kolekcja I. Czapurina dla młodzieży.

Źródło: <http://z-news.link/designer-igor-chapurin-will-wear-youth/> (dostęp: 27.08.2019).

²⁰ rosyjska gimnastyczka artystyczna, polityk. Media rosyjskie i zagraniczne przypisują jej rolę kochanki lub nieoficjalnej żony Władimira Putina i matki jego dzieci – GZ.

Obecnie projektuje odzież prêt-à-porter, haute couture, pościel, wyroby jubilerskie. W 2018 roku zaprojektował odzież dla pracowników „Alfa-Banku”, a w 2019 roku akcesoria do systemu podgrzewania tytoniu „glo”.

Fotografia 64. System „Glo” Czapurina.

Źródło: <https://www.cosmo.ru/fashion/news/03-04-2019/kollekciya-glo-x-chapurin-igor-chapurin-vypustil-ogranichennuyu-seriyu-aksessuarov/> (dostęp: 08.07.2020).

W 2017 roku stał się bohaterem skandalu, gdy do sieci wyciekło jego zdjęcie z Instagrama, na którym całuje się ze swoim bliskim przyjacielem i prawdopodobnie partnerem, właścicielem galerii i współorganizatorem wystaw, Edwardem Bagrationi. Podobno na konto Bagrationi włamał się jego prześladowca i z zemsty rozpowszechnił to zdjęcie (Петрова, 20017).

Podsumowanie

Jak kiedyś Rosja zachwycała się modą zachodnią, tak dzisiaj Zachód zachwyca się modą rosyjską i młodymi rosyjskimi projektantami. Już w czasach radzieckich narodziła się moda na „rosyjskość”, dzięki wielkim kreatorom mody tamtych czasów, takim jak Zajcew czy Judaszkin. Dzisiaj młode pokolenie popularyzuje rosyjską kulturę oraz cyrylicę na zachodnich pokazach i inspiruje zachodnich projektantów do zainteresowania się tym krajem. Taką misję spełnia kolejne pokolenie projektantów, które zostało przedstawione w powyższym artykule.

Bibliografia

- Bloch, M. (2015). *Mój zawód: ikona stylu. Ulyana Sergeenko*. Pobrane z: http://kobieta.gazeta.pl/follow/1,153346,14214774,Moj_zawod__Ikona_stylu__Ulyana_Sergeenko.html.
- Prus, J. (2008). *Nadworny krawiec Rosji*. Pobrane z: <https://wiadomosci.dziennik.pl/swiat/artykuly/73560,nadworny-krawiec-rosji.html>.
- Radziwinowicz, W. (2011). *Rosyjska armia marznie na potęgę*. Pobrane z: http://wyborcza.pl/1,75399,8918571,Rosyjska_armia_marznie_na_potege.html?disableRedirects=true.
- Różyc, M. (2019). *Gosha Rubcynskiy: człowiek projekt*. Pobrane z: <http://jm5.id62690418.z9291.spectrum.myjino.ru/newss/entry/novyj-proekt-goshi-rubchinskogo-gr-uniforma>.
- Sijka, A. (2003). *Szyneł na wybiegu*. Pobrane z: <https://www.wprost.pl/tygodnik/41712/szyneł-na-wybiegu.html>.
- Wąsik, N. (2017). *Od wroga ojczyzny do bohatera*. Pobrane z: <http://dykf.pl/legendy-mody/od-wroga-ojczyzny-do-bohatera>.

- Александр Изманд – скромный гений мужского костюма.* (2012). Pobrane z: <http://riamoda.ru/article/news-61.html>.
- Алена Ахмадуллина.* (2010-2019). Pobrane z: <https://24smi.org/celebrity/27570-alena-akhmadullina.html>.
- АНТОНОВА, О. (2017). Кира Пластинина вышла замуж в Мексике.* Pobrane z: <https://www.kp.ru/daily/26633/3652733/>.
- Аралова Вера.* (2008-2019). Pobrane z: <https://www.casual-info.ru/wiki/Аралова%20Вера/>.
- Биография Вячеслава Зайцева.* (2013). Pobrane z: <https://ria.ru/20130302/925126557.html>.
- Боброва, И. (2018). Обвиненный в домогательствах дизайнер Гоша Рубчинский ушел в глухую оборону.* Pobrane z: <https://www.mk.ru/social/2018/12/10/obvinennyu-v-domogatelstvakh-dizayner-gosha-rubchinskiy-ushel-v-glukhuyu-oboronu.html>.
- Валентин Юдашкин.* (2008-2019). Pobrane z: <https://www.vogue.ru/fashion/whoiswho/designer/459223/>.
- Варвара Каринская модельер из Харкова, которая получила Оскар за свои костюмы.* (2018). Pobrane z: https://24tv.ua/ru/varvara_karinskaja_modeler_iz_harkova_kotoraja_poluchila_oskar_zh_svoi_kostjumu_n922512.
- Воронова, Ю. (2016). Елена Ермак о настоящей роскоши и дурном тоне в мехах.* Pobrane z: <http://www.trendymoda.ru/sovremennye-rossijskie-modelery/dizajner-elena-yarmak/>.
- Вячеслав Зайцев (модельер): биография, информация, личная жизнь.* (2014-2019). Pobrane z: <http://stuki-druki.com/authors/Zaycev-Vyacheslav.php>.
- Гоша Рубчинский впервые прокомментировал обвинения в домогательствах.* (2019). Pobrane z: <https://donttakefake.com/gosha-rubchinskij-vpervye-prokomentiroval-obvneniya-v-domogatelstvakh/>.
- Гоша Рубчинский запускает новый проект.* (2019). Pobrane z: <https://www.tatler.ru/fashion/gosha-rubchinskij-zapuskaet-novyj-brend>.
- Гоша Рубчинский.* (2010-2019). Pobrane z: <https://24smi.org/celebrity/34881-gosha-rubchinskii.html>.
- Денис Симачев.* (2009-2019). Pobrane z: https://www.vokrug.tv/person/show/denis_simachev/.
- Дизайнер Елена Ярмак.* (2014). Pobrane z: <http://www.trendymoda.ru/sovremennye-rossijskie-modelery/dizajner-elena-yarmak/>.
- Ежевика, В. (2015). Варвара Каринская – американская мечта по-украински.* Pobrane z: <http://styleinsider.com.ua/2015/06/varvara-karinskaya-amerikanskaya-mechta-po-ukrainski/>.
- Иванова, В. (2016). Вера Аралова и Джим Паттерсон.* Pobrane z: <https://maxpark.com/community/5920/content/5118638>.
- Игорь Чапурин.* (2008-2019). Pobrane z: <https://7days.ru/stars/bio/igor-chapurin/bio.htm#>.
- Кира Пластинина.* (2010-2019). Pobrane z: <https://24smi.org/celebrity/435-kira-plastinina.html>.
- Кравчук, О. (2012). Ярмак и ее подход.* Pobrane z: <https://www.vogue.ru/magazine/articles/500836/>.
- Левашова, Алла Александровна.* (2017). Pobrane z: https://ru.wikipedia.org/wiki/Левашова,_Алла_Александровна.
- Маркович, М. (2016-2019). Биография Надежды Ламановой.* Pobrane z: http://lamanova.com/16_biography.html.
- Маша Цигаль.* (2010-2019). Pobrane z: <https://24smi.org/celebrity/28720-masha-tsigal.html>.
- Первый русский модельер Надежда Ламанова.* (2016). Pobrane z: <https://porusski.me/2016/10/25/042-nadezhda-lamanova/>.
- Персоны. Алена Ахмадуллина.* (2009-2019). Pobrane z: https://www.vokrug.tv/person/show/alena_akhmadullina/.
- Персоны. Ульяна Сергеенко.* (2009-2019). Pobrane z: <https://www.vokrug.tv/person/show/ulyana-sergeenko/>.
- Петрова, Н. (2017). Любовный гей-треугольник: в Сети появились фото Игоря Чапурина целующегося с Эдуардом Багратиони.* Pobrane z: <http://rsute.ru/309513-lyubovnyj-gej-treugolnik-v-seti-poyavilis-foto-igorya-chapurina-celuyushhegosya-s-eduardom-bagratiioni.html>.
- Состояние здоровья Вячеслава Зайцева.* (2018). Pobrane z: <https://www.kramola.info/vesti/novosti/sostoyanie-zdorovya-vyacheslava-zayceva-na-segodnya-21122018>.
- Ульяна Сергеенко.* (2010-2019). Pobrane z: <https://24smi.org/celebrity/35537-uliana-sergeenko.html>.

- Ухалина, П. (2018). *Русский Диор: как Вячеслав Зайцев стал легендой моды*. Pobrane z: <https://www.cosmo.ru/fashion/trends/russkiy-dior-kak-vyacheslav-zaycev-stal-legendoy-mody/>.
- Якушко, О. (2016). *Оскароносная златошвейка. Каринская создала легкую балетную пачку и была «скорой помощью» Голливуда*. Pobrane z: <https://2day.kh.ua/oskaronosnaya-zlatoshvejka-karinskaya-sozdala-legkuyu-baletnyuyu-pachku-i-byla-skoroj-pomoshhyu-gollivuda/>.
- http://alena-akhmadullina.blogspot.com/2011/07/blog-post_20.html.
- <http://art-fash.blogspot.com/2011/08/blog-post.html>.
- <http://bokovfactory.ru/kiraplastinina/>.
- <http://design-estet.com/kollekcii-platiev-ulyany-sergeenko/>.
- <http://discoverstyle.ru/stil-ulyany-sergeenko/>.
- <http://easyelite-home.ru/fashion53.htm>.
- <http://fashionstime.ru/?p=2573>.
- <http://jm5.id62690418.z9291.spectrum.myjino.ru/newss/entry/novyj-proekt-goshi-rubchinskogo-gr-uniforma>.
- http://russia-ic.com/society_politics/fashion_design/1661#.XWUXq_ZuJuk.
- <http://strajin.ru/alena-akhmadullina-for-barbie/>.
- <http://turvpragu.by/2019/05/вячеслав-зайцев-haute-couture-в-русском-стиле/вячеслав-зайцев/>.
- <http://vev.ru/blogs/valentin-yudashkin-ili-moda-po-russki.html>.
- http://www.dublenki.ru/info/russkie-modelery/elena-yarmak-_koroleva-soboley.html.
- <http://www.spletnik.ru/look/newsmoda/31448-russkaya-skazka-v-nyu-yorke-pokaz-helen-yarmak.html>.
- <http://www.woman.ru/fashion/celebrities/article/180127/gallery/6/>.
- <http://z-news.link/designer-igor-chapurin-will-wear-youth/>.
- <https://24smi.org/celebrity/27570-alena-akhmadullina.html>.
- <https://24smi.org/celebrity/435-kira-plastinina.html>.
- <https://automobili.ru/live/persons/design/solar-rabbits/>.
- <https://bellezza-storia.livejournal.com/364138.html>.
- <https://cargocollective.com/zoloto/Chapurin-casa-LINEIKA-MEBELI-I-SVETA-VYSTAVLYLAS-NA-Salone-Internazion>
- <https://diletant.media/blogs/60920/675/>.
- <https://dni.ru/photo/2016/10/19/351176.html>.
- <https://gx.net.ua/obshhestvo/region/oskaronosnaya-harkovchanka-pokorila-ves-mir.html>.
- <https://iz.ru/news/540002>.
- <https://moda247.ru/prednovogodnij-pokaz-v-dome-mody-vyacheslava-zajceva/>.
- https://naviny.by/rubrics/bomond/2008/03/12/ic_articles_121_156022.
- <https://news.myseldon.com/ru/news/index/213055928>.
- <https://peopletalk.ru/article/novaya-kollektsiya-rubchinskogo-eto-chto-sportmaster/>.
- <https://poruski.me/2016/10/25/042-nadezhda-lamanova/>.
- <https://poruski.me/2018/09/14/04-alena-akhmadullina-vesna-leto-2019/>.
- <https://rfnow.ru/wp-content/uploads/2017/04/5b47a0894752e0ac943f5b531f917a59.jpg>.
- <https://rfnow.ru/wp-content/uploads/2017/04/9f6ad78de3aec201729c644ce2a3bb67.jpg>.
- <https://ru.hellomagazine.com/moda/novosti-mody/16499-s-rayona-na-podium-kak-zvezdy-i-pokemony-stali-nosit-odezhdu-ot-goshi-rubchinskogo.html>.
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Левашова,_Алла_Александровна#/media/Файл:Алла_Александровна_Левашова.jpg.
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Левашова,_Алла_Александровна#/media/Файл:Стеганное_пальто_с_меховым_воротником_производства_СХКБ.jpg.
- https://ru.wikipedia.org/wiki/Левашова,_Алла_Александровна#/media/Файл:Утепленное_пальто,_созданное_А._А._Левашовой.jpg.
- <https://shopogolik-club.ru/kurtka-muzhskaja-simachev-oranzhevaja-s-zheltymi-cvetami-249117.html>.

<https://snob.ru/profile/5230/blog/46734>.
<https://therakedaily.ru/articles/gensek-dendi/>.
<https://vesti-ukr.com/kultura/284359-hosha-rubchinskij-zakryl-svoj-brend-dlja-hopnikov>.
<https://womanadvice.ru/igor-chapurin>.
<https://www.adensya.ru/guide/denis-simachyov>.
<https://www.amic.ru/news/403315/>.
https://www.avito.ru/sankt-peterburg/odezhda_obuv_aksessuary/futbolka_denis_simachev_denis_simachev_putin_1393010581.
<https://www.casual-info.ru/wiki/Аралова%20Бера/>.
<https://www.cosmo.ru/fashion/news/03-04-2019/kollekciya-glo-x-chapurin-igor-chapurin-vypustil-ogranichennuyu-seriyu-aksessuarov/>.
<https://www.cosmo.ru/fashion/trends/russkiy-dior-kak-vyacheslav-zaycev-stal-legendoy-mody/>.
<https://www.kp.ru/daily/26650/3671157/>.
<https://www.livemaster.ru/topic/2516993-krasnye-russkie-sapogi-very-aralovoj>.
<https://www.welovefur.com/interview-helen-yarmak/>.
<https://www.yuga.ru/news/343830/>.
www.sobaka.ru/fashion/heroes/83047.
www.spletnik.ru/events/25520-masha-tcigal-vyvela-na-podium-annu-seleznevu.html.

Grzegorz Adam ZIĘTAŁA

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu

KWESTIE ETYKI W ROSYJSKIEJ TEORII I PRAKTYCE PRZEKŁADU

„Kodeks tłumacza powinien stać się tym, czym jest przysięga Hipokratesa”.
(Елин, Костина, 2013, s. 17)

Streszczenie

Kwestie etyczne w teorii oraz praktyce przekładu zajmują ważne miejsce na całym świecie. Poszczególne kraje przyjmują własne kodeksy etyczne, etyka tłumaczeń jest nauczana na studiach, teoretycy i praktycy przekładu publikują monografie, podręczniki, artykuły i dają szereg zaleceń, jak tłumacz powinien zachowywać się, co jest etyczne, a co nie.

W Rosji temat etyki tłumacza jest poruszany dopiero od lat 90. XX wieku. W niniejszym artykule przedstawiono najważniejsze zasady etyki funkcjonujące w rosyjskiej teorii i praktyce przekładu – zarówno publikacje naukowe, oficjalne dokumenty (*Kodeks etyczny tłumacza*), jak też zalecenia poszczególnych biur tłumaczeń.

Summary

Ethical issues in the theory and practice of translation occupy an important place all over the world. Individual countries adopt their own ethical codes, ethics of translation is taught at college, translation theorists and practitioners publish monographs, textbooks, articles and give a number of recommendations on how the translator should behave, what is ethical and what is not.

In Russia, the subject of a translator's ethics has been discussed only since the 1990s. In this article, we present the most important ethical principles in the Russian translation theory and practice – both scientific publications, official documents (*A Translator's Code of Ethics*) and recommendations of individual translation offices.

W rosyjskiej teorii przekładu kwestie etyki tłumacza nie były obecne w czasach radzieckich. Dopiero pod koniec lat 90. XX wieku pojawiły się pierwsze publikacje, w których uwzględniono kwestie etyczne w działalności tłumacza.

D. Uszakow określa etykę jako „1. naukę filozoficzną o moralności, o zasadach zachowania człowieka. 2. normy zachowania, moralność, zespół zasad moralnych wśród członków jakiejś społeczności, grupy społecznej, zawodu”¹ (Ушаков, 2014). Т. Jefriemowa zaś określa ją jako „1. naukę filozoficzną o moralności, jej zasadach, rozwoju i roli w społeczeństwie. 2. całokształt norm zachowania moralność jakiejś grupy społecznej, organizacji” (Ефремова, 2000, s. 55). А. Chamatowa definiuje etykę jako „naukę filozoficzną, której obiektem badań jest moralność jako forma świadomości społecznej. Moralność – to zespół norm i zasad zachowania ludzi w stosunku do społeczeństwa i innych ludzi”, a etykę zawodową jako „kodeks zachowania, określający typ relacji, które są najlepsze z punktu widzenia wykonywanych przez pracowników obowiązków służbowych w tej lub innej sferze zawodowej” (Хаматова, 2011, s. 56).

¹ w całym tekście tłumaczenie własne – GZ.

Powstanie etyki zawodowej, jak piszą Elin i Kostina:

jest skutkiem codziennego doświadczenia i relacji wewnątrz grup zawodowych, kiedy zaczęły pojawiać się pisane i niepisane zasady zachowania, za złamanie których była kara. W średniowieczu zauważamy wzrost liczby zawodowych związków i gildii, zazwyczaj, o charakterze zamkniętym. Ten czynnik można uznać za decydujący w pojawieniu się etyki zawodowej, ponieważ taka zamkniętość pozwalała nie tylko określać normy zachowania, ale i kultywować je. Obecnie zaś, w epoce globalizacji, ma miejsce mieszanie się etyk zawodowych, a co więcej, w etyce wielu zawodów utracono lub pomniejszono „funkcję” kary. Innymi słowy, przestrzeganie etyki zawodowej to sprawa sumienia i honoru pracownika (Елин, Костина, 2013, s. 15).

Po ciężkich czasach radzieckich, wszechobecnego ateizmu i upadku kultury, w Rosji odradza się etyka, w tym etyka zawodu tłumacza. Ł. Moskowczuk zauważa, że istniejące w Rosji materiały z zakresu etyki tłumaczeń można podzielić na 3 grupy:

- 1) dokumenty oficjalne, przyjęte przez stowarzyszenia zawodowe,
- 2) dokumenty korporacyjne i kodeksy biur tłumaczeń, które świadczą usługi tłumaczeniowe,
- 3) osobiste zalecenia praktyków-profesjonalistów.

Autor opisuje różnice m.in.:

oficjalne dokumenty mają charakter ramowy, określają ogólne zasady, są obowiązkowe dla wszystkich, którzy rozpoczynają pracę w tym zawodzie. W dokumentach korporacyjnych uwzględnione są wartości firmy, w zaleceniach osobistych odzwierciedlone są sprawdzone w praktyce rozwiązania trudnych sytuacji i odnotowane są nowe powstałe problemy, które wymagają swego dalszego zrozumienia (Московчук, 2018, s. 54).

Ł. Moskowczuk podaje również podział dokumentów pod względem treści:

- etyka tłumaczeń, gdzie przedstawiono najogólniejsze zasady i wymagania w stosunku do tekstu/komunikatu, poruszają ogólne problemy (prawo autorskie, poufność, prawo do odmowy i in.);
- etyka tłumacza, gdzie przedstawia się zasady i normy komunikacji, a także opisuje odpowiedzialność wobec kolegów, pracodawcy, klienta, społeczeństwa;
- etykieta w dziedzinie tłumaczeń, zawierająca zalecenia sytuacyjne w zakresie zachowania i dobrych manier (Московчук, 2018, s. 54).

Istniejące w Rosji dokumenty podkreślają powagę zawodu, jednak nadal brak jest kodeksów etyki w zakresie tłumaczeń specjalistycznych, np. tłumaczeń synchronicznych, tłumaczeń w sądach, więzieniach, instytucjach medycznych.

Pierwszym, który wprowadził do rosyjskiej teorii i praktyki zagadnienia etyki tłumacza ustnego, określone wtedy jako „etykieta” (ros. этикет), był tłumacz-praktyk R. Minjar-Bieloruczew², który w książce *Jak zostać tłumaczem?* (ros. *Как стать переводчиком*) w rozdziale 17. pt. *Trochę o etykiecie w pracy tłumacza* (ros. *Немного об этикете в работе переводчика*) podał kilka zaleceń dla tłumaczy:

W czasie oficjalnych spotkań, nawet gdy każda strona ma swojego tłumacza, należy tłumaczyć tylko mowę członków swojej delegacji. To, co mówią przedstawiciele drugiej strony, tłumaczy ich tłumacz. Przy tym nie należy starać się „poprawiać” swojego zagranicznego kolegi. Po pierwsze, to nieładnie, a po drugie, on lepiej od was wie, co chce powiedzieć, a co nie chce powiedzieć jego mocodawca (Миньяр-Белоручев, 1999, s. 86).

Kolejne ciekawe rady dotyczą zachowania tłumacza podczas przyjęć:

Jeśli musicie pracować na przyjęciu, które odbywa się na stojąco (takie przyjęcia nazywa się „à la fourchette”), trzymajcie ciągle w ręku napełniony do połowy kieliszek, żeby was nie rozpraszali kelnerzy z tacami, ale starajcie się prawie nie pić niczego, gdyż nawet niewielkie upojenie może oznaczać koniec waszej kariery. Brać z tacy kanapki można tylko wtedy, gdy w danej chwili wasze usługi nie są potrzebne i jeśli to nie szkodzi waszemu gospodarza.

Przyjęcia, które przewidują przeznaczenia dla każdego gościa miejsca przy stole, są organizowane rzadziej. W takim przypadku tłumacz szepcze do swojego sąsiada (najczęściej szefa delegacji) treść rozmów, które są wygłaszane. W przerwach pomiędzy mowami można pojeść, przestrzegając, oczywiście, przyjętych zasad. I tak, przed rozpoczęciem jedzenia proponują wam aperitif, tzn. kieliszek mocnego napoju (whisky, gin, wódka, koniak, nalewka), najczęściej rozcieńczonego wodą sodową. Tłumacz, oczywiście, lepiej, aby ograniczył się do soku. Potrawy są podawane zgodnie z ustalonym harmonogramem: najpierw dwie-trzy przekąski (po kolei), potem jakieś danie rybne, potem mięsne z sałatką, a następnie deser, kawa i ser. Do przekąsek i dan rybnych podaje się wino wytrawne białe, a do mięsa – czerwone wytrawne, na deser – wina słodkie, likier. Pije się odrobinę, najczęściej ograniczając się do jednego łyka.

Zmiana potraw wymaga wymiany widelca i noża. Wcześniej są one podawane po kilka sztuk. Aby nie pomylić się, bierzcie od ostatnich z brzegu z lewej i z prawej strony od talerza. Nie róbcie dużych przerw podczas jedzenia jakiegoś dania; jeśli wy przy tym położyliście na swój talerz widelec z nożem z prawej strony, to wszystko wam niezwłocznie zabiorą milczący kelnerzy. Chleb na przyjęciach „oszczędza się”, kładą go (2-3 kawałki) każdemu oddzielnie. Jeśli pospieszycie się go zjeść, nie próbujcie szukać lub odciągać w tym celu obsługę, was mogą źle zrozumieć (Миньяр-Белоручев, 1999, s. 87-88).

² Ruryk Minjar-Bieloruczew (1922-2000) – radziecki i rosyjski tłumacz i wykładowca, twórca współczesnej rosyjskiej szkoły przekładu i nauczania przekładu, tłumacz języka francuskiego dla N. Chruszczowa, F. Castro i Ch. de Gaulle’a, profesor nauk pedagogicznych – GZ.

Rady dotyczą również ubioru:

tłumacz podczas oficjalnych spotkań powinien być w garniturze i krawacie, znajdować się w pobliżu przedstawiciela waszego kraju, z którym pracuje i uważnie słuchać tekstu, który podlega tłumaczeniu lub krótkiemu streszczeniu, w zależności od okoliczności. Zresztą, umiejętność słuchania i słyszenia to nie tylko kwestia etykiety, ale najważniejsza umiejętność tłumacza (Миньяр-Белоручев, 1999, s. 93).

Oprócz tych rad autor opisuje swoje doświadczenie jako tłumacza języka francuskiego podczas wizyty na Kremlu na początku lat 60. ówczesnego księcia Kambodży Norodoma Sihanouka, gdy ze względu na silny ból głowy musiał zażyć piramidon i odczuwał problemy z opóźnioną reakcją oraz prawidłową wymową. Na podstawie tego doświadczenia zaleca niestosowanie leków przed tłumaczeniami, a najwyżej wypicie filiżanki czarnej kawy. Kolejną opisywaną przez niego wizytą było przyjęcie u prezydenta Ghany – Kwame Nkrunaha, podczas którego opisał swoją rolę jako nie tylko tłumacza, ale i doradcy w zakresie jedzenia dla szefa radzieckiej delegacji.

W 1999 roku ukazała się książka A. Czuzakina³ i P. Pałażczenko⁴ pt. *Świat przekładu albo wieczne poszukiwanie wzajemnego zrozumienia* (ros. *Мир перевода, или вечный поиск взаимопонимания*), w której jeden z rozdziałów poświęcono etyce – *Etyka tłumaczeniowa* (ros. *Переводческая этика*), w którym piszą: „Etyka zawodowa zajmuje ważne miejsce w działalności tłumaczeniowej, gdyż zawód ten jest związany, przede wszystkim, z przekazywaniem informacji, a nie ze sferą obsługi, jak uważają niektórzy” (Чужакин, Палажченко, 1999, s. 13).

Autorzy sformułowali 10 zasad etyki tłumacza (ustnego):

- Zasada nr 1 (główna zasada profesjonalnej etyki przekładu) – nie ujawniać informacji, której posiadaczem stałeś się.
- Zasada nr 2 – pożądane jest nawiązanie poufnej relacji z tymi, dla których pracujesz.
- Zasada nr 3 – należy przestrzegać opanowania i zimnej krwi, nawet w ekstremalnych okolicznościach, być zawsze poprawnym, uprzejmym, właściwie i stosownie do miejsca ubranym, taktownym i dokładnym, punktualnym i zapobiegawczym (jak mówią *comme il faut*, tzn. ‘jak należy’).
- Zasada nr 4 – w miarę możliwości, nie dodawać od siebie (nie wychodzić poza ramy wypowiedzianego), powstrzymać się od komentarzy i wyrażania własnego punktu widzenia, nie opuszczać bez potrzeby części informacji.
- Zasada nr 5 – w razie konieczności wyjaśnić cechy charakteru narodowego, mentalności, tradycji i kultury, które zna tłumacz, a nie zna wasz rozmówca, po to, aby podnieść współczynnik sprawności komunikacji i osiągnąć pełniejsze zrozumienie.

³ Andriej Czuzakin – tłumacz języka angielskiego i portugalskiego przywódców ZSRR – J. Andropowa, K. Czernienki, M. Gorbaczowa, wykładowca w Lingwistycznym Uniwersytecie w Moskwie, autor wielu książek i artykułów z zakresu przekładu ustnego, metodyki nauczania przekładu ustnego i historii XX wieku – GZ.

⁴ Paweł Pałażczenko – tłumacz języka angielskiego M. Gorbaczowa (zasłynął z tłumaczenia na szczytach Gorbaczow-Reagan, Gorbaczow-Thatcher), dyplomata, wykładowca akademicki, autor wielu publikacji z zakresu przekładu ustnego i polityki, obecnie szef Działu Relacji Międzynarodowych i Kontaktów z Prasą w fundacji M. Gorbaczowa „The Gorbachev Foundation” – GZ.

- Zasada nr 6 – należy udzielić konkretnej pomocy, gdy jest ona niezbędna dla tych, kto niezbyt orientuje się w sytuacji, zwłaszcza za granicą, nawet poza godzinami pracy i bez dodatkowego wynagrodzenia.
- Zasada nr 7 – wciąż podwyższać kwalifikacje, zawodowe mistrzostwo, pogłębiać i poszerzać erudycję w różnych dziedzinach wiedzy, specjalizując się, w miarę możliwości, w jednej dziedzinie (prawo, finanse, ekologia itd.).
- Zasada nr 8 – szczerze dzielić się wiedzą i doświadczeniem z młodymi i początkującymi tłumaczami.
- Zasada nr 9 – przestrzegać korporacyjnej solidarności i etyki zawodowej, podnosić prestiż zawodu, nie zgadzać się na dumping przy opłacaniu swojej pracy.
- Zasada nr 10 (żartobliwa) – przypadkowo łamiąc jedną z zasad, nie poddawać się (Чужакин, Палажченко, 1999, s. 13-14).

W 2004 roku ukazał się najsłynniejszy podręcznik rosyjski, poruszający zagadnienia etyki – *Wstęp do przekładoznawstwa* (ros. *Введение в переводоведение*) I. Aleksiejewej. W rozdziale 3 książki, pt. *Etyka tłumacza* (*Этика переводчика*), autorka twierdzi, że:

w każdym zawodzie istnieją normy moralne i zasady zachowania profesjonalnego, których nie wolno naruszać. Nie zawsze mają one formę przykazań, ale zawsze bazują na podstawach moralności chrześcijańskiej, która ostatecznie utwierdziła się w społeczeństwie europejskim pod koniec XIX w. Uczciwość, obowiązkowość, zawodowa pomoc wzajemna stały się symbolem dowolnego zawodu (Алексеева, 2004, s. 26).

Autorka przypomina, że na początku XX wieku normy etyczne miały określone zarysy, ale były precyzowane na przestrzeni całego XX wieku. Uważa, że to jedyny zawód, za który ludzie biorą się już w czasach szkolnych, gdyż zazwyczaj na lekcjach języka obcego słyszy się polecenia „Przetłumacz”. Nauczyciel nie wyjaśnia, jak to się robi, a uczniowie nie mają pojęcia, jakie umiejętności należy posiadać. Wszyscy jednak wiedzą, że wystarczy odrobinę znać język obcy. A od osoby z wykształceniem filologicznym oczekuje się, że z łatwością będzie wykonywać zawód tłumacza pisemnego czy ustnego.

Powodem takiej sytuacji jest historia. Podstawy etyki tłumaczeniowej powstały na początku XX wieku i wkrótce zostały zniszczone:

ogromną rolę w tym odegrało proklamowanie ateizmu w naszym kraju i zniszczenie wartości chrześcijańskich. Utwierdzenie się dopuszczalności wszystkiego rozpowszechniło się i na przekład i uczyniło go wygodnym narzędziem ideologicznym. Przy tłumaczeniu można było zniekształcić wszystko, jeśli to było konieczne w celach ideologicznych. Pojawiło się pojęcie „przekład utrzymany ideologicznie” (ros. идеологически выдержанный перевод). Tłumacze zostali ogłoszeni „bojownikami frontu ideologicznego” (ros. бойцами идеологического фронта). [...] Tłumacz został profesjonalistą przede wszystkim w dziedzinie ideologii, a nie w dziedzinie przekładu (Алексеева, 2004, s. 27).

W ostatnich latach problem etyki jest poruszany w wielu publikacjach, ogłaszaniu zasad, tłumaczeniach zachodnich podręczników, lakonicznych wzmiankach o konieczności istnienia etyki.

Według Aleksiejewej moralne zasady tłumacza to określenie tego, co można i czego nie wolno tłumaczowi:

Przestrzeganie norm etycznych w sytuacji tłumaczenia istotnie wpływa na rezultat. Tłumaczenie ustne to praca w bezpośrednim kontakcie z ludźmi, od tłumacza wymaga się przestrzegania norm etyki komunikacji, która wchodzi w skład dowolnej etyki zawodowej. Oznacza to, że tłumacz powinien w pełni posiadać umiejętność zachowywania się, bycia człowiekiem wychowanym (Алексеева, 2004, s. 29),

a być wychowanym to szanować siebie i innych.

Aleksiejewa sformułowała 6 „głównych zasad etyki tłumaczeniowej”:

1. Tłumacz nie jest rozmówcą i nie jest oponentem klienta, jest translatozem, wyrażającym ponownie tekst ustny lub pisemny, wytworzony w jednym języku na tekst w drugim języku.
2. Z tego wynika, że tekst jest dla tłumacza nienaruszalny. Tłumacz nie ma prawa na swoje życzenie zmienić sensu i zawartości tekstu podczas tłumaczenia, skracać lub rozszerzać go, jeśli dodatkowe zadanie adaptacji, wybiórczości, dodawania itp. nie zostało określone przez zleceniodawcę.
3. Podczas tłumaczenia za pomocą znanych mu zawodowych czynności zawsze dąży w maksymalnym stopniu przekazać inwariant tekstu wyjściowego, kierując się funkcjonalnymi dominantami oryginału.
4. W sytuacji tłumaczenia tłumacz zobowiązany jest do przestrzegania etyki komunikacji ustnej, szanując wolność osoby klienta i nie pomniejszając jego godności.
5. W niektórych przypadkach w ramach tłumaczenia ustnego konsekwentnego i synchronicznego tłumacz okazuje się osobą posiadającą także dyplomatyczne pełnomocnictwa (na przykład przy tłumaczeniu wypowiedzi znanych polityków w warunkach kontaktów międzynarodowych). Jeśli te dyplomatyczne pełnomocnictwa nadano tłumaczowi, ma on prawo zgrzeszyć w stosunku do precyzyjności tekstu wyjściowego, pełniąc funkcję osoby wspomagającej w utrzymywaniu stosunków dyplomatycznych, przeszkadzając w ich komplikowaniu, ale nie jest przy tym zobowiązany do obrony interesów jednej ze stron.
6. W pozostałych przypadkach tłumacz nie ma prawa ingerować w relacje stron, jak również ujawniać własnej pozycji w stosunku do tłumaczonego tekstu (Алексеева, 2004, s. 29-30).

Aleksiejewa zwraca uwagę na to, że praca tłumacza ustnego, jak i każdej osoby, która wykorzystuje głos, wymaga odpowiedniego funkcjonowania organizmu. Dlatego, jeśli tłumacz ma w perspektywie pracę, powinien wyspać się. Na pracę tłumacza nie mogą wpływać żadne okoliczności zewnętrzne i osobowościowe. Tłumacz musi zawsze pojawiać się w pracy zdrowy.

Tłumacz nigdy nie ma prawa okazywać swoich uczuć, np. w sytuacji, gdy mówca ma defekt wymowy czy miesza języki. Tłumacz ma prawo do proszenia o powtórzenie, wyjaśnienie, pomoc z wyjaśnieniu znaczenia terminów. Jeśli tłumaczy teksty ze znanej mu wcześniej tematyki, powinien odpowiednio przygotować się, stworzyć własny tezaurus, skonsultować się ze specjalistami (Алексеева, 2004, s. 32).

Autorka podaje także szereg zaleceń odnośnie do tłumaczeń pisemnych: tłumacz musi przetłumaczyć całość tekstu, łącznie z tytułami, adnotacjami, podpisami do rysunków, teksty w języku trzecim pozostawić bez tłumaczenia, skrótowce powinny być wyjaśnione i podane w języku wyjściowym i docelowym. Po zakończonej pracy powinien ponownie przejrzeć cały tekst, czy nie opuścił jakiegoś fragmentu.

Aleksiejewa zajmuje się także kwestią poufności. Tłumacz podpisuje oświadczenie o poufności, jeśli tłumaczy dla organów wojskowych i w czasie śledztwa w sprawie kryminalnej i podczas rozprawy sądowej. W pozostałych sytuacjach tłumaczenie jest jawne. W jednej, dodatkowej, sytuacji tłumacz nie może ujawniać informacji – treść negocjacji służbowych, rządowych, prywatnych rozmów, gdy ujawnienie ich treści może dotyczyć dobrego imienia, chronionego przez Konstytucję (Алексеева, 2004, s. 33).

Autorka, do sformułowanych wcześniej sześciu zasad, dodaje kolejne 5:

1. Tłumacz ma obowiązek dbać o własne zdrowie, ponieważ od jego stanu fizycznego zależy jakość tłumaczenia.
2. Tłumacz nie ma prawa reagować emocjonalnie na indywidualne wady wymowy mówcy i nie powinien ich odtwarzać; powinien przekazywać w tłumaczeniu ustnym wariant języka literackiego.
3. O swych brakach w kompetencjach tłumacz powinien sygnalizować niezwłocznie, a zauważone własne błędy poprawiać natychmiast, a nie ukrywać je; jest to gwarancją wysokiej jakości tłumaczenia i zaufania otoczenia do niego.
4. W tłumaczeniu pisemnym tłumacz ma obowiązek przestrzegać zasad sporządzania tekstów, które gwarantują właściwy stosunek do zamawiającego.
5. W przypadku konieczności tłumacz ma obowiązek zachowania tajemnicy treści tłumaczonego tekstu i nie może jej ujawniać bez potrzeby (Алексеева, 2004, s. 33).

Łącznie autorka podaje 11 zasad etyki zawodowej.

W 2004 r. został opublikowany podręcznik S. Tjuleniewa *Teoria przekładu* (ros. *Теория перевода*) (Тюленев, 2004), w którym etyce poświęcono zaledwie 1,5 strony pod koniec podręcznika pt. *Etyka tłumaczeniowa* (ros. *Переводческая этика*). Autor zwraca uwagę na rolę tłumacza jako pośrednika w komunikacji:

Przede wszystkim, tłumacz powinien rozumieć jaką odgrywa rolę w procesie komunikacji dwóch współpracujących ze sobą podmiotów. On zajmuje pośrednią rolę i zgodnie z tym powinien zachowywać się z jednej strony, z godnością, a z drugiej – nie stawać się centrum uwagi (Тюленев, 2004, s. 320).

Tjuleniew zauważa, że często biura tłumaczeń zlecają tłumaczom inne zadania niż tłumaczenie. Aby tego uniknąć:

w każdej szanującej się firmie z tłumaczem zawiera się umowę, gdzie wylicza się wszystkie jego zadania i określa wynagrodzenie za ich wykonanie. Na przykład, w umowie powinna być ustalona forma tłumaczenia (ustne, pisemne lub obie) i ich rodzaj lub rodzaje (konsekwentny, synchroniczny itd.), które wykonuje tłumacz, a także z jakiego języka na jaki powinien tłumaczyć (Тюленев, 2004, s. 320).

Tjuleniew uważa, że kwestie etyczne są związane głównie z pracą tłumacza ustnego, który:

powinien zadbać o to, żeby być w formie podczas pracy niezależnie od samopoczucia. W tym sensie zawód tłumacza jest podobny do zawodu aktora, muzyka. Tłumacz pracuje wśród ludzi i dlatego powinien być odpowiednio i schludnie ubrany, powinien wyraźnie i jeśli trzeba, to mówić głośno. Powinien być zdyscyplinowany, nigdy nie spóźniać się na zaplanowane imprezy. Oprócz tego zawód tłumacza jest zawodem społecznym. Innymi słowy, powinien być w miarę komunikatywny, uprzejmy, wychowany, absolutnie nie kierować się własnymi emocjami. Jego zadaniem jest nie przeszkadzanie, ale pomaganie w porozumieniu między ludźmi. W pewnym sensie zawód tłumacza jest podobny do zawodu lekarza, adwokata. Przy jego pomocy ujawniane są plany, nawet tajemnice (państwowe, polityczne). Jego obowiązkiem jest zachować te tajemnice i informacje, które jeszcze nie zostały upublicznione (Тюленев, 2004, s. 321).

Kwestią etyki w tłumaczeniach ustnych zajął się również M. Brodski (2012) w skrypcie *Przekład ustny: historia i współczesność: skrypt* (ros. *Устный перевод: история и современность: учебное пособие*), której poświęcił cały rozdział 9 pt. *Etyka w przekładzie ustnym* (ros. *Этика в устном переводе*). M. Brodski zwraca uwagę na relacje tłumacza z klientem, pisząc: „Tłumacz może ze względów moralno-etycznych odmówić tłumaczenia, na przykład, na konferencji neonazistów. Ale jeśli tłumacz zgodził się pracować, to powinien być cierpliwy wobec zleceniodawcy i klientów” (Бродский, 2012, s. 157). Opisuje również angażowanie tłumacza do innych zajęć niż samo tłumaczenie: „tłumacza mogą poprosić sprawdzić mikrofon, przynieść coś, a nawet zrobić kawę” (Бродский, 2012, s. 157). Zdarza się również, że po zakończonym dniu pracy tłumacz ustny jest poproszony o przetłumaczenie na kolejny dzień kilku stron tekstu pisemnego, co powinno być dodatkowo opłacone, a nie zawsze się tak dzieje. Często klienci wygłaszają tekst bardzo szybko, a przy tłumaczeniu konsekwentnym nie przestają mówić i tłumacz musi prosić o przerwę na przetłumaczenie.

Brodski zaleca w tłumaczeniu ustnym stosowanie formy pierwszej osoby:

nawet jeśli tłumacz-mężczyzna będzie musiał basem mówić tekst typu: „Kiedy byłam mała, bawiłam się lalkami i nosiłam sukieneczki...”. Wyjątek stanowi przesłuchanie jeńca wojennego. Na wojnie ma miejsce ścisłe i bezkompromisowe rozgraniczenie na „swoich” i „obcych”, dlatego dopuszczalne jest podczas tłumaczenia stosowanie formy trzeciej osoby: „jeniec mówi, że...”. Na sali sądowej tłumaczenie również odbywa się w formie pierwszej osoby. Jednak, jeśli na ławie oskarżonych znajduje się terrorysta, który ma na sumieniu krew dzieci, tłumacz ma moralne prawo poprosić o pozwolenie tłumaczenia w formie trzeciej osoby (Бродский, 2012, s. 160).

Brodski zaleca również tłumaczowi przed rozpoczęciem pracy zapoznanie się z krajem, kulturą i religią klienta (Бродский, 2012, s. 161).

Ważną cechą tłumacza jest neutralność i cierpliwość, dlatego „tłumacz ustny nie powinien ingerować w wydarzenia i nie powinien wypowiadać własnego punktu widzenia co do meritum wypowiedzi. Tłumacz powinien przekazywać nie tylko co mówi klient, ale i jak mówi (Бродский, 2012, s. 161).

Ważną kwestią etyczną dla tłumacza jest to, czy może poprawiać błędy swojego klienta lub tłumaczyć słowa obraźliwe. Brodski uważa, że można poprawiać klienta, tylko jeśli tłumacz posiada status dyplomaty i/lub ma z klientem relację opartą na bliskiej więzi. Przytacza tutaj wspomnienie R. Minjar-Bieloruczewa, który poprawił wypowiedź sekretarza generalnego N. Chruszczowa⁵, gdy przywódca ZSRR zaczął obwiniać przywódcę Albanii E. Hodżę:

Człowiek ten obes...ł nas od od nóg do głów. Kur... mać! W ostatnim zdaniu zaciąłem się i przetłumaczyłem delikatniej ‘pokrył nas błotem od stóp do głów’. Po przemówieniu Chruszczowa ogłoszono przerwę i wyszedłem z kabiny. Czekał na mnie referent z KC KPZR⁶. Chłodno zapytał: „Kto pozwolił Panu poprawiać sekretarza generalnego naszej partii? Odpowie Pan za to” i odszedł. Po dziesięciu minutach pojawił się, odprowadził mnie na bok i wyszeptał: „Nikita Siergiejewicz prosił, żeby Panu podziękować. On nie chciał, żeby jego grubiańskie słowa zabrzmiały we wszystkich językach” (Бродский, 2012, s. 163).

Sprawa zakończyła się dobrze dla tłumacza, a poprzednik Chruszczowa, Stalin, kazał rozstrzelać swoich tłumaczy.

Bardzo ważną kwestią jest poufność, gdyż tłumacz może otrzymać dostęp do tajemnic życia osobistego, tajemnicy handlowej, służbowej, bankowej, państwowej czy wojskowej. Niektóre firmy i biura tłumaczeń w umowie wprowadzają punkt dotyczący pociągnięcia tłumacza do odpowiedzialności w przypadku ujawnienia tajemnicy. Brodski zauważa, że „poufność dotyczy nie tylko treści wypowiedzi, ale i okoliczności rozmowy: czasu, miejsca, obecnych osób itp.” (Бродский, 2012, s. 165).

Autor udziela szereg rad dla tłumaczy ustnych, np. do pracy należy przyjść 15-20 minut przed rozpoczęciem, przygotować miejsce pracy, sprawdzić sprzęt, przygotować notes oraz długopis, powtórzyć sobie imiona i nazwiska prelegentów, przygotować laptopa, a nawet sprawdzić, gdzie są toalety. Tłumacz może odmówić tłumaczenia, jeśli ma za mało czasu na przygotowanie albo nie ma odpowiednich umiejętności.

Kwestią nieporuszaną przez nikogo było „wychowanie” klientów, przez które Brodski rozumie:

domaganie się niezbędnych warunków do zapewnienia tłumaczenia na wysokim poziomie. Tłumaczenie na wysokim poziomie możliwe jest tylko w przypadku dostępu do materiałów w celu przygotowania się do tłumaczenia, czasu na adaptację po podróży/przelocie, zapewnieniu przerw w pracy. W przypadku tłumaczenia konsekwentnego należy uczyć klienta mówienia ‘pod tłumaczenie’, tzn. z przerwami, bez pół zdań i nie po 10 minut (Бродский, 2012, s. 167).

⁵ Nikita Chruszczow – przywódca Związku Radzieckiego, zasłynął z ujawnienia kultu jednostki Stalina, destalinizacji, a jednocześnie stłumił powstanie węgierskie, doprowadził do kryzysu kubańskiego, który mógł zakończyć się III wojną światową, oddał Krym Ukrainie, za co jest nienawidzony w Rosji. Jako jedyny przywódca ZSRR odsunięty od władzy. Znany z prostolinijności, emocjonalności – GZ.

⁶ Komitet Centralny Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego – GZ.

Niedoświadczeni tłumacze powinni uczyć się od tych bardziej doświadczonych, czytać wspomnienia znanych tłumaczy, robić notatki. Tłumacze bardziej doświadczeni są zobowiązani do moralnego wspierania młodszych, dzielenia się z nimi doświadczeniem. Tłumacz nie powinien zaniżać cen, zgadzać się na niższe wynagrodzenie. Tłumacz może skrytykować kolegę, ale po przyjacielsku, tylko w cztery oczy, nigdy przy klientach. Młodszy tłumacz nie powinien zachowywać się agresywnie i podbierać stałych klientów starszym kolegom.

Według Brodskiego:

tłumacz – to „głodny” zawód. Za stołem rzadko udaje się zjeść coś. Dopóki jedna osoba coś mówi, inni jedzą. Kiedy pierwsza osoba zaczyna jeść, inni już zjedli i zaczynają mówić [...]. Jeśli zdarzy się chwila wolnego, to można coś przekąsić, ale musi być to coś co można szybko połknąć, nie gryząc, żeby móc tłumaczyć. Na przyjęciach nie zaleca się picia piwa (moczopędny napój), szampana (gaz uderzający do nosa), białego wina (zazwyczaj wysusza więzadła głosowej, jak herbata i kawa zresztą), wódki (po dniu ciężkiej pracy może doprowadzić do nieoczekiwanych konsekwencji). Jeśli już chcemy dotknąć ustami kielicha, to najbardziej rozsądne jest napełnienie go czerwonym winem lub koniakiem (rozgrzewa więzadła głosowe) (Бродский, 2012, s. 170-172).

Jeśli klient pali papierosy, to tłumacz może również, ale lepiej nie palić. To samo twierdził G. Miram: „nie należy jeść i pić, a udawać, że się je i pije. Najedzcie się wcześniej, wypijcie potem z przyjaciółmi – to nie wasza uczta. Dla tłumacza uczta przy stole – to praca” (Мирам, 2001, s. 328-329).

Brodski zwraca również uwagę na strój tłumacza, zwłaszcza konsekwentnego, który jest ważnym czynnikiem: „jest jedna główna zasada – odzież powinna być mniej rzucająca się w oczy niż u klientów” (Бродский, 2012, s. 173). Na przykład, kobietom-tłumaczkom zaleca się strój, który zakrywa kolana, ramiona, łokcie, nie zaleca się zakładania dużej ilości biżuterii, a w krajach muzułmańskich – kobieta-tłumacz musi nakryć głowę chustą.

Jaki powinien być tłumacz ustny, określił G. Miram: „Inteligentny, prosto, ale gustownie ubrany, nieskazitelnie uprzejmy i poprawny, niepijący (mało pijący), umiarkowany w jedzeniu, z dźwięcznym głosem i przyjemną tonacją, wszechstronnie wyedukowany, z poczuciem własnej godności i świadomością znaczenia własnego zawodu” (Мирам, 2001, s. 330-331).

Elin i Kostina wyliczają następujące ogólne zasady pracy tłumacza pisemnego:

- gwarancja poufności informacji,
- obowiązek wykonania zamówienia,
- poprawność pracy: maksymalny przekaz inwariantu tekstu wyjściowego, zapewnienie wysokiego poziomu kompetencji w sferze języka oryginała, języka przekładu, technik przekładu i tematyki tekstu, obowiązkowy przekaz informacji graficznej, która towarzyszy werbalnej (położenie części tekstu, które tworzą globalny tekst, rozdziałów, podrozdziałów), podanie stron oryginału (Елин, Костина, 2013, s. 15-16).

Wspomniani autorzy podają listę wymagań, którym powinni sprostać tłumacze:

Tłumacz powinien znać język obcy na poziomie zbliżonym do bilingwizmu, a także znać kulturę narodu, który mówi w tym języku. Tłumacz jest zobowiązany do ciągłego uzupełniania aktywnego zasobu słownikowego w obu językach. Tłumacz powinien posiadać profesjonalnie zorganizowaną pamięć elastyczną, pozwalającą, z jednej strony, pochłaniać mnóstwo informacji, a z drugiej, szybko zapominać zbędną informację. W XXI wieku oprócz własnej wiedzy tłumaczeniowej tłumacz powinien umieć posługiwać się komputerem, słownikami elektronicznymi i Internetem, umieć pracować z takimi programami jak CAT (Computer-Assisted Translation) i narzędziami – Trados, SDLX, Passolo, opracowanymi specjalnie dla tłumaczy, które pozwalają osiągnąć wysoki poziom tłumaczenia, zachowując leksykalną jednolitość tekstu i cechy stylu (Елин, Костина, 2013, s. 16-17).

W innych analizowanych podręcznikach (Рыбин, 2007; Гарбовский, 2007; Валеева, 2014; Мусаева, Косенко, 2017) nie wspomina się o kwestii etyki w tłumaczeniach.

W 1998 roku odbył się III Zjazd Związku Tłumaczy Rosji (ros. Союз переводчиков России, СПР) – związku zrzeszającego dobrowolnie tłumaczy wszystkich specjalności, którzy wykonują tłumaczenia literatury naukowo-technicznej i dokumentacji – na którym przyjęto *Kodeks Zawodowy Członka Związku Tłumaczy Rosji* (ros. *Профессиональный кодекс члена Союза переводчиков России*). Czytamy w nim:

Zawody tłumaczeniowe odgrywają szczególną rolę w życiu społeczności międzynarodowej, sprzyjając postępowi cywilizacji światowej, wzbogacaniu kultur. Aby zrealizować taką rolę, tłumacz ma prawo oczekiwać szacunku dla swojej pracy od społeczeństwa, ma prawo do warunków pracy i życia, które wynikają ze specyfiki jego działalności, jednocześnie zawód ten nakłada na niego określone obowiązki o charakterze moralnym i zawodowym. Biorąc to pod uwagę:

1. Tłumacz-członek Związku Tłumaczy Rosji jest zobowiązany do przestrzegania i domagania się w stosunku do niego wszelkich przewidzianych w prawie narodowym i międzynarodowym zasad i norm, którymi kieruje się Związek Tłumaczy Rosji.
2. Tłumacz jest zobowiązany do przestrzegania zasad solidarności zawodowej, unikania nielejalnej konkurencji, a także niegodzenia się na warunki, które są sprzeczne z warunkami uzgodnionymi przez Związek, organy władzy i pracodawców.
3. Tłumacz nie powinien zgadzać się na warunki, które poniżają jego godność zawodową i ludzką, nie pozwalają mu zagwarantowania wysokiej jakości tłumaczenia i nie są zgodne z tradycjami, normami i interesami społeczności tłumaczeniowej.
4. Tłumacz i tylko tłumacz ponosi odpowiedzialność za jakość i autentyczność przekładu, niezależnie od warunków umowy (kontraktu) zawartej przez niego ze zleceniodawcą.
5. Tłumacz powinien zagwarantować poufność informacji, która została mu przekazana.
6. Tłumacz powinien przestrzegać praw ustawowych (autorów) oryginalnych tekstów.

7. Pracując w zespołach tłumaczy, zwłaszcza podczas przekładu synchronicznego, w składzie tymczasowych zespołów twórczych, tłumacz jest zobowiązany do przestrzegania obowiązujących wszystkich zasad pracy zawodowej i zachowania, a także domagać się równych warunków wynagrodzenia za jego pracę.
8. Tłumacz powinien domagać się przestrzegania przez zleceniodawcę lub inne osoby jego ustawowych praw autorskich.
9. Tłumacz-członek Związku Tłumaczy Rosji jest zobowiązany do ścisłego przestrzegania Statutu Związki, za nieprzestrzeganie norm statutowych, zawodowych i etycznych tłumacz może być pociągnięty do sankcji, przewidzianych w Statucie Związku (*Профессиональный кодекс...*, 1998).

Kolejne istotne zmiany w zakresie uwzględniania kwestii etycznych w przekładzie miały miejsce w Rosji w 2012 roku, gdy w Kazaniu w ramach corocznej konferencji naukowej „Translation Forum Russia” rozpoczęły się obrady okrągłego stołu dla tłumaczy i biur tłumaczeń pt. „Koledzy, partnerzy, przyjaciele lub Co mamy robić? (ros. «Коллеги, партнеры, друзья, или Что нам делить?»). W 2013 roku na tej samej konferencji opracowano *Zalecenia metodyczne do zawierania umów między tłumaczami i zleceniodawcami* (ros. *Методические рекомендации по заключению договоров между переводчиками и заказчиками*) oraz zaplanowano opracowanie kodeksu etycznego tłumacza i zaleceń metodycznych dla tłumaczeń ustnych.

Do prac nad kodeksem etycznym zaangażowano przedstawicieli biur tłumaczeń, tłumaczy-freelancerów zrzeszonych w Związku Tłumaczy Rosji (ros. Союз переводчиков России) i Narodowej Lidze Tłumaczy (ros. Национальна лига переводчиков). Projekt kodeksu został sfinalizowany w 2014 roku i poddany pod dyskusję w sieciach społecznościowych, na forach internetowych i warsztatach internetowych oraz podczas wydarzeń z branży tłumaczeniowej, jak Moskiewski, Petersburski i Jekaterynburski Klub Tłumaczeniowy (ros. Петербургский и Екатеринбургский переводческие клубы). Pierwszy wariant kodeksu zaprezentowano w 2014 roku na konferencji „Translation Forum Russia” w Jekaterynburgu. Sam kodeks, dopracowany w 2015 roku, znajduje się na stronie <https://translation-ethics.ru/code/>. Tekst został podany w języku rosyjskim, angielskim, uzbeckim, włoskim, ukraińskim, kazachskim, greckim, hiszpańskim, portugalskim, turkmeńskim, azerbejdżańskim oraz chińskim. Kodeks zawiera następujące rozdziały: *Cel i sfera stosowania, Adresaci, Zasady pracy zawodowej, Wynagrodzenie i odpowiedzialność, Konkurencja, Relacje ze zleceniodawcami, Wzajemne relacje w środowisku zawodowym, Relacje społeczne*. W Preambule przedstawiono historię powstawania kodeksu. Przed właściwą treścią znajdują się spis Grupy Roboczej, która opracowała kodeks.

Ponieważ tekst nie jest znany polskim specjalistom z zakresu tłumaczeń, a wydaje się celowe zapoznanie z nim studentów specjalności tłumaczeniowych z językiem rosyjskim, poniżej przedstawiamy własne tłumaczenie tego dokumentu:

Cel i sfera stosowania

Kodeks etyczny (w dalszej treści – „Kodeks”) określa normy i zasady zachowania członków społeczności tłumaczeniowej (w szerszym sensie – uczestników rynku tłumaczeń) podczas wykonywania przez nich działalności zawodowej, bazujące na wartościach moralno-etycznych i standardach zawodowych. Nieprzestrzeganie zasad etycznych może stanowić podstawę do moralnego potępienia osób łamiących zasady.

Kodeks etyczny obejmuje kwestie znajdujące się poza granicami obowiązującego prawa, dlatego może on uzupełniać klauzule umów, zawieranych pomiędzy uczestnikami rynku tłumaczeń.

Adresaci

Przepisy Kodeksu w granicach stosowanych są adresowane do wszystkich uczestników działalności tłumaczeniowej: firm tłumaczeniowych, ich kierownictwa i pracowników, tłumaczy-freelancerów i tłumaczy zatrudnionych różnej specjalności (pisemnych i ustnych tłumaczy, tłumaczy-przewodników wycieczek, tłumaczy języka migowego, tłumaczy audiowizualnych, tłumaczy społecznych itd.), redaktorów i korektorów tekstów tłumaczonych. W dalszej treści uczestnicy działalności tłumaczeniowej są zwani „Tłumacz” lub „Firma tłumaczeniowa”, a łącznie – „Tłumacz/Firma tłumaczeniowa”. W wielu przypadkach tłumacze-freelancerzy i firmy tłumaczeniowe mogą występować w roli zleceniodawców.

Tłumacze i Firmy tłumaczeniowe, którzy popierają przepisy Kodeksu, informują o tym swoich partnerów i zleceniodawców, wykorzystując w tym celu dostępne im środki (w tym strony internetowe, CV, materiały reklamowe itd.)

Zaleca się przestrzeganie przepisów Kodeksu przez inne osoby, biorące udział w procesie tłumaczeń, w tym występujące w charakterze zleceniodawców.

1. Zasady pracy zawodowej

1.1. Praca w granicach kompetencji

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa dokonuje tłumaczenia w granicach swych kompetencji –językowej, merytorycznej, kulturowej i technicznej.

1.2. Nieprzyjęcie warunków, nie pozwalających na zrealizowanie zamówienia w należyty sposób

Jeśli kompetencje, możliwości i warunki zamówienia (na przykład terminy) nie pozwalają na wykonanie tłumaczenia zgodnie z wymaganiami zlecającego (w tym, jeśli taka trudność pojawia się w procesie wykonywania tłumaczenia) Tłumacz/Firma tłumaczeniowa ma obowiązek do niezwłocznego poinformowania o tym zlecającego i podjęcia wspólnie z nim przemyślanej decyzji.

1.3. Obiektywizm i niezawisłość

Podczas wykonywania tłumaczenia (przede wszystkim ustnego) niedopuszczalne jest dodawanie do tłumaczenia osobistych osądów i wyrażanie stosunku do informacji. Tłumacz zachowuje pozycję neutralną i dąży do maksymalnie precyzyjnego informowania stron.

1.4. Rzetelność

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa podejmuje wszelkie możliwe wysiłki w celu wykonania zamówienia zgodnie z ustalonymi warunkami.

1.5. Przestrzeganie praw autorskich

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa przestrzega ustawowych praw autora tekstów oryginalnych. Jeśli tłumaczenie wykonywane jest na zamówienie, domniemywa się, że kwestie praw autorskich są rozstrzygnięte przez zlecającego. Prawa autorskie tłumacza do tworzonych przez niego utworów (tłumaczenie) są regulowane i chronione przez obowiązujące przepisy prawne.

1.6. Wykluczenie konfliktu interesów

Jeśli podczas etapu omawiania zamówienia pojawia się sytuacja, w której osobisty interes Tłumacza/Firmy tłumaczeniowej może wpłynąć na bezstronność przy wykonywaniu obowiązków zawodowych lub może przynieść szkody legalnym interesom zamawiającego, to Tłumacz/Firma tłumaczeniowa informuje o tym zamawiającego i strony podejmują wspólną decyzję.

Wykorzystanie przez Tłumacza/Firmę tłumaczeniową informacji otrzymanej przy omawianiu zamówienia lub w trakcie prac do osobistych celów komercyjnych jest niedopuszczalne.

1.7. Praktyka światowa i prawodawstwo Federacji Rosyjskiej

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa dąży do stosowania zasad najlepszych praktyk światowych, zasad międzynarodowych standardów branżowych i powszechnie stosowanych zwyczajów w swojej pracy w takim stopniu, w którym nie są one sprzeczne z prawodawstwem Federacji Rosyjskiej.

1.8. Prawo do odmowy

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa ma prawo do nieprzyjęcia zamówienia ze względów ideologicznych lub etycznych przed rozpoczęciem prac.

Jeśli takie przyczyny pojawiły się w trakcie realizacji zamówienia, to powstrzymanie pracy jest dopuszczalne tylko w takiej sytuacji, kiedy wykonanie tłumaczenia jest sprzeczne z obowiązującym prawem lub porządkiem publicznym.

1.9. Podwyższanie kwalifikacji

Tłumacz dąży do podwyższania swojej wiedzy merytorycznej w dziedzinie obranej specjalności i do doskonalenia umiejętności zawodowych. Firma tłumaczeniowa dąży do stosowania w swojej pracy nowoczesnych technologii z branży tłumaczeniowej.

1.10. Poufność

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa zapewnia poufność informacji, która stała się mu znana w trakcie omawiania lub wykonywania tłumaczenia i jest poufna zgodnie z prawem lub zgodnie z warunkami umowy pomiędzy stronami.

2. Wynagrodzenie i odpowiedzialność

2.1. Wycena

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa stosuje stawki na takim poziomie, który pozwala cały czas świadczyć usługi na wysokim poziomie i zapewnia sprawiedliwe wynagrodzenie wykonawcy.

Zbytne zaniżanie stawek, które ma na celu wygranie pod względem ceny u konkurencji, uznaje się za nieetyczne i nie do przyjęcia. Podczas udziału w przetargach na świadczenie usług tłumaczeniowych firmy tłumaczeniowe nie oferują w zgłoszeniach przetargowych ceny, która nie pozwala zapewnić sprawiedliwego wynagradzania tłumaczy-wykonawców i wykonać prac wysokiej jakości.

Oferta cenowa Tłumacza/Firmy tłumaczeniowej powinna być jasna, precyzyjna i pełna i eliminować nieoczekiwane dla zlecającego podwyższenie ceny podczas rozliczenia.

2.2. Sankcje karne za nieprzestrzeganie warunków umowy

Podstawy do stosowania i wysokość sankcji karnych, które mogą być zastosowane wobec Tłumacza/Firmy tłumaczeniowej za nieprzestrzeganie warunków umowy są uzgadniane przez strony w chwili zawierania umowy; wysokość sankcji karnych nie przekracza sumy płatności za to zamówienie, wobec którego zgłaszane są roszczenia.

Identycznie podczas zawierania umowy określa się podstawę i wysokość sankcji karnych, które mogą być zastosowane wobec zlecającego za nieprzestrzeganie warunków umowy.

W obu przypadkach strony kierują się przepisami obowiązującego prawa.

3. Konkurencja

3.1. Uczciwa konkurencja

Nieakceptowalne są takie metody konkurencji, które są sprzeczne z ogólnie przyjętą światową praktyką i etyką biznesową, nawet jeśli nie są zakazane przez prawo: ataki internetowe, oczernianie i trolowanie w sieciach społecznych, jawne kuszenie personelu na różne sposoby, w tym i w postaci zwracanie się do headhunterów lub umyślne przekazywanie nieprawdziwej informacji o potencjalnym pracodawcy lub warunkach współpracy, a także namawianie pracowników konkurencyjnej firmy do ujawniania tajemnic podczas negocjacji, namawianie personelu do ujawniania tajemnic handlowych poprzedniego pracodawcy, negatywne opinie o konkurencji w rozmowach ze zlecającym, wykorzystanie przypadkowo zdobytej informacji poufnej, świadome zaniżanie cen itp.

W pracach nad standardami branżowymi, podczas organizacji jawnych przetargów, konferencji i innych imprez branżowych Tłumacz/Firma tłumaczeniowa, którzy biorą udział w takich pracach lub mają na nie istotny wpływ, nie łamią istotnych zasad równych możliwości uczestnictwa, zwłaszcza dla bezpośrednich konkurentów.

W procesie przygotowania do przetargów niedozwolone jest dodawanie do dokumentacji przetargowej danych wykwalifikowanych wykonawców, jeśli wcześniej wiadomo, że do pracy będą zaangażowani wykonawcy z niższymi kwalifikacjami.

3.2. Relacje z końcowym zleceniodawcą

Niedopuszczalne jest oferowanie swoich usług zleceniodawcy, z którym Tłumacz/Firma tłumaczeniowa działa poprzez pośrednika (kolegę-tłumacza lub firmę tłumaczeniową).

3.3. Przeciwdziałanie korupcji

Uznaje się za nieetyczne pobłażanie lub niesprzeciwianie się następującym formom korupcji: wymuszanie ze strony urzędników państwowych i samorządowych lub pracowników zleceniodawcy, przekupstwo komercyjne pracowników zleceniodawcy (w tym poprzez prezenty i dobra naturalne), zмова z urzędnikami państwowym i samorządowymi lub pracownikami zleceniodawcy na niekorzyść państwa lub zleceniodawcy, zмова z konkurencją podczas uczestnictwa w przetargach, aukcjach i konkursach na świadczenie usług tłumaczeniowych lub podobnych, udział w przetargach, aukcjach i konkursach kilku stowarzyszonych osób prawnych itp.

4. Relacje ze zleceniodawcami

4.1. Umowa pomiędzy stronami

Podczas wykonywania tłumaczenia ogólnie przyjęta w Federacji Rosyjskiej praktyka przewiduje zawarcie umowy na piśmie, jednak Tłumacz/Firma tłumaczeniowa przestrzega również ustnych umów, które zawarto przed rozpoczęciem prac.

Niedopuszczalne jest w jednostronnym trybie w trakcie i po wykonaniu tłumaczenia ustnego lub pisemnego zmienianie warunków umowy lub dodawanie do niej dodatkowych warunków, które są niekorzystne dla drugiej strony.

4.2. Informowanie zleceniodawcy

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa informuje zleceniodawcę usług tłumaczeniowych o głównych zasadach i warunkach ich świadczenia, a także zapewnia maksymalną przejrzystość procesu wykonywania tłumaczenia.

4.3. Proponowanie zleceniodawcy optymalnych rozwiązań

W przypadku, gdy zleceniodawca rozstrzyga zadanie w sposób nieefektywny, Tłumacz/Firma tłumaczeniowa proponuje zleceniodawcy optymalne rozwiązanie i wskazuje na jego zalety.

4.4. Wskazanie na omyłki w oryginale

Podczas wykrycia w materiale wyjściowym oczywistych błędów Tłumacz/Firma tłumaczeniowa przejawia inicjatywę i wskazuje na nie zleceniodawcy.

4.5. Nieprzewidziane okoliczności

Godząc się na realizację zamówienia Tłumacz/Firma tłumaczeniowa bierze na siebie pełną odpowiedzialność za swoją część pracy. Dlatego, podczas pojawienia się nieprzewidzianych okoliczności, które przeszkadzają w realizacji zawodowych zobowiązań, Tłumacz/Firma tłumaczeniowa czyni wszystko, co jest możliwe, aby niezwłocznie poinformować swego bezpośredniego zleceniodawcę i wspólnie z nim rozwiązać sytuację.

4.6. Rozstrzygnięcie sporów w formie negocjacji

Spory dotyczące tłumaczeń rozstrzygane są w drodze negocjacji. Przypadki złożone mogą wymagać udziału komisji niezależnych ekspertów, skład których jest tworzony za porozumieniem stron lub poprzez zwracanie się do sądu. Prawo dopuszcza także praktykę postępowania rozjemczego. Nieetyczne jest poddawanie sporów pod osąd społeczeństwa (na przykład omawianie ich w sieciach społecznych, na forach zawodowych itp.), ponieważ w takich przypadkach brak jest obiektywizmu i nie ma organu kompetentnego, decyzje którego uczestnicy mogą wykonać.

4.7. Konstruktywna komunikacja na wszystkich poziomach

Kultura komunikacji bezpośrednio wpływa na precyzję przekazywania myśli i jakość współdziałania stron. Tłumacz/Firma tłumaczeniowa trzyma się właściwego stylu komunikowania się, nie przechodzi na sprawy osobiste, szanuje prawa i obowiązki stron, przestrzega zasad uprzejmości, a także zasad etyki zawodowej i komunikacji w cieci.

5. Wzajemne relacje w środowisku zawodowym

5.1. Firmy tłumaczeniowe i ich pracownicy

Jeśli Firma tłumaczeniowa przestrzega Kodeksu, to jej pracownicy etatowi są zobowiązani do przestrzegania przepisów Kodeksu. Przy wyborze tłumaczy nie pracujących na etacie Firma tłumaczeniowa, przy innych równych warunkach, preferuje współpracę z tymi tłumaczami-freelancerami, którzy oświadczyli, że zgadzają się z przepisami Kodeksu.

5.2. Odrzucenie nieuzasadnionej krytyki kolegów

Tłumacz unika ostrych wypowiedzi pod adresem kolegów, zwłaszcza przed zleceniodawcą, gdyż szkodzi to całej branży i wytwarza negatywny wizerunek Tłumacza/Firmy tłumaczeniowej.

5.3. Wzajemna pomoc, współpraca, dzielenie się doświadczeniem, życzliwe relacje

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa przejawia życzliwość, nie traktuje kolegów z branży wyłącznie jak konkurentów, nawet jeśli ze względu na okoliczności są nimi. Tłumacz/Firma tłumaczeniowa uważa, że wzajemna pomoc, dzielenie się dobrym doświadczeniem, doradzanie i szkolenie kolegów przynoszą korzyści dla społeczności i podnoszą prestiż tłumacza.

5.4. Niedopuszczalność dyskryminacji pod względem wieku, płci, wyglądu zewnętrznego itp.

Przy poszukiwaniu tłumacza nie zaleca się wskazywania na takie cechy, jak wiek, płeć, wygląd zewnętrzny itp., jeśli te cechy nie zalicza się do wymagań produkcyjnych przy wykonywaniu prac.

5.5. Kultura komunikacji w sieci

Podczas komunikowania się przez elektroniczne środki łączności Tłumacz/Firma tłumaczeniowa przestrzega netykiety – etykiety komunikacji w sieci internetowej.

6. Relacje społeczne

6.1. Dążenie do podnoszenia prestiżu zawodu

Praca tłumacza, zazwyczaj, jest niezauważalna dla szerokiej publiczności, a jej powaga jest niedoceniana. Tłumacz/Firma tłumaczeniowa dąży do pokazania szerokiej publiczności znaczenia zawodu na konkretnych przykładach, obowiązkowo przestrzegając zasad poufności.

6.2. Promowanie i wspieranie inicjatyw ustawodawczych

Tłumacz/Firma tłumaczeniowa promuje i wspiera inicjatywy ustawodawcze, mające na celu rozwój branży, podnoszenie prestiżu zawodu, opracowanie standardów branżowych i dokumentów normatywnych, a także inicjatyw, które przyciągają uwagę organów państwowych i samorządowych, społeczeństwa i społeczności biznesu do problemów branży tłumaczeniowej.

6.3. Wolontariat i działalność charytatywna

Wolontariat (wykonywanie tłumaczeń za darmo) i inne formy działalności charytatywnej – to osobisty wybór każdego. Nieetyczne jest przymuszanie do bezpłatnej pracy lub wykorzystywanie wyników pracy w wolontariacie w celach komercyjnych.

Wykonując bezpłatne tłumaczenie Tłumacz/Firma tłumaczeniowa kieruje się tymi samymi standardami zawodowymi, jakością i poufnością, co przy wykonywaniu zamówień płatnych.

6.4. Zapobieganie nieporozumieniom międzykulturowym

Zawód tłumacza z definicji łączy ludzi. Za nieetyczne uważa się wypowiedzi, sprzyjające podsycaniu narodowościowych i religijnych waśni, wykorzystywanie obelżywych epitetów w stosunku do innych narodów (z wyjątkiem, gdy obelżywe epitety są zawarte w tłumaczonych materiałach), udział w dyskusjach w sieci, mających na celu rozpalenie nienawiści lub podsycanie waśni narodowościowych (religijnych), nawet, gdy działania takie formalnie nie są sprzeczne z prawem (*Этический кодекс переводчика*, 2014).

Powszechną praktyką w Rosji jest również zamieszczanie na stronach internetowych biur tłumaczeń własnych kodeksów etyki. Rozpatrzmy kilka z nich.

Biuro Tłumaczeń „LingvoPlus” z Moskwy posiada *Kodeks zachowania tłumacza*:

- **Tłumacz** – to osoba, która realizuje funkcję komunikacyjną pomiędzy przedstawicielami dwóch różnych kultur językowych. On przekształca tekst napisany lub ustny, które bazują na jednym języku, na formę lingwistyczną, dostępną przedstawicielom drugiego języka.
- Przy tłumaczeniu pisemnym **tekst autorski dla tłumacza jest nienaruszalny**. Tłumacz nie powinien zmieniać jego formy według własnego uznania, skracać go lub czynić go obszerniejszym.
- Przy ustnym tłumaczeniu **tłumacz nie może wyrażać własnego punktu widzenia** lub interpretować słów mówcy według własnego uznania.
- **Tłumacz powinien zagwarantować poufność** swej działalności zawodowej i nie ujawniać treści tłumaczonego przez niego materiału.
- **Tłumacz ma obowiązek bycia profesjonalistą** w swym fachu i posiadać wysokie kompetencje w zakresie wiedzy języka oryginału i tłumaczenia, jego tematyki i technik tłumaczenia.
- **Tłumacz powinien odpowiadać za jakość** wykonanego tłumaczenia.
- **Tłumacz posiada prawa autorskie**. Prawo gwarantuje tłumaczowi podanie jego nazwiska pod publikowanym tekstem tłumaczenia.
- **Tłumacz powinien przestrzegać określonej etykiety**.
- **Wygląd zewnętrzny tłumacza** powinien odpowiadać jego działalności reprezentacyjnej (*Кодекс поведения переводчика*, 2006-2015).

Agencja Tłumaczeń LingMAX z Moskwy umieściła na swojej stronie *Kodeks etyki zawodowej pracownika Biura Tłumaczeń „LingMAX”*:

Wszyscy pracownicy zobowiązują się do:

- Zapewnienia profesjonalnego poziomu wykonania tłumaczeń pisemnych i ustnych.
- Przestrzegania dokładnie terminów wykonania tłumaczenia pisemnego, zapewnienia sprawdzenia (korekty) tłumaczenia przed przekazaniem go zleciodawcy (klientowi).
- Ciągłe pracować nad podnoszeniem swojego profesjonalnego poziomu, uczestniczyć w szkoleniach i dodatkowej edukacji.

- Przestrzegania ściśle poufności dotyczącej materiałów, przekazanych do tłumaczenia pisemnego i ustnego i osobistych danych zlecniodawców (klientów), nie wykorzystywać takich materiałów w innych celach niż realizacja zamówienia i nie wykorzystywać otrzymanych informacji dla własnej korzyści.
- Przestrzegania kolegalności.
- Niekrytykowania kolegów-tłumaczy przy rozmowach ze zlecniodawcą (klientem).
- Zapewnienia roboczej, przyjaznej atmosfery w zespole.
- Niewprowadzania w błąd zlecniodawcy (klienta) nieuczciwą reklamą i nie przekazywać mu fałszywych informacji o możliwościach Biura Tłumaczeń „LingMAX”.
- Niedopuszczenia do zerwania podjętego zamówienia lub zrezygnowania z niego na rzecz innego zamówienia.
- Niedopuszczenia do rezygnacji z oferty świadczenia usług tłumaczenia ustnego z przyczyn nieobiektywnych.
- Przekazywania każdemu klientowi wizytówki Biura Tłumaczeń „LingMAX”. Przekazywanie osobistych wizytówek, prywatnych numerów telefonu jest niedopuszczalne.
- Niedopuszczeni do świadczenia usług tłumaczeniowych po cenach różniących się od cennika Biura Tłumaczeń „LingMAX” bez uzgodnienia z kierownictwem.
- Przyjmowania ze zrozumieniem uzasadnionych reklamacji zlecniodawcy (klienta) co do jakości tłumaczenia i podejmowania niezbędnych kroków c celu usunięcia usterek.
- Niebrania udziału w imprezach, akcjach, które mogą zaszkodzić reputacji firmy.
- Nieodmawiania ludziom w uzyskaniu profesjonalnych usług tłumaczenia ze względu na rasę, kolor skóry, religię, płeć, ograniczenia fizyczne lub umysłowe.
- Odstawiania usług dla innych biur tłumaczeń i niepolecania lub nieoferowania Klientowi usług innych organizacji, a także swoich prywatnych usług w czasie pracy i poza godzinami pracy.
- Nieorganizowania imprez, a także nie dopuszczania do wypowiedzi, które mogą dotyczyć reputacji firmy, działalności zawodowej innych organizacji, związanych z działalnością tłumaczeniową (*Кодекс профессиональной этики сотрудника Бюро переводов «LingMAX», 2006-2017*).

Biuro Tłumaczeń „Slovo.ru” w *Moralnym kodeksie tłumacza* do siedmiu zasad Aleksiejewej dodaje własne:

- 8. Tłumacz** ma prawo domagać się wszystkich niezbędnych warunków do zapewnienia wysokiego poziomu kompetencji tłumaczeniowej, w tym i odpowiednich warunków pracy (przy tłumaczeniu ustnym – niezawodności sprzętu transmisyjnego, w razie konieczności – zmniejszenia tempa mowy mówcy; przy tłumaczeniu synchronicznym – przekazania wypowiedzi mówców na dzień wcześniej, przerw w pracy w celu odpoczynku itp.; przy tłumaczeniu pisemnym – przekazania literatury informacyjnej i innej w temacie tłumaczenia).

9. **Tłumacz** ponosi odpowiedzialność za jakość tłumaczenia, a w przypadku, tłumaczenia literackiego lub publicystycznego ma do niego prawa autorskie, chronione przez prawo, i przy publikowaniu tłumaczenia jego nazwisko powinno być obowiązkowo podane
10. **Tłumacz** ma prawo nie tłumaczyć pojawiające się w tekście słowa i zwroty w innym języku obcym (jeśli tłumacz jest dwujęzyczny lub nie było odpowiedniej wstępnej umowy ze zleceniodawcą) (*Моральный кодекс переводчика*, 1998).

Biuro Tłumaczeń LinguaContact zaznacza na swojej stronie wymóg pracy zgodnie z Kodeksem etycznym tłumacza oraz zamieszcza dodatkowo własną *Etykę tłumacza*:

Wszyscy tłumacze, współpracujący z firmą „LinguaContact” powinni przestrzegać następujących norm etycznych:

- Tłumacz jest pośrednikiem pomiędzy dwoma środowiskami językowymi. Jego zadanie polega na przekształceniu tekstu lub mowy w jednym języku na tekst lub mowę w drugim języku. Oznacza to, że sens, wyrażony w tłumaczonym tekście lub tłumaczonej mowie nie może być zmieniony, skrócony lub poszerzony przez tłumacza na jego własne życzenie, jeśli podobne zadanie nie było określone przez zleceniodawcę.
- Przy tłumaczeniu ustnym tłumacz powinien przestrzegać etyki komunikacji ustnej, odnosić się do klienta z szacunkiem, powinien być osobą komunikatywną, uprzejmą i wychowaną, powstrzymywać swoje emocje.
- W pozostałych przypadkach tłumacz nie powinien brać udziału w relacjach pomiędzy stronami i nie ma prawa ujawniać swojego stosunku co do treści tłumaczonego tekstu lub tłumaczonej wypowiedzi.
- Tłumacz powinien zawsze zapewniać i trzymać się wysokiej jakości swojej pracy, w tym punktualnie przestrzegać terminów jej wykonania i oddania.
- Tłumacz powinien zrezygnować z wykonania tłumaczenia, jeśli wie, że nie może go wykonać na wysokim poziomie z powodu ograniczeń swojej kompetencji, wiedzy lingwistycznej lub specjalistycznej.
- Tłumacz nie ma prawa do czerpania jakiegokolwiek korzyści z tych informacji, które stały mu się wiadome w trakcie pracy i nie powinien ujawniać otrzymanej informacji o kliencie. Obowiązek zachowania poufności trwa również po zakończeniu prac.
- Tłumacz powinien systematycznie dążyć do podwyższania swojego poziomu zawodowego (*Этика переводчика*, 2008-2021).

Analizując prace teoretyczne, oficjalne dokumenty i kodeksy biur tłumaczeń T. Parszyna proponuje zestaw norm moralnych, zasad moralnych, norm zachowania w społeczeństwie i w środowisku zawodowym:

Normy moralne to: zasada odpowiedzialności; zasada sprawiedliwości; zasada poszanowania godności; zasada kompetencyjności; zasada przyzwoitości; zasada zbudowania relacji na bazie życzliwości i współpracy; zasada neutralności.

Normy moralne to: prawdziwość, rzetelność; szczerłość, poprawność; pozytywny stosunek do życia, skromność; dążenie do samodoskonalenia; pragnienie czynienia dobra; szczodrość, cierpliwość; dobry stosunek do otoczenia; zapobiegawczość; wytrzymałość i zimna krew w ekstremalnych sytuacjach;

umiejętność przetrwania; taktyczność, umiejętność dotrzymywania tajemnicy; opanowanie, poczucie własnej godności; inteligencja; uczciwość; obowiązkowość.

Normy zachowania w społeczeństwie to: przejawianie wrażliwości wobec ludzi; przejawianie przyjaźni, punktualność, spokój; dotrzymywanie słowa; słuchanie, a potem mówienie; nie narzekanie na los; nie chwalenie się; strój adekwatny do miejsca; niedopuszczanie poniżania własnej godności.

Normy zachowania w środowisku zawodowym:

- przekład jest wykonywany przez tłumacza w granicach jego kompetencji,
- tłumacz niezwłocznie informuje zleceniodawcę, jeśli kompetencje tłumacza, możliwości lub warunki zamówienia nie pozwalają mu wykonać tłumaczenia zgodnie z wymogami zleceniodawcy,
- podczas wykonywania przekładu tłumacz nie może dodawać własnych osądów do tłumaczenia i zachowuje neutralną pozycję,
- tłumacz uczciwie wykonuje tłumaczenie,
- tłumacz przestrzega praw autorskich,
- tłumacz podejmuje wszelkie wysiłki w celu eliminacji konfliktu interesów ze zleceniodawcą,
- tłumacz nie podejmuje się zlecenia, jeśli wykonanie tłumaczenia jest sprzeczne z prawem lub zasadami społecznymi,
- tłumacz systematycznie podwyższa swoje kwalifikacje,
- tłumacz gwarantuje poufność informacji, tajemnicy państwowej,
- tłumacz trzyma się takich stawek wynagrodzenia, które gwarantują wysoki poziom usług i zapewniają sprawiedliwe wynagradzanie wykonawcy,
- oferta cenowa tłumacza powinna wykluczać nieoczekiwane dla zleceniodawcy podwyższania ceny podczas rozliczeń,
- tłumacz przy wykonywaniu swojej działalności kieruje się zasadami uczciwej konkurencji,
- nie należy oferować swoich usług zleceniodawcy, z którym tłumacz pracuje przez pośrednika,
- tłumacz podejmuje wszelkie kroki w celu zapobiegania korupcji,
- niedopuszczalne jest w trybie jednostronnym w czasie i po wykonaniu tłumaczenia ustnego lub pisemnego zmienianie warunków umowy lub dodawanie do niej dodatkowych warunków, które są niekorzystne dla drugiej strony,
- tłumacz informuje zleceniodawcę o zasadach świadczenia usług tłumaczeniowych i zapewnia maksymalną przejrzystość procesu wykonania przekładu,
- tłumacz proponuje zleceniodawcy optymalne sposoby rozwiązania przedłożonego mu zadania,
- tłumacz wskazuje zleceniodawcy błędy w oryginale,
- tłumacz ponosi wszelką odpowiedzialność za realizację zlecenia,
- tłumacz przestrzega kultury komunikacji, szanuje prawa i obowiązki stron, przestrzega zasad uprzejmości,
- tłumacz odrzuca nieuzasadnioną krytykę kolegów,
- tłumacz podejmuje wszelkie środki w celu podwyższania prestiżu zawodu,
- tłumacz przejawia życzliwość wobec wszystkich członków procesu przekładu,

- tłumacz, w pierwszej kolejności, przestrzega przepisów prawa, zwłaszcza prawa Federacji Rosyjskiej,
- tłumacz przestrzega prawa międzynarodowego,
- tłumacz jest patriotą swej Ojczyzny,
- tłumacz pomnaża dorobek intelektualny swojego kraju, obywatelem którego jest,
- tłumacz nie dopuszcza się dyskryminowania ze względu na wiek, płeć i wygląd zewnętrzny,
- tłumacz przestrzega solidarności zawodowej,
- tłumacz, który pracuje w zespole twórczym, ma obowiązek przestrzegania wspólnych dla wszystkich zasad pracy zawodowej i zachowania,
- tłumacz nawiązuje poufne relacje z tymi, z którymi pracuje i dla kogo pracuje,
- tłumacz zachowuje powściągliwość i zimną krew w ekstremalnych sytuacjach,
- tłumacz zawsze jest przewidujący i punktualny,
- tłumacz szczerze dzieli się wiedzą i doświadczeniem z młodymi i początkującymi tłumaczami,
- tłumacz przestrzega zasady „Nie szkodź!”,
- tłumacz nie ma prawa na własne życzenie zmieniać sensu i zawartości tekstu podczas tłumaczenia, skracania lub poszerzania go,
- tłumacz ma obowiązek dbania o własne zdrowie, ponieważ od jego stanu fizycznego zależy jakość tłumaczenia,
- tłumacz nie ma prawa reagowania emocjonalnego na indywidualne wady wymowy mówcy i ich odtwarzania,
- w tłumaczeniu pisemnym tłumacz ma obowiązek przestrzegania zasad jego tłumaczenia i zasad sporządzania tekstu,
- tłumaczowi nie wolno dodawać nieistniejących w tekście nawiasów i słów ‘tak zwany’, samowolnie dodawać synonimu terminu, opuszczać niezrozumiałe fragmenty tekstu, pozostawiać niezrozumiałego i przetłumaczonego na chybił trafił miejsca, nie próbując skonsultować się ze specjalistą,
- tłumacz nie może brać udziału w skandalu, nie tłumaczy przekleństw,
- tłumacz przestrzega służbowego stylu ubrania,
- tłumacz przestrzega etykiety, służbowej etykiety, etykiety rozmów telefonicznych, etykiety tłumaczenia ustnego, tłumaczenia pisemnego, komunikacji w Internecie,
- tłumacz nigdy nie powinien mówić i pisać, że zna doskonale język obcy,
- tłumacz powinien rozumieć, że sztuka mówienia i sztuka milczenia są w jednakowym stopniu ważne dla tłumacza (Паршина, 2017, s. 74-75).

Podsumowanie

Zaprezentowane zasady etyki, opracowane przez naukowców, praktyków, stowarzyszenia tłumaczeniowe i stosowane w wielu agencjach tłumaczeń, obejmują rozmaite kwestie dotyczące tłumaczeń ustnych, pisemnych, wyglądu i zachowania tłumacza. Stanowią podstawę do działania dla tłumaczy, zwłaszcza Kodeks Etyczny Tłumacza. Wiele z tych zagadnień etycznych może stanowić bazę dla kodeksów w innych krajach, a także jest cennym materiałem dla tłumaczy, którzy współpracują z klientami z Rosji. Z tego też względu zapoznanie studentów specjalizacji translatorycznych w Polsce z zagadnieniami etyki obowiązującymi w krajach języków, których uczą się, powinno stanowić nieodłączny element programów nauczania.

Bibliografia

- Бродский, М.Ю. (2012). *Устный перевод: история и современность: учебное пособие*. Екатеринбург: АБМ.
- Валеева, Н.Г. (2014). *Теория перевода: культурно-когнитивный и коммуникативно-функциональный аспекты*. Москва: Университет дружбы народов.
- Гарбовский, Н.К. (2007). *Теория перевода*. Москва: Изд-во Московского университета.
- Елин, А.Л., Костина, О.А. (2013). Профессиональная этика переводчика: основные принципы и проблемы. W: *Научная периодика: проблемы и решения, №1*. Pobrane z: <https://studfile.net/preview/8838034/page:2/>.
- Ефремова, Т.Ф. (2000). *Новый словарь русского языка*. Москва: «Русский язык». Pobrane z: <https://www.efremova.info/word/etika.html-.YCZqqDgnjRM>.
- Кодекс поведения переводчика*. (2006-2015). Pobrane z: www.lingvo-plus/kodeks-perevodchika/.
- Кодекс профессиональной этики сотрудника Бюро переводов «LingMAX»*. (2006-2017). Pobrane z: <https://lingmax.ru/kodeks.html>.
- Миньяр-Белоручев, Р.К. (1999). *Как стать переводчиком?* Москва: «Готика», 1999. Pobrane z: https://nmetau.edu.ua/file/minyar-beloruhev_kak_stat_perevodchikom.pdf.
- Мирам, Г.Э. (2001). *Переводные картинки. Профессия: переводчик*. Киев: «Эльга».
- Моральный кодекс переводчика*. (1998). Pobrane z: www.slowo.ru/stat1_7.html.
- Московчук, Л.С. (2018). Традиции и перспективы профессиональной этики переводчика. В: *Парадигма. Философско-культурологический альманах. Вып. 28*. Санкт-Петербург.
- Мусаева, З.Х., Косенко, Е.И. (2017). *Теория перевода*. Махачкала: Дагестанский государственный институт народного хозяйства.
- Паршина, Т.В. (2017). Об этике переводчика. В: И.Г. Ахметов (ред.), *Филология и лингвистика в современном мире*. Москва: «Буки-Веди». Pobrane z: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/235/12352/>.
- Профессиональный кодекс члена Союза переводчиков России*. (1998). Pobrane z: http://lang.mrsu.ru/docs/doc_kodeks.htm.
- Рыбин, П.В. (2007). *Теория перевода. Курс лекций*. Москва: Московская государственная юридическая академия.
- Сдобников, В.В., Петрова О.В. (2007). *Теория перевода*. Москва: «Восток-Запад»
- Степанова, М.М., Светова, С.Ю., Нечаева, Н.В. (2017). Рассмотрение этических вопросов профессиональной деятельности при подготовке переводчиков в вузе. В: *Проблемы теории, практики и дидактики перевода: Сборник научных трудов. Серия «Язык. Культура. Коммуникация». Выпуск 20. Том II*. Нижний Новгород: НГЛУ.
- Тюленев, С.В. (2004). *Теория перевода. Учебное пособие*. Москва: «Гардарики».
- Ушаков, Д.Н. (2014). *Большой толковый словарь современного русского языка*. Москва: «Славянский дом книги». Pobrane z <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=87717>.
- Хаматова, А.А. (2011). О курсе «Переводческая этика переводчика». В: *Известия восточного института. №1.2011*. Владивосток: Дальневосточный федеральный университет. Pobrane z: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-kurse-professionalnaya-etika-perevodchika/viewer>.
- Чужакин, И., Палажченко, П. (1999). *Мир перевода, или вечный поиск взаимопонимания*. Москва: «Валент». Pobrane z: <http://padaread.com/?book=30894&pg=2>.
- Этика переводчика*. (2008-2021). Pobrane z: <https://linguacontact.com/policy>.
- Этический кодекс переводчика*. (2014). Pobrane z <https://translation-ethics.ru/code/>.
- <https://translation-ethics.ru/code/>.

Informacje o Autorach

Anna CETNAROWSKA – wykładowca w Instytucie Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, absolwentka filologii angielskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Interesuje się językoznawstwem oraz dydaktyką i metodyką nauczania języka angielskiego.

Jarosław GIZA – anglista, absolwent Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu i Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Doktor nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa. W 2011 roku obronił rozprawę doktorską w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej pt. *The Archetype of Evil Genius. A Comparative Study: John Milton, Joseph Conrad, Fyodor Dostoevsky*. Wykładowca w Instytucie Języków Obcych PWSZ w Nowym Sączu, kierownik zakładu Lingwistyki. Brał udział w międzynarodowych konferencjach naukowych. Jest autorem 10 artykułów naukowych z zakresu literaturoznawstwa.

Łukasz GOMUŁKA – germanista, literaturoznawca i tłumacz dramatów Friedricha Dürrenmatta. W centrum jego zainteresowań naukowych leżą przede wszystkim relacje między literaturą a filozofią i przyrodoznawstwem oraz współczesna geopolityka RFN.

Joanna JANISZ – magister filologii angielskiej pracujący jako wykładowca w Instytucie Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu. Naukowo zajmuje się głównie teorią tłumaczeń ustnych.

Marta KURZEJA – absolwentka Uniwersytetu Rzeszowskiego, germanistka, wykładowca w Instytucie Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu. Doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa (Uniwersytet Jagielloński). Ukończyła studia podyplomowe w zakresie tłumaczeń, a także diagnozy i terapii pedagogicznej. Jest również anglistką, ukończyła studia licencjackie na filologii angielskiej. Absolwentka Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, gdzie ukończyła studia podyplomowe w zakresie logopedii. Tłumacz Naczelnej Organizacji Technicznej. Autorka artykułów naukowych z językoznawstwa stosowanego, glottodydaktyki języka niemieckiego oraz rozwoju dwujęzyczności w rodzinach dwu- i wielojęzycznych. Jej zainteresowania naukowe obejmują m.in. gramatykę kontrastywną niemiecko-polską, językoznawstwo ogólne, języki specjalistyczne, zagadnienia związane z dwujęzycznością oraz zaburzeniami funkcji poznawczych i komunikacji językowej u dzieci i młodzieży. Licencjonowany pilot wycieczek.

Rachela PAZDAN – germanistka, przedsiębiorczyni i hortiterapeutka, absolwentka Społecznego Liceum Ogólnokształcące „Splot” oraz Kolegium Nauczycielskiego Języków Obcych w Nowym Sączu. Naukę kontynuowała następnie w Rzeszowie, kończąc z wyróżnieniem studia licencjackie oraz magisterskie w Wyższej Szkole Pedagogicznej, tego samego roku podejmując pracę jako asystent w alma mater. W 2011 uzyskała tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, broniąc rozprawę doktorską pt. *Pan Tadeusz a Niemcy – diachroniczna analiza świadectw recepcji tłumaczeń dzieła Adama Mickiewicza*, a następnie objęła stanowisko adiunkta w Zakładzie Historii Literatury Niemieckiej Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Rzeszowskiego. W 2017 roku akademickie życie zawodowe związała z Instytutem Języków Obcych w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Nowym Sączu. Równoległe do kariery akademickiej jest przedsiębiorcą i współwłaścicielem rodzinnej firmy. Tytuł mistrzowski w zawodzie kucharz uzyskała w roku 2018 w Izbie Rzemiosła i Przedsiębiorczości. Pasję ogrodniczą połączyła z wieloletnim doświadczeniem pracownika dydaktyczno-pedagogicznego niemieckiego Internationaler Bund, kończąc studia podyplomowe z zakresu terapii ogrodniczej na Wydziale Biotechnologii i Ogrodnictwa Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie. Jako freelancerka świadczy usługi w zakresie tłumaczeń biznesowych i obsługi klienta niemieckojęzycznego.

Tomasz POŁOMSKI – wykładowca w Instytucie Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, Dyrektor Zespołu Szkół Ekonomicznych w Nowym Sączu – szkoły partnerskiej PWSZ. Germanista, doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa. Ukończył studia podyplomowe w zakresie zarządzania instytucją oświatową w zreformowanym systemie edukacji w Wyższej Szkole Biznesu i Przedsiębiorczości w Ostrowcu Świętokrzyskim oraz w zakresie Administracji publicznej i samorządowej ze spec. Edukacji prawnej i administracyjnej. Członek Odwoławczej Komisji Dyscyplinarnej w Ministerstwie Edukacji i Nauki oraz Rady Dyrektorów Szkół Zawodowych. Autor licznych artykułów naukowych z dziedziny językoznawstwa, glottodydaktyki języka niemieckiego i prawa.

Robert ROGOWSKI – adiunkt w Instytucie Języków Obcych Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Nowym Sączu, socjolog, ekonomista. Główne zainteresowania koncentruje na społecznym oraz etycznym wymiarze życia gospodarczego, aksjologicznym statusie osoby ludzkiej i jego konsekwencjach normatywnych dla życia gospodarczego, rynku pracy i metodologii badań.

Grzegorz Adam ZIĘTAŁA – doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa stosowanego, absolwent Rosyjskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego w Sankt Petersburgu (kierunek język rosyjski i literatura). W latach 1996-2017 pracował na Uniwersytecie Rzeszowskim, a od 2013 roku jest związany z Państwową Wyższą Szkołą Zawodową w Nowym Sączu. Autor ponad 100 publikacji naukowych z zakresu rosyjskiego języka biznesu, metodyki nauczania języka rosyjskiego, kulturoznawstwa, rosyjskiej marki handlowej, rosyjskiej korespondencji handlowej, geografii gospodarczej Rosji itp. Kierownik Zakładu Neofilologii w Instytucie Języków Obcych i członek Senatu PWSZ w Nowym Sączu.